

**'Gweld llais a chlywed llun'?: Y berthynas
rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn
cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892 - 1930).**

Traethawd a gyflwynir i fodloni'n rhannol ofynion
gradd Doethuriaeth Prifysgol Caerdydd

2021

Megan Haf Jones

Crynodeb

Yn y traethawd hwn, ffocysir ar y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn pedwar cylchgrawn Cymraeg i blant rhwng 1892 a 1930. Canolbwyntir ar y cylchgronau *Cymru'r Plant*, *Perl y Plant*, *Trysorfa y Plant* a *Y Winllan*. Eir ati i ateb tri phrif gwestiwn ymchwil sef beth yw'r rheswm dros gynnwys y darluniau yn y cylchgronau, sut y mae'r darluniau'n cael eu defnyddio a sut y mae gair, darlun a darllenydd yn rhyngweithio i greu ystyr? Dadleuir nad unig bwrpas y darluniau yn y cylchgronau yw addurno'r tudalennau a symleiddio'r testun geiriol, ond yn hytrach mae ganddynt swyddogaeth bwysig a llawer mwy cymhleth na hynny. Mae'r berthynas rhwng darlun, gair a darllenydd yn y cylchgronau yn arwyddocaol ac amlhaenog.

Yn y bennod gyntaf, cyflwynir y cwestiynau ymchwil, y fethodoleg a'r theorïau sy'n sail i'r ymchwil. Ceir hefyd drosolwg o'r gwaith ymchwil yn y maes a rhywfaint o gefndir y cylchgronau a chefnidir llenyddiaeth plant yng Nghymru yn y cyfnod. Ffocws yr ail bennod yw'r darluniau portreadol sy'n ymddangos yn y cylchgronau.

Dadansoddir portreadau o arweinwyr crefyddol, ffigurau Prydeinig, menywod, plant, pobl ifanc a phortreadau rhyngwladol. Eir ati yn y drydedd bennod i werthuso'r berthynas rhwng darlun, gair a darllenydd yn yr eitemau storiol, yn cynnwys darluniau sy'n cyd-fynd â straeon byrion, barddoniaeth a straeon darluniadol heb eiriau.

Gobeithir y bydd y cysyniadau theoretig a drafodir, y fethodoleg a fabwysiadir a chanfyddiadau'r ymchwil yn cynnig golwg newydd ar ddarluniau a'u perthynas â geiriau a'r darllenydd mewn llenyddiaeth Gymraeg i blant ac yn ysgogi ymchwil pellach yn y maes.

Diolchiadau

Hoffwn ddiolch yn gyntaf i'm goruchwylwyr, Dr Siwan Rosser a'r Athro Sioned Davies am eu harbenigedd, eu cyngor a'u cefnogaeth barhaus yn ystod y blynyddoedd diwethaf. Carwn hefyd ddiolch i Dr Jonathan Morris am gefnogi holl fyfyrwyr ôl-raddedig yr Ysgol, i Cadi Thomas am ei pharodrwydd i helpu o hyd, ac i holl staff Ysgol y Gymraeg am eu cymorth trwy gydol fy nghyfnod fel myfyrwraig ymchwil.

Diolch i Brifysgol Caerdydd ac i'r Coleg Cymraeg Cenedlaethol am ariannu'r prosiect, ac am y gweithdai a'r hyfforddiant a drefnwyd ganddynt. Diolch hefyd iddynt am y cyfle i drafod fy ngwaith mewn digwyddiadau a chynadleddau. Diolch i staff Llyfrgell Prifysgol Caerdydd a Llyfrgell Genedlaethol Cymru am eu cymorth wrth ddod o hyd i'r cylchgronau, yn enwedig pan fu'r llyfrgelloedd ar gau yn ystod y cyfnodau clo. Diolch i Urdd Gobaith Cymru, Yr Eglwys yng Nghymru, Eglwys Bresbyteraidd Cymru a'r Eglwys Fethodistaidd am eu caniatâd i ddefnyddio'r cylchgronau a'r darluniau yn y traethawd.

Yn olaf, carwn ddiolch i fy ngŵr, fy nheulu a fy ffrindiau a fu'n gefn i mi ar hyd y daith. Heb eu cefnogaeth, ni fyddai'r traethawd hwn wedi bod yn bosibl.

Cynnwys

1	Cyflwyniad.....	1
1.1.	Cwestiynau ymchwil	1
1.2.	Methodoleg	2
1.3.	Theori: darllen darluniau	3
1.4.	Arolwg Llenyddol: dehongli llenyddiaeth ddarluniadol i blant	8
1.5.	Y cylchgronau.....	14
1.5.1.	<i>Trysorfa y Plant</i>	16
1.5.2.	<i>Y Winllan</i>	19
1.5.3.	<i>Perl y Plant</i>	20
1.5.4.	<i>Cymru'r Plant</i>	21
1.6.	Natur weledol y cylchgronau	23
1.6.1.	Math o ddarluniau	31
1.6.2.	Pwrpas y darluniau.....	38
1.7.	Trefn y penodau.....	42
2	Portreadau	43
2.1.	Bwriad y bennod	43
2.2.	Arolwg Beirniadol	45
2.3.	Diffinio "portread"	47
2.4.	Mathau o bortreadau	49
2.5.	Y Portreadau yn y Cylchgronau.....	55
2.5.1.	<i>Cymru'r Plant</i>	55
2.5.2.	<i>Y Winllan</i>	56
2.5.3.	<i>Trysorfa y Plant</i>	57
2.5.4.	<i>Perl y Plant</i>	58
2.6.	Arweinwyr Crefyddol	59
2.6.1.	Poblogrwydd yr arweinwyr crefyddol.....	59
2.6.2.	Cyfrwng	63
2.6.3.	Arweinwyr yr Eglwys	66
2.6.4.	Gweinidogion Anghydfurfiol.....	72
2.6.5.	Cofiannau byrion.....	79
2.6.6.	Y rhyngweithio	81
2.7.	Ffigurau Prydeinig.....	85
2.7.1.	Cyflwyniad.....	85
2.7.2.	Cefndir.....	85
2.7.3.	Aelodau Seneddol	86
2.7.4.	Y teulu Brenhinol.....	95
2.8.	Merched.....	104
2.8.1.	Cyflwyniad.....	104
2.8.2.	Addysg.....	106
2.8.3.	Crefydd.....	111
2.8.4.	Dirwest.....	115
2.8.5.	Y Frenhines Alexandra.....	118
2.9.	Plant a Phobl ifanc	121
2.9.1.	Cyflwyniad.....	121
2.9.2.	Marwolaeth Plant yn Oes Fictoria.....	121
2.9.3.	Coffáu Plant.....	124
2.9.4.	Plant ar dir y byw	137
2.9.5.	Anabledd	151
2.10.	Ffigurau Rhyngwladol	158
2.10.1.	Cyflwyniad	158
2.10.2.	Cefndir y genhadaeth dramor	159
2.10.3.	Portreadau Rhyngwladol <i>Cymru'r Plant</i>	161
2.10.4.	Portreadau rhyngwladol y cylchgronau enwadol.....	163

2.10.5.	Agweddau tuag at hil	175
2.11.	Casgliad y bennod	184
3	Stori a darlun	186
3.1.	Y defnydd o straeon darluniadol yn y cylchgronau	188
3.2.	Yr Enghreifftiau	190
3.2.1.	Teipoleg	190
3.2.2.	Lleoliad a chyfrwng	195
3.3.	Straeon am anifeiliaid	198
3.3.1.	Anifeiliaid anthropomorffig	198
3.3.2.	Anifeiliaid anghyffredin	211
3.3.3.	Anifeiliaid anwes	213
3.4.	Ffantasi	225
3.4.1.	Cyflwyniad	225
3.4.2.	Ffantasi yn y cylchgronau	226
3.4.3.	Chwedloniaeth draddodiadol	227
3.4.4.	Straeon tylwyth teg	231
3.4.5.	Deunydd Ffantasiol	235
3.5.	Straeon am blant	242
3.5.1.	Byd Plant	243
3.5.2.	Y portread o ferched a bechgyn	250
3.5.3.	Chwarae a dynwared	260
3.5.4.	Cosbi	264
3.6.	Naratif Gweledol	268
3.6.1.	Mynd at y Deintydd - <i>Perl y Plant</i> 1919	270
3.6.2.	Enghreifftiau o 'Cymru'r Plant Bach'	272
3.6.3.	Toodles a Twm	278
3.7.	Casgliad y bennod	281
4	Casgliadau	284
5	Llyfryddiaeth	290
5.1.	Gwefannau	304

Tabl darluniau

Mae'r darluniau sy'n ymddangos yn y traethawd yn dod o gasgliad Llyfrgell Genedlaethol Cymru (y darluniau cyn 1910 o wefan Cylchgronau Cymru ar-lein a'r gweddill yn gopiâu caled) a chasgliad Llyfrgell Prifysgol Caerdydd. Derbyniwyd caniatâd oddi wrth y Llyfrgell Genedlaethol i ddefnyddio'r darluniau yn y traethawd, yn ogystal â chaniatâd Urdd Gobaith Cymru i ddefnyddio cylchgrawn *Cymru'r Plant*, caniatâd Eglwys Bresbyteraidd Cymru ar gyfer defnyddio *Trysorfa y Plant*, caniatâd Yr Eglwys yng Nghymru ar gyfer cylchgrawn *Perl y Plant* a chaniatâd Tîm Cyfundebol yr Eglwys Fethodistaidd i ddefnyddio *Y Winllan*.

Darlun 1 - Cymru'r Plant, Tachwedd 1893	24
Darlun 2 - Cymru'r Plant, Gorffennaf 1922	25
Darlun 3 - Cymru'r Plant, Mehefin 1928	26
Darlun 4 - 'I Godi'r Hen Wlad yn ei hol', Cymru'r Plant, Ionawr 1924	27
Darlun 5 - Trysorfa y Plant, Ionawr 1892.....	28
Darlun 6 - Perl y Plant, Ionawr 1910	29
Darlun 7 - Y Winllan, Ionawr 1910	30
Darlun 8 - 'Cartrefi Cymru', Cymru'r Plant Ionawr 1892	32
Darlun 9- 'Daeareg', Y Winllan, Rhagfyr 1989	33
Darlun 10 - 'Esgyrn, neu Ysgerbwd Dyn', Trysorfa y Plant, Mehefin 1900.....	34
Darlun 11- 'Gwersi yn Ysgol Natur', Y Winllan, Mehefin 1906	35
Darlun 12 - 'Dodrefn yr Eglwys - Ffenestri Lliwiau', Perl y Plant, Mehefin 1900.....	36
Darlun 13- 'Owen Williams, Waenfawr', Perl y Plant Ionawr 1905.....	52
Darlun 14 - 'Miss Ellen Thorneycroft Fowler', Y Winllan, Mehefin 1900.....	53
Darlun 15 - 'Y Brenin', Perl y Plant, Mehefin 1910.....	54
Darlun 16 - Thomas Charles (Lord 1990, t.38)	63
Darlun 17 - 'Golygwyr y Winllan, 1848 -94', Y Winllan, Ionawr 1895	65
Darlun 18 - 'Arglwydd Esgob Llandaf', Perl y Plant, Ionawr 1900	67
Darlun 19 - 'Rheithor Abermaw', Perl y Plant Ionawr 1903.....	69
Darlun 20 - 'Yr Hybarch Archddiacon Evans, Llanelwy' Perl y Plant, Ionawr 1902	70
Darlun 21 - 'Yr Hybarch Archddiacon Evans, Llanelwy', Perl y Plant, Ionawr 1902 (b)	71
Darlun 22 - 'Mr John Marsden', Y Winllan, Ionawr 1912	73
Darlun 23 - 'Y Parch Ellis Edwards M. A.', Trysorfa y Plant, Ionawr 1896.....	74
Darlun 24 - 'Y Parch John Evans (Eglwysbach)', Y Winllan, Ionawr 1893	75
Darlun 25 - 'Y Diweddar Barch. James H. Rigg, D.D.', Y Winllan, Ionawr 1909	77
Darlun 26 - 'Y Diweddar Barch. William Pryse, Sylhet', Trysorfa y Plant, Ionawr 1899	77
Darlun 27 - 'Y Parch. J. Wesley Hughes', Y Winllan, Ionawr 1905.....	78
Darlun 28 - 'Mr. John Williams, Lodwig Villa, Bangor', Y Winllan, Ionawr 1902	82
Darlun 29 - 'Y Diweddar Barch. Edward Matthews', Trysorfa y Plant, Mehefin 1893.....	83
Darlun 30 - 'Ein Haelodau Seneddol', Cymru'r Plant, Ionawr 1893	87
Darlun 31 - 'Mr. D. Lloyd George', Trysorfa y Plant, Ionawr 1893.....	89
Darlun 32 - 'T. E. Ellis, YSW, A.S', Trysorfa y Plant, Ionawr 1892	91
Darlun 33 - 'Mr. Winston Churchill', Trysorfa y Plant, Rhagfyr 1909	92
Darlun 34 - 'Yr Anrhydeddus Thomas Price', Y Winllan, Ionawr 1908	94
Darlun 35- 'Jiwbili Fawr y Frenhines', Trysorfa y Plant, Mehefin 1897	96
Darlun 36 - 'Y Brenin', Perl y Plant, Mehefin 1902	98

Darlun 37 – 'Y Frenhines', Perl y Plant, Mehefin 1902	98
Darlun 38 – 'Ein Diweddar Frenin, Edward VII', Trysorfa y Plant, Gorffennaf 1910	100
Darlun 39 – 'Edward VII', Trysorfa y Plant, Gorffennaf 1910	100
Darlun 40 – 'Coroniad y Brenin', Perl y Plant, Mehefin 1911	102
Darlun 41 – 'Miss Mary Williams, D.Lit', Trysorfa y Plant, Mai 1910.....	108
Darlun 42 – 'Miss Effie Parry', Cymru'r Plant, Ionawr 1900	110
Darlun 43 – 'Mrs Stevens, Llundain', Trysorfa y Plant, Mehefin 1910	112
Darlun 44 – 'Miss Ellen Thorneycroft Fowler', Y Winllan, Mehefin 1900	114
Darlun 45 – 'Arglwyddes Henry Somerset', Trysorfa y Plant, Ionawr 1894	116
Darlun 46 – 'Ceridwen Peris', Trysorfa y Plant, Mehefin 1896.....	117
Darlun 47 – 'Y Frenhines Alexandra', Trysorfa y Plant, Awst 1910	118
Darlun 48 – 'Ffarwel, 'Mam Fach', Trysorfa y Plant, Ionawr 1864	123
Darlun 49 – 'Cynhwysiad', Cymru'r Plant, 1898	125
Darlun 50 – 'Owen ab Owen, Bryn'r Aber, Llanuwchllyn', Cymru'r Plant, Mawrth 1897	127
Darlun 51 – 'Edith Florence Hughes, Liverpool', Trysorfa y Plant, Ionawr 1898.....	129
Darlun 52 – 'Blodwen May Morris', Cymru'r Plant, Mehefin 1904	131
Darlun 53 – 'John David Evans', Cymru'r Plant, Mehefin 1898.....	134
Darlun 54 – 'Ethel Mary Richmond', Perl y Plant, Mehefin 1906.....	139
Darlun 55 – 'Master William David Williams', Y Winllan, Mehefin 1911	141
Darlun 56 – 'Y Bugail Ieuanc', Cymru'r Plant, Ionawr 1912.....	142
Darlun 57 – 'Miss Jennie Tywynna Roberts; Y Winllan, Mehefin 1909	144
Darlun 58 – 'Delwau'r Cenhedloedd', Y Winllan, Mehefin 1910.....	145
Darlun 59 – 'Plant Y Tloty, Penrhyn Deudraeth', Cymru'r Plant, Mehefin 1896.....	148
Darlun 60 – 'Esiampl', Perl y Plant, Mehefin 1914	150
Darlun 61 – 'Rhai Methedig', Perl y Plant, Mehefin 1909.....	152
Darlun 62 – 'Rhai Methedig', Perl y Plant, Mehefin 1909 (b).....	154
Darlun 63 – 'Ein Plant Bach Methedig', Perl y Plant, Mehefin 1908	155
Darlun 64 – 'Un o Ysgolion y Wladfa Gymreig', Cymru'r Plant, Mehefin 1898.	162
Darlun 65 – 'ASHANTI: Capel Wesleyaidd, Teikman, Gogledd Ashanti', Y Winllan, Ionawr 1908.....	165
Darlun 66 – 'Lama Tibetaidd a'i Olwyn Weddi', Perl y Plant, Ionawr 1908	168
Darlun 67 – 'A Buddhist Priest in India Postcard'	169
Darlun 68 – 'Y Parch. W. S. Dodd ac "Arthur."', Y Winllan, Mehefin 1908	171
Darlun 69 – 'Cymdeithas Genhadol y Zenana', Perl y Plant, Ionawr 1900	174
Darlun 70 – 'Pob Llwyth ac Iaith', Perl y Plant, Mehefin 1903.....	177
Darlun 71 – 'Pob Llwyth ac Iaith', Perl y Plant, Mehefin 1903 (b)	178
Darlun 72 – 'Dynes Ieuanc o Lwyth y Zulus', Perl y Plant, Ionawr 1909	180
Darlun 73 – 'Merched China', Y Winllan, Mehefin 1910.....	182
Darlun 74 – 'Y Ferfa', Y Winllan, Ionawr 1919	192
Darlun 75 – 'Tung a Ling', Perl y Plant, Ionawr 1912.....	193
Darlun 76 – 'Cath yn Chwerthin', Trysorfa y Plant, Tachwedd 1910.....	194
Darlun 77 – 'Toodles a Twm y Gath', Cymru'r Plant, Ionawr 1924	195
Darlun 78 – 'Prynu Inc', Trysorfa y Plant, Mehefin 1903	196
Darlun 79 – 'Chwedlau Aesop', Trysorfa y Plant, Mehefin 1897.....	200
Darlun 80 – 'Tib a Tab', Trysorfa y Plant, Ionawr 1900.....	202
Darlun 81 – 'Hanes Baswnca y Llew', Cymru'r Plant, Ionawr 1926	205
Darlun 82 – 'Hanes Baswnca y Llew', Cymru'r Plant, Ionawr 1926 (b).....	206
Darlun 83 – 'Y Tri Llyffant', Cymru'r Plant, Ionawr 1930	208
Darlun 84 – 'Siôn Grocodeil', Cymru'r Plant, Ionawr 1930.....	210
Darlun 85 – 'Yr Eryr Ddiddiolch', Y Winllan, Ionawr 1893	212

Darlun 86 - 'Y Ci a'r Ieir', Trysorfa y Plant, Mehefin 1895	215
Darlun 87 - 'Ci yn achub ei feistr', Trysorfa y Plant, Ionawr 1902	216
Darlun 88 - 'Ci yn gall a Chyfeillgar', Trysorfa y Plant, Ionawr 1906.....	218
Darlun 89 - 'Cweryl Men a Gel', Cymru'r Plant, Mehefin 1929	219
Darlun 90 - 'Ein Cath', Trysorfa y Plant, Ionawr 1893	221
Darlun 91 - 'Meg a'i chath fach', Trysorfa y Plant, Ionawr 1898.....	222
Darlun 92 - 'Cerddor Newydd', Trysorfa y Plant, Mehefin 1905	224
Darlun 93 - 'Rhiannon', Cymru'r Plant, Rhagfyr 1922.....	229
Darlun 94 - 'Culhwch ac Olwen', Cymru'r Plant, Mehefin 1892	230
Darlun 95 - 'Dant y Llew yng Ngwlad y Tylwyth Teg', Cymru'r Plant, Mehefin 1928	232
Darlun 96 - 'Sylltau'r Tylwyth Teg', Cymru'r Plant, Ionawr 1930.....	234
Darlun 97 - 'Y Bwgan Brain (Stori i'r Plant Bach)', Y Winllan, Mehefin 1927	236
Darlun 98 - 'Mewn Byd Newydd', Y Winllan, Ionawr 1922	239
Darlun 99 - Rhys Llwyd y Lleuad, 1925	240
Darlun 100 - 'Yr Ysgybwyr Bach', Trysorfa y Plant, Mehefin 1901	244
Darlun 101 - 'Rhy Ddiweddar', Y Winllan, Rhagfyr 1898	245
Darlun 102 - 'Yr Hendre', Y Winllan, Ionawr 1930.....	247
Darlun 103 - 'Y Plentyn ac Aderyn To', Trysorfa y Plant, Mehefin 1903	249
Darlun 104 - 'Ffrog Newydd', Trysorfa y Plant, Mehefin 1894.....	252
Darlun 105 - 'Fy eisieu i ar yr Arglwydd', Trysorfa y Plant, Mehefin 1894.....	253
Darlun 106 - 'Victo fach a'i chatrawd', Trysorfa y Plant, Mehefin 1895	255
Darlun 107 - 'Victo fach a'i chatrawd', Trysorfa y Plant, Mehefin 1895 (b)	256
Darlun 108 - 'Merched bach a'u dollies', Trysorfa y Plant, Ionawr 1899	258
Darlun 109 - 'Hywel', Cymru'r Plant, Mehefin 1930	260
Darlun 110 - 'Teddy yng nghader Taid', Y Winllan, Ionawr 1904	261
Darlun 111 - 'Tad Cu', Trysorfa y Plant, Mehefin 1901	263
Darlun 112 - dienw, Y Winllan, Ionawr 1925	264
Darlun 113 - 'Wedi ei ddal yn dwyn afalau', Trysorfa y Plant, Mehefin 1900.....	265
Darlun 114 - 'Tung a Ling', Perl y Plant, Ionawr 1912.....	267
Darlun 115 - 'Myn'd at y Deintydd', Perl y Plant, Ionawr 1919.....	271
Darlun 116 - 'Lili, Bili, a'r Bwch', Cymru'r Plant, Chwefror 1924	274
Darlun 117 - 'Dic, Twm a Harri', Cymru'r Plant, Ionawr 1927	276
Darlun 118 - 'Ar y Don', Cymru'r Plant, Mehefin 1927.....	277
Darlun 119 - 'Toodles a Twm y Gath', Cymru'r Plant, Ionawr 1924	279
Darlun 120 - 'Twdls a Thwm y Gath', Cymru'r Plant, Tachwedd 1928.....	280

1 Cyflwyniad

Mae'r cwpled canlynol gan Gerallt Lloyd Owen o'r awdl 'Yr Afon' yn dangos pŵer darluniau, a'r berthynas gymhleth sydd rhwng geiriau a darluniau:

Pan feddwn dalent plentyn
i weld llais a chlywed llun... (Owen 1991, t. 22).

Yn ogystal, mae'n cloriannu'r hyn sy'n arbennig am ddychymyg plant, sef eu bod â'r gallu i weld geiriau mewn darluniau a gweld darluniau mewn geiriau. Prif ffocws yr ymchwil hwn yw'r rhyngweithio rhwng darlun, y gair a'r darllynydd mewn cylchgronau i blant rhwng 1892 a 1930. Dadleuir nad offeryn i esbonio a hwyluso'r broses o ddarllen yn unig yw darluniau mewn llenyddiaeth plant; yn hytrach, mae gan ddarluniau swyddogaeth bwysig, a llawer mwy cymhleth na hynny. Gall darluniau wrth-ddweud y testun ysgrifenedig ac yn wir gall darllen darluniau fod yn fwy heriol na darllen geiriau. Eir ati i wrthbrofi'r safbwyntiau traddodiadol mai prif bwrpas darluniau yw addurno'r dudalen, symleiddio neu geisio egluro'r testun geiriol; dadleuir bod y berthynas rhwng gair, darlun a darllynydd yn y cylchgronau i blant ar droad y 20fed ganrif yn arwyddocaol ac amlhaenog. Mae'r cylchgronau'n arddangos enghreifftiau o rhyngweithio cymhleth rhwng y tri.

1.1. Cwestiynau ymchwil

Er mwyn dod i gasgliad ynghylch y rhyngweithio, canolbwyntir ar dri phrif gwestiwn ymchwil. Yn gyntaf, cwestiynir beth yw'r rheswm dros gynnwys y darluniau yn y cylchgronau. Hynny yw, beth sy'n cymell golygyddion ac awduron i ddefnyddio darluniau a sut y maent yn egluro eu dewisiadau. Yn ail, archwilir sut y mae'r darluniau'n cael eu defnyddio yn y cylchgronau: a ydynt yn cael eu defnyddio er mwyn addurno'r dudalen (defnydd esthetaid), er mwyn denu darllenwyr, er mwyn moesoli ac addysgu'r darllynydd (defnydd didactig), er mwyn adrodd stori neu gyfuniad o'r pethau hyn? Yn olaf, eir ati i werthuso'r modd y mae'r darlun, y gair a'r darllynydd yn rhyngweithio i greu ystyr. Manylir ar y broses o ddarllen testunau sy'n cynnwys darluniau, safle'r darluniau a'r geiriau ar y dudalen, yn ogystal â'r math o wybodaeth a ragdybir gan y darllynydd. Defnyddir theorïau

ynghylch arwyddion a symbolau ynghyd â theori'r 'implied reader' neu'r darllenydd ymhlyg yn y testun er mwyn archwilio hyn [gweler yr adran ar theori ar dudalen 3].

1.2. Methodoleg

Erbyn 1892, roedd llenyddiaeth plant wedi'i sefydlu fel cyfrwng pwysig i'r enwadau crefyddol ar ffurf cylchgronau, ac roedd oddeutu 50% o lenyddiaeth plant yn y Gymraeg cyn 1950 yn ddeunydd cylchgronol (Hughes 1983, t. 74). Dyna'r rheswm dros ganolbwyntio ar gylchgronau yn yr ymchwil. Nid oes llawer o waith ymchwil yn bodoli yn y maes yn y Gymraeg, heblaw am ambell astudiaeth hollbwysig gan unigolion megis R. Tudur Jones a Siwan Rosser. Er bod ychydig o gyfrolau ac erthyglau yn trafod llenyddiaeth plant yn y Gymraeg, ni cheir ymchwil sylweddol ar rôl darluniau mewn llenyddiaeth i blant, a'r berthynas rhwng darlun, gair a darllenydd. Bwriad yr ymchwil, felly, yw cyfrannu at faes ymchwil sy'n tyfu ac yn datblygu.

Aethpwyd ati i gasglu sampl o eitemau darluniadol mewn pedwar cylchgrawn rhwng 1892 a 1930. Dewiswyd y cylchgronau *Cymru'r Plant*, *Trysorfa y Plant*, *Perl y Plant* a *Y Winllan*, am eu bod yn cynrychioli arddulliau a safbwyntiau gwahanol, ac am eu bod yn cael eu hystyried yn rhai o brif gylchgronau plant yn y cyfnod (Hughes, 1983 t.3). Mae *Trysorfa y Plant*, *Perl y Plant* a *Y Winllan* yn gylchgronau enwadol –*Trysorfa y Plant* yn perthyn i'r Methodistiaid Calфинаidd, *Y Winllan* i'r Methodistiaid Wesleiaidd a *Perl y Plant* i'r Eglwys. Nid yw *Cymru'r Plant* yn perthyn i enwad penodol; yn hytrach, roedd yn gylchgrawn ar gyfer plant Cymru gyfan. Er hyn, mae'r cylchgrawn yn adlewyrchu egwyddorion Cristnogol. Mae dewis y pedwar cylchgrawn uchod yn sicrhau darlun eang o'r cyfnod o dan sylw.

Dewiswyd canolbwyntio ar y blynyddoedd rhwng 1892 a 1930 oherwydd mai 1892 oedd blwyddyn cyhoeddi'r rhifyn cyntaf o *Cymru'r Plant*. Ystyrir *Cymru'r Plant* yn drobwynt mewn llenyddiaeth i blant yn y Gymraeg gan fod y cylchgrawn yn wahanol i'r cylchgronau enwadol a oedd mor boblogaidd ar y pryd (Hughes 1983, t. 79). Penderfynwyd terfynu'r sampl yn 1930 gan fod newidiadau pwysig i gyhoeddi i blant yn digwydd yn y 1920au, gyda chynnydd sylweddol yn y deunyddiau a gynhyrchwyd. Mae'r cyfnod ar droad yr ugeinfed ganrif yn un cyffrous o ran hanes, gwleidyddiaeth a chrefydd yng Nghymru, a gwelir hyn yn cael ei

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

bortreadu yn narluniau'r cylchgronau, er enghraifft, ceir darluniau o aelodau Seneddol, y frenhiniaeth, a ffigurau Cristnogol arwyddocaol y cyfnod.

Mae'r cylchgronau plant a drafodir yn rhai misol, ond dewiswyd canolbwyntio ar sampl o fis Ionawr a mis Mehefin bob blwyddyn o 1892 i 1930 er mwyn gosod terfynau i'r ymchwil. Mae'r blynyddoedd a'r misoedd o dan sylw yn fy ngalluogi i archwilio cyfnod eang, ond ar yr un pryd yn fy ngalluogi i fanylu ar enghreifftiau penodol. Edrychwyd yn fras ar rai misoedd eraill a chanddynt arwyddocâd arbennig, er enghraifft y Nadolig, Dydd Gŵyl Dewi, misoedd y bu farw unigolion arbennig ac yn y blaen. Ar ôl casglu'r enghreifftiau at ei gilydd a chael darlun cyffredinol o gynnwys y cylchgronau yn y cyfnod, canfuwyd bod y mwyafrif o'r eitemau darluniadol naill ai yn rhai addurniadol, addysgiadol, yn bortreadau neu'n straeon darluniadol (sonnir yn fanylach am y categorïau hyn yn adran 1.6.1). Penderfynwyd canolbwyntio ar y ddau brif fath o eitemau darluniadol yn y cylchgronau, sef y portreadau a'r straeon darluniadol, yn ail a thrydedd bennod yr astudiaeth.

O safbwynt diffinio beth a olygir wrth gyfeirio at 'blant', mae'r ystyr yn anodd ei ddiffinio yn ôl oedrannau penodol. O ran y cylchgronau yn gyffredinol, gellir tybio bod y deunyddiau yn bennaf ar gyfer plant hyd at bedair ar ddeg, sef yr oedran y byddai'r rhan fwyaf o blant yn ymadael â'r ysgol. Ond ceir rhai enghreifftiau sydd ar gyfer y plant lleiaf neu'r 'plant bach' yn benodol, ac mae'r rhain pe baent wedi eu hanelu at blant o dan 7 oed (gweler tt. 189 - 190 am drafodaeth ehangach ar yr eitemau hyn). Wrth ddefnyddio'r term 'pobl ifanc' yn y traethawd, cyfeirir yn gyffredinol at blant sy'n hŷn na phedair ar ddeg oed. Defnyddir y term gan amlaf yn yr adran ar bortreadau plant a phobl ifanc.

Wrth ddyfynnu, cedwir yr orgraff fel y mae'n ymddangos yn y cylchgronau, gan gynnwys gwallau iaith yn ogystal â sillafiadau amrywiol sy'n wahanol i'r hyn a ddefnyddir heddiw.

1.3. Theori: darllen darluniau

Dadansoddir yr eitemau darluniadol yn y cylchgronau yng nghyd-destun semioteg (*semiotics*), hynny yw, yr astudiaeth o arwyddion (Innis 1985, t. vii) a boblogeiddiwyd gan yr ieithydd Ferdinand de Saussure yn ei gyfrol *Cours de linguistique générale* (Course in

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllynydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

General Linguistics, 1916). *Semiology* oedd y term gwreiddiol a fabwysiadwyd gan Saussure am yr astudiaeth, ond newidiwyd yr enw yn ddiweddarach i 'semiotics' (Saussure; cyf. Harris 2013, t. xv). Wrth geisio deall sut y mae iaith yn creu ystyr, defnyddia Saussure y termau 'signifier', sef yr arwydd (hynny yw, gair, symbol, neu ddarlun) a'r 'signified' sef yr hyn sy'n cael ei gyfathrebu gan y 'signifier'. Esbonia Rhiannon Marks y cysyniad hwn yn syml: 'Pwysleisia Saussure fod gwahaniaeth rhwng "arwydd"... a'r hyn a arwyddir ganddo... Ystyria'r enw "cadair" dyweder; cadair yw'r arwydd, ac un peth a arwyddir ganddo fyddai darlun ym mhen unigolyn o'r hyn yw cadair, hynny yw'r cysyniad ohono. Y mae'r darlun ym mhen pob unigolyn yn rhwym o fod yn wahanol yn unol â'u profiad hwy o'r gair "cadair"' (2013, tt. 58-59). Mae ffactorau lu yn dylanwadu ar y cyswllt rhwng yr arwydd (gair) a'r hyn a arwyddir ganddo, er enghraifft dosbarth cymdeithasol, iaith a diwylliant. Mae astudiaeth o arwyddion yn gweddu i'r ymchwil oherwydd ei fod yn gymorth i ddeall sut y caiff ystyr ei greu wrth ddarllen. Hynny yw, mae pob gair a phob darlun yn arwydd, ac mae darlun yn gallu bod yn arwydd o rywbeth gwahanol i bob unigolyn, a hynny'n dibynnu ar ddealltwriaeth y darllynydd. Archwilir felly'r modd y mae'r arwyddion yn y darluniau ynghyd â'r geiriau yn y cylchgronau i blant yn cyfathrebu ystyr, ac i ba raddau y mae hyn yn effeithio ar y darlleniad o'r testun. Er mai ffocws astudiaeth Saussure oedd ieithyddiaeth, dylanwadodd ei syniadau ar lawer o feysydd:

The implications of Saussure's technique for dealing with linguistic analysis extended far beyond the boundaries of language, in ways which make the *Cours de linguistique générale* without doubt one of the most far-reaching works concerning the study of human cultural activities to have been published at any time since the Renaissance (Saussure; cyf Harris 2013, t. xv).

Mae'r ffaith y gellir cymhwyso ei syniadau at nifer o feysydd amrywiol yn cyfiawnhau pam y bwriedir defnyddio semioteg fel sail theoretig i'r traethawd, yn enwedig gan fod yr ymchwil yn amlddisgyblaethol, yn ffocysu ar lenyddiaeth yn ogystal â chelfyddyd: '... there is broad agreement that a more elaborated understanding of how picturebooks work requires an interdisciplinary approach, considering recent research in literary studies, linguistics, art history, child psychology, cognitive studies, literacy studies, and picture theory...' (Kümmerling-Meibauer 2014, t. 5).

Datblygwyd cysyniadau Saussure ymhellach gan nifer o ysgolheigion, yn cynnwys Roland Barthes, ac mae ei gysyniadau ynghylch y berthynas rhwng geiriau a delweddau yn ogystal â'i bwyslais ar y darlennydd yn berthnasol tu hwnt i'r ymchwil hwn. Tynnir yn arbennig ar ei draethawd 'The Rhetoric of the Image' a gyhoeddwyd yn Ffrangeg yn wreiddiol yn 1964, 'Rhétorique de l'image', ac a gyfieithiwyd i'r Saesneg yn 1977. Cred Barthes fod y berthynas rhwng geiriau a delweddau yn greiddiol i destunau llenyddol: 'From the moment of the appearance of the book, the linking of text and image is frequent, though it seems to have been little studied from a structural point of view' (1977, t. 38 [Cyfieithiad Heath]). Bwriedir cymhwyso'r syniad hwn at yr ymchwil, gan archwilio'r modd y cysylltir y ddau gyfrwng (y darlun a'r gair), a'r modd y maent yn rhyngweithio yn y cylchgronau. Pwysleisia Barthes hefyd bwysigrwydd geiriau a delweddau fel dull o gyfathrebu torfol: 'Today, at the level of mass communications, it appears that the linguistic message is indeed present in every image: as title, caption, accompanying press article, film dialogue, comic strip balloon' (Barthes 1977, t.38). Mae'r ddadl hon yn hanfodol wrth ddadansoddi'r eitemau cylchgronol a oedd yn ceisio cysylltu â chymuned eang o ddarllenwyr dros Gymru yn cynnwys merched a bechgyn o oedrannau amrywiol ac yn perthyn i enwadau gwahanol. Mae nifer o'r eitemau yn ddarluniau heb lawer o eiriau, heblaw am deitl, capsiwn, neu enw'r artist. Ceir hefyd eitemau sy'n ymdebygu i gomig neu straeon stribed, fel cyfres 'Toodles a Twm y Gath' yn *Cymru'r Plant*. Gwelir wrth drafod yr enghreifftiau ei bod yn bosib i nifer fechan iawn o eiriau effeithio ar y broses o greu ystyr.

Yn gysylltiedig â'r berthynas gymhleth hon rhwng darluniau a geiriau, dadleua Barthes fod gan ddarluniau eu hunain nifer helaeth o ystyron posib: '... all images are polysemous; they imply, underlying their signifiers, a "floating chain" of signifieds, the reader able to choose some and ignore others' (Barthes 1977, tt. 38-39). Wrth edrych ar ddarluniau, mae darlennydd fel arfer yn anwybyddu'r manylion ac yn canolbwyntio ar ganol y darlun, neu'r peth mwyaf llachar. O ganlyniad i hyn, gellir colli pethau bychain yng nghefnidir neu ar ochr y darlun. Wrth ychwanegu testun geiriol at y darluniau, ym marn Barthes, cyfyngir ar ddewis y darlennydd, hynny yw, mae'r geiriau'n arwain y gynulleidfa i ganolbwyntio ar elfennau penodol o'r darlun; dywed: 'the text directs the reader through the signifieds of the image, causing him to avoid some and receive others... it remote-controls him towards a meaning chosen in advance' (1977, t. 40). Er bod gan y darlennydd ryddid felly i ddehongli testun,

arweinir neu, ym marn Barthes, rheolir y darlennydd trwy'r defnydd o eiriau i ddadansoddiad sydd wedi cael ei bennu eisoes. Archwilir i ba raddau y gwelir hyn yn digwydd yn y cylchgronau dan sylw. Manyla Barthes ar rôl y darlennydd ymhellach yn ei erthygl 'S/Z' a gyhoeddwyd yn wreiddiol yn 1970. Defnyddia Barthes y termau 'writerly text' (testun ysgrifennol) a 'readerly text' (testun darllenol) i ddisgrifio rhyddid y darlennydd i ddadansoddi testun. Yn ôl Richard Howard, yn ei ragymadrodd i'r gyfrol S/Z (cyfieithiad Richard Miller o erthygl Barthes), cyfeiria'r darllenol at destun y gellir ei ddarllen, ond nid ei ysgrifennu, hynny yw, pan gaiff yr ystyr ei wneud yn amlwg, heb lawer o ryddid i'r darlennydd ddod i'w gasgliad ei hun. I'r gwrthwyneb, mae'r ysgrifennol yn cyfeirio at ryddid y darlennydd i ysgrifennu ei ystyr ei hun, pan fo'r darlennydd 'no longer a consumer, but a producer of the text' (Howard 1974, t. 4). Wrth ddadansoddi'r eitemau darluniadol yn y cylchgronau felly, eir ati i bwysu a mesur a yw'r darlennydd yn oddefol neu'n weithredol yn y broses o greu ystyr. Yn ogystal, wrth ystyried rôl y darlennydd targed, rhaid cadw mewn cof wrth astudio llenyddiaeth plant bod mwy nag un darlennydd gan fod nifer o blant yn darllen yng nghwmni oedolyn, sy'n ychwanegu deinameg arall at y berthynas rhwng gair, darlun a'r darlennydd.

Pwysleisia Barthes, felly, gyfraniad y darlennydd at y broses o greu a dehongli ystyr testun. Yn ei farn ef, canolbwyntiwyd yn ormodol ar yr awdur mewn astudiaethau beirniadol yn y gorffennol, felly ceisia symud y ffocws at y darlennydd: 'Awgrym Barthes, felly yw bod rhoi grym i'r darlennydd ddehongli yn golygu, wrth reswm, nad oes lle blaenllaw i'r awdur yn y broses honno' (Marks, 2013, t. 69). Cyfeiria Barthes at hyn fel marwolaeth yr awdur ('Death of the Author', 1967). Yn achos cylchgronau plant, ceir awdur, artist a golygydd, felly mae'r ddeinameg rhwng y rhain a'r darlennydd yn fwy cymhleth. Cred Barthes fod geiriau ar bapur yn gymysgedd o leisiau a dylanwadau yn hytrach na llais un awdur penodol (1967, t. 2), a thrwy'r darlennydd y daw'r ystyr i fodolaeth (1967, t. 5), neu mewn geiriau eraill, bod gan y darlennydd rôl yn y broses o ysgrifennu. Ni sonnir llawer yn y traethawd hwn am yr awduron, yn rhannol oherwydd cytunir â Barthes mai'r darlennydd sy'n bwysig, ond hefyd oherwydd bod nifer o awduron y cylchgronau yn anhysbys. Rhoddir ychydig o gefndir y golygyddion yn y bennod gyntaf, er mwyn gosod cyd-destun y cyfnod a'r cylchgronau, ond ar wahân i hynny, ffocysir ar y testun a'r darlennydd.

Mae'r pwyslais a rydd Barthes ar y darlennydd yn deillio o'r sylw cynyddol i rôl weithredol y darlennydd yn y broses o ddarllen mewn syniadau ôl-strwythurol wedi canol yr ugeinfed ganrif. Ysgolhaig arall sy'n ffocysu ar y darlennydd yw'r ieithydd Almaeneg Wolfgang Iser. Yn ei waith, cyfeiria Iser at 'the implied reader', neu'r darlennydd ymhlyg yn y testun. Ei gred sylfaenol yw bod gan bob testun ddarlennydd sydd ymhlyg yn y testun, hynny yw, bod pob testun yn awgrymu darlennydd sy'n 'best equipped to respond' (Nodelman, Reimer 1996, t. 16). Yn debyg i Barthes, mae Iser hefyd o'r gred bod gan y darlennydd rôl bwysig yn y broses o greu ystyr; dywed yn ei gyfrol *The Implied Reader*:

...two people gazing at the night sky may both be looking at the same collection of stars, but one will see the image of a plough, and the other will make out a dipper. The 'stars' in a literary text are fixed; the lines that join them are variable (Iser 1974, t. 282).

Cred fod unigolion yn debygol o ddadansoddi testunau'n wahanol, a phwysleisia fod darlleniadau amrywiol yn bosib. Cred Iser fod gan bob testun fylchau i'w llenwi gan y darlennydd (1993, t. 9), ac wrth gymhwyso'r cysyniadau hyn at lenyddiaeth ddarluniadol i blant, rhaid cofio ei bod yn bosib i ddarluniau mewn llenyddiaeth plant lenwi'r bylchau yn y testun geiriol (ac i'r gwrthwyneb), neu gall ychwanegu darluniau greu mwy o bosibiliadau, neu greu hyd yn oed fwy o fylchau os yw'r darluniau a'r geiriau'n gwrth-ddweud ei gilydd. Dywed Lawrence R. Sipe: 'Iser's concept of gap-filling suggests that we can think of readers filling in some of the gaps in the verbal text of a picture book with information from the illustrations and of readers using information from the verbal text to fill in some of the gaps in the illustrations' (Sipe, t. 99). Yn y traethawd hwn, archwilir y math o wybodaeth a ragdybir y bydd gan ddarllenwyr y cylchgronau, a cheisir adnabod y bylchau sy'n ymddangos yn y geiriau a'r darluniau. Sylwir ar yr hyn a ddisgwyilir i'r darlennydd a'r sawl sy'n cyfryngu'r darllen ei wneud wrth ddarllen y cylchgronau a chwestiynir pa fath o ddarlennydd sy'n cael ei amlygu yn yr eitemau.

Mae'r cysyniadau theoretig uchod yn gymorth i amlygu agweddau arwyddocaol yn y cylchgronau i blant, a thrwy gyfuno'r theorïau hyn, gellir cynnig golwg newydd ar ddarlunio mewn llenyddiaeth i blant. Codir nifer o gwestiynau sy'n cysylltu â'r cwestiynau ymchwil creiddiol wrth ystyried y testunau cylchgronol yng nghyd-destun y cysyniadau uchod.

Cwestiynir pa mor weithredol yw'r darllynydd yn y broses o greu ystyr yn y cylchgronau. A arweinir y darllynydd at ystyr sydd wedi ei bennu eisoes trwy arwyddion yn y geiriau neu'r darluniau? Pa fath o wybodaeth a ragdybir y bydd gan y darllynydd er mwyn deall y testunau? Ac archwilir sut y mae'r symbolau a'r arwyddion yn y geiriau a'r darluniau, ynghyd â chyfraniad y darllynydd, yn dod at ei gilydd i greu ystyr.

1.4. Arolwg Llenyddol: dehongli llenyddiaeth ddarluniadol i blant

Gellir canfod nifer helaeth o gyfrolau sy'n trafod y cysyniadau uchod yng nghyd-destun llenyddiaeth plant, ond ni cheir yr un astudiaeth o'r fath yn y Gymraeg. Ceir ambell gyfrol Gymraeg yn trafod celf, a rhai eraill yn trafod llenyddiaeth plant, ond ni cheir ymchwil yn y Gymraeg sy'n mynd ati i gyfuno'r ddau faes yn feirniadol. Un o'r cwestiynau a gyfyd yn aml mewn cyfrolau Saesneg yw: beth yw pwrpas defnyddio darluniau mewn llenyddiaeth i blant? Daw tri phrif safbwynt i'r amlwg sef, yn gyntaf, bod darluniau'n gwneud testun yn fwy deniadol ac yn denu darllynydd (Nodelman 1988, t. 3) – cred rhai fod darluniau'n cael eu defnyddio fel 'means of manipulating children into paying attention to books and consequently to the words in them' (Nodelman 1988, t. 4). Enghraifft o freintio'r gair fel y prif gyfrwng cyfathrebu a'r prif gyfrwng dysgu yw'r uchod. Yn gysylltiedig â hyn, mae'r ail safbwynt, sef bod darluniau'n gwneud testun yn fwy dealladwy: 'Adults believe that children need pictures in books because they find pictures easier to understand than words and that children need pictorial information to guide their response to verbal information' (Nodelman, Reimer 2003, tt. 274). Ond mae cyfyngiadau i'r ddadl hon: 'This theory depends on two assumptions, one about children and one about pictures. The assumption about children is that their imagination is "visual" in a way that gives them an intuitive ability to understand pictorial information. The assumption about pictures is that they are automatically understandable. Neither of these assumptions is true' (2003, tt. 274-275). Y broblem gyda'r safbwyntiau uchod yw eu bod yn rhagdybio'r hyn sy'n apelio at blant a'r ffordd y maent yn darllen. I ba raddau y gall oedolyn honni bod darluniau mewn llyfrau'n cynorthwyo plant i ddeall y testunau'n well? Mae'n anodd iawn darganfod ffordd i ddiffinio pwrpas darluniau mewn llenyddiaeth plant heb unrhyw ragdybiaethau.

Arweinia hyn at y trydydd safbwynt, sef bod darluniau'n llawer mwy cymhleth na hynny, yn ehangu profiad ac yn gosod sialens i'r darllynydd (Thomas, 2001), neu fel y dadleua Sheila Egoff: 'the genre which seems to be the simplest actually is the most complex, deploying two art forms, the pictorial and the literary, to engage the interest of two audiences (child and adult)' (1981, t. 248). Mae'n gred gyffredinol bod darluniau'n hawdd i'w dehongli ac yn cynorthwyo'r darllynydd i ddeall y geiriau (safbwynt 2), ond mae'n rhaid gwybod *sut i ddarllen* darluniau hefyd. Dywed Julia Thomas: 'There is a sense, therefore, in which looking is always a type of reading because it involves interpreting what is seen' (2001, t. 5). Yn ogystal, pwysleisia Julia Thomas yn ei hymchwil pa mor gymhleth yw'r berthynas rhwng darluniau a thestun ysgrifenedig (2001, t. 5). Sonia am lenyddiaeth Oes Fictoria yn y cyd-destun hwn: 'Victorian literature is a hybrid form that combines text and image in complex ways...' (2007, d.r.t.), gan gyfeirio at y ffaith bod darluniau'n gallu gwrth-ddweud y testun, gan ddod *cyn* y geiriau yn aml, a dadleua ei bod yn amhosib i destun ysgrifenedig a darlun gynhyrchu'r un ystyr yn union oherwydd bod darluniau'n 'visual interpretations of texts that can expose how multiple and ambiguous textual meanings are' (Thomas 2007, d.r.t.). Mae'r trydydd safbwynt hwn felly'n pwysleisio bod gan ddarluniau swyddogaeth y tu hwnt i esbonio'r geiriau ac addurno'r dudalen. Gall darluniau adrodd stori (ceir nifer o straeon i blant sy'n cael eu hadrodd trwy gyfrwng darluniau yn unig), ychwanegu gogwydd arall at y geiriau, neu hyd yn oed wrth-ddweud y geiriau. Yn yr ymchwil hwn, archwilir i ba raddau mae'r defnydd o'r darluniau yn y cylchgronau'n adlewyrchu'r safbwyntiau hyn. Yn sicr, mae darluniau a geiriau'n effeithio ar ei gilydd ac ar y broses o greu ystyr, ond dadleuir bod cyfuno'r ddau gyfrwng yn gallu cynnig mwy o bosibiliadau ystyr yn hytrach na chyfyngu gallu'r darllynydd i greu ystyr, fel y dadleua David Lewis: 'The words change the pictures and the pictures change the words and the product is something altogether different' (2001, t. 36). Awgryma Lewis fod unrhyw gyfuniad o destun a darlun yn fwy agored gan fod ystyr newydd yn cael ei greu wrth i'r darluniau a'r testun ryngweithio â'i gilydd.

Eir ati yng nghyrol Perry Nodelman a Mavis Reimer, *The Pleasures of Children's Literature*, i gymhwyso cysyniadau ynghylch semioteg yn ogystal â syniadau Wolfgang Iser ynghylch yr 'implied reader' i lenyddiaeth ddarluniadol i blant. Defnyddir y term 'implied viewer': 'All text imply in their subject and their style the sort of reader most likely to respond positively to them' (Nodelman, Reimer 1996, t. 18). Dadleuir bod pob testun i blant yn 'imply a child

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

reader with specific knowledge, comprehension skills, and tastes' (Nodelman, Reimer 1996, t. 18). Mae Nodelman hefyd o'r farn bod llyfrau lluniau plant bach yn rhagdybio '...a suprisingly sophisticated reader and viewer' (Nodelman 1990, t. 35). Dadleuir bod angen nifer o sgiliau a llawer o wybodaeth ar y darlennydd er mwyn gallu darllen a dehongli darluniau: 'Like words, in fact, pictures don't convey much meaning until we know the language in which they are expressed' (Nodelman, Reimer 1996, t. 217). Yn ogystal, pwysleisir bod y broses o ddarllen llyfrau lluniau yn fwy cymhleth wrth ychwanegu geiriau: '...since the words in a picture book are themselves visual symbols, a child who cannot read must learn that these specific marks on the surface of a page are to be distinguished from all the other marks...' (Nodelman 1990, t. 31). Eir yn groes i'r safbwynt bod llyfrau sy'n cynnwys darluniau yn ogystal â geiriau yn haws i'w darllen. Mae ymchwil Nodelman a Reimer yn gosod sail ddefnyddiol iawn i'r traethawd hwn ac yn enghraifft o syniadau theoretig ynghylch semioteg, a chysyniadau Wolfgang Iser ynghylch y darlennydd, yn cael eu cymhwyso at faes llenyddiaeth plant. Mabwysiadir dull tebyg wrth fynd ati i ddadansoddi enghreifftiau penodol o'r cylchgronau yn y penodau canlynol.

Â Joseph H. Schwarcz ati gan ddefnyddio dull tebyg yn ei gyfrol *Ways of the Illustrator* (1989) i ddadansoddi'r berthynas rhwng darluniau a thestun geiriol mewn llenyddiaeth plant. Cwestiyna i ba raddau mae'r darlun yn dylanwadu, yn esbonio, yn ehangu neu'n cyfyngu'r ystyr, y naws a'r bwriad a gyflëir yn y geiriau (1989, t. 4). Mae'r cwestiwn hwn yn greiddiol i'r astudiaeth bresennol, ond mae angen edrych ar sut y mae'r geiriau yn effeithio ar y darluniau hefyd. Mae'n gyfrol defnyddiol tu hwnt gan ei bod yn ymdrin yn fanwl â nifer o elfennau ynghylch darluniau mewn llyfrau plant. Ar y cyfan, mae'n wir fod darluniau'n gallu hwyluso'r broses o ddarllen, ond nid dyma'r unig reswm dros eu defnyddio. Mae hefyd yn wir y gall darluniau gynorthwyo'r darlennydd i ddeall testun, ond eto dadleuir bod darluniau'n gallu cymhlethu'r broses. Yn hytrach, mae pwrpas defnyddio darluniau mewn llenyddiaeth plant yn gymysgedd o'r safbwyntiau hyn, ac yn llawer mwy cymhleth na'r hyn a welir ar yr olwg gyntaf.

Ffocysir ar y berthynas rhwng darluniau a geiriau yn *How Picturebooks Work* (2001), o dan olygyddiaeth Maria Nikolajeva a Carole Scott. Canolbwytir ar lyfr llun a stori ('picturebook') yn benodol, a dadansoddir sut y mae gair a darlun sy'n ddau fath gwahanol o gyfathrebu yn

rhyngweithio i greu cyfanwaith unigryw (2001, t.4). Mabwysiadir meddylfryd tebyg wrth ddadansoddi'r cylchgronau yn yr ymchwil ond, fel y crybwyllwyd uchod, ystyrir y darlennydd yn rhan allweddol o'r cyfanwaith unigryw hwn. Yn y cyflwyniad i'r gyfrol, nodir: 'what we still lack and need is a consistent and flexible terminology, a comprehensive international metalanguage, and a system of categories describing the variety of text/image interactions' (Nikolajeva, Scott 2001, t. 6). Nod y gyfrol, felly, yw cynnig termau i esbonio elfennau o'r llyfr llun a stori ('picturebook'). Defnyddir y termau a benodwyd gan Nikolajeva a Scott i gynorthwyo'r dadansoddi yn nhrydedd bennod yr astudiaeth, ond ehangir arnynt a'u cymhwyso at drafodaeth ar eitemau darluniadol mewn cylchgronau i blant. Mae'r penodau yn y gyfrol yn canolbwyntio ar wahanol agweddau ar lenyddiaeth ddarluniadol i blant, er enghraifft, lleoliad, cymeriadaeth a'r modd y caiff symudiadau eu cynrychioli mewn darluniau. Mae'r gyfrol yn ddefnyddiol tu hwnt a phwysir arni'n helaeth yn y drydedd bennod wrth drafod straeon darluniadol yn y cylchgronau.

Gellir canfod nifer o ddulliau amrywiol eraill i ddadansoddi llenyddiaeth ddarluniadol i blant mewn astudiaethau yn y maes, er enghraifft drwy gyfrwng dehongli ymateb y darlennydd ('reader response'). Defnyddir y dull hwn mewn nifer o gyfrolau, er enghraifft cyfrol Evelyn Arizpe a Morag Styles, *Children Reading Pictures: Interpreting Visual Texts* (2003), *Reader-response Theory and Its Relationship to Australian Picture Books for Grade Three Students* (Peterkin 1990) a *What's in the Picture?: Responding to Illustrations in Picture Books* (Evans 1998). Yn debyg i'r theori darlennydd ymhlyg yn y testun, mae theori ymateb y darlennydd yn rhoi'r pwyslais ar y darlennydd yn hytrach na'r awdur. Ond yn wahanol i'r hyn y bwriedir ei wneud yn yr ymchwil hwn, ffocysir ar ymateb cynulleidfa o ddarllenwyr yn yr astudiaethau hyn. Hynny yw, maent yn cyfweld â darllenwyr, neu'n eu harsylwi, yn trafod eu profiadau o ddarllen testun. Yn y traethawd hwn, canolbwyntir yn hytrach ar y berthynas rhwng y geiriau, y darluniau a'r darlennydd gan ganolbwyntio ar y testun yn ei gyd-destun hanesyddol. Hynny yw, sylwir ar y math o ddarlennydd sy'n cael ei awgrymu gan y testun a'r math o wybodaeth sydd ei angen ar ddarlennydd i ddeall y testun, yn hytrach na dadansoddi ymateb uniongyrchol darllenwyr. Mae'r cylchgronau o gyfnod gwahanol a'r iaith a'r themâu yn wahanol i'r hyn a ystyrir yn briodol ar gyfer darllenwyr ifanc heddiw, sy'n rheswm arall dros ddewis theori'r darlennydd sydd ymhlyg yn y testun yn hytrach nag ymateb y darlennydd.

Mae dod o hyd i ddeunyddiau Cymraeg sy'n trafod llenyddiaeth ddarluniadol i blant yn anodd, a hynny oherwydd:

... children's literature has yet to emerge as a major theme in Welsh scholarship. At present, the analysis of Welsh children's literature is confined to a handful of isolated research dissertations, articles and popular discussions (such as R.T. Jones 1974a, and M. Jones and G. Jones 1983), which offer a liberal humanist interpretation of the history of children's literature as a process of maturation from nineteenth century 'didacticism' to twentieth century 'delight' (Rosser 2012, tt. 3-4).

Mae llenyddiaeth plant yn y Gymraeg yn faes eang ond un sydd heb gael llawer o sylw yng Nghymru hyd yn ddiweddar. Heb os, mae cyfraniad arloesol Siwan Rosser i'r maes yng Nghymru a thu hwnt yn hollbwysig. Ymysg ei hymchwil gellir canfod yr erthygl 'Thomas Jones, Dinbych, a'i Anrheg i Blentyn' (2008) sy'n ymdrin ag un o'r cyfrolau cyntaf a luniwyd yn unswydd ar gyfer plant yn y Gymraeg yn 1816; erthygl yn canolbwyntio ar O. M. Edwards a'i gyfnod yn golygu *Cymru'r Plant*, sef 'Language, culture and identity in Welsh children's literature: O. M. Edwards and Cymru'r Plant 1892-1920' (2012); yr erthygl 'Thomas Levi a Dychymyg y Cymru' (2016) sy'n canolbwyntio ar gyfraniad Thomas Levi, golygydd *Trysorfa y Plant*, i lenyddiaeth plant yng Nghymru, (2016); a 'Navigating nationhood, gender, and the robinsonade in the *Dreams of Myfanwy*' (2018), sy'n trafod y themâu sy'n codi yn nofel antur Moelona, *Breuddwydion Myfanwy* (1928). Mae'r ymchwil uchod wedi ysbrydoli'r traethawd hwn ac wedi bod yn werthfawr tu hwnt wrth osod yr astudiaeth hon yng nghyddestun llenyddiaeth plant yn gyffredinol. Yn ogystal, cyhoeddodd Siwan Rosser y gyfrol estynedig gyntaf ar lenyddiaeth plant yn y Gymraeg yn 2020, sef, *Darllen y Dychymyg: Creu ystyron newydd i blant a phlentyndod yn llenyddiaeth y bedwaredd ganrif ar bymtheg*, sy'n archwilio'r berthynas rhwng llenyddiaeth plant a'i chyd-destun cymdeithasol a diwylliannol yn ystod y bedwaredd ganrif ar bymtheg (cyhoeddwyd y gyfrol ar ôl i'r traethawd hwn gael ei gwblhau). Mae maes llenyddiaeth plant yn y Gymraeg felly yn un sy'n datblygu, a bydd yr ymchwil hwn yn gyfraniad pwysig i'r maes.

'Gweld llais a chlywed llun!': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Heblaw am gyfraniad Siwan Rosser, mae ymchwil ar lenyddiaeth plant a phobl ifanc yn y Gymraeg yn brin, ac ymchwil ar lenyddiaeth ddarluniadol i blant yn brinnach fyth. Gellir canfod un bennod yn *Dewiniaid Difyr* (1983) sy'n trafod darluniau mewn llenyddiaeth i blant. Mae'r gyfrol yn gyffredinol yn gosod cefndir hanes llenyddiaeth plant yn y Gymraeg hyd tua 1950, gan ffocysu'n bennaf ar lenorion plant, yn cynnwys O. M. Edwards, Winnie Parry, E. Tegla Davies a llawer mwy. Mae'r gyfrol yn darparu cefndir sylfaenol ar y cylchgronau, a hefyd y broses o argraffu darluniau sy'n hynod ddefnyddiol i rywun sy'n ymchwilio i'r maes. Ceir hefyd bennod ar gylchgronau plant a phennod ar lenyddiaeth ddarluniadol i blant. Ond nid yw'n astudiaeth feirniadol, heblaw am ambell sylw, er enghraifft ynghylch y berthynas rhwng darluniau a dychymyg plant: 'Mae'n bosib i ddarluniau gyfyngu a chaethiwo dychymyg plentyn yn hytrach na symbylu' (Owen 1983, t. 125). Gellir cysylltu hyn â safbwyntiau Barthes uchod, hynny yw, bod darluniau'n cyfyngu rhyddid y darllenydd i greu ystyr. Cyfeirir at y 'blociau pren' (h.y. yr artist yn engrafio ar bloc pren ac yn ei ddefnyddio fel math o stamp), 'blociau metel', yn ogystal â'r dull o 'litho' a ddefnyddiwyd ar ddiwedd y bedwaredd ganrif ar bymtheg ac ar droad yr ugeinfed ganrif, sef 'hen ddull a wnâi ddefnydd o garreg galch lefn... Tynnwyd llun ar y garreg ag inc neu bensel seimllyd, gwlychu'r garreg wedyn a rholio inc seimllyd arni. Mae'r garreg yn gwrthod yr inc ymhob man ag eithrio lle mae'r darlun seimllyd' (Owen 1983, t. 119). Prin yw'r dystiolaeth o'r dull hwn yn y cylchgronau plant - engrafiadau pren neu ffotograffau yw'r rhan fwyaf o'r darluniau. Wrth gwrs, mae cyfrolau ynghylch diwydiant argraffu y cyfnod yn mynd i fwy o fanylder am y pwnc, er enghraifft *The British Library Guide to Printing, History and Techniques* (Twyman 1999) a *How to identify Prints: A complete guide to manual and mechanical processes from woodcut to inkjet* (Gascoigne 2004). Esbonia Michael Twyman y newidiadau yn y broses o argraffu: 'It was not until the late eighteenth century that delicate and detailed pictures could be combined with text conveniently. This was first achieved by using wood-engravings, but towards the end of the nineteenth century photographically produced relief blocks began to take their place' (Twyman 1999, t. 17). Bu llawer o ddatblygiadau, felly, yn y dull o greu deunyddiau gweledol yn y cyfnod, gan gynnwys twf mewn technoleg, ffotograffiaeth a'r defnydd o liw. Mae'r cyfrolau hyn yn hanfodol er mwyn gosod yr ymchwil hwn yn ei gyd-destun. Cyfeirir at rai artistiad hefyd yn y gyfrol *Dewiniaid Difyr*, er enghraifft Arthur E. Elias a S. Maurice Jones a oedd yn cael eu defnyddio gan O. M. Edwards yn aml, John Thomas y ffotograffydd, W. Mitford Davies, ac Eirys Edwards, gwraig

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Ifan ab Owen (Owen 1983, t.116). Eir i fanylder ynghylch y prosesau a'r artistiaid hyn wrth ddadansoddi'r enghreifftiau yn y penodau nesaf. Ceir ychydig o gyfeiriadau at lenyddiaeth plant yng ngyfrolau Peter Lord, *Words With Pictures* (1995) a *Delweddu'r Genedl* (2000), ond prin iawn yw'r rhain. Trafodir gwaith Lord yn fanylach ar ddechrau'r ail bennod, wrth drafod y portreadau yn y cylchgronau.

Mae erthygl R. Tudur Jones 'Darganfod Plant Bach: Sylwadau ar lenyddiaeth plant yn Oes Victoria' (1974, tt. 160 - 204) yn eitem arall sy'n trafod llenyddiaeth plant y bedwaredd ganrif ar bymtheg, ond gyda'r prif ffocws ar gylchgronau. Cyflwynna ddadleuon ynghylch ymdriniaeth y cylchgronau o hiwmor, chwarae, hunaniaeth Gymreig a syniadau ynghylch sentimentaliaeth, a hefyd ceir cyfeiriadau at ddarluniau, ond ni ffocysir ar wedd weledol y cylchgronau. Mae'r erthygl felly'n berthnasol i'r astudiaeth, ac yn hanfodol er mwyn deall cefndir y cylchgronau. Yn yr astudiaeth hon, fodd bynnag, eir ati'n feirniadol i ddadansoddi gwedd weledol y cylchgronau, gan ganolbwyntio ar y berthynas rhwng gair, darlun a darllenydd. Bydd yr ymchwil hwn felly'n darparu gwybodaeth newydd ac unigryw am lenyddiaeth Gymraeg i blant, ac am y cyfnod, gan osod sail i ymchwil pellach yn y maes.

1.5. Y cylchgronau

Yn ôl Gwilym Hughes, 'Ni fyddai unrhyw arolwg o ddatblygiad llenyddiaeth plant yn y Gymraeg yn gyflawn heb dynnu sylw at y corff helaeth o ddeunydd cylchgronol a baratowyd ar eu cyfer' (1983, t. 74), a dyma pam y penderfynwyd canolbwyntio ar gylchgronau yn yr ymchwil. Roedd y rhan fwyaf o gylchgronau'r cyfnod yn rhai enwadol, hynny yw, yn perthyn i'r prif enwadau Protestannaidd ar y pryd, sef y Bedyddwyr, y Methodistiaid Calфинаidd, y Methodistiaid Wesleiaidd, yr Annibynwyr a'r Eglwys. Dim ond ambell eithriad sydd ddim yn gysylltiedig ag enwad penodol, yn cynnwys *Cymru'r Plant*, *Y Capten* (o dan ofal O. M. Edwards a'i fab) ac, yn ddiweddarach, y cylchgrawn *Hwyl* (Hughes 1983, tt. 84-85). Yn ei bennod ar gylchgronau plant, aiff Hughes ati i rannu'r cylchgronau'n dri chyfnod: y cyfnod cyntaf rhwng 1823 a 1891, 'Cyfnod Monopoli'r Enwadau Anghydfurfiol', y cyfnod rhwng 1892 a 1920, cyfnod sefydlu *Cymru'r Plant* pan wireddwyd gweledigaeth O.M.Edwards i

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

newid naws llenyddiaeth plant yn y Gymraeg; a'r cyfnod 1920 i 1950, sef '[c]yfnod o arloesi ac arbrofi yn yr iaith' lle gwelwyd artistiaid newydd a ffurfiau newydd o gyfathrebu gyda'r darllenydd (Hughes 1983, t. 74). Penderfynwyd felly ganolbwyntio ar y cyfnod rhwng 1892 a 1930 yn yr ymchwil, gan ei fod yn gyfnod cyffrous o newid mewn llenyddiaeth plant, a newid yn y ffordd o feddwl am blant.

Ar ddiwedd y bedwaredd ganrif ar bymtheg, credwyd mai pwrpas llenyddiaeth plant oedd cynorthwyo'r darllenydd ar eu taith i fod yn oedolion, i'w dysgu am grefydd, moesau a sut i ymddwyn yn briodol. Dadleua Emrys ap Iwan yn *Y Geninen*: 'Nid wyf i am gredu y dylai hyd yn oed llyfrau plant fod yn blentynnaidd, canys, hyd y gwelais i, y mae llyfrau plentynnaidd yn cadw plant yn blant...' (Ebrill 1897, tt. 89). Ond tuag at droad yr ugeinfed ganrif, gwelwyd newid yn yr ymdriniaeth a'r ffordd o feddwl am blant, gyda llai o bwyslais ar addysgu a moesoli a mwy o ymdrech i apelio at chwaeth y darllenydd. O ganlyniad i hyn, gwelwyd newid ym mhwrpas y cylchgronau'n ystod y cyfnod, yn ogystal â newid yn y berthynas rhwng darlun, gair a darllenydd.

O ran darluniau mewn llenyddiaeth Gymraeg yn gyffredinol, dywed Peter Lord: 'Illustration had made a late start in Welsh-language works' (1997/1998, t. 67). Y cylchgrawn darluniadol cyntaf i blant oedd *Yr Addysgydd* yn 1823 dan olygyddiaeth David Charles a Hugh Hughes, a chafodd yr engrafiadau pren ar gyfer y cylchgrawn eu creu gan yr artist Hugh Hughes. Darluniau syml iawn oedd y rhain (Lord 1997/1998, t. 67). Ni chafwyd enghreifftiau o ddarluniau gwreiddiol mewn cylchgronau plant am gyfnod hir wedyn. Yn ôl Lord, ymgais i wella'r deunydd darluniadol oedd *Trysorfa y Plant* yn 1862 (1997/1998, t. 67), ond wedi hynny ni welwyd unrhyw newidiadau arloesol ym myd llenyddiaeth plant yn y Gymraeg hyd ddyfodiad *Cymru'r Plant* yn 1892. Cyn i *Cymru'r Plant* gael ei gyhoeddi am y tro cyntaf, y cylchgronau enwadol, crefyddol oedd prif gyfrwng llenyddiaeth plant, ac roedd y cylchgronau hyn yng nghanol y bedwaredd ganrif ar bymtheg yn cynnwys llawer o foeswersi a gwerthoedd Cristnogol: 'Bu cyhoeddi i blant yn weithgarwch a gysylltid erioed â chrefydd. Enwadau crefyddol a hybai gyhoeddi i blant, ac amcan efengylol a moeswersol oedd i'r llyfrau a'r cylchgronau a gynhyrchwyd' (Rosser 2016, t. 5). Felly roedd llenyddiaeth plant cyn diwedd y bedwaredd ganrif ar bymtheg yn ddibynnol ar grefydd ac enwadaeth. Y

cyfundebau oedd yn ariannu'r cylchgronau, yn ogystal ag argraffu a dosbarthu'r deunydd (Rosser 2016, t.5).

1.5.1. *Trysorfa y Plant*

Fel y crybwyllwyd wrth drafod y fethodoleg, penderfynwyd canolbwyntio ar bedwar cylchgrawn yn yr ymchwil sef *Cymru'r Plant*, *Perl y Plant*, *Y Winllan* a *Trysorfa y Plant*. Cafodd *Trysorfa y Plant*, sef cylchgrawn plant y Methodistiaid Calфинаidd, ei greu a'i olygu o 1862 tan 1911 gan Thomas Levi. Fel y dywed Rosser, '[yr] hyn sy'n gwneud Thomas Levi yn nodedig yw mai ef oedd un o'r cyntaf i sylweddoli grym y wasg argraffu i gyfathrebu yn neilltuol â'r genhedlaeth iau, gan felly ddylanwadu nid yn unig ar bresennol Cymru, ond ar ei dyfodol hefyd' (2016, t. 5). Ymgais oedd *Trysorfa y Plant* i wella'r ddarpariaeth ar gyfer plant yn y Gymraeg, ac er mai cylchgrawn y Methodistiaid Calфинаidd ydoedd, ceisiodd Thomas Levi apelio at holl blant Cymru. O dan olygyddiaeth Thomas Levi, gwelir yn y cylchgrawn lawer o bregethu a straeon Cristnogol, ond ceir hefyd nifer helaeth o enghreifftiau o straeon ysgafn a darluniau, a'u prif bwrpas oedd plesio'r darllenydd. Mae rhai o'r golygyddion eraill a ddilynodd Levi yn cynnwys Robert David Rowland a William Nantlais Williams. Yn y rhagymadrodd i'r rhifyn cyntaf (Ionawr 1862, t.1), o dan y teitl 'Gair at y plant', tynnir sylw at chwe phrif neges y cylchgrawn, sef:

1. Dysgu gwirioneddau o'r Beibl
2. Cyflwyno gwybodaeth gyffredinol
3. 'Rhoddi hanesion byr, a chryno, i chwi am sefydliadau, dyfeisiau, a dynion enwog, fel y byddo genych ryw syniad am bob peth, a phob dyn, y clywsoch lawer o son am danynt'
4. 'Rhoddi hanes ymddygiadau dewr, rhinweddol, a duwiol, mewn plant, er mwyn eich cyffroi chwithau i ymddygiadau cyffelyb.'
5. 'Adrodd ystorïau difyr a phert wrthyhych, er mwyn tynnu eich bryd at ddarllen, fel y deloch yn ddarllenwyr da, ac yn hoff o lyfrau.'
6. 'Egluraf lawer o'm gwersi i chwi â'r darluniau goreu allaf gael, fel y byddo yn hawddach i chwi eu deall a'u cofio.'

Awgryma'r pwynt cyntaf yn syth mai prif ffocws y cylchgrawn yw addysgu'r darllenwyr am bwysigrwydd Cristnogaeth, hynny yw, diben didactig sydd i'r cylchgrawn. Wrth ddefnyddio'r term 'didactig' yn ystod y traethawd, cyfeirir at y bwriad i addysgu'r darllynydd. Mae'r elfen ddidactig yn ymddangos mewn eitemau sydd â chyd-destun moesol yn ogystal â'r deunyddiau addysgiadol nad ydynt yn pwysleisio negeseuon moesol a Christnogol. Er enghraifft, caiff y term ei ddefnyddio'n aml yn y bennod 'Portreadau' gan fod nifer o'r ffigurau a bortreadir yn batrymau i'w hefelychu, boed hynny'n batrwm duwiol (e.e. y gweinidogion) neu'n unigolion i'w hefelychu a'u hedmygu ar lefel addysgiadol yn unig (e.e. aelodau seneddol a'r teulu brenhinol). Ceir cyd-destunau amrywiol i'r gair felly. Mae addysgu'r darllynydd hefyd yn ganolog i'r ail a'r trydydd pwynt uchod, ond eu haddysgu am y byd o'u cwmpas ac am bobl nodedig y cyfnod yn hytrach nag am y Beibl yw'r nod, ac edrychir yn fanylach ar enghreifftiau o hyn yn ail bennod y traethawd. Ceir hanesion am blant hefyd, ond nid er mwyn diddanu'r darllynydd; yn hytrach, er mwyn darparu ffigurau iddynt eu hefelychu. Yn ogystal, cyfeirir yn y rhestr at straeon 'difyr a phert' sydd yno i ddiddanu'r darllenwyr, ond hefyd er mwyn tynnu eu bryd at ddarllen. Dadleua Siwan Rosser mai un o'r rhesymau dros lwyddiant y cylchgrawn oedd 'ymroddiad personol Thomas Levi i'r dasg o ddarparu stôr o ddeunyddiau amrywiol a'u llywio'n ofalus i gyd-fynd â chwaeth yr oes' (2016, t. 6). Gellir cytuno â'r safbwynt hwn; er efallai bod y deunydd yn ymddangos yn ddwys ac yn ddidactig i ddarllynydd heddiw, yn y cyfnod, roedd yr amrywiaeth a welwyd yn *Trysorfa y Plant*, a'r pwyslais cynyddol ar ddarluniau yn arloesol: '[y]n naturiol, cynhwysir bywgraffiadau o enwogion Cymru a'r byd, barddoniaeth, gwybodaeth ffeithiol, posau, moeswersi, emynau a thonau, ac yn gynyddol, lluniau da a digrifwch' (Roberts 1983, t. 19). Mae'r amrywiaeth yn y rhestr yn dangos bod mwy i'r cylchgrawn na dim ond gwersi moesol a deunydd didactig. Ehangir ar y dadleuon hyn wrth ddadansoddi'r cylchgronau'n fanylach yng nghorff y traethawd.

Yn olaf, tynnir sylw at y defnydd o ddarluniau yn y cylchgrawn. Sylwer mai prif bwmpas y darluniau hyn, yn ôl y golygydd, oedd egluro gwersi a chynorthwyo'r darllenwyr i gofio pethau pwysig. Ceir yr argraff, felly, bod y darluniau'n eilradd i'r testun geiriol. Ni sonnir am ddarluniau'n cael eu defnyddio i addurno, adrodd stori nac i ddiddanu'r darllenwyr. O

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

edrych ar ragymadrodd Thomas Levi, gwelir mai er defnydd didactig y bwriedir cynnwys darluniau yn y rhifynnau cyntaf o *Trysorfa y Plant*. Mae'r cyfnod sydd o dan sylw yn yr ymchwil yn un diweddarach, a gwelir darluniau'r cylchgrawn yn cael eu defnyddio mewn nifer o ffyrdd amrywiol erbyn diwedd y bedwaredd ganrif ar bymtheg. Ceir hefyd gyfarwyddiadau ar sut i ddarllen y darluniau yn y cylchgrawn:

Gwnewch ddefnydd o'r darluniau. Y ffordd oreu i edrych ar y darluniau yw, trwy gau un llygad, ac edrych â'r llall trwy eich dwrn, neu trwy ddarn o bapwr wedi ei rollo. Peidiwch edrych yn rhy graff; ond deliwch i edrych yn ddigon hir, ac yna daw y darlun yn fwy clir i'r golwg. (Ionawr 1862, t.2)

Mae'r esboniad yn fanwl ac efallai ychydig yn estron i ddarllenydd heddiw. Tybir mai'r hyn y ceisir ei gyfleu yn y dyfyniad uchod yw bod modd gweld elfennau newydd wrth edrych ar ddarluniau am amser hir, neu o bersbectif gwahanol. Mae'n debyg na fyddai darllenwyr y cyfnod wedi cael llawer o brofiad o ddarllen testunau a oedd yn cynnwys darluniau.

Fel y gwelir oddi wrth y rhestr, nid cynnwys Cristnogol yn unig oedd yn llenwi tudalennau'r cylchgrawn - ceir hefyd wybodaeth am bobl enwog a straeon difyr. Cyfeiria R. Tudur Jones at yr amrywiaeth hon yn *Trysorfa y Plant* gan fynegi: 'Mae'r naws yn newid yn barhaus gan symud yn gyflym o'r difrifol i'r digrif, o'r siriol i'r trist, o'r ffeithiol i'r ffansiol' (1974, t. 165). Er hyn, mae Cristnogaeth a daliadau'r enwad yn ganolog i'r rhan fwyaf o'r eitemau o dan sylw. Gellir canfod mwy o ddeunyddiau eilaidd yn trafod *Trysorfa y Plant* na'r cylchgronau eraill o'r un cyfnod. Esbonia R. Tudur Jones: 'Wrth astudio'r maes hwn, buan y daw'r ymchwiliwr i sylweddoli ei fod yn barhaus yn dyfynnu o *Trysorfa y Plant*. Mae hynny'n ddigon naturiol oherwydd dyma'r cylchgrawn plant oedd yn gosod safon i'r gweddill ar ôl ei gychwyniad ym 1862' (1974, t. 200). Cwestiynir faint o wirionedd sydd i'r honiad hwn yn y penodau nesaf. Mynega R. Tudur Jones: 'Nid yw bob amser yn hawdd cael ystadegau boddhaol am gylchrediad cylchgronau ond, wrth drugaredd, yr oedd Thomas Levi, golygydd *Trysorfa y Plant*, yn hoffi brolio cylchrediad ei gylchgrawn...' (1974, t. 162). Tyfodd cylchrediad y cylchgrawn o 11,000 yn 1862, i 15,000 yn 1863, 28,000 yn 1868 ac '[e]rbyn 1881 yr oedd wedi cyrraedd 40,000 a bu uwchben y ffigur yma hyd ddiwedd y ganrif' (Jones 1974, t. 162). Mae'r ffigyrau hyn yn hynod uchel, ac yn dangos graddfa poblogrwydd y cylchgrawn. Mae'n debyg y byddai nifer y darllenwyr yn llawer uwch, gyda'r cylchgrawn yn cael ei ddefnyddio

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

mewn ysgolion Sul, ac yn cael ei basio o'r naill ddarlennydd i'r llall. Yn ogystal, byddai plant y tu allan i'r enwad wedi derbyn a darllen y cylchgrawn gan fod y deunydd yn amrywiol ac yn unigryw yn y cyfnod. Gellir honni, felly, fod dylanwad *Trysorfa y Plant* yn bellgyrhaeddol.

1.5.2. *Y Winllan*

Cyhoeddwyd rhifyn cyntaf *Y Winllan* cyn *Trysorfa y Plant*, a hynny yn y flwyddyn 1848 (Llanidloes: Cyhoeddwyd ac ar werth gan Timothy Jones) o dan olygyddiaeth Thomas Jones. Mae rhai o olygyddion diweddarach *Y Winllan* yn cynnwys y gweinidogion Wesleidd T. J. Pritchard, Thomas Hughes, John Humphreys a'r gweinidog a'r awdur E. Tegla Davies. Prif fwriad y cylchgrawn o'r dechrau oedd diogelu 'lles presennol a thragwyddol' y darllenwyr - 'Eich daioni sydd gennym mewn golwg' (Jones, 1848). Mae'r neges Gristnogol yn amlwg ac mae cynnwys y cylchgrawn yn adlewyrchu'r amcan hwn trwy ddysgu'r darllenwyr sut i fod yn Wesleidd da. Yn ogystal, dywedir yn y rhagymadrodd: 'Yr ydym yn awr yn ymrwymo i ddarparu ar eich cyfer yn fisol amrywiaeth o bethau difyr, addysgiadol, a buddiol; a hyderwn y bydd i chwithau ymrwymo i'w ddarllen a'u defnyddio' (Jones, 1848). Yn debyg i *Trysorfa y Plant*, gwelir amrywiaeth o ddeunyddiau a phwrpasau, a thynnir sylw arbennig at yr hyn sydd yn ddisgwyliedig gan y darllenwyr, sef darllen y cylchgrawn a'i ddefnyddio. Mae'r gair 'defnyddio' yn awgrymu defnydd ymarferol i'r cylchgrawn. Gallai fod hyn yn cyfeirio at dynnu allan dudalennau o'r cylchgrawn, ysgrifennu ar y tudalennau, datrys posau, defnyddio'r gwersi sy'n cael eu cyflwyno yn y cylchgrawn, neu ddefnyddio'r bobl sy'n cael eu cynnwys fel esiamplau i'w dilyn. Un o'r pethau sy'n codi'n aml yn *Y Winllan* ar ddechrau'r cyfnod o dan sylw, yn fwy na'r cylchgronau eraill, yw'r arfer o bwysleisio cysylltiad pob eitem â Wesleaeth, hynny yw, mae pob arwr a geir yn y cylchgrawn yn perthyn i'r enwad. Mae hyn yn wahanol i *Trysorfa y Plant* a oedd yn ceisio apelio at blant o bob enwad ar draws Cymru. Erbyn diwedd y cyfnod o dan sylw, ceir llai o bwyslais ar hyn, yn enwedig o dan olygyddiaeth E. Tegla Davies a benderfynodd gynnwys straeon gan awduron nad oeddynt yn Wesleidd, er enghraifft Kate Roberts a fu'n cyfrannu gyda'i dwy nofel gyfres *Deian a Loli* a *Laura Jones*, a Crwys a'i gerdd 'Y Border Bach' (Ethal 1980, tt. 65-66). O ran y darluniau, ceir llawer o bortreadau o weinidogion, darluniau i gyd-fynd â straeon o'r Beibl, yn ogystal â straeon darluniadol, ond nid oes cymaint o ddarluniau'n ymddangos yn y cylchgrawn o gymharu â *Trysorfa y Plant*.

1.5.3. *Perl y Plant*

Mae cylchgrawn *Perl y Plant* ychydig yn wahanol i'r ddau uchod a hynny oherwydd mai cylchgrawn yr Eglwys ydyw, o dan olygyddiaeth y Canon Camber-Williams o'i ddechreuad yn 1900 hyd 1921. Ar ôl hynny, David John Jones a Henry Jones fu'n golygu. Ni ellir dod o hyd i lawer o wybodaeth am y Canon Robert Camber-Williams, heblaw am y ffaith iddo ysgrifennu cyfrolau megis *Pennodau yn Hanes yr Eglwys yng Nghymru* (1905). Er nad yw'r cylchgrawn yn dechrau mor gynnar â'r cylchgronau eraill, mae'n bwysig cynnwys *Perl y Plant* yn y drafodaeth oherwydd ei fod yn sicrhau darlun ehangach o'r cyfnod, hynny yw, cyfnod pan oedd dylanwad Anghydfurfiaeth yn gryf a'r dadleuon ynghylch newid y drefn Eglwysig ar eu hanterth. Mae natur y cynnwys ysgrifenedig a'r darluniau yn dra gwahanol i'r enghreifftiau o'r cylchgronau enwadol, a hynny oherwydd y gwahaniaethau amlwg rhwng traddodiadau a chredoau'r capeli a'r Eglwys. Prif bwrpas y cylchgrawn yn ôl y golygydd yn y rhifyn cyntaf oedd addysgu'r plant am yr Eglwys a dysgu iddynt am y Beibl a'r Llyfr Gweddi Gyffredin, sy'n sicr yn gosod y cylchgrawn ar wahân i'r cylchgronau eraill. Amcan *Perl y Plant*, yn ôl y golygydd, oedd dysgu'r darllenwyr 'i ddod yn ddynion. A'r ffordd oreu i ddod yn ddynion ydyw dod yn Eglwyswyr. Os deuwch yn Eglwyswyr iawn, byddwch yn sicr o fod yn ddynion iawn' (Ionawr 1900). Er bod yr eirfa a ddefnyddir yn wrywaidd, mae'n debygol fod y golygydd yn cyfarch y ddau ryw. Ond y brif neges a geir yma yw agenda'r golygydd, sef cynorthwyo'r darllenwyr ar eu taith ysbrydol ac ar eu taith i fod yn oedolion, sy'n cyd-fynd â syniadaeth Emrys ap Iwan uchod na ddylai llên plant fod yn blentynnaidd. Yn y rhifynnau unigol rhoddir pwyslais ar yr Eglwys, yn debyg i'r pwyslais a roddir ar Wesleaeth yn *Y Winllan*.

Elfen arall sy'n arddangos y gwahaniaethau rhwng *Perl y Plant* a'r cylchgronau eraill yw'r defnydd o'r Saesneg yn y cylchgrawn. Mae hyn, o bosibl, yn adlewyrchiad o'r ffaith fod eglwysi Cymru'n rhan o Eglwys Loegr tan y datgysylltiad yn 1920 (Walker 1976, t. xv). Gwelir nifer o benillion ysgafn trwy gyfrwng y Saesneg megis 'Jack and Jill' ym mis Ionawr 1911 a 'Dance, little baby' ym mis Ionawr 1915. Mae'n debygol y byddai *Perl y Plant* yn atgynhyrchu'r eitemau a oedd yn ymddangos yng nghylchgrawn Saesneg yr Eglwys. Fel y gwelir, felly, nid dim ond eitemau yn ymwneud â gwaith cenhadol a phrif arweinwyr yr

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Eglwys a geir yn *Perl y Plant*. Ceir hefyd benillion ysgafn fel yr hwiangerddi uchod, straeon, darluniau a chystadlaethau. Mae Gwilym Hughes o'r farn: '... mae'n debyg mai'r cylchgrawn enwadol sy'n llwyddo orau yn y cyfnod yma i fynd i mewn i fyd plant yw *Perl y Plant*...' (1983, t. 80). Mae'r gosodiad hwn yn arwyddocaol, ond nid eir i fanylder ynghylch y rheswm dros ddweud hyn. Yn sicr, mae'r cylchgrawn yn cynnwys llawer o ddarluniau ac addurniadau, sydd efallai'n rheswm dros y datganiad uchod. Mae'r pwyslais ar y gweledol yn deillio o draddodiadau'r Eglwys o ddefnyddio symbolau, er enghraifft gwisgoedd yr offeiriad a'r ffenestri lliw.

Elfen arall y gellir ei chysylltu â 'mynd i mewn i fyd plant' yw arddull sgrysiol y golygydd, er enghraifft yn y rhagymadrodd i'r rhifyn cyntaf, dywedir: 'Yn awr dyna ni wedi dod i adnabod ein gilydd, chwi a'r PERL, ysgydwn law am y tro cyntaf a gwnawn gytundeb, y bydd i'r PERL wneyd ei oreu i'ch boddio a'ch difyrru chwi, ac y bydd i chwithau ddarllen y PERL bob gair a'i ddangos i'ch cyfeillion, ond yn bennaf peth y bydd i chwi weddio gweddi y PERL' (Rhagymadrodd Ionawr 1900). Defnyddir y rhagenw lluosog 'ni' yn hytrach na 'fi' a 'chi', yn ogystal â geiriau megis 'ysgydwn law' a 'cytundeb' sy'n awgrymu perthynas agos, gyfeillgar rhwng y golygydd a'r darllenwyr.

1.5.4. *Cymru'r Plant*

Dewiswyd astudio'r cylchgrawn *Cymru'r Plant*, a gyhoeddwyd am y tro cyntaf yn 1892 o dan olygyddiaeth O. M. Edwards, oherwydd ei fod yn chwarae rhan allweddol yn natblygiad darlunio mewn llenyddiaeth i blant ac yn cael ei ystyried yn gylchgrawn chwyldroadol ar droad yr ugeinfed ganrif ac am flynyddoedd wedi hynny. Mae golygyddion eraill y cylchgrawn yn cynnwys Winnie Parry, sef y ferch gyntaf i olygu cylchgrawn plant yn y Gymraeg, ac Ifan ab Owen, mab O. M. Edwards, a etifeddodd y cylchgrawn wedi marwolaeth ei dad yn 1920. Roedd yn wahanol i'r hyn a gynigwyd i blant ynghynt, ac yn cyferbynnu â'r cynnwys didactig, crefyddol oedd yn y cylchgronau blaenorol. Honna Gwilym Hughes: 'Trwy drosglwyddo 'Tudalennau Plant' o *Cymru* i fisolyn newydd sbon, fe fentrodd O.M. dorri monopoli'r enwadau crefyddol yn y maes' (1983, t. 79). Eglura'r dyfyniad hwn pam roedd *Cymru'r Plant* mor arbennig yn y cyfnod - roedd cynnwys *Cymru'r Plant* yn sicr yn fwy amrywiol na'r cynnwys crefyddol a moesol a oedd yn ymddangos mewn cylchgronau

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

eraill o'r un cyfnod. Bwriad O.M. Edwards fel golygydd *Cymru'r Plant* oedd cynnig straeon am hanes ac arwyr Cymru, eitemau am fyd natur, yn ogystal â llenyddiaeth am wledydd eraill. Er hyn, nid yw O. M. Edwards yn osgoi cynnwys eitemau Cristnogol yn gyfan gwbl. Pwysleisia hyn yn ei ragymadrodd ar ôl y flwyddyn gyntaf o gyhoeddi *Cymru'r Plant*: 'Yr wyf yn meddwl fod CYMRU'R PLANT wedi dysgu llawer plentyn, wedi bod yn foddion mwynhad i lawer un, ac wedi amcanu dwyn plant i garu ei gilydd ac i garu'r Iesu' (1893). Felly, er bod y neges Gristnogol yn glir yma, roedd yn sicr lawer mwy o amrywiaeth ar ddiwedd y bedwaredd ganrif ar bymtheg yn *Cymru'r Plant* nag yn y cylchgronau eraill o dan sylw. Ond gwelir, erbyn diwedd y cyfnod, y cylchgronau'n dylanwadu ar ei gilydd ac yn efelychu ei gilydd er mwyn apelio at gynulleidfa ehangach.

Prif weledigaeth O. M. Edwards yn y cylchgrawn oedd codi ymwybyddiaeth am Gymru a phwysleisio hunaniaeth Gymreig. Rhoddai bwyslais ar hanes a threftadaeth, iaith a diwylliant, dyma gnewyllyn hunaniaeth genedlaethol iddo ef, yn hytrach nag elfennau gwleidyddol megis hunanreolaeth (Chapman 2004, tt. 57 - 58). Er bod amrywiaeth yn y ffurfiau, mae'r mwyafrif o eitemau sy'n ymddangos yn *Cymru'r Plant* yn cysylltu â Chymru, er enghraifft hanes Cymru, hanes arwyr Cymru, chwedloniaeth a daearyddiaeth. Mae'r ffocws hwn ar arwyr o Gymru yn arwyddocaol, oherwydd dadleua R. Tudur Jones am gylchgronau'r bedwaredd ganrif ar bymtheg: '[n]i châi unrhyw blentyn wrth ddarllen y cylchgronau syniad o fath yn y byd pwy oedd arwyr Cymru yn y gorffennol' (1974, t. 188). Hanes Lloegr a Phrydain a gafwyd gan amlaf yn y cylchgronau cynharaf, ac yn sicr caiff hyn ei adlewyrchu yn y portreadau sy'n ymddangos yn y cylchgronau, yn enwedig *Perl y Plant* a *Trysorfa y Plant*. Ond, yn wahanol i hyn, ffocysir ar arwyr Gymreig yn *Cymru'r Plant*, ac mae'r dyfyniad y tu mewn i glawr y cylchgrawn yn adlewyrchu amcan y golygydd sef 'I Godi'r Hen Wlad yn ei Hol'. Roedd ei fryd ar ddysgu'r darllenwyr am '... y tadau roddasant eu bywyd i lawr dros eich cartrefi, y tadau fu'n llafurio i gael Beibl i chwi, y tadau fu'n dioddef angen a sarhad wrth geisio cael moddion addysg i chwi' (Ionawr 1892, t.1). Cyfeiria O. M. Edwards yn ei ragymadrodd at rai o'r arwyr y bwriedir eu cynnwys - enwir Llywelyn, Owain Glyndŵr, Esgob Morgan, Charles o'r Bala a Gwilym Hiraethog (Ionawr 1892, t. 2). Trafodir yr agweddau hyn yn fanylach yn yr ail bennod.

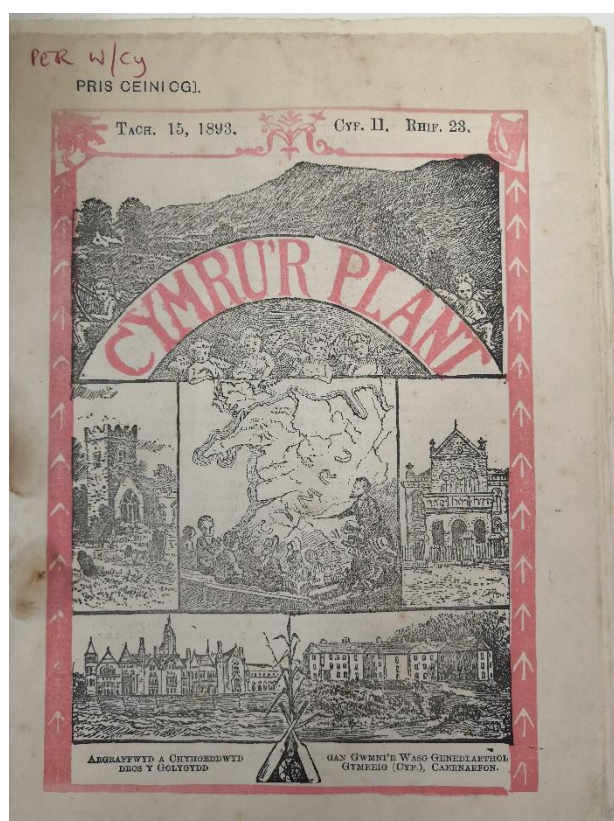
Yng ngweddill y bennod hon, tueddir i bwysu ar *Cymru'r Plant* a *Trysorfa y Plant*, a hynny yn rhannol oherwydd nad oes llawer wedi ei ysgrifennu am y cylchgronau eraill. Er enghraifft, rhoddir llawer o sylw i *Cymru'r Plant* yn y gyfrol *Dewiniaid Difyr* (1983). Esbonia Hughes y rheswm dros hyn: 'Hyd yn hyn mae'r sylwadau ar y cyfnod rhwng 1920 a 1950 wedi eu cyfyngu i gyfnodolion seciwlar ac mae rheswm da am hynny, sef mai ynddynt hwy y bu'r datblygiadau arloesol ac arbrofol' (1983, t. 85). Felly, mae'n bosib bod *Cymru'r Plant*, fel cylchgrawn arloesol ac arbrofol yn y cyfnod, yn denu mwy o sylw gan fod mwy i'w ddweud ac i sylwi arno. Yn ogystal, crybwyllir *Cymru'r Plant* yn aml mewn cyfrolau am fywyd a gwaith O. M. Edwards, yn cynnwys y cofiant diweddar *O.M: Cofiant Syr Owen Morgan Edwards* gan Hazel Walford Davies (2020). Caiff *Trysorfa y Plant* sylw helaeth gan R. Tudur Jones yn ei erthyglau, ond prin yw'r erthyglau a'r cyfrolau sy'n trafod *Y Winllan*, ac eithrio cyfrolau am hanes y Methodistiaid Wesleyaidd yng Nghymru. Ceir hyd yn oed llai o ffynonellau eilaidd sy'n trafod *Perl y Plant*, felly mae'n rhaid pwysu ar gynnwys y cylchgrawn ei hun. Gan hynny, bydd yr ymchwil hwn yn cyfrannu at ac yn ehangu ar y wybodaeth sydd ar gael eisoes am y cylchgronau.

1.6. Natur weledol y cylchgronau

Mae gan y cylchgronau hunaniaeth weledol arbennig ac unigryw, a gellir adnabod y cylchgronau oddi wrth eu dyluniad. Mae'r gwahaniaethau mwyaf amlwg i'w gweld yng nghloriau'r cylchgronau, ac er bod y cloriau'n newid yn aml, gellir cysylltu rhai elfennau gyda hunaniaeth weledol cylchgrawn penodol. Er enghraifft, gellir cysylltu cloriau *Cymru'r Plant* â hunaniaeth Gymreig; gwelir elfennau cyson ar gloriau pob rhifyn, sef symbolau ac arwyddion gwladgarol. Mewn astudiaeth ar lenyddiaeth plant yng Nghanada, dadleua Edwards a Saltman: 'Picturebooks, because of the very nature of their dual narrative of image and text, are a particularly rich source for the exploration of national identity formation in which the hegemonic commonplaces and myths about history, ethnocultural identity, landscape and region, and definitions of community are articulated and contested' (2010, tt. 192-193). Yn sicr, gwelir hunaniaeth y cylchgronau'n cael ei chyfleu, yn enwedig ar eu cloriau, yn cynnwys hunaniaeth Gristnogol yr enwadau, a hunaniaeth Gymreig *Cymru'r Plant*.

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Mae clawr *Cymru'r Plant* yng nghyfnod O. M. Edwards fel golygydd yn dangos yr amrywiaeth o bynciau a drafodir yn y cylchgrawn, gan gynnwys gwyddoniaeth, rhyddiaith, barddoniaeth, straeon am wledydd eraill a llawer mwy. Yr artist S. Maurice Jones o Gaernarfon a ddarluniodd y clawr ar gyfer blynyddoedd cyntaf y cylchgrawn, 'a ymgorfforai ddelfrydau'r sylfaenydd, sef darluniau o'r Aran a mynyddoedd Cymru yn gefndir i gartrefi' (Jones 1983, t. 89). Roedd symboliaeth y mynyddoedd yn bwysig i O. M. Edwards a defnyddir delwedd rymus y mynyddoedd yn ei waith yn aml er mwyn gosod Cymru ar wahân i Loegr (Chapman 2004, t. 56) [gweler enghraifft o hyn ar dudalen 143]. Ceir yn ogystal ddarlun o Eglwys (Llanbelig, Caernarfon) a chapel (Llanidloes), Coleg Aberystwyth a Choleg Bangor (Jones 1983, t. 89). Gwelir hefyd ddarluniau o '... (f)at criced, pêl-droed, afon, mynydd a môr, capel ac Eglwys, a map o Gymru' (Isaac 1972, t. 11).

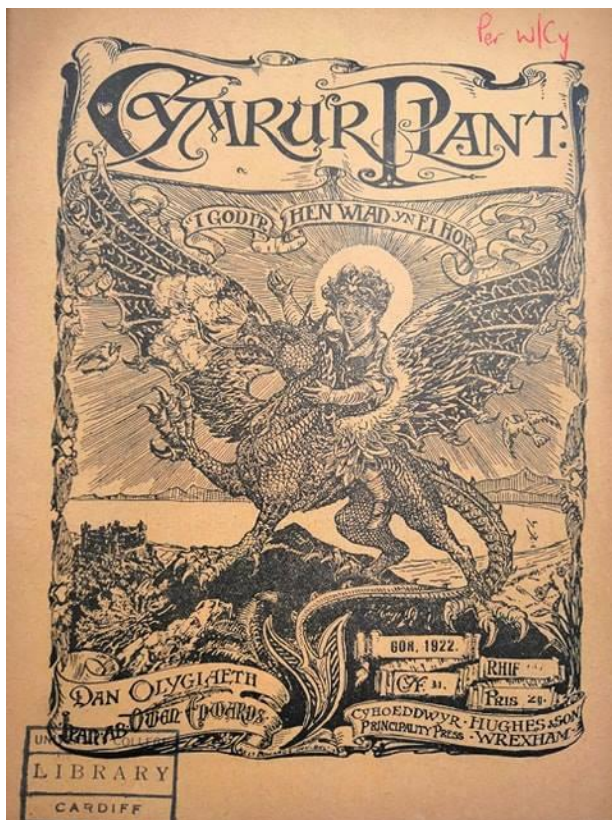

Darlun 1- *Cymru'r Plant*, Tachwedd 1893

Yn ei gyfrol *Rebirth of a Nation*, cyfeiria K. O. Morgan at y pethau a oedd yn cael eu cysylltu gyda'r ymwybyddiaeth newydd o fod yn 'Gymry' erbyn diwedd y bedwaredd ganrif ar

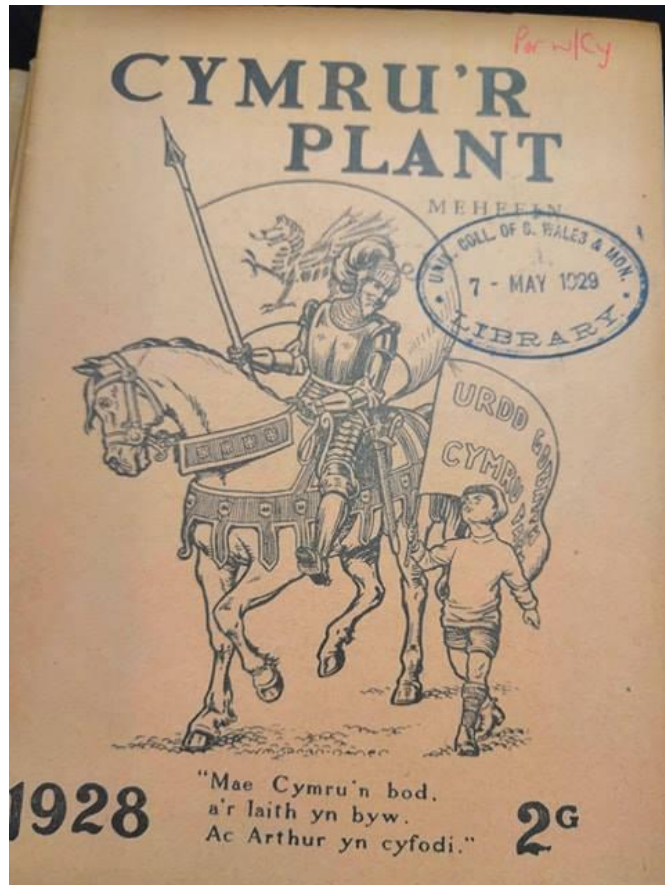
'Gweld llais a chlywed llun'?: Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

bymtheg, sef diwylliant ac adeiladau'r capeli, y papurau newydd, eisteddfodau a gwyliau corawl (1981, t. 90). Gwelir ar waelod y clawr fatiau criced a phêl droed, sy'n dangos awydd i gynnwys elfennau o ddi-ddordeb i blant a chynnig rhywbeth yn wahanol i'r hyn a oedd ar gael ar y farchnad eisoes. Roedd chwaraeon yn elfen hynod bwysig o hunaniaeth Gymreig y cyfnod, er enghraifft cafodd Undeb Rygbi Cymru ei sefydlu yn 1881 (Morgan, 1981, t. 24), a disgrifir y cyfnod fel 'truly a 'golden age' for that rugby which the Welsh working class increasingly patronized' (Morgan, 1981, t. 73). Gellir honni bod defnyddio darluniau o chwaraeon yn denu plant i ddarllen y cylchgrawn. Yn ei bennod ar O. M. Edwards, honna Gwilym Arthur Jones: 'Nid oes raid craffu'n hir i ganfod un ddefnydd sylfaenol yn rhedeg fel edefyn arian drwy ei holl waith, sef delfryd achub cenedl fechan.' (1983, t. 89). Gwelir hyn yn glir ar y clawr uchod, ac mae'r ddefnydd hon yn parhau yn ystod cyfnod Ifan ab Owen fel golygydd hefyd. Gwelir enghreifftiau diweddarach o gloriau *Cymru'r Plant* isod:

Darlun 2 - Cymru'r Plant, Gorffennaf 1922

'Gweld llais a chlywed llun!': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

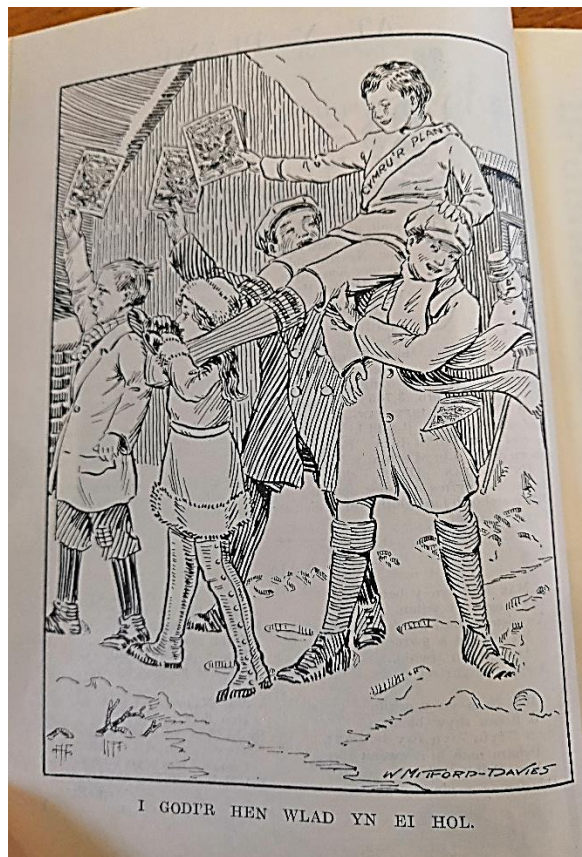

Darlun 3 - Cymru'r Plant, Mehefin 1928

Mae naws chwedlonol, hud a lledrith i ddarlun 2, gyda'r person ifanc yn y darlun ar gefn draig. Mae'r ddraig yn symbol Cymreig, a cheir yn ogystal ymdeimlad Celtaidd i'r ffont addurniadol ar y clawr. Mae darlun 3 yn adlais o'r byd Arthuraidd; roedd troi at yr hen chwedlau, ac yn arbennig chwedlau Arthuraidd, canoloesol, yn nodweddiadol o'r cyfnod, gyda'r olygfa benodol hon yn drosiad am y frwydr dros yr iaith a hunaniaeth Gymreig. Mae'r bachgen yn y darlun yn chwifio baner Urdd Gobaith Cymru, sy'n symbol arall o genedlaetholdeb Cymreig. Mae'r clawr hwn yn ymddangos yn negawd cyntaf Urdd Gobaith Cymru, felly mae bwriad yr awdur o hyrwyddo'r fenter newydd, a sefydlwyd yn 1922, yn glir.

Pwysleisir arwyddion tebyg ynghylch yr iaith a hunaniaeth Gymreig yn y darlun sydd y tu mewn i glawr rhifyn Ionawr 1924.

'Gweld llais a chlywed llun'?: Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Darlun 4 - 'I Godi'r Hen Wlad yn ei hol', *Cymru'r Plant*, Ionawr 1924

Mae'r darlun gan W. Mitford Davies yn dangos grŵp o blant yn codi bachgen ar eu hysgwyddau. Golygfa aeafol ydyw, gyda dyn eira yn y cefndir, peli eira ar lawr, a'r plant wedi eu gwisgo mewn dillad gaeaf. Yn ogystal, gwelir enw'r cylchgrawn, *Cymru'r Plant*, wedi ei ysgrifennu yn yr eira. Mae'r plant yn dal cylchgronau *Cymru'r Plant* yn eu dwylo a'r bachgen sy'n cael ei godi'n gwisgo sash *Cymru'r Plant*. Mae'r darlun yn amlwg wedi cael ei greu ar gyfer y cylchgrawn er mwyn pwysleisio neges arbennig ac i ddyrchafu'r cylchgrawn. Ceir y capswn 'I Godi'r Hen Wlad yn ei Hol' ar waelod y darlun sy'n adleisio prif agenda O. M. Edwards a'i fab Ifan ab Owen wrth fynd ati i lunio'r cylchgrawn a delfryd sylfaenol genedlaetholgar y cylchgrawn. Yn y testun geiriol ar y dudalen olynol, nodir: 'Dyna i chwi ddarlun o beth wnaeth plant un pentre. Rhoi ruban o gylch un bachgen a *Cymru'r Plant* ar y ruban, ac yna gorymdeithiasant o gylch y pentref dan chwifio'r misolyn yn yr awyr, ac fe gafwyd llawer iawn mwy o dderbynwyr newydd felly... dyna yr unig ffordd i arbed ein gwlad fechan, dyna yr unig ffordd I GODI'R HEN WLAD YN EI HOL. Ac fe wnân hyn oll ER MWYN CYMRU, EIN GWLAD FECHAN NI' (Edwards Ionawr 1924, tt. 2-3). Os nad oedd y darlun yn

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

arddangos hyn yn ddigon amlwg, mae'r testun geiriol yn sicr yn nodi'n glir amcan y cylchgrawn a hynny gan ddefnyddio llythrennau bras er mwyn pwysleisio'r geiriau pwysig. Wrth edrych ar gloriau *Cymru'r Plant*, gellir adnabod y cylchgrawn ar unwaith, hyd yn oed heb edrych ar y teitl, oherwydd y symbolau gwladgarol amlwg.

O gymharu â chloriau *Cymru'r Plant*, mae cloriau *Trysorfa y Plant* o'r un cyfnod yn llai modern ac yn draddodiadol iawn eu natur oherwydd bod gwreiddiau'r cylchgrawn yn y bedwaredd ganrif ar bymtheg (h.y. sefydlwyd y cylchgrawn yn 1862). Gwelir enghraifft o glawr mis Ionawr 1892 isod:

Darlun 5 - Trysorfa y Plant, Ionawr 1892

Gwelir ffrâm grand o amgylch y testun geiriol a nifer o olygfeydd amrywiol. Mae'n glawr addurniadol sy'n cynnwys eiconograffi Cristnogol yn bennaf. Ar frig y dudalen ceir golygfa

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Feiblaidd, sy'n dangos Iesu Grist yn sefyll o flaen cynulleidfa o blant. Ceir darlun o'r Beibl a llyfr emynau yn y corneli ar frig y dudalen. Gwelir hefyd olygfeydd o'r 'Band of Hope' (neu'r 'Gobeithlu'), teulu, plant yn gweithio ar y tir, plentyn mewn llyfrgell a phlant mewn ysgol. Adlewyrchir agweddau o fywyd plant y cyfnod ac adlewyrchir yr hyn a geir y tu mewn i gloriau'r cylchgrawn, hynny yw, cyfuniad o eitemau Beiblaidd, Cristnogol a straeon am blant, a phwyslais ar addysg a darllen.

Yn wahanol i *Cymru'r Plant* a *Trysorfa y Plant*, mae cloriau *Perl y Plant* yn syml ac yn llai prysur, sydd efallai'n syndod o feddwl am bwyslais yr Eglwys ar iconograffi. Gan amlaf, ceir amlinell hirsgwar o amgylch y dudalen, teitl y cylchgrawn a rhestr gynnwys. Ceir ambell eithriad adeg y Nadolig, y flwyddyn newydd a'r Pasg, fel y gwelir yn yr enghraifft isod:

Rhif. 121. IONAWR, 1910. Cyt. XI.

Misolyn i Blant yr Eglwys.

Blwyddyn Newydd Dda.

Perl y Plant.

DAN OLYGIAETH
Y PARCH. GANON
CAMBER-WILLIAMS.
Lampeter.

CYNWYSIAD.

Gweddi Plant y PERL, 2. Ar ddechren Blwyddyn Newydd	...	3
Yr Ynysodd Duon (gyda Darlun)	...	5
Rhoddi eiddo Duw i Caesar, 9. Llythyr at y Golygydd	...	12
Yr Hen Solaïwr Mawr (gyda Darluniau)	...	14
Cystylliad yr Eglwys ac addysg y Cymry	...	18
Rhai o Feirdd Cymru, 19. Bwrdd y Gan	...	21
Ar Grwyir	...	22
Deuddeg Esgob goreu Ty Ddewi, o Dewi Sant i Thirlwall	...	24
Yr Eglwys a'r Llyfr Gweddi	...	27
Y Paganïaid Bach Duon	...	28
Beirniadaeth ar y Gystadlenau yn 1909	...	29
Y Gystadlenau	...	30
Perlu y PERL	...	31
Llithiau Priodol am y Mis	...	32
Barddoniaeth	8, 11, 13, 17, 18, 23, 26, 32	

Llanbedd:
ARGRAFFWYD GAN GWMNI Y WASG EGLWYSIG GYMREIG, CYF.

Pris Cewriog y Mis.

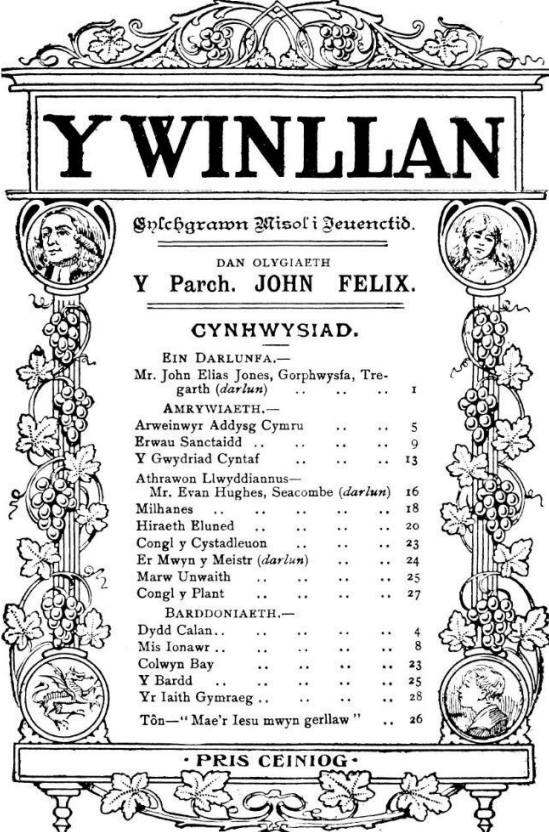
Darlun 6 - *Perl y Plant*, Ionawr 1910

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Mae tudalennau mewnol y cylchgrawn yn llawer mwy addurniadol na'r clawr. Gwelir pwyslais yr Eglwys ar y gweledol a'r addurniadol yn cael ei gynrychioli y tu mewn i *Perl y Plant*, yn hytrach nag ar y clawr.

Nid yw clawr *Y Winllan* mor fanwl a phrysur â *Trysorfa y Plant* na *Cymru'r Plant* chwaith. Gwelir isod enghraifft o glawr nodweddiadol:

CYF. LXIII. **IONAWR, 1910.** RHIF I.

Y WINLLAN

Sylchgrawn Misol i Feuenctid.
DAN OLYGIAETH
Y Parch. JOHN FELIX.

CYNHWYSIAD.

EIN DARLUNFA.—	
Mr. John Elias Jones, Gorphwysfa, Tre-garth (<i>darlun</i>)	1
AMRYWIAETH.—	
Arweinwyr Addysg Cymru	5
Erwau Sanctaidd	9
Y Gwydriad Cyntaf	13
Athrawon Llwyddiannus—	
Mr. Evan Hughes, Seacombe (<i>darlun</i>)	16
Milhanes	18
Hiraeth Eluned	20
Congl y Cystadleon	23
Er Mwyn y Meistr (<i>darlun</i>)	24
Marw Unwaith	25
Congl y Plant	27
BARDDONIAETH.—	
Dydd Calan	4
Mis Ionawr	8
Colwyn Bay	23
Y Bardd	25
Yr Iaith Gymraeg	28
Tôn—" Mae'r Iesu mwyn gerllaw "	26

· PRIS CEINIOG ·

BANGOR: CYHOEDDEDIG YN Y LLYFRFA WESLEYAIDD.

Darlun 7 - Y Winllan, Ionawr 1910

Yn yr enghraifft hon, ceir ffrâm addurniadol o gwmpas y dudalen yn dangos gwinwydden a grawnwin (sy'n cyd-fynd â theitl y cylchgrawn) wedi eu plethu o amgylch dwy golofn grand. Ym mhob cornel ceir darlun bach mewn ffrâm gron - draig, portread o John Wesley a phortread o blentyn. Yn ogystal, mae'r clawr yn rhestru cynnwys y cylchgrawn yn debyg i *Perl y Plant*.

1.6.1. Math o ddarluniau

Mae'r mathau o ddarluniau a ddarganfyddir yn y cylchgronau'n eang ac maent yn amrywio o gylchgrawn i gylchgrawn. Gellir rhannu'r darluniau a ganfyddir yn y cylchgronau'n bedwar prif gategori sef portreadau, straeon darluniadol, darluniau addurniadol a darluniau addysgiadol. Mae'r darluniau addysgiadol yn cynnwys mapiau a diagramau, darluniau gwyddonol o'r gofod, neu o fyd natur, darluniau o gestyll ac yn y blaen, er enghraifft:

CARTREFI CYMRU.

NID oes odid lecyn yng Nghymru heb rywbeth i'w wneyd yn gysegredig,—cartref, maes brwydr, lle addoli, neu fedd. Prudd a mwyn ydyw gwybod am feusydd brwydran coll, ac am fannau hun olaf ein dewrion. Mwynder i gyd ydyw meddwl am gartrefi Cymru, lle bu'r plentyn yn chwarae,—heb feddwl am y gwaith mawr oedd o'i flaen, heb wybod am y pryder a'r dioddef oedd i ddod, heb ofni methu eto, na breuddwydio am fuddugoliaeth.

Dacw fap o gartrefi Cymru. Rhoddais ddotyn ar gyfer cartrefi rhyw gant o enwogion Cymru, ac enw pob un wrth ei gartref.

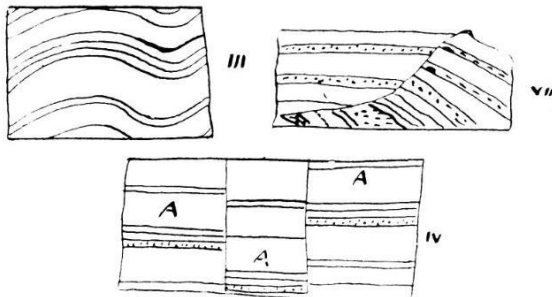
Darlun 8 - 'Cartrefi Cymru', Cymru'r Plant Ionawr 1892

Daeareg (Geology).

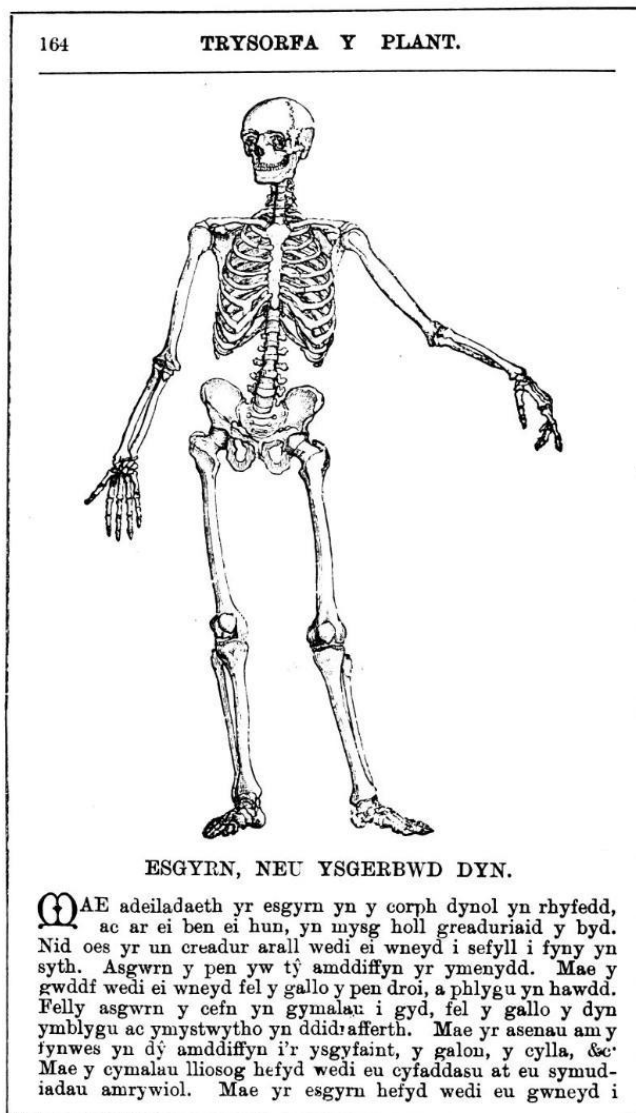
Y FFURFIAD CARBONAIDD.—PARHAD.

BWRIEDIR y tro hwn alw sylw at y glo yn fwyaf neillduol. Dyma ua o'r nwyddau gwerthfawrocaf a feddwa. Y mae canoedd o filoedd o ddynton yn gweithio i'w godi o'r ddaear. Trefydd mawrion wedi eu hadeiladu yn Neheudir Cymru a llawer o fanau eraill, ac yn dibynu yn hollol ar y fasnach mewn glo. Y mae ei godi yn waith caled a peryglus, bydd y nwy yn tanio weithiau, gan ladd canoedd o weithwyr ac anafu eraill. Ceir yr haenau glo yn gorwedd mewn gwahanol ffurfiau. Byddai yn fantais i'r darlennydd yn y fan yma i gasglu y rhifynau o'r *Winllan* sydd yn cynwys y darluniau Daearegol a throi atynt. Yn *No. i.*, dangosir yr haenau yn gorwedd yn wastad ar eu gilydd ar Graig Danol yn hwthio ei hun i fyny drwyddynt mewn gwahanol gyfeiriadau. Yn *No. ii.*, gwelir y Graig Danol yn codi yn haenau Creigiau Dyfrol ar eu lled ochr. Yn *No. iii.*, gwelir y modd y mae yr haenau wedi eu plygu i fyny ac i lawr ac i fyny drachefn. Yn *No. iv.*, dangosir y modd y mae y ddaear mewn manau wedi hollti yn agenau mawrion, weithiau am ugeiniau o filltiroedd, a rhai darnau wedi suddo weithiau ychydig fodfoddi, bryd arall lawer o latheni.

Yn *No. vii.*, gwelir yr hea haenau wedi eu codi ar eu lled yml, a haenau eraill mwy diweddar wedi eu ffurfio ar eu hymylau a'u cuddio o'r golwg.

Gorweddau yr haenau glo yn yr oll o'r ffurfiau hyn, weithiau ceir hwy yn wastad ac mewn manau y mae Creigiau Tanol yn ym-

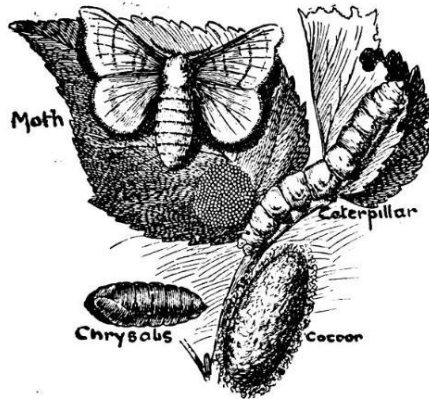

Darlun 10 - 'Esgyrn, neu Ysgerbwd Dyn', Trysorfa y Plant, Mehefin 1900

Gwersi yn Ysgol Natur.

Y PRYF SIDAN.

GAN MR. E. S. PRICE.

ARFER anwariad ydyw gwisgo eu hunain â chrwyn anifeiliaid ac addurno eu hunain â phlu'r adar, ond ni feddyliodd neb o honynt am gelsio defnydd gwisg o'r trychfilyn. Buasai'r gŵr anwar yn chwertlin am ben y syniad fod y trychfilyn distadl yn gallu bod o wasanaeth iddo. Ac eto gan drychfilyn y ceir sidan, y defnydd gwisg prydferthaf mewn bod.

Llindys neu gynronyn math neillduol o wyfyn ydyw'r pry' sidan, yr hwn a ymbortha ar ddail y ferwydden (*mulberry tree*). O China y daeth y gwyfyn hwn gyntaf. Mae ganddo gorph bach trwm a thrwchus gyda goesau tewion a byr, ac y mae ei edyn yn fawr, o liw goleu gyda rhesi tywyll. Mae'r fanyw yn fwy na'r gwrryw, ac yn hollol wahanol o ran ei hymddangosiad. Mae hi yn marw cyn gynted ag y bydd wedi dodwy ei hwyau. Mae'r wyau yn

Darlun 11- 'Gwersi yn Ysgol Natur', Y Winllan, Mehefin 1906

Mae'r diagram uchod yn Darlun 11 wedi ei labelu mewn cymysgedd o Gymraeg a Saesneg, sy'n digwydd yn aml yn y cylchgronau. Mae'n debyg fod y darlun wedi cael ei fenthyg o rywle arall, er enghraifft o gylchgrawn Saesneg. Defnyddid y cylchgronau'n aml mewn ysgolion fel defnydd darllen ac addysgu (Jones 1983, t. 89), sy'n esbonio'r pwyslais ar eitemau a darluniau addysgiadol.

Wrth bori trwy'r cylchgronau, gwelir nifer o ddarluniau addurniadol hefyd, er enghraifft prif lythrennau addurniadol ar ddechrau pob eitem, fframiau addurniadol o amgylch rhai tudalennau, ac addurniadau megis blodau neu batrymau i lenwi gwagleoedd. Gellir canfod enghreifftiau addurniadol o'r fath ym mhob un o'r cylchgronau o dan sylw. Fel y soniwyd

'Gweld llais a chlywed llun'?: Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

eisoes, rhoddir pwyslais ar harddwch yng nghylchgrawn yr Eglwys, *Perl y Plant*. Pwysleisir pwysigrwydd y gweledol yn yr Eglwys mewn eitem yn *Perl y Plant*, Mehefin 1900 o dan y teitl 'Dodrefn yr Eglwys: Ffenestri Lliwgar'. Ceir darlun du a gwyn o ffenestri lliw mewn Eglwys, ffenestri hardd gan Jones & Wills, Llundain.

Y PERL.

167

DODREFN YR EGLWYS—FFENESTRI LLIWIAU.

NID oes dim wna i'r eglwys edrych mor hardd a ffenestri lliwiedig. Yn yr hen amser, cyn i bobl wybod pa fodd i wneyd gwydr, a phan oedd gwydr yn rhy ddrud,

Darlun o ffenestr hardd a wneir gan Jones & Willis, Llundain, y rhai ydynt yn gwneyd canodd o ffenestri i Eglwysydd.

llenwid y ffenestri â phapur, pren, neu gorn wedi ei naddu yn deneu fel y gwelir mewn *lantern*. Weithiau rhoddid llen o lian, â darluniau wedi eu gweithio arni, yn y ffenestr. Mae y tyllau lle y gosodid penau y gwial a ddalient y lleni

Darlun 12 - 'Dodrefn yr Eglwys - Ffenestri Lliwiau', Perl y Plant, Mehefin 1900

Yn y testun sy'n cyd-fynd â'r darlun, defnyddir geiriau megis 'hardd' a 'phrydferth' yn aml: '[m]ae gweled goleuni yr haul yn cael ei droi i'r fath liwiau prydfferth o fewn yr Eglwys yn ein dysgu fod crefydd yn gwneyd ein bywyd naturiol yn fil mwy prydfferth na'r bywyd digrefydd didduw. Duwioldeb sydd yn gwneyd bywyd yn hardd'. Gwelir bod harddwch yn hynod bwysig i *Perl y Plant*, ac i'r Eglwys, a hyn oherwydd ei fod yn adlewyrchu perffeithrwydd a harddwch Duw. Ceir neges ar ddiwedd yr eitem: '[c]ofiwch chwithau, fy mhlant i, am wneyd

eich goreu i harddu yr Eglwys, fel y byddo Palas y Brenin Mawr y lle mwyaf prydferth yn y plwyf'. Yn sicr, adlewyrchir y neges hon yn nyluniad y cylchgrawn. Er bod *Trysorfa y Plant a Y Winllan* yn cynnwys darluniau addurniadol, ac addurniadau ar y tudalennau, mae'n deg nodi bod llai o bwyslais ynnddynt ar bertrwydd o gymharu â *Perl y Plant*.

Mae'r pwyslais ar harddwch ac addurniadau yn adlewyrchu syniadaeth ramantaidd y cyfnod: 'dechreuwyd synied am blant a phlentyndod fel testunau i ryfeddu atynt a'u hamddiffyn a chafwyd mwyfwy o gerddi'n delweddu diniweidrwydd a hud plentyndod' (Rosser 2019, t. 46). Yn sicr, roedd barn golygyddion y cylchgronau'n adlewyrchu'r syniadau uchod, yn enwedig O. M. Edwards. Pwysleisiai harddwch byd natur gan annog plant i chwarae yn yr awyr iach a dysgu enwau blodau ac adar: 'dengys i chwi bethau rhyfedd ym mhrydferthwch eich gwlad ac yng Ngair Duw...' (Ionawr 1892, t. 1). Bu O. M. Edwards o dan ddylanwad yr artist, bardd, a'r beirniad Rhamantaidd John Ruskin: 'Much has rightly been made of Edwards's (readily avowed) debts to the English Romantic tradition of nature writing... Most particularly, he has repeatedly been described as a Welsh disciple of Ruskin...' (Thomas 2016, d.rh.t). Wrth bori trwy'r cylchgronau'n gyflym, daw'n amlwg fod pob un o'r cylchgronau'n ymhyfrydu ym myd natur ac '[m]ae cysylltu plant a byd natur, wrth gwrs, yn un o drosiadau poblogaidd Rhamantiaeth' (Rosser 2019, t. 51). Efen arall sy'n gysylltiedig â rhamantiaeth y cyfnod yw agweddau sentimental diwedd Oes Fictoria tuag at y plentyn - 'improvements in child health and the consequent drop in infant mortality rates transformed the way in which adults viewed childhood' (Thacker, 2002, t. 19). Yn ychwanegol, cafwyd pwyslais cynyddol ar ddiniweidrwydd plant, a pharhaodd y delfryd hwn drwy gyfnod Ifan ab Owen fel golygydd o'r 1920au ymlaen. Pwysleisiwyd plentyndod fel cyfnod ar wahân a phortreadwyd plant fel bodau diniwed a naturiol, yn wahanol i'r cyfnod blaenorol a'r cylchgronau didactig a oedd yn pwysleisio pechod, marwolaeth, maddeuant ac yn y blaen. Eir ati i drafod y defnydd o sentimentaliet h yn y cylchgronau yn fanylach yn yr ail bennod wrth ddadansoddi'r portreadau o blant [gweler t. 124]. Er y crybwyllwyd uchod mai rhamantydd oedd O. M. Edwards, nid pwysleisio'r gorffennol yn unig a wnaeth - roedd hefyd yn edrych i'r dyfodol: 'A man like Owen Edwards, himself a product of the remotest *cefn gwlad* of rural Merioneth, rejoiced in the new industry and technology of the south, and hoped that the craft traditions and skills of the people would be adapted to this new

'Gweld llais a chlywed llun!': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

technical order instead of being frozen in the modes of the past century' (K.O. Morgan, 1981, t. 88). Enghraifft ohono'n edrych tuag at y dyfodol yw ei benderfynoldeb i ysbrydoli newid mewn llenyddiaeth Gymraeg. Yn ei erthygl ar Owen M. Edwards, cyfeiria T. J. Morgan at y ffaith bod 'gan y Saesneg ddigonedd o lenyddiaeth seciwlar, ysgafn, boblogaidd, o natur achlysurol a heb ei bwriadu i fod yn gyfraniad mawr arhosol i stôr yr oesoedd...' (1967, t. 87), ac felly roedd llawer o Gymry yn darllen llyfrau Saesneg. 'Ceisio cywiro'r diffyg hwn yn ein llenyddiaeth oedd un o gymhellion cryfaf Owen Edwards...' yn ôl Morgan (1967, t. 87). Awgryma hyn fod tueddiadau modernaidd gan O. M. Edwards gan ei fod yn ymateb i'r byd modern, yn weithredol, ac yn mynd ati i greu llenyddiaeth newydd ac ysgafn. Wedi marwolaeth O. M. Edwards yn 1920, bu *Cymru'r Plant* o dan olygyddiaeth ei fab, Ifan ab Owen Edwards am ddeng mlynedd ar hugain, ac er efallai y gellir gweld newid yn y ffordd o gyfathrebu ac yn y berthynas rhwng darluniau a thestun wrth i Ifan ab Owen fynd ati i olygu'r cylchgrawn, mae'r prif amcanion, y dylanwadau a'r gwerthoedd yn aros.

1.6.2. Pwrpas y darluniau

Wrth fynd ati i ateb y cwestiynau ymchwil, gwelir bod nifer o resymau a phwrpasau i'r darluniau yn y cylchgronau. Mae addurno'r cylchgronau a'u gwneud yn fwy deniadol yn un o'r amcanion, ac yn gysylltiedig â hyn mae'r ymgais i ddenu darllenydd. Pwysleisir hyn yn y rhagymadrodd i *Cymru'r Plant* ym mis Mehefin 1894, wrth i'r golygydd ddatgan bod y rhifynnau nesaf yn cynnwys rhagor o ddarluniau ac mewn amlen liwgar: 'Y mae'r golygydd a'r cyhoeddwr wedi penderfynu ei wneyd yn un o'r cylchgronau tlysaf a chyfoethocaf o'r cylchgronau gynhygir i blant y byd' (Edwards 1894, t. 153). Roedd O. M. Edwards wedi'r cyfan yn arloeswr drwy dynnu lluniau â camera, '...ei fwriad oedd, nid yn unig bod yn olygydd ond bod yn ffotograffydd ei gyhoeddiadau yn ogystal, a chynnyrch ei gamera ef yw nifer o'r lluniau trawiadol a geir ar dudalennau *Cymru*, *Cymru'r Plant* a nifer o gyfrolau'r cyfresi' (Davies 2020, t. 424). Felly nid oes syndod bod brawddegau, fel yr uchod, sy'n pwysleisio'r nifer o ddarluniau yn gyffredin yn *Cymru'r Plant*. Ni cheir cymaint o gyfeiriadau at ddarluniau yn y rhagymadroddion i *Perl y Plant*, *Trysorfa y Plant* a *Y Winllan*. Er hyn, roedd darluniau yn bwysig i olygyddion y cylchgronau. Er enghraifft, yn yr 1860au sef

degawd cyhoeddi rhifyn cyntaf *Trysorfa y Plant*, ceisiodd Thomas Levi annog artistiaid o Gymru i greu engrafiadau pren: 'Thomas Levi's brief attempt to encourage native talent in the 1860s with the example of Mr Richard's pictures was a tiny incident but, nonetheless, a significant one' (Lord 1997/1998, t. 73).

Ar y cyfan, ceir llawer mwy o drafodaethau ynghylch pwrpas darluniau mewn llenyddiaeth plant wedi troad yr ugeinfed ganrif, er enghraifft, mynega Ifan ab Owen ei farn yng nghylchgrawn *Cymru* yn 1925. Yn gyntaf, pwysleisia bwysigrwydd edrychiad a thlysnï llyfrau i blant: 'Rhaid inni ddenu plentyn trwy dlysnï lliw a llun ei degan a'i lyfrau, trwy brydferthwch a llawenydd ei chwarae a'i ddarllen' (Edwards, 1925, t. 7). Mae addurno'r cylchgronau yn un o brif bwrpasau defnyddio darluniau felly. Nid yw hyn ychwaith yn wahanol i safbwynt ei dad ddegawdau ynghynt. Rhoddir pwyslais ar y darluniau o hyd, er mwyn cadw diddordeb y darllenwyr ac weithiau, defnyddir y darluniau fel rhyw fath o lwgrwobr i'r darllenwyr am barhau i brynu'r cylchgrawn. Ym mis Tachwedd 1924, dywed Ifan ab Owen: 'Oll. Fe fydd y rhifyn nesaf yn un dwbl. Rhifyn y Nadolig fydd. Fe fydd yn orlawn o ddarluniau gwych, a straeon campus. Gyda phob copi rhoddir darlun lliwiau penigamp, a dywedir wrthyf sut i'w fframio' (t. 321). Nid rhywbeth i'w ddarllen a'i roi o'r neilltu oedd y cylchgrawn felly: 'bwriedir i'r rhifynnau am flwyddyn gael eu rhwymo wrth ei gilydd yn un gyfrol. Nid cylchgrawn i'w ddarllen a'i fwrw i'r tân mohono' (Jones 1974, t. 163). Roedd y darlun lliw y cyfeirir ato uchod mewn atodiad ar wahân i dudalennau'r cylchgrawn. Ychwanegodd hyn ogwydd arall at bwrpas y cylchgrawn - roedd y darlun yn rhywbeth i'w drysori, ei arddangos a'i gadw. Ceir llu o enghreifftiau o'r darluniau lliw hyn yn *Cymru'r Plant*, er enghraifft llun lliw o 'Rhiannon' gan J. Kelt Edwards (Rhagfyr 1922). Mae'r darlun yn sefyll ar ei ben ei hun, ac yn cael ei ddefnyddio i roi lliw a phrydferthwch i'r cylchgrawn yn ogystal â denu darllenwyr. Ceir hefyd ddarlun yn 1925 gan artist o Loegr, Agnes Richardson o dan y teitl, 'Beth arall, tybed, a anfonodd Santa Clôs i mi?' (Rhagfyr 1925). Roedd Agnes Richardson yn enwog am ddarlunio cardiau post a llyfrau plant yn Lloegr yn y cyfnod; mae'r llyfrau a ddarluniwyd ganddi yn cynnwys *The Way To Fairy Land* ynghyd â Mabel Lucie Atwell, *The Dainty Series* (1924) a *Chubby Chums* (1932). Mae'n debyg y byddai benthyca lluniau lliw o Loegr wedi bod yn rhatach na chomisiynu darluniau lliw gan artistiaid Cymreig yn y cyfnod. Fel y crybwyllwyd eisoes, roedd cynhyrchu engrafiadau, yn enwedig ar gyfer darluniau lliw,

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

yn broses faith a chymhleth. Er mwyn argraffu mewn lliw, roedd yn rhaid defnyddio sawl engrafiad pren mewn lliwiau gwahanol i greu un darlun lliwgar (Twyman 1999, t. 61).

I ddychwelyd at y ddadl bod y lluniau lliw yn cael eu defnyddio i ddenu darllenwyr, yn rhifyn mis Rhagfyr 1922, dywed y golygydd, 'Fe fydd yn y rhifyn hwn un darlun lliw gwych iawn, dros bymtheg o ddarluniau eraill...' (Edwards 1922, t. 11). Ymddengys fod rhesymau masnachol pur felly dros gynnwys lluniau o safon, a hynny er mwyn hybu a chynyddu gwerthiant mewn marchnad gystadleuol. O'r ystadegau, gwelir bod cylchrediad *Cymru'r Plant* wedi cynyddu yn ystod yr ugeinfed ganrif, gydag 11,500 yn derbyn y cylchgrawn yn 1900, a 15,000 bob mis yn 1929 (Hughes 1983, tt. 80-83). Felly bu'r golygyddion yn llwyddiannus yn denu darllenwyr. Gellir cymhwyso'r ddadl hon at theori'r darlennydd sydd ymhlyg yn y testun, gan fod y golygydd yn cymryd yn ganiataol fod darllenwyr ifanc yn hoff o ddarluniau, pethau tlws a lliwgar, ac mai dyma'r ffordd orau o gael plant i fwynhau darllen.

Pwrpas arall amlwg i'r darluniau yn y cylchgronau yw er mwyn addysgu, moesoli ac egluro (defnydd didactig). Dywedir yn y rhagymadrodd i rifyn cyntaf *Trysorfa y Plant*: 'Egluraf lawer o'm gwersi i chwi â'r darluniau goreu allaf gael, fel y byddo yn hawddach i chwi eu deall a'u cofio' (Levi 1862), ac yn rhagymadrodd *Cymru'r Plant*: 'Bydd, bydd gennyf ddarluniau i chwi hefyd. Medrwch ddeall yn well a chofio'n well, os cewch ddarluniau' (Edwards 1892, t. 2). Mae golygydd *Perl y Plant* yn rhannu'r un farn â'r golygyddion uchod; dywedir yn rhifyn mis Mehefin 1900: 'Eto, pa ham yr ydym mor hoff o lyfrau â darluniau ynddynt? Am ein bod yn dysgu llawer mwy trwy luniau na'r un ffordd arall'. Gellir cysylltu hyn hefyd gyda'r rhagdybiaethau a grybwyllwyd eisoes yn yr arolwg llenyddol, sef bod darluniau'n cael eu defnyddio i esbonio'r geiriau gan symleiddio'r broses o ddarllen. Mae'r gyfeiriadaeth at y defnydd o ddarluniau yn *Y Winllan* yn brinnach; mae *Trysorfa y Plant* a *Cymru'r Plant* yn rhoi mwy o bwyslais ar y darluniau yn eu rhagymadroddion, a hynny o bosibl er mwyn cynyddu poblogrwydd a gwerthiant y cylchgronau.

Yn ogystal, defnyddir y darluniau yn y cylchgronau i ddiddanu'r darlennydd. Daw hyn i'r amlwg gan amlaf yn yr eitemau storiol, a thrafodir hyn yn fanylach yn y drydedd bennod. I ddychwelyd at sylwadau Ifan ab Owen yn *Cymru* 1925, dywed, '... nid oes bosib cael llyfr

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

plentyn perffaith heb ddarluniau perffaith'. Mae'n amlwg bod darluniau'n chwarae rôl bwysig ym myd llyfrau plant yng ngolwg Ifan ab Owen, ond dadleua, '[y]n y fan hyn y cyll llyfrau Cymru fwyaf. Nid oes yng Nghymru heddiw arlunydd all dynnu darlun naturiol o blentyn. Od oes, mae'n cuddio' (1925, t. 8). Â ymhellach yn yr erthygl i honni: 'syrthiwn gryn dipyn yn ôl yng Nghymru yn y grefft o ddarlunio llyfrau plant... Ni thâl inni brynu *casts off* Lloegr, a'r rhai hynny yn perthyn i'r ganrif ddiweddfaf. Rhaid inni gynhyrchu darluniau plant, fel yr ym yn cynhyrchu llên' (Edwards 1925, t. 8). Ar ddiwedd y bedwaredd ganrif ar bymtheg yr arfer cyffredin oedd prynu blociau: '[o] chwarel enfawr y gweisg Seisnig y daeth lluniau rhifynnau cynnar *Trysorfa y Plant*... Prynu bloc a wnaed, ac yna'r golygydd yn gofalu fod rhywun yn gwau stori neu hanesyn o gwmpas y llun' (Owen 1983, t. 115). Terfynu'r traddodiad hwn a sicrhau darluniau safonol o Gymru oedd amcan Ifan ab Owen.

O ystyried y math o lyfrau a oedd ar gael yn y cyfnod, ac eithrio ambell lyfr megis *Rhys Llwyd y Lleuad* gan Tegla Davies a ddarluniwyd gan W. Mitford Davies, *Llyfr y Bobl Bach* (Tegla Davies, Ifan ab Owen, W. Mitford Davies, Eirys Edwards, 1925), ac yn ddiweddarach *Llyfr Mawr y Plant* (Jennie Williams, J. O. Williams, Peter Fraser, 1931), doedd dim llawer o lyfrau plant darluniadol cyffrous. Roedd yr hyn a ddywedodd Ifan ab Owen yn fater yr oedd angen mynd i'r afael ag ef. Cyfeiria Ifan ab Owen at enghraifft benodol: '[a] dyma lyfr arall eto, *Llyfr Gwion Bach*. Mae ynddo benillion rhagorol. Ond dwbl wfft i'r darluniau' (1925, t. 8).

Ymddengys mai ceisio tynnu sylw at y broblem oedd bwriad Ifan ab Owen wrth leisio ei farn mewn modd negyddol a cheisio annog newid yn y maes: '[e]r trusted yw, rhaid inni addef nad oes un llyfr plant wedi ymddangos yng Nghymru eleni yr hoffwn ei roi yn nwylo plant... (y)m mha le y dechreuwn? A oes arlunydd yng Nghymru ag ateb?' (Edwards 1925, t. 8). Un arlunydd a atebodd y gofyn oedd W. Mitford Davies, a dywed Frank Price Jones amdano, 'Onid oes fodd anrhydeddu gŵr fel ef yn ein gwlad fach ni, ynteu ai llenorion a beirdd yn unig a wêl ein Prifysgol?' (1959, t. 201). Mae'r dyfyniad yn pwysleisio nad oes llawer wedi ei gofnodi am W. Mitford Davies a'r artistiaid eraill. Mae'r artistiaid eraill sy'n ymddangos yn cynnwys E. S. Price, S. Birch, Henry Poole, S. Whitehead, yr Athro J. Havard Thomas a llawer mwy. Trafodir yr artistiaid yn fanylach wrth drafod yr eitemau darluniadol yn y penodau. Er nad yw'r traethawd hwn yn manylu ar yr artistiaid, gall y bydd y trafodaethau yn sail i ymchwil pellach.

1.7. Trefn y penodau

Bydd y wybodaeth uchod ynghylch hunaniaeth y cylchgronau yn gosod cyd-destun a chefnidir er mwyn gallu trafod yr enghreifftiau penodol a'u perthynas â hanes y cyfnod yn ddadansoddol yn y penodau nesaf. Rhennir gweddill y traethawd yn ddwy ran. Yn gyntaf, dadansoddir y **portreadau** yn y cylchgronau (**Pennod 2**), gan ganolbwyntio'n benodol ar bortreadau o arweinwyr crefyddol, ffigurau Prydeinig, plant a phobl ifanc, menywod a ffigurau rhyngwladol. Yn ail, eir ati i ddehongli'r berthynas rhwng y darlun, y gair a'r darllynydd yn yr **eitemau storïol (Pennod 3)**. Gwelir rhai straeon sy'n cynnwys un neu ddau ddarlun, gyda llawer mwy o bwyslais ar y geiriau. Ceir ambell enghraifft o stori sy'n gosod pwyslais tebyg ar y ddau gyfrwng, yn ogystal â rhai straeon sy'n cael eu hadrodd trwy gyfrwng darluniau yn unig, er enghraifft ar ffurf comig neu stori sribed. Cedwir y prif gwestiynau ymchwil mewn cof wrth ddehongli'r enghreifftiau hyn yn fanwl cyn dod i gasgliad ynghylch y berthynas rhwng y gair, y darlun a'r darllynydd ar ddiwedd y drafodaeth.

2 Portreadau

2.1. Bwriad y bennod

Canolbwyntia'r bennod hon ar y berthynas rhwng portread, y gair a'r darlennydd yn y cylchgronau gan fod y portreadau yn ganolog i gylchgronau plant y cyfnod dan sylw; caiff portreadau eu cynnwys bron yn fisol ym mhob cylchgrawn. Mae'r portreadau a ganfyddir yn y cylchgronau yn dangos pwysigrwydd y gweledol ac mae'r math o bortreadau sy'n ymddangos yn rhoi syniad o'r hyn a oedd yn bwysig yn y cyfnod, neu fel y dywed Richard Brilliant: '[p]ortraits exist at the interface between art and social life and the pressure to conform to social norms enters into their composition because both the artist and the subject are enmeshed in the value system of their society' (Brilliant 1991, t. 11). Mae'r cysyniad o'r portread yn adlewyrchu gwerthoedd cymdeithasol y cyfnod yn un hollbwysig i'r drafodaeth isod, a'r portreadau yn y cylchgronau yn fodd i archwilio bywyd cymdeithasol Cymreig y cyfnod. Wrth archwilio'r cylchgronau gellir darganfod portreadau o amryw o wahanol unigolion. Rhennir hwy'n categorïau er mwyn eu trafod fesul teip. Dechreuir trwy ddadansoddi'r portreadau o'r arweinwyr crefyddol gan mai dyma'r grŵp mwyaf amlwg. Mae'r categori hwn yn cynnwys gweinidogion Anghydfurfiol a ficeriaid yr Eglwys. Yr ail categori yw'r portreadau o ffigurau cyhoeddus Prydeinig, yn cynnwys aelodau Seneddol a'r teulu Brenhinol. Dadansoddir hefyd y modd y cyflwynir y menywod yn y cylchgronau gan gyfeirio at gyd-destun y cyfnod, yn cynnwys ymdrech y *suffragettes* a menywod dirwest. Eir ati wedyn i ganolbwyntio ar y portreadau o blant a phobl ifanc, yn cynnwys portreadau sy'n coffáu plant. Yn olaf, dadansoddir portreadau rhyngwladol. Ystyrir beth sy'n gwneud yr unigolion yn y categorïau uchod yn haeddiannol o'u lle yn y cylchgronau, er enghraifft, eu hymrwymiad at grefydd, addysg, neu'r gymdeithas.

Wrth ddadansoddi'r enghreifftiau, bwriedir ateb tri phrif gwestiwn ymchwil yn y bennod. Yn gyntaf, cwestiynir beth yw'r rheswm dros gynnwys y portreadau yn y cylchgronau. Gwelir isod bod rhai yn cael eu cynnwys er mwyn ennyn teyrngarwch y darlennydd i'r enwadau neu i gredoau'r golygyddion, er mwyn creu arwyr neu fodolau rôl i'r darllenwyr i'w hefelychu, er mwyn ffurfio hunaniaeth Gymreig neu Brydeinig, er mwyn coffáu unigolion, pwysleisio

gwerthoedd moesol, pwysleisio nodwedd neilltuol megis talent arbennig, neu gyfuniad o sawl peth. Yn ail, archwilir sut y mae'r portreadau'n cael eu defnyddio o fewn y cylchgronau. Ai'n syml er mwyn addurno a hwyluso'r darllen (defnydd esthetaidd) y penderfynwyd cynnwys y portreadau? Neu a yw'r portreadau'n cael eu defnyddio i addysgu'r darllynydd (defnydd didactig)? Yn olaf, cwestiynir sut y mae'r portreadau, y geiriau a'r darllynydd yn rhyngweithio gyda'i gilydd i greu ystyr. Cwestiynir a yw'r darllynydd yn oddefol neu'n weithredol yn y broses o greu ystyr. Hynny yw, wrth edrych ar y portreadau isod fesul teip, gwelir bod tuedd weithiau i'r awdur roi cyfarwyddiadau i'r darllynydd a'i annog i edrych ar fanylion arbennig yn y darluniau. Dadansoddir, felly, y modd y mae'r geiriau'n disgrifio'r portreadau, gan bwysu a mesur faint o ryddid sydd gan y plant a'r bobl ifanc i ddod i'w casgliadau eu hunain ynghylch yr eitemau. O ran y rhyngweithio rhwng y ddau gyfrwng, dehonglir hefyd leoliad y portreadau a'r geiriau ar y tudalennau ac archwilir sut y mae hyn yn effeithio ar y darlleniad.

Un o brif ddadleuon y bennod yw bod y portreadau a'r geiriau'n dod at ei gilydd mewn modd unigryw yn y cylchgronau. Dywed Peter Lord am bortreadau o weinidogion o'r un cyfnod, '[t]hey were not, however, usually coupled with texts except by implication, since the most popular images of all were those of the great preachers, especially John Elias and Christmas Evans' (Lord 1995, t. 28). Doedd dim angen testun ysgrifenedig gan amlaf, felly, oherwydd poblogrwydd yr unigolion a'r ffaith bod y mwyafrif yn eu hadnabod wrth eu golwg. Ychwanega Lord: '[o]nly in the posthumous memoir, which developed strict conventions of literary form and often included a portrait as the frontispiece, did picture and text come physically together' (1995, t. 28). Nid yw'r hyn a ddywed Lord am y cofiant fel yr unig gyfrwng sy'n clymu geiriau a phortreadau yn hollol wir, fel y gwelir isod wrth ddadansoddi'r enghreifftiau penodol o'r cylchgronau. Mewn cofiannau roedd y portreadau fel rheol ar y flaendalen, yn llenwi tudalen gyfan, ac felly ar dudalen ar wahân i'r prif destun ysgrifenedig. Ar y cyfan, yn y cylchgronau, mae'r portreadau'n nes at y geiriau o ran lleoliad, ac yn ogystal cyfeirir yn uniongyrchol at y portreadau yn y geiriau. Felly mae modd dadlau y ceir perthynas agosach rhwng y darlun a'r testun ysgrifenedig nag a geir yn draddodiadol yn y cofiant. Archwilir y syniad o'r rhyngweithio agos hwn rhwng y testun a'r darlun yn fanylach isod.

2.2. Arolwg Beirniadol

Pwysir ar sawl cyfrol yn helaeth yn y bennod hon, a hynny gan nad oes llawer o waith ymchwil wedi ei gyflawni yn y maes, yn enwedig yn y Gymraeg. Ni ellir dod o hyd i gyfrolau sy'n trafod portreadau mewn llenyddiaeth plant, heb sôn am bortreadau mewn cylchgronau Cymraeg i blant. O ran trafodaethau ar bortreadau yng Nghymru, rhaid yw pwysio ar waith yr hanesydd celf Peter Lord. Cyhoeddwyd sawl cyfrol ganddo sy'n berthnasol i'r bennod, gan gynnwys, *Words with Pictures* (1995), *The Tradition: A New History of Welsh Art, 1400- 1990* (2016) a *Delweddu'r Genedl* (2000) neu'r cyfieithiad Saesneg *Imaging the Nation* (2004). Mae ei ymchwil yn gyfoes ac yn hynod o swmpus. Yn *Words With Pictures*, canolbwyntir ar ddarluniau poblogaidd yn y wasg rhwng 1640 a 1860. Trafodir yn fras y portreadau o weinidogion, sy'n berthnasol ar gyfer y bennod, ond mae'n sôn am gyfnod cynharach na'r ymchwil hwn. Mae'r gyfrol *The Tradition: A New History of Welsh Art* yn un sy'n cloriannu hanes celf yng Nghymru, ac yn cynnwys dros 400 o ddarluniau. Y gyfrol *Delweddu'r Genedl/Imaging the Nation* yw'r fwyaf perthnasol i'r bennod hon gan ei bod yn canolbwyntio ar gysylltu celf gyda bywyd cymdeithasol, hanes Cymru ac yn y blaen. Sonnir am bortreadau o weinidogion, sy'n ddefnyddiol wrth ddadansoddi'r portreadau o'r arweinwyr crefyddol isod. Mae ei waith yn gynhwysfawr tu hwnt, ond nid eir ati i ystyried portreadau yng nghyd-destun llenyddiaeth plant a chylchgronau i blant yn benodol, felly'r bwriad yw llenwi'r bwlch hwn.

Mae syniadau R. Tudur Jones hefyd yn rhai hynod arwyddocaol yn y maes. Ar wahân i'w ymchwil helaeth ar grefydd yng Nghymru, pwysir ar ei erthygl 'Darganfod Plant Bach: Sylwadau ar lenyddiaeth plant yn Oes Victoria' yn *Ysgrifau Beirniadol VIII* (1974, tt. 160-204). Sonnir yn yr erthygl am gylchgronau plant, gan grybwyll dadleuon megis mai safbwynt Prydeinig a geir yn y cylchgronau enwadol (sydd o gymorth i'r adran ar y ffigurau Prydeinig). Mae ei safbwynt ynghylch y sentimentalïaeth ffug a berthyn i'r eitemau sy'n coffáu plant yn ddefnyddiol ar gyfer yr adran ar bortreadau o blant a phobl ifanc, ond eir ati yn y traethawd hwn i herio'i ddadl. Yn ogystal, mae ei ymchwil ar safle menywod, yn enwedig 'Daearu'r

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Angylion' yn *Ysgrifau Beirniadol XI* yn berthnasol iawn i'r adran ar y portreadau o fenywod yn y cylchgronau. Felly, ar y cyfan, mae ei waith o gymorth mawr i'r bennod, ond eir ati i ddadlau gydag ambell safbwynt a datblygu'r ymchwil ymhellach.

Un o'r cyfrolau Saesneg y pwysir arni'n helaeth yn y bennod hon yw Richard Brilliant (1991), *Portraiture*. Mae'r gyfrol yn un o'r prif ffynonellau eilaidd sy'n trafod portreadau'n gyffredinol. Yn ôl y broliant: '[t]his is the first general and theoretical study devoted entirely to portraiture'. Felly mae'r ffynhonnell yn ddefnyddiol er mwyn cael dealltwriaeth sylfaenol o gysyniadau, methodolegau a theorïau sydd eisoes wedi cael eu datblygu yn y maes. Yn y gyfrol, trafodir yn bennaf y berthynas rhwng cynulleidfa a phortreadau; yr hyn y mae pobl yn ei wneud â phortread a'u disgwyliadau ohono (Brilliant 1991, t. 8). Canolbwyntir ar y berthynas rhwng y portreadau ac ymateb y gynulleidfa, y berthynas rhwng y portread a'r gwrthrych a bortreadir yn ogystal â'r artist. Mabwysiadir dull tebyg wrth ddadansoddi'r berthynas rhwng y darllenydd a'r portreadau yn y cylchgronau, ond eir ymhellach i ddehongli'r rhyngweithio rhwng y geiriau a'r portreadau. Canolbwyntir ar bortreadau gorllewinol yng nghyfrol Brilliant ond ni thrafodir Cymru'n benodol. Ni sonnir chwaith ganddo am bortreadau ar gyfer plant, felly bwriad y bennod yw ychwanegu at y dadleuon yn ei gyfrol a datblygu'r ymchwil yn y maes.

Cyfrol arall sy'n allweddol i'r bennod yw J. Woodall (gol.), (1997), *Portraiture: Facing the subject*. Dadleua Woodall bod y portread yn ganolog yng nghelf y Gorllewin ond nad oes 'adequate critical analysis of the subject available' (1997, broliant). Mae'r astudiaeth gronolegol hon yn archwilio'r prif ddatblygiadau ym maes portreadau, golygwyd y gyfrol a cheir cyflwyniad gan Woodall, ond ceir llawer o gyfranogwyr i weddill y gyfrol. Yn debyg i waith Brilliant, mae'r gyfrol yn rhoi cefndir pwysig i'r maes ac yn fan cychwyn defnyddiol ar gyfer y bennod hon, yn enwedig y drafodaeth am arwyddocâd datblygiad ffotograffiaeth yn y cyfnod o dan sylw. Eir ati i ychwanegu at yr hyn sy'n cael ei ddweud yn ei gyfrol trwy ddadansoddi yn benodol bortreadau mewn cylchgronau plant yng Nghymru. Er bod y cyfrolau uchod i gyd yn gymorth wrth fynd ati i ddadansoddi'r enghreifftiau cynradd dan sylw, does dim un ohonynt yn sôn yn benodol ac yn fanwl am bortreadau mewn

llynyddiaeth plant, a'r berthynas rhwng y portreadau, y geiriau a'r darlennydd. Mae'r ymchwil hwn felly'n torri tir newydd.

2.3. Diffinio "portread"

Diffiniad Richard Brilliant o bortreadau yw: 'Simply put, portraits are art works, intentionally made of living or once living people by artists, in a variety of media, and for an audience' (1991, t. 8). Gall 'portread' hefyd olygu portread mewn geiriau, hynny yw, disgrifiad o rywbeth neu rywun mewn testun ysgrifenedig. Ceir gwahanol fathau o bortreadau darluniadol hefyd. Er enghraifft, diffiniad yr *Oxford Dictionary* o'r portread yw: 'A painting, drawing, photograph, or engraving of a person, especially one depicting only the face or head and shoulders' (<https://en.oxforddictionaries.com/definition/portrait>). Mae'r diffiniad hwn yn cyffwrdd â dau beth. Yn gyntaf, cyfrwng y portread (paentiad, braslun, ffotograff neu engrafiad) ac yn ail, manylir ar y gwrthrych. Er mai portreadau pen ac ysgwyddau sydd fwyaf amlwg yn y cylchgronau, ceir rhai enghreifftiau o bortreadau corff cyfan. Yn y bennod hon, diffinnir 'portread' fel gwaith celf yn dangos unigolyn neu grŵp o bobl – ceir enghreifftiau o gyflwyno teuluoedd a llwythau o dramor yn null y portread. Gall y portreadau fod yn rhai wedi eu gwneud â llaw neu'n ffotograffau. Gall fod yn bortread pen ac ysgwyddau, pen yn unig neu'r corff cyfan. Yn ogystal, mae rhai o'r portreadau a welir isod yn cynnwys pobl yn dal propiau, er enghraifft llyfr neu ysgrifbin. Cysylltir y propiau hyn gyda theori *semioteg* a chwestiynnir pa fath o arwyddion y mae disgwyl i'r darlennydd eu deall a'u dadansoddi wrth ddarllen y portreadau. Er enghraifft, efallai bod disgwyl i ddarllenwyr wybod beth sy'n cael ei awgrymu gan arwyddion yn y portreadau er mwyn deall y testun fel cyfanrwydd. Mae'r testun geiriol sy'n cyd-fynd â'r portreadau yn y cylchgronau gan amlaf yn ffeithiol, ar wahân i ambell enghraifft – gweler Thomas Charles o'r Bala yn *Cymru'r Plant* a ddadansoddir yn yr adran ar arweinwyr crefyddol isod.

Nid oedd portreadau'n rhywbeth newydd i'r cyfnod o dan sylw (1892 - 1930); yn hytrach roedd portreadau'n bodoli ers canrifoedd (Woodall 1997, t. 1), ond poblogeiddiwyd y portread yn y bymthegfed ganrif yng nghyfnod y Dadeni, 'The 'rebirth' of portraiture is considered a definitive feature of the Renaissance' (Woodall 1997, t. 1). Roedd y portreadau yng nghyfnod y Dadeni'n baentiadau, engrafiadau ac yn frasluniau ond cafwyd

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

trawsnewidiad pwysig yn *genre*'r portread yn y bedwaredd ganrif ar bymtheg, gyda phwyslais amlwg ar realaeth. Dywed Woodall, '[i]ssues of realism and truth were central to nineteenth-century portraiture' (1997, t. 5). Cafodd 'realaeth' ei chyfleu gan amlaf ar ddiwedd y bedwaredd ganrif ar bymtheg gan ddefnyddio'r camera. Pwysleisia Woodall: 'The need for a transparent, scientific likeness also seemed to be met by photography, which was considered to guarantee an inherent, objective visual relationship between the image and the living model' (1997, t. 6). Gyda thwf mewn ffotograffiaeth, newidiodd natur y portreadau o ran gwrthrych. Cyn hynny, roedd portreadau'n ddrud i'w prynu a'u cynhyrchu, felly gan amlaf, dim ond unigolion o'r dosbarthiadau uwch yn y gymdeithas oedd yn cael eu portreadu (er enghraifft, arglwyddi, y teulu Brenhinol, gweinidogion ac arweinwyr crefyddol eraill). Felly, portreadau o'r elît yn bennaf oedd y rhai hynny cyn i'r ffotograff ddod yn amlwg, ond cafwyd trawsnewidiad gyda thwf y ffotograff, ac fel y gwelir yn y cylchgronau isod, cafodd pobl gyffredin eu portreadu, yn ogystal ag elît y gymdeithas. Dywed Woodall am y twf hwn: '[i]t soon admitted an unprecedentedly wide clientele to portraiture, enabling people who could not previously afford, or were not considered worthy of, painted immortality to have their features recorded for posterity' (1997, t. 6). Archwilir y newid hwn yn y cylchgronau yn yr enghreifftiau isod. Gwelir portreadau o blant, pobl ifanc a phobl gyffredin yn cael eu cynnwys fwyfwy tuag at ganol a diwedd y cyfnod, ochr yn ochr â ffigurau blaenllaw'r gymdeithas.

Mae'r portreadau yn y cylchgronau yn dueddol o fod wedi eu 'llwyfannu' yn ofalus.

Crybwyllir y syniad hwn yng nghyfrol Richard Brilliant. Dywed:

Most portraits exhibit a formal stillness, a heightened degree of self-composure that responds to the formality of the portrait-making situation. Either the sitter composes himself, or the portraitist does it to indicate the solemnity of the occasion and the timelessness of the portrait image as a general, often generous statement, summing up 'a life' (1991, t. 10).

Mae'r llonyddwch ffurfiol y cyfeirir ato yn amlwg iawn yn yr enghreifftiau isod o'r cylchgronau. Ac yn sicr, mae rhai o'r portreadau yn y cylchgronau yn 'hael' gan eu bod gan amlaf yn cael eu defnyddio er mwyn delfrydu a dyrchafu'r unigolion. Yn ogystal, pwysleisia Richard Brilliant y berthynas rhwng y portreadau, y cyfnod a'r cyd-destun cymdeithasol:

Portraits reflect social realities. Their imagery combines the conventions of behaviour and appearance appropriate to the members of a society at a particular time, as defined by categories of age, gender, race, physical beauty, occupation, social and civic status, and class (Brilliant 1991, t. 11).

Mae'r elfennau a grybwyllir yn y dyfyniad yn ganolog i'r portreadau yn y cylchgronau. Adlewyrchir yn y portreadau safle'r unigolion yn y gymdeithas a'u dosbarth cymdeithasol, a hynny trwy ddefnyddio gwrthrychau penodol a gwisgoedd.

2.4. Mathau o bortreadau

Wrth sôn am fathau o bortreadau, canolbwyntir ar dair elfen sef cyfrwng (braslun, ffotograff a.y.b), lleoliad y darluniau ar y tudalenau a gwrthrychau'r portreadau (pwy yn union sy'n cael eu portreadu).

Wrth geisio diffinio'r 'portread', cyfeiriwyd at y cyfryngau a ddefnyddiwyd i bortreadu'r gwrthrychau mewn darluniau h.y. paentiadau, brasluniau, engrafiadau a ffotograffau. Mae rhai o'r enghreifftiau cynharaf o'r portreadau yn y cylchgronau yn engrafiadau sef proses gyffredin ar ddechrau'r cyfnod. Roedd y broses o greu portread drwy engrafu mewn pren yn un gymhleth, gyda mwy nag un artist yn cyfrannu at y gwaith yn aml; roedd un yn darlunio ac un arall yn engrafu'r darlun ar y pren (Harvey 1995, t. 47). Fel y gwelir isod, wrth drafod enghreifftiau penodol o'r cyfrwng hwn, ni nodwyd enwau'r artistiaid na'r ffotograffwyr yn aml, felly nid oes modd gwybod pwy oedd yn gyfrifol am y gwaith. Y prif gyfrwng a welir yn yr enghreifftiau isod yw'r ffotograff ac, fel y nodwyd uchod, hwylusodd y ffotograff y broses o gynhyrchu portreadau yn ystod y bedwaredd ganrif ar bymtheg. Ond i rai, roedd y ffotograff yn fygythiad, fel y dywed Harvey: '[t]he use of photography in the nineteenth century proved a serious challenge to the trade of the local portrait painter. The new medium provided results much more quickly and at a fraction of the cost...' (Harvey 1995, tt. 49-50). Er bod y ffotograff wedi disodli'r arlunydd, nid oedd modd osgoi'r ffaith bod y ffotograff yn gyfrwng ymarferol gwell ar gyfer y cylchgronau, a hynny oherwydd ei fod yn effeithiol o ran amser a chost.

William Henry Fox a ddyfeisiodd y ffotograff ar ffurf print yn 1839 ar ôl iddo ddarganfod y broses o lunio negydd/positif (Owen 2011, t. 322). Dim ond pobl gyfoethog a gafodd fynediad at y ffotograff yn y dechrau (Owen 2011, t. 322), ond, '[e]rbyn diwedd yr 1850au roedd ffotograffiaeth wedi cyrraedd y stryd fawr, ac roedd stiwdios ffotograffwyr yn gyffredin yn y rhan fwyaf o drefi a dinasoedd' (Llyfrgell Genedlaethol Cymru, d.d). Tyfodd y nifer o stiwdios ffotograffwyr yn Llundain o 66 yn 1855 i dros 200 yn 1861 (Gernsheim 1986, t. 56). Erbyn diwedd y ganrif, felly, roedd y ffotograff yn hygyrch iawn, ac roedd y rhan fwyaf o bobl yn cael eu llun wedi ei dynnu, nid yn unig bobl enwog a dylanwadol: '[n]o longer was photography an art for the privileged: it had become the art for the million' (Gernsheim 1986, t. 56).

Yn ôl D. Huw Owen, '[u]n o ffotograffwyr mwyaf nodedig yng Nghymru oedd John Thomas, brodor o Gellan, Ceredigion....' a sefydlodd fusnes ffotograffiaeth ei hun yn 1867 sef y 'Cambrian Gallery' (2011, t. 322). Honna Peter Lord mai ef oedd 'y Cymro cyntaf i fanteisio ar botensial masnachol portreadau rhad o enwogion y genedl' (1990, t. 42). Ar ddechrau ei yrfa yn 1860, sylweddolodd John Thomas fod prinder ffotograffau o enwogion Cymru, felly yn 1863 dechreuodd dynnu lluniau o bregethwyr ar ffurf *cartes de visite*, neu ffotograffau ar gardiau bychain a oedd yn boblogaidd yn y cyfnod. Esbonia Helmut Gernsheim y *carte de visite* gan nodi: 'Realizing the latent demand for a large number of prints cheap enough to give away to friends and relations, André-Adolphe Disdéri, a well-known Parisian photographer, devised a practical way of reducing production costs by taking eight portraits on one plate, and introduced the carte-de-visite' (1986, t. 55) a thynna sylw at 'the fashion for collecting cartes of celebrities, as well as of one's friends, and putting them in albums' (Gernsheim 1986, t. 55). Roedd y cardiau'n fforddiadwy ac yn ymarferol, ond, erbyn diwedd y 1860au doedd y *carte de visite* ddim mor boblogaidd. Daeth ffurf debyg i'r amlwg yn 1866 sef y 'cabinet portrait' sef ffotograff ar gerdyn ychydig yn fwy, yn mesur 5.5 modfedd x 4 modfedd (Gernsheim 1986, t. 56). Mae llawer o'r portreadau a welir yn y cylchgronau yn ymdebygu i'r gwrthrychau hyn, ac mae'n debyg y byddai'r golygyddion wedi cael gafael ar *cartes de visite* neu 'cabinet portraits' o'r gwrthrychau a'u mewnbynnu i'r cylchgrawn.

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Yn ogystal â thynnu ffotograffau o bobl yn ei stiwdio, benthyciodd John Thomas, heb gydnabyddiaeth 'ddelweddau arlunwyr hanner cyntaf y ganrif, ac yn arbennig waith Hugh Hughes' (Lord 1990, tt. 42-44). Roedd John Thomas felly'n tynnu lluniau (gyda camera) o waith celf o eiddo unigolion eraill. Parhaodd John Thomas i deithio Cymru gan dynnu ffotograffau o bobl ac o dirluniau am tua deugain mlynedd. Ar ddiwedd ei yrfa, prynodd O. M. Edwards gasgliad helaeth o'i ffotograffau gyda'r bwriad o'u defnyddio i ddarlunio'i gylchgronau *Cymru* a *Cymru'r Plant* (Davies 2020, t. 440). Dywed O. M. Edwards yn ei ragymadrodd i gylchgrawn *Cymru* (rhifyn 17) yn 1899:

... hawdd dychmygu fy llawenydd wrth dderbyn cynnyg cymorth Mr John Thomas, yn ei ddull diymhongar ei hun. Gwyddwn nad oes odid neb yn meddu casgliad mor gyflawn o ddarluniau o holl leoedd hanesiol Cymru. Pryd bynnag y bydd mewn ardal, ychwanega at ei ystor o bob lle tlws, enwog, neu hynod ynddi. Y mae ei oriel gyfoethog wedi bod yn agored, â chroesaw imi... Mae'n gysur meddwl fod yn y Cambrian Gallery gasgliad o olygfeydd ymhob ardal bron yng Nghymru, ac o gymeriadau hynod y blynyddoedd diweddf ymhob un (1899, t.134).

Gwelir ambell enghraifft yn y sampl a gasglwyd o ffotograffau John Thomas yn *Cymru'r Plant*. Trafodir hyn yn fanylach yn yr isadrannau isod. Er mwyn gweld casgliad o ffotograffau John Thomas, gweler cyfrol ddwyieithog Iwan Meical Jones, *Hen Ffordd Gymreig o Fyw: Ffotograffau John Thomas* (2008). Er nad yw enwau'r ffotograffwyr yn ymddangos bob amser wrth ymyl y darluniau yn y cylchgronau, mae rhai o'r enwau sydd yn ymddangos yn cynnwys John Thomas, Edge Ltd (Llandudno), Gyde (Aberystwyth), T. Edwards (Hyde Park Corner) a Symmonds (Llandeilo).

Mae'n rhaid nodi hefyd bod lleoliad y portread ar y dudalen yn arwyddocaol. Y safle mwyaf cyffredin oedd uwchben y testun ysgrifenedig, gyda'r portread yn denu sylw yn gyntaf, cyn y geiriau. Weithiau ceir teitl y gwrthrych uwchben y darlun, a naratif yn dilyn neu ddarlun rhwng dau baragraff fel y gwelir yn narlun 13 isod. Yn yr ail enghraifft (darlun 14), gwelir safle ychydig yn wahanol sef yng nghanol y dudalen ac yng nghanol y geiriau – mae'r geiriau'n ffurfio ffrâm o gwmpas y darlun. Mae'r safle hwn yn achosi anhawster wrth ddarllen gan fod y geiriau'n cael eu torri yn eu hanner. Nid yw'r lleoliad hwn yn gyffredin iawn – gellir canfod llond llaw o enghreifftiau yn y cylchgronau. Cwestiynir beth oedd

'Gweld llais a chlywed llun'?: Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

pwrpas lleoli'r portread yng nghanol y testun, ai er mwyn clymu'r ddau a dod â'r geiriau a'r portread yn agosach at ei gilydd, ynteu er mwyn rhoi lle canolog ar y dudalen i'r portread? Yn y drydedd enghraifft isod (darlun 15), gosodwyd y portread mewn ffrâm addurnedig - mae'r enghraifft yn bortread o'r Brenin Edward. Mae'r ffrâm yn amlwg yn dangos statws yr unigolyn, ond hefyd yn creu ffin amlwg rhwng y darlennydd a'r darlun, a'r darlun a'r testun geiriol. Ceir ambell ffrâm o amgylch portreadau o unigolion eraill y tu hwnt i'r teulu Brenhinol, ond nid yw'r fframiau hyn mor addurniadol â'r enghraifft a geir isod. Trafodir yr enghraifft benodol hon yn yr adran ar ffigurau Prydeinig. Wrth drafod yr enghreifftiau isod, defnyddir 'teitl' i gyfeirio at deitl yr eitem gyfan (y geiriau a'r darlun), ond mae'r gair 'capiwn' yn cyfeirio at y geiriau sy'n labelu'r darlun (fel y gwelir yn darlun 15 - 'Y Brenin'). Mae'r capsiwn yn dod o dan y portreadau, ac yn perchnogi rhyw fath o dir neb, rhwng y darlun a'r testun (am drafodaeth ar gapsiynau yng nghyfieithiad Guest o chwedl Geraint, gweler: Davies, 2019).

Y PERL.
OWEN WILLIAMS, WAENFAWR.

UN o'r cymeriadau mwyaf gwreiddiol a doniol oedd yr llymddwr hybarch y gwelir ei ddarlun uchod. Fel llenor, bardd, a hyndfaethydd Cymreig, hysododd ei hun yn fawr yn mhilith ei gydgenedl, yn n.hell eyn geni tadau a mamau darllenwyr seisainc y Prnt.

Ganwyd ef yn y flwyddyn 1790, yn Mrynbeddau, ger Waenfawr,—bathyn cyffredin sydd erbyn hyn wedi llwyr fyned o'r golwg; ond ym mhen rhyw ddeuddeg mlynedd wedi'yn, symudodd ei rieni i fyw i ganol pentref prydfarth a glanwaith y Waen.

Prin oedd manteision addlysg yr adeg hono, ac anfonwyd

Darlun 13- 'Owen Williams, Waenfawr', Perl y Plant Ionawr 1905

Miss Ellen Thorneycroft Fowler.

MAE'R foneddiges ieuanc athrylithgar sydd a'i darlun ar y ddalen hon yn un o awduresau galluocaf a mwyaf poblogaidd y dydd. Merch ydyw i'r Gwir Anrhydeddus Syr Henry Fowler, G.C.S.I., A.S., *Ex-Secretary of State for India*, a'r diweddar Barch. Joseph Fowler, Cyn-Ysgrifenydd y Gynadledd oedd ei thaid. Pan yn blentyn yr oedd yn hoff o ddarllen ac o dueddiadau myfyrgar, a phan ond yn mlwydd reuodd darnau ac yn mhen flynydd hynny cy-eillyfr *Cypid's Garden* derbyniodd a dilynwyd rol arall teitl *Ver-Otherwise*. rol a'i dyg-ogrwydd nofel ys-*Concerning naby*, yr wedi ei hoeddi o weith-blwyddyn ymddang-*Double* ac mae'r dros 50,000 o gopiau wedi eu gwerthu, a'r pris yn chwe' swllt, yn brawf diymwad o'i poblogrwydd.

Yn nechreu y flwyddyn hon cyhoeddodd ei nofel newydd, sef *The Farringdeus*, a rhyng dydd ei hymddangosiad yr oedd yr argraffiad cyntaf o 25,000 o gopiau wedi eu harchebu, ac, erbyn hyn, y mae'r drydedd argraffiad wedi ei siddwyn allan. Y mae'r nofelau hyn yn gyfryw y darllenir hwynt gyda dydd-ordeb, ac addysg, ac yn benaf y mae graen grefyddol yn rhedeg drwyddynt ac mae'n hawdd canfod fod yr awdures yn gyfarwydd yn nghyfrinion Methodist-istaeth Wesleyaidd. Y mae athrylith yn y teulu oblegid fe geir ei chwaer dalentog—Miss Edith Henrietta Fowler wedi cyhoeddi cyfrol atdyniadol o dan yr enw *A Corner of the West*, yr hon sydd yn ei seithfed argraffiad.

Y LYFRBRYF WESLEVAIDD.

ddeuddeg oed dech-gyfansoddi barddonol y chydig oedd wedi hoeddodd taf sef *Cudden*, cafodd croesawgar gyda chyf-yn dwyn y *ses Wise or* Ond y gyf-odd i boblydoedd y blenydd *Isabel Carhon* sydd h adgy-gryn niferiau. Tua ar ol hyny osodd *A Thread*, ffaith fod

Darlun 14 - 'Miss Ellen Thorneycroft Fowler', Y Winllan, Mehefin 1900

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

176

Y PRIN.

Mae eto ddau beth f'w rhoddi iddo. Ar yr allor y mae y Goron. Cymer yr Archesgob hi, a gesyd hi ar ben y Brenin. A'r foment hono, gwaedda yr holl bobl, megis adeg coroui

Y BREIN.

Solomon: 'Dw gadwo'r Brenin, a thanir cyfiegrau (cannons) oddi allan, nes y jbo Llundain yn diaspedain. A'r peth diweddaf roddir iddo ydyw Beibl. Dywed yr Archesgob: 'Ein Grausaf Brenin, anrhegwn chwi â'r Llyfr hwn, y peth

Darlun 15 - 'Y Brenin', Perl y Plant, Mehefin 1910

Ceir hefyd fath arall o ddarlun sef un sy'n llenwi tudalen lawn. Cyfeirir at y darluniau hyn yn aml yn y testunau geiriol fel 'anrhegion', hynny yw, pwysleisir gwerth materol y darluniau a'r posibilad o'u tynnu o'r cylchgrawn, a'u trysori. Ceir enghreifftiau helaeth o'r golygydd yn annog y darllenwyr i wneud hyn yn *Cymru'r Plant* [gweler y drafodaeth ar ddarluniau lliwgar fel anrhegion i'r darllenwyr yn y cyflwyniad, t. 39]. Efallai nad yw'r portreadau a drafodir isod mor lliwgar a chyffrous â'r enghreifftiau hyn yn *Cymru'r Plant*, ond mae'n bosib y byddai'r darllenwyr wedi fframio portreadau o'u harwyr a'u rhoi ar y wal. Yn y testunau, defnyddir geiriau megis 'anrhegwn' ac 'addurnwn' er mwyn pwysleisio gwerth materol y portreadau. Trafodir hyn ymhellach isod (gweler adran 2.6.2).

2.5. Y Portreadau yn y Cylchgronau

Mae portreadau'n rhan annatod o'r cylchgronau hyn, ond mae gwrthrychau'r portreadau'n amrywio o un cylchgrawn i'r llall. Mae'r amrywiaeth yn adlewyrchu pwrpas y cylchgronau. Y pedwar cylchgrawn y canolbwyntir arnynt yw *Cymru'r Plant*, *Y Winllan*, *Trysorfa y Plant* a *Perl y Plant* [gweler y bennod gyntaf am fanylion pellach]. Rhaid pwysleisio mai sampl yn unig a ddadansoddir [sef rhifynnau Ionawr a Mehefin 1892 hyd at 1930, gweler t. 2], felly ni cheir darlun hollgynhwysfawr ond blas o'r cylchgronau yn y cyfnod dan sylw. Dewiswyd canolbwyntio ar bortreadau o'r canlynol:

1. Arweinwyr Crefyddol
2. Ffigurau cyhoeddus Prydeinig
3. Menywod
4. Plant a Phobl Ifanc
5. Ffigurau Rhyngwladol

Dyma'r grwpiau amlycaf a mwyaf niferus o bell ffordd. Ond ceir rhai eithriadau nad ydynt yn perthyn i'r categorïau uchod, er enghraifft portreadau o feddygon, gwyddonwyr a cherddorion. Ceir yn ogystal nifer o bortreadau o filwyr, ond mae'r portreadau hyn yn gyfyngedig i flynyddoedd y rhyfel (1914-1918). Er mor fuddiol fyddai trafod yr holl bortreadau, penderfynwyd glynu at y pum prif gategori gan fod terfynau i'r ymchwil. Yn yr is-adran nesaf crynhoir y defnydd o bortreadau fesul cylchgrawn.

2.5.1. *Cymru'r Plant*

O'r sampl a gasglwyd, gellir honni mai at ddefnydd addysgiadol y defnyddiwyd portreadau yn *Cymru'r Plant* yn bennaf, a hynny i addysgu'r darllenwyr am arwyr eu gwlad a hanes Cymru, gan adlewyrchu agenda gwladgarol y golygydd. Yn rhagair y golygydd i'r cylchgrawn cyntaf yn 1892, dywed O. M. Edwards, '[g]wynebau'r Cymry fu, eu cartrefi, eu beddau;

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

mynyddoedd, cestyll, ysgolion, trefydd Cymru; gwisgoedd a chartrefi plant gwledydd eraill, - rhaid i chwi gael darluniau o'r rhai hyn' (Ionawr, 1892). Dyma a geir yn y cylchgrawn: arwyr o'r gorffennol, yn cynnwys arwyr Cristnogol a nifer helaeth o bortreadau o blant. Ceir rhai portreadau o arweinwyr crefyddol, yn enwedig enwogion y ffydd a ffigurau hanesyddol. Ymddengys y ffigurau hyn mewn cyfresi penodol yn y cylchgrawn megis 'Diwygwyr y byd' yn 1901. Mae cynnwys yr arweinwyr crefyddol hanesyddol hyn yn cydweddu â bwriad y golygydd, sef addysgu'r darllenydd am hanes Cymru gan fod Cristnogaeth a'r diwygiadau'n rhan allweddol o hanes y bedwaredd ganrif ar bymtheg (Jones, R. T. 1968, t. 122). Mae'r cylchgrawn felly'n cyfuno crefydd a hanes. Plant y Wladfa yw'r rhan fwyaf o'r portreadau o bobl y tu hwnt i Gymru sy'n ymddangos yn *Cymru'r Plant*. Nid oes enghraifft o'r genhadaeth dramor yn y sampl a gasglwyd, a hynny oherwydd nad prif fwriad cylchgrawn oedd pwysleisio diddordebau enwadol. Ni welir llawer o bortreadau o ffigurau cyhoeddus o'r tu hwnt i Gymru yn *Cymru'r Plant* chwaith, sy'n cyferbynnu â thueddiadau Prydeinig *Trysorfa y Plant* a *Perl y Plant*. Roedd dyrchafu arwyr Cymreig yn bwysicach i'r golygydd na Phrydeindod. Manylir ar y tensiwn hwn wrth ddehongli'r enghreifftiau isod.

2.5.2. *Y Winllan*

Gweinidogion a ffigurau Wesleaidd sy'n cael eu cynnwys gan amlaf yng nghylchgrawn plant y Methodistiaid Wesleaidd. Er enghraifft, ceir adran o dan y teitl 'Ein Horiel' ym mhob rhifyn o 1896 ymlaen, sy'n cynnwys portread o ffigwr Wesleaidd a hanes yr unigolyn. Newidiwyd y teitl i 'Ein Darlunfa' yn 1908. Ystyr 'oriel' yw celf, neu 'gallery' yn y Saesneg; cyfeiria 'darlunfa' at oriel ond hefyd at stiwdio ffotograffiaeth (*Geiriadur Prifysgol Cymru*). Felly, mae'r newid yn y teitl yn adlewyrchu'r newid yng nghyfrwng y portreadau. Mae'r ffaith mai dyma'r eitem gyntaf yn y cylchgrawn yn awgrymu mai dyma un o flaenoriaethau'r golygydd. Fel rheol, ceir darlun sy'n llenwi tudalen neu dri chwarter tudalen i gyd-fynd â gwybodaeth am enedigaeth, magwraeth, tröedigaeth, rôl a chymeriad y gwrthrych yn y geiriau. Pwysleisir yn y testun ysgrifenedig gysylltiad pob unigolyn, yn weinidog, aelod Seneddol neu berson cyffredin â Wesleath: 'Yr oedd *Y Winllan* hefyd yn bur gatholig ei dewis o arwyr ac yn ofalus i gynnwys ymhlith ei mawrion Wesleaid na chlywodd neb arall amdanynt' (Jones 1974, t. 187). Yn ogystal, ceir cysylltiad cryf rhwng Wesleath a chenhadu, sy'n cael ei adlewyrchu yn y cylchgrawn wrth gyfeirio'n gyson at y genhadaeth dramor, a chyflwyno

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

portreadau helaeth o bobl y tu hwnt i Gymru. Yn debyg i *Cymru'r Plant*, caiff plant a phobl ifanc eu portredu'n aml yn y *Winllan*, ond yn wahanol i'r cylchgronau eraill, ni cheir enghraifft o ffigurau Prydeinig yn y sampl a gasglwyd.

2.5.3. *Trysorfa y Plant*

Ceir llawer o amrywiaeth yn y portreadau yn *Trysorfa y Plant*. Yn ogystal â'r unigolion amlwg tebyg i'r rhai a welir yn y cylchgronau uchod, ceir llawer o bortreadau o fenywod, aelodau Seneddol, ffigurau Prydeinig, milwyr, ac unigolion o fyd addysg. Gwelir dylanwad y golygydd yn glir yn y portreadau; fel y dywed Siwan Rosser: '[c]ywair Prydeingar sydd i lawer iawn o'r deunyddiau a gynhyrchodd, gyda thudalennau *Trysorfa y Plant* yn frith o arwyr Prydain a'r ymerodraeth megis aelodau'r teulu Brenhinol, gwleidyddion amlwg y dydd a chadfridogion y lluoedd arfog' (2016, t. 10). Y pwyslais ar Brydeindod yw'r prif wahaniaeth rhwng *Trysorfa y Plant* a'r cylchgronau eraill: '[m]ae'n amlwg fod *Trysorfa y Plant* yn moli'r frenhiniaeth ymhobman ac yn cymryd at dywysogion, ymerodron, iarllod, arglwyddi a chyfalafwyr, fel cath at lefrith' (Jones 1974, t. 186). Mae'r ffigurau Prydeinig a bortreadir yn *Trysorfa y Plant* a'r modd yr eir ati i'w disgrifio yn wahanol i'r cylchgronau eraill: '[n]i rannai Levi yr un delfrydau ag O. M. Edwards ac nid oedd yn fwriad ganddo i ddefro cenedl a fu gyhyd dan sawdl' (Jones 1996, t.110). Ceir hefyd bwyslais cryf ar ffigurau y tu hwnt i Brydain a sawl portread o bobl sydd â chysylltiad â'r genhadaeth dramor, yn debyg i *Y Winllan*. Roedd y genhadaeth dramor yn ganolog i waith y Methodistiaid Calfinaidd, a hyn yn cael ei adlewyrchu yn eu llenyddiaeth. Er enghraifft yn *Y Drysorfa*, sef y cylchgrawn i oedolion, '[y]r oedd yr hanesion yn y cylchgronau yn ddolen gyswllt rhwng y cyfranwyr a gweithgarwch y cenhadon mewn manau pell ac anghyfarwydd fel gorsafoedd De Affrica, India 'Gorllewinol a Dwyreiniol', Malacca, Ynysoedd Môr y De, China, St Petersburg a hyd yn oed yn Siberia' (Jones, D. A. 2011, t. 426). Roedd ymdrech amlwg, felly, i godi ymwybyddiaeth ac annog darllenwyr i gyfrannu at yr achos. Honna D. A. Jones mai prif reswm sefydlu *Trysorfa y Plant* oedd er mwyn ennyn diddordeb y plant yn y genhadaeth gartref a thramor (2011, t. 455).

2.5.4. *Perl y Plant*

Mae'r arweinwyr crefyddol sy'n ymddangos yn *Perl y Plant* yn wahanol i'r unigolion yn y cylchgronau eraill gan fod sawl haen o arweinwyr yn yr Eglwys fel sefydliad, megis archesgobion, esgobion, offeiriaid, archddiaconiaid ac yn y blaen. Yn naturiol hefyd, mae *Perl y Plant*, yn rhoi mwy o sylw i'r teulu Brenhinol, a hynny oherwydd bod y Brenin neu'r Frenhines yn bennaeth ar yr Eglwys. Yn ogystal, yn ystod blynyddoedd y rhyfel, ceir llawer o bortreadau o filwyr – gweler, er enghraifft, 'Rhai o'r Dewrion' (Mehefin 1915), sy'n cynnwys portreadau o filwyr Cymreig, ac eitem i goffáu 'PTE. Jameson Jones, Pontfaen' (Mehefin 1918) a oedd yn aelod ffyddlon o'r Eglwys hefyd: '[u]n o gewri byddin Iesu oedd, a phrofodd ei hunan yn un o wroniaid byddin ei wlad, drwy aberthu ei fywyd drosti, a thros gyfiawnder a rhyddid' (t. 83). Yn debyg i'r cylchgronau enwadol uchod, ceir yn ogystal lawer o bortreadau o unigolion y tu hwnt i Gymru a Phrydain, a phwyslais ar gynnwys portreadau o blant a phobl ifanc sy'n ddarllenwyr cyson y cylchgrawn.

2.6. Arweinwyr Crefyddol

Yn sicr, mae'r portreadau o weinidogion, ficeriaid, esgobion a diwygwyr Cristnogol yn y cylchgronau plant enwadol yn flaenllaw. Mae'n amlwg bod cewri Cristnogol yn ddylanwadol ac yn adnabyddus iawn, ac yn cael eu defnyddio i hyrwyddo amcan y cylchgronau sef creu a chynnal ymdeimlad o berthyn i'r enwadau. Dywed Peter Lord: '[o]ne of the most important characteristics of the popular visual culture of Wales in the nineteenth century was its use of the images of Nonconformist religious leaders' (1995, t. 28) ac yn sicr caiff hyn ei adlewyrchu yn y cylchgronau. Cyfeiria'r term 'arweinwyr crefyddol' at weinidogion a phregethwyr o bob enwad, diwygwyr yn ogystal â ficeriaid ac esgobion. Ymddengys y portreadau o'r arweinwyr crefyddol fel rheol bob mis yn y cylchgronau enwadol (*Perl y Plant, Trysorfa y Plant a Y Winllan*), yn ogystal ag yn achlysurol yn *Cymru'r Plant*.

Yn yr adran hon, cwestiynir y rheswm dros roi lle blaenllaw i'r portreadau o'r arweinwyr crefyddol yn y cylchgronau gan ystyried cymhellion y golygyddion ac awduron yn ogystal â chyd-destun y cyfnod. Ceir hefyd drafodaeth ar sut y mae'r etiemau'n cael eu defnyddio, hynny yw, a ydynt wedi eu cynnwys er mwyn creu modelau rôl i'r darllenwyr, er mwyn pwysleisio gwerthoedd moesol ac ymddygiad da i'r darllenwyr eu hefelychu, er mwyn eu diddori, er mwyn pwysleisio nodwedd neilltuol (e.e. magwraeth neu dalent arbennig), neu a oes yma gyfuniad o sawl peth? Yn ogystal, wrth ddadansoddi'r enghreifftiau, cwestiynir sut y mae'r darlun, y gair a'r darlennydd yn rhyngweithio i greu ystyr. Manylir yn arbennig ar nodweddion yn y darluniau megis mynegiad wynebol yr unigolion, eu gwisg a'r defnydd o bropiau yn y darluniau. Arsylwir ar unrhyw enghreifftiau o awduron yn cyfeirio at y darluniau yn y testun geiriol, a dehonglir sut y mae lleoliad y portreadau a'r geiriau ar y tudalennau yn effeithio ar ddarlleniad.

2.6.1. Poblogrwydd yr arweinwyr crefyddol

Tyfodd ddylanwad Anghydfurfiaeth yn y bedwaredd ganrif ar bymtheg yn sgil nifer o ddiwygiadau, yn cynnwys y Methodistiaid yn torri cysylltiad ag Eglwys Loegr ac ordeinio eu

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

gweinidogion eu hunain yn 1811 (Jones, R. T. 1968, t. 120). Roedd dwy ffurf ar yr Eglwys Brotestannaidd yn bodoli, sef yr Eglwys Sefydledig a'r enwadau Anghydfurfiol. Rhoddai ymneilltuaeth bwyslais ar elfennau mewnol a goddrychol yr unigolyn (Jones, R. T. 1968, t. 120), ac yn sgil y newidiadau uchod, sefydlwyd achosion, capeli a chylchdeithiau a bu galw am bregethwyr ledled Cymru (Davies 2007, t. 281). Yn sgil hynny, daeth y pregethwyr Anghydfurfiol yn ffigurau adnabyddus a phoblogaidd tu hwnt. Dywed Peter Lord: '[r]haid ystyried hefyd fod amlygrwydd delwedd y pregethwr yn ganlyniad i rôl y bregeth fel adloniant poblogaidd, a bod delwedd y pregethwyr felly yn debyg ei hystyr i bosteri'r byd pop a phêl-droed heddiw' (1990, t. 48). Yn sicr, o'r enghreifftiau helaeth o bregethwyr sy'n ymddangos yn y cylchgronau, gellir cytuno â safbwynt Lord. Disgrifir y pregethwyr fel 'eiconau': '... engravings of ministers became icons of the nation...' (Lord 1995, t. 28). Cyfeiria eicon at berson sy'n cynrychioli rhywbeth arbennig, sef yn yr enghraifft hon yr enwad a Christnogaeth yng Nghymru. Yn y cyfnod hefyd, gwelwyd diddordeb cynyddol yn y personol: 'the public demands some knowledge of the *personnel*, as well as of the deeds and speeches of men of eminence and notoriety the cartes de visite has become such a great institution that it is worthy of some special notice' (Lord (yn dyfynnu *Good Words* 1869) 2000, t. 57). Crybwyllwyd poblogrwydd y *cartes de visite* eisoes (t.50). Roedd y portreadau o weinidogion yng Nghymru yn rhan o'r diddordeb cynyddol hwn.

Er mwyn gwerthfawrogi ehangder y portreadau o weinidogion, cyfeiria Peter Lord at waith John Thomas y ffotograffydd; dywed, '[c]yhoeddodd gatalogau o'i gardiau, a gynhwysai dros 450 o enwau, ond o'r rhain, nid oedd ond 34 yn unig o gymeriadau nad oeddynt yn weinidogion, pregethwyr neu offeiriad' (1990, t. 44). Mae'r ffaith bod y mwyafrif yn arweinwyr crefyddol yn dangos cymaint oedd dylanwad yr unigolion hyn o fewn y gymdeithas yn y cyfnod. Yn ystod yr ugeinfed ganrif hefyd, roedd darluniau o'r pregethwyr yn hynod gyffredin: '[c]eir llun o'r gwrthrych yn aml yn y cofiant iddo, a chrogid lluniau pregethwyr y gorffennol ar waliau capeli a chartrefi ar hyd a lled Cymru...' (Davies 2000, t. 266). Cyfeiria Sioned Davies yn y dyfyniad uchod at y cofiannau i'r pregethwyr. Disgrifia Saunders Lewis y cofiant gan ddweud:

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Cynnyrch aeddfedrwydd y diwygiad crefyddol a flagurodd yn y ddeunawfed ganrif oedd y cofiant. Yn ei wanwyn rhoes y diwygiad yr emyn i lenyddiaeth Gymraeg. Yn ei orffennaf a'i hydref rhoes inni'r cofiant yn ffrwyth. Y mae'r cofiant yn gymaint drych i'r gymdeithas Gymraeg yn y bedwaredd ganrif ar bymtheg ag ydyw'r emyn yn y ddeunawfed ganrif neu'r cywydd yn y bymthegfed ganrif... O 1840 hyd 1870 yw cyfnod ei aeddfedrwydd (1973, t. 341).

Er mai 1840 – 1870 oedd cyfnod aeddfedrwydd y cofiant yn ôl Saunders Lewis, gwelir bod y portreadau a'r disgrifiadau hyn o'r gweinidogion yn dal i fod yn bwysig ar ddiwedd y bedwaredd ganrif ar bymtheg ac ar ddechrau'r ugeinfed ganrif. Wrth drafod dylanwad y cofiant yn y bedwaredd ganrif ar bymtheg, nodi E. G. Jones, '[c]yn diwedd y ganrif cynhyrchwyd peth wmbredd o enghreifftiau ohono – yn gofiannau byrion mewn cloriau papur, rhai mwy sylweddol o ran maint a phwysigrwydd, a lliaws o fân 'fuchdraethiadau', fel y'u gelwid, yn y cylchgronau enwadol' (1968, t. 175). Mae E. G. Jones, felly, yn gosod y '[b]uchdraethiadau mân' hyn yn yr un categori â'r cofiant. Nid yw'n cyfeirio at y cylchgronau plant yn uniongyrchol, ond mae'r cylchgronau ar gyfer oedolion, er enghraifft *Yr Eurgrawn Wesleyaidd* ac *Y Drysorfa* yn ymdrin â'r gweinidogion mewn modd tebyg i'r cylchgronau plant enwadol. Cyfeiria Saunders Lewis at y cofiannau byrion hyn hefyd: 'Dosbarth arall ar y cofiannau cynnar - y cofiannau cyn 1830, dyweder - yw'r cofiant byr nad yw'n fwy na thraethawd mewn misolyn' (1973, t. 348). Disgrifia hwy gan ddweud: '[m]aent yn gryno, yn fynych yn ddirodres a diorchest a syml' (Lewis 1973, t. 349). Eitemau o'r fath a geir yn y cylchgronau plant hefyd, sy'n dangos bod dylanwad y cofiant wedi ymestyn ymhell ar ôl 1830.

O ystyried y diwygiad Anghydfurfiol a phoblogrwydd cynyddol y pregethwyr, '[n]id damwain yw hi mai'r cofiant yw cynnyrch llenyddol mwyaf trawiadol y ganrif. Ac nid oedd awduron y cofiannau hyn byth yn anghofio mai darlunio modelau ac esiamplau y maent' (Jones, R. T. 1968, t. 123). Cwestiynir ai'r un swyddogaeth sydd gan y nodiadau byrion yn y cylchgronau enwadol i blant, hynny yw, ai pwysleisio moeswersi ac ymddygiad da a wneir neu a oes pwrpas arall i'r portreadau? Er bod portreadau'n gyffredin ar flaendalen y cofiannau, cafwyd safbwyntiau gwrthgyferbyniol o safbwynt darluniau o arweinwyr crefyddol yn y cyfnod: '[r]eligious leaders at a national and at a local level liked to emphasise

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

their awareness of the Puritan tradition of their faith and its rejection of images' (Lord 1995, t. 28). Nid oedd rhai pregethwyr yn dymuno cael eu portreadu gan nad oeddent am dynnu sylw atynt eu hunain a chreu eilun ohonynt eu hunain (Owen 2011, t. 309). Roedd yr ymneilltuwyr cynnar yn gwrthwynebu'r gweledol yn gyffredinol; credent y dylai'r pwyslais fod ar 'Y Gair' yn hytrach nag ar addurniadau a darluniau. Gwelir gwahaniaethau yn adeiladau'r Eglwys a'r capel; caiff yr Eglwys ei chysylltu ag addurniadau megis ffenestri lliw, ond tueddai addoldai'r ymneilltuwyr cynnar i fod yn ddiaddurn, gyda'r pulpud yn ganolbwynt:

I'r Anghydfurfwyr, mae pregethu yn hollbwysig, a'r pulpud, felly, yn ffocws symbolaidd, wedi ei leoli yng nghanol yr adeilad. Yn yr Eglwys Anglicanaidd, ar y llaw arall, mae'r pulpud ar y naill ochr, tra bo'r allor, gyda'r holl 'berfformiadau' sydd ynghlwm wrth honno, yn y canol. Yn wahanol iawn i addoldai'r Eglwys Anglicanaidd a'r Eglwys Babyddol, plaen a diaddurn yw'r rhan fwyaf o'r capeli Anghydfurfiol... (Davies 2000, t. 262).

Cyfeiria Huw Owen at y pregethwr Robert Dafydd yn mynegi ei amharodrwydd i gael ei bortreadu, 'as he was aware of the danger that attention to himself might lead to idolatry, thereby reminding us of Calvin's writings on this subject. However, he agreed to the portrait as the completed portrait would be a correct depiction and not an imaginary image' (Owen 2015, tt. 181-182). Yr artist Hugh Hughes a fu'n gyfrifol am y portread. Wrth gwrs, gellid dadlau nad 'darlun cywir' yw portread ond yn hytrach ddehongliad o unigolyn gan artist neu ffotograffydd, nhw hefyd sy'n penderfynu pa arwyddion i'w cyfathrebu gyda'r gynulleidfa. Dengys y dyfyniad yn bennaf ddadl fewnol yr unigolyn ynglŷn â chael ei bortreadu. Yn y diwedd, fodd bynnag, ymddengys ei bod hi'n anochel bod portreadau o unigolion i'w cael oherwydd eu poblogrwydd a thwf ffotograffiaeth. Ni chafodd y ddadl hon lawer o effaith o graffu ar y swmp o bortreadau o arweinwyr crefyddol a ymddangosodd yn y cyfnod. Soniwyd yn y rhagymadrodd i'r bennod am dwf y ffotograff ar ddiwedd y bedwaredd ganrif ar bymtheg; law yn llaw â hyn daeth yr arfer o bortreadu pregethwyr yn fwy cyffredin a derbyniol, a gwelir hyn yn glir yn y lluo o bortreadau sy'n ymddangos yn y cylchgronau.

'Gweld llais a chlywed llun!': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

2.6.2. Cyfrwng

Mae'r portreadau sy'n ymddangos yn y cylchgronau yn gymysgedd o ddarluniau gan artistiaid a ffotograffau, ond yr ail ddosbarth yw'r mwyafrif, a hynny'n cyfateb i dwf ffotograffiaeth yn y cyfnod a hwylustod y broses o'u creu a'u defnyddio. Cyfeiriwyd eisoes at yr artist Hugh Hughes; roedd ef yn enwog am ddarlunio portreadau o arweinwyr y Methodistiaid Calfinaidd ar ddechrau'r bedwaredd ganrif ar bymtheg: 'Lluniodd bortread o Thomas Charles ar ffurf mân-ddarlun dyfrlliw, naif ac amrwd, ar gerdyn tua 1812. Dyma sail y ddelwedd a ddatblygodd yn un adnabyddus yng Nghymru yn ystod y bedwaredd ganrif ar bymtheg yn sgil cyfres o ysgythriadau a ffotograffau, â'r mân ddarlun naif wedi'i drawsffurfio'n ddrych i ddelwedd barchus Methodistiaeth y sefydliad dosbarth canol' (Owen 2011, t. 307).

Thomas Charles, mân-ddarlun gan Hugh Hughes.

Thomas Charles, ysgythriad J. Collyer ar ôl Hugh Hughes.

Darlun 16 - Thomas Charles (Lord 1990, t.38)

Cafodd y darlun ei gopïo gan nifer o artistiaid, a phob un yn ychwanegu haenau i'r darlun (Lord 1990, t. 37), er enghraifft: 'yn 1838, ar gais Robert Saunderson, cyhoeddwr yn y Bala, addaswyd y portread gan yr engrafwr Bailey ar gyfer print newydd, c. 1838 ac er i'r cais

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

gwreiddiol gyfeirio at ychwanegu ysgrifbin yn llaw Thomas Charles, fe'i hadolygwyd a gosod Beibl o'i flaen a gwydr darllen yn ei law' (Owen 2011, t. 307). Er y sonnir am gyfnod cynharach, byddai'r weithred hon o gopio ac efelychu wedi effeithio ar y portreadau yn y cylchgronau. Gellir dadlau bod ychwanegu gwrthrychau'n gwneud i'r unigolion edrych yn fwy awdurdodol a deallus. Dywed John Harvey am bortreadau o weinidogion: 'The open Bible symbolized the authority of Scripture...' (1995, t. 47). Gellir hefyd honni bod ychwanegu'r Beibl yn cysylltu'r darlun ag ymgais i goffáu ymwneud Thomas Charles â Chymdeithas y Beibl gan ei fod yn un o'i sefydlwyr neu hefyd yn arwydd posibl o'r enwad yn parhau i ddatblygu ei sefydliadaeth a'i hanesyddiaeth ei hun. Archwilir arwyddocâd propiau ac arwyddion megis yr uchod yn y darluniau o'r arweinwyr crefyddol isod.

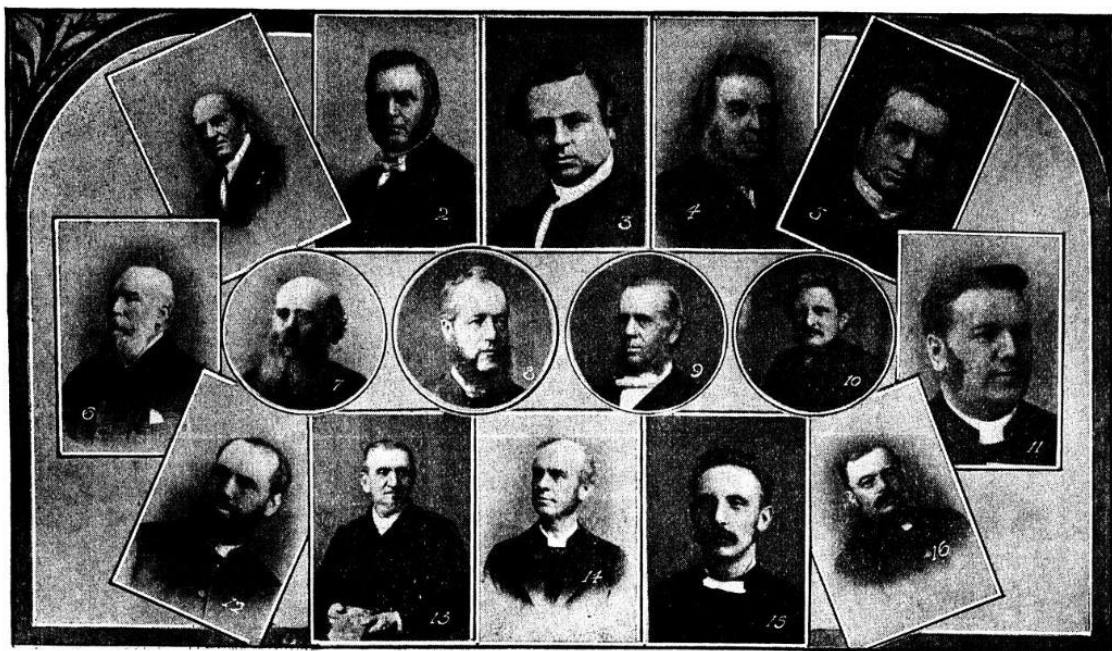
Mewn cyfrolau beirniadol sy'n trafod diwylliant gweledol, er enghraifft cyfrolau Peter Lord, enwir y canlynol fel rhai o artistiaid adnabyddus Cymreig y cyfnod: Hugh Hughes, S. Maurice Jones, Evan Williams, Robert Hughes, William Roos, Hugh Humphreys. Yn anffodus, nid yw enwau'r artistiaid yn ymddangos yn aml yn y cylchgronau, ond wrth grybwyll S. Maurice Jones a'i gyfraniad i gelf y cyfnod, dywed D. Huw Owen (2011, t. 320), 'Cyhoeddwyd ei ddarluniau mewn nifer o gylchgronau, gan gynnwys *Y Llenor*, *Y Drysorfa*, *Trysorfa y Plant*, *Cymru'r Plant*, a chyfrolau *cyfres y Fil*'. Felly mae'n debygol bod rhai o'r portreadau sy'n ymddangos yn y cylchgronau plant o dan sylw yn eiddo iddo ef. O ran y ffotograffau, fel y crybwyllwyd uchod, prynodd O. M. Edwards gasgliad o ddarluniau'r ffotograffydd John Thomas wedi ei farwolaeth er mwyn eu defnyddio yn ei gylchgronau (Owen 2015, t. 193). Mae'n eithaf tebyg, felly, y ceir gwaith John Thomas yn *Cymru'r Plant*, ond yn anffodus nid oes modd cysylltu'r ffotograffydd â phortreadau penodol heb enw wrth ymyl y darlun.

Gellir canfod cyfrolau yn y cyfnod sy'n cynnwys tudalennau o ddarluniau o weinidogion, er enghraifft *Y Darluniadur* (Lewis, 1900) a'i amcan: 'i gadw mewn cof ac i drosglwyddo i'r oesau a ddaw - mor bell ag y gall Darluniadur wneuthur hynny - wynebau holl Weinidogion ein Cyfarfod Misol ar ddiwedd y Ganrif'. Yn y rhagarweiniad i'r gyfrol, dywed W. Lewis fod y gweinidogion byw i gyd wedi eistedd i gael eu darlunio o fewn deufis i'w gilydd, ond am y rhai oedd wedi marw, mynega: '[y]r wyf yn ddyledus am ddarluniau amryw o'r Tadau i W.

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Morgan, Ysw., Y. H., Pant, Dowlais, yr hwn yn garedig a'u gosododd yn fy llaw at wasanaeth y Gyfrol hon. Hefyd i berthnasau nifer o'r rhai ymadawedig am gymwynas gyffelyb' (Lewis, 1900, d.r.h.t.). Yn yr un modd, ceir diolchiadau yn rhai o'r eitemau yn y cylchgronau plant i bobl oedd wedi 'anrhegu'r' portreadau, er enghraifft yn achos y darlun o'r Diweddar Barch William Prys, Sylhet yn *Trysorfa y Plant* Ionawr 1899, dywedir 'anrhegwyd ni a photo... gan Mr. Pengwern Jones'. Felly, gellid dadlau y byddai'r broses o gasglu darluniau ar gyfer yr eitemau yn y cylchgronau wedi bod yn debyg i'r hyn a ddisgrifia W. Lewis uchod.

Mae safle'r portreadau o arweinwyr crefyddol ar y dudalen yn amrywio. Hynny yw, mae rhai'n cael eu gosod ar frig y dudalen, rhai yng nghanol y dudalen gyda'r testun ysgrifenedig o'u hamgylch, a rhai yn llenwi tudalen gyfan. Enghraifft arall yw'r *collage* a welir isod. Byddai John Thomas y ffotograffydd, er enghraifft, yn casglu portreadau o weinidogion gyda'i gilydd gan greu *collage*, ffenomen gyffredin yn y cyfnod.

GOLYGWYR Y WINLLAN, 1848-94.

Darlun 17 - 'Golygwyr y Winllan, 1848-94', Y Winllan, Ionawr 1895

'Gweld llais a chlywed llun'?: Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Mae'r darlun uchod o *Y Winllan* yn awgrymu pwyslais ar enwadaeth a sefydliadaeth. Dengys bortreadau 16 o olygyddion *Y Winllan* rhwng 1848 a 1894: '[y] mae yn dda gennym gael cyflwyno i'n darllenwyr ddarlun o'r llenorion galluog sydd wedi bod, y naill ar ôl y llall, yn golygu y Winllan o'i chychwyniad hyd yn awr' (1848-1894). Mae'r darlun yn awgrymu pwyslais ar enwadaeth a sefydliadaeth. Fel y gwelir yn y darlun, mae'r portreadau'n rhai unigol sydd wedi eu rhoi at ei gilydd. Mae rhai ohonynt mewn siâp sgwâr/hirsgwar, a rhai ar ffurf cylch. Gellir dod i'r casgliad mai ffordd hwylus ydoedd o gyfuno sawl darlun, er mwyn yn gyntaf arbed lle, ond yn bennaf er mwyn addysgu'r darllenwyr am gefndir y cylchgrawn. Mae'r portreadau wedi eu rhifo a cheir rhestr o'r unigolion ar y dudalen ganlynol a'r blynyddoedd y buont yn olygyddion ar *Y Winllan*, sy'n atgyfnerthu'r ddadl mai'r prif bwrpas oedd addysgu'r darllenwyr. Ceir allwedd, sef rhif ar gyfer pob unigolyn, er mwyn i'r darllenwyr adnabod y golygyddion. Roedd darluniau cyfansawdd, yn debyg i'r uchod, i'w gweld mewn tai ac ar waliau festrioedd ar draws Cymru fel y crybwyllwyd uchod [gweler t. 60]. Mae rhai o'r enghreifftiau enwog yn cynnwys J. H. Lynch a'i ddarlun o'r 'Cenhadon Hedd' yn 1861 a darlun cyfansawdd E. Vandermes o unigolion blaenllaw yn 1877 (Lord 2000, t. 235).

2.6.3. *Arweinwyr yr Eglwys*

Penderfynwyd dadansoddi'r portreadau o arweinwyr yr Eglwys a'r pregethwyr Anghydfurfiol ar wahân, oherwydd bod y gwisgoedd a'r gwrthrychau sy'n rhan o ddarluniau'n ymwneud â'r Eglwys mor wahanol. Yn gyffredinol, cysylltir yr Eglwys â phethau addurniadol, er enghraifft, ffenestri lliw, cerfluniau a gwisgoedd crand yr arweinwyr, ac mae'r portreadau yng nghylchgrawn *Perl y Plant* yn adlewyrchu hyn.

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Yn y cylchgrawn, ceir darluniau o arweinwyr crefyddol mewn gwisgoedd ysblennydd sy'n dynodi eu rôl, a phropiau neu wrthrychau sy'n symbolau o gredoau'r Eglwys. Dylid nodi bod llawer o'r arweinwyr crefyddol yn *Perl y Plant* yn Saeson gan mai Saeson oedd llawer o'r esgobion yn y cyfnod (Evans 1968, t. 130) hyd nes i'r Eglwys yng Nghymru ddatgysylltu oddi wrth Loegr a phenodi'r Esgob Edwards yn Archesgob ym Mis Mawrth 1920 (Evans 1968, tt. 138 – 139). Wrth ddadansoddi'r eitemau yn fanylach isod, archwilir effaith y datgysylltu yn 1920 ar y portreadau o'r arweinwyr crefyddol. Yn ogystal, sylwir ar y gwisgoedd a'r propiau sy'n cael eu cynnwys yn y darluniau, a'r modd yr eir ati i esbonio ac i ddisgrifio'r darluniau yn y testunau geiriol. Ceir enghraifft o wisg ysblennydd yn y portread o Arglwydd Esgob Llandaf a ymddangosodd yn *Perl y Plant* ym mis Ionawr 1900.

Y PERL.

17

Darlun 18 - 'Arglwydd Esgob Llandaf', *Perl y Plant*, Ionawr 1900

Mae'r enghraifft hon yn wahanol i bob un arall gan ei bod yn dangos corff cyfan yr Esgob ac yn llenwi tudalen lawn. Mae'n debyg mai'r rheswm am hyn oedd er mwyn tynnu sylw at ei wisg a'r holl ategolion. Mae hyn yn wahanol i'r hyn a welir yn y portreadau o'r gweinidogion Anghydfurfiol; maent fel rheol yn bortreadau pen ac ysgwyddau. Ar waelod y darlun, gwelir y geiriau 'Dellagana SS', ac wrth chwilio am y term, gellid canfod mai 'Printing Surface' ydoedd, sy'n disgrifio'r arwyneb a ddefnyddid i argraffu. Mae'n debyg y byddai'r SS yn cyfeirio at arwyneb 'stainless steel'. Mae Arglwydd Esgob Llandaf mewn gwisg grand yn cynnwys casog, ystola a chyffiau pletio (*surplice*), elfennau traddodiadol gwisg esgob (Dilasser 1999, t. 146). Symboleiddia pob elfen o'r wisg bethau gwahanol sy'n cydweddu â phwyslais yr Eglwys ar ddefodau ac allanolion fel cyfryngau ar gyfer addoli: '[t]reatises have attached a subtle spiritual meaning to each of the components of this wardrobe' (Dilasser 1999, t. 146). Yn ogystal â symboleiddio pethau ysbrydol, esbonia Dilasser fod y wisg yn 'specify that bishops, priests, and deacons act *in persona Christi*, taking on the role of Christ. Their dress reminds them and others what they are and what should come to light in them...' (Dilasser 1999, t. 146). Yn ogystal, mae Arglwydd Esgob Llandaf uchod yn dal bugeilffon addurnedig yn un llaw, a llyfr yn y llall. Mae'r fugeilffon yn symbol o'r ffaith fod yr esgob yn gofalu am ei blwyf yn yr un modd ag y mae bugail yn gwarchod ei braidd. Ni chyfeirir at y darlun o gwbl yn y geiriau; mae'n debyg y byddai'r awdur yn disgwyl i ddarllenwyr *Perl y Plant*, fel aelodau o'r Eglwys, ddeall yr arwyddion hyn. Mae hyn yn adleisio theori Wolfgang Iser ynghylch y darllenydd ymhlyg yn y testun, hynny yw, fod gan bob testun ddarllenydd mewn golwg sydd â'r wybodaeth a'r ddealltwriaeth angenrheidiol i ymateb iddo. Ni awgrymir oedran y gynulleidfa darged, ond mae'n debygol y byddai deallusrwydd y darllenwyr o'r arwyddion hyn yn dibynnu'n llwyr ar eu hoedran. Yn hytrach nag esbonio'r elfennau hyn yn y geiriau, sonnir am ei waith a'r hyn y mae wedi ei gyflawni yn ei swydd fel esgob, ei ddawn i gyfathrebu gyda phobl ifanc yr Eglwys, a cheir disgrifiad o'i gymeriad optimistaidd.

Un elfen sy'n debyg yn y portreadau o arweinwyr yr Eglwys ac o'r pregethwyr Anghydfurfiol yw'r blew ar yr wyneb [gweler locsyn clust (*sideburns*) Arglwydd Esgob Llandaf uchod]. Mae'r portread o'r Parchedig Edward Hughes, sy'n ymddangos yn yr eitem o dan y teitl 'Rheithor Ambermaw' (*Perl y Plant*, Ionawr 1903), yn dangos steil gwallt â locsyn clust:

'Gweld llais a chlywed llun!': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

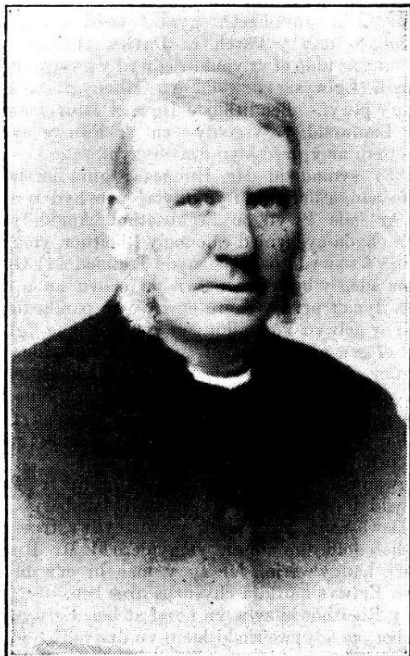
[Trafodir blew'r wyneb yn fanylach wrth drafod yr enghreifftiau o'r pregethwyr Anghydfurfiol ar t. 76].

Y PERL.

5

RHEITHOR ABERMAW.

UN o'r Offeiriad Cymreig mwyaf adnabyddus, nid yn unig yn ei esgobaeth ei hun, ond hefyd mewn esgobaethau ereill, yw y Parchedig Edward Hughes, F.C.S., rheithor Abermaw, yr ymdrochle ffasiynol a

chynyddol yn Sir Feirionydd. Yr un yw y Rheithor a 'Mr. Hughes, Llanfairfechan,' yr amddiffynwr pybyr adeg brwydr fawr, gynhyrfus y Dadgysylltiad; ac y mae'r ffaith

Darlun 19 - 'Rheithor Abermaw', Perl y Plant Ionawr 1903

Mae'r portread o'r rheithor, neu'r offeiriad, yn un pen ac ysgwyddau, sy'n debycach i'r portreadau o'r pregethwyr Anghydfurfiol. Dywedir yn y geiriau fod Edward Hughes yn rhan o '[f]rwydr fawr, gynhyrfus y Dadgysylltiad'. Felly roedd y datgysylltiad yn cael sylw yng nghylchgrawn *Y Perl* mor gynnar â 1903. Nid oes cyfeiriad uniongyrchol at y darlun yn y geiriau, yn hytrach, canolbwyntir ar hanes a gyrfa'r rheithor a'r ffaith ei fod yn ddirwestwr llwyr. Pwrpas yr eitem yw annog y darllenwyr i'w efelychu: '[c]redwn fod offeiriad goreu yr Eglwys Gymreig yn y dyfodol yn mhlith darllenwyr ienanc y PERL, ac fod ymdrechion difrifol

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

a llwyddianus ein blaenoriaid ysprydol yn mhlaid yr Eglwys a rhinwedd yn deilwng o efelychiad'. Wrth grybwyll 'darllenwyr' y cylchgrawn cyfeirir at fechgyn, gan nad oedd merched yn cael bod yn ficeriaid yn y cyfnod. Gellir dod i'r casgliad bod yr offeiriad wedi ei gynnwys er mwyn creu model rôl i'r darllenwyr. Enghraifft arall o bwysleisio rhinweddau y dylai'r darllenwyr eu hefelychu yw'r eitem ar Yr Hybarch Archddiacon Evans (*Perl y Plant*, Ionawr 1902).

4

Y PERL.

**YR HYBARCH ARCHDDIACON EVANS,
LLANELWY.**

FEL yna y mae cyfarch Archddiacon—Yr Hybarch. Ac os mai yr ystyr ydyw, 'haedd barch,' un yn haeddu parch, gwedda y titl yn rhagorol i'r Archddiacon Evans.

Ganwyd a magwyd ef yn mhlwyf Llanrhystid—plwyf y 'cyrddau mawr'—Sir Aberteifi. Cafodd ei addysg yn ysgol enwog Ystradmeurig. Tra yr oedd Daniel Rowlands yn pregethu o fan i fan ar draws ac ar hyd y wlad, yr oedd Edward Richards, drwy lafur ac ymdrech, yn sefydlu ysgol

Darlun 20 - 'Yr Hybarch Archddiacon Evans, Llanelwy' Perl y Plant, Ionawr 1902

Ar ôl y drefn arferol o sôn am enedigaeth, addysg a gyrfa'r 'Hybarch Archddiacon Evans', eir ati i ddisgrifio'r darlun: '[p]a fath ddyw ydyw? Y mae yr un ffynyd a'i ddarlun. Dyn lled fawr,

llydan, wedi crymu ychydig drwy astudio a heneiddio, gyda golwg foneddigaidd a gwyneb siriol'. Ceir manylder yn y disgrifiad; mae'n foneddigaidd, sy'n rhinwedd a gysylltir â'i swydd, mae'n gwrtais ac yn barchus fel Archddiacon. Mae ei wyneb yn siriol, hynny yw, yn garedig ac yn hapus; pwysleisir hefyd ei henaint. Syniad sy'n ganolog i'r disgrifiadau geiriol yn yr eitem hon ac mewn nifer o enghreifftiau eraill yw bod rhinweddau mewnol yr unigolion yn cael eu hamlygu gan eu gwedd allanol. Mae'r disgrifiad o'r Archddiacon ar ffurf rhestr, a'r prif bwyntiau wedi eu rhifo:

Y PERL.

5

i addysgu offeiriad er gwella pethau yn yr Eglwys. Yn yr ysgol hono yr addysgwyd yr Archddiacon.

Urddwyd ef yn ddiagon yn y fl. 1856, ac yn offeiriad yn 1857. A thrwy ei oes y mae wedi llafurio yn ddiwyd ac yn onest yn ngwinllan yr Iesu. O gam i gam codwyd ef yn uwch ac yn uwch. Gwnai y gwaith fyddai ganddo mor dda fel y rhoddid gwaith mwy pwysig iddo. Ac o'r diwedd, gosodwyd ef yn y swydd bwysig ac anrhydeddus y mae yn ei llenwi ar hyn o bryd.

Pa fath ddyw ydyw? Y mae yr un ffynyd a'i ddarlun. Dyn lled fawr, llydan, wedi crymu ychydig drwy astudio a heneiddio, gyda golwg foneddigaidd a gwyneb siriol.

Ond beth welwn yn y darlun?

1. Y peth cyntaf a welwn yw, mai dyn tirion ydyw. Gwelir gwên serchus, siriol ar ei wyneb bob amser, ac y mae yn un o'r rhai mwyaf caredig.

2. Peth arall welwn ydyw ei fod yn ddyw ffraeth, dyddan, a difyr ei gwmi. Pa le bynag y ceir ef bydd yr ymddyddan yn fywiog a phawb yn llon.

3. Yn y darlun hefyd gwelir yn amlwg ddifrifoldeb. Gwenau haul ar wyneb llyn dwfn ydyw ei sirioldeb.

Ac wedi cael yr holl nodweddion hyn gyda'u gilydd, hawdd gweled pa fath bregethwr ydyw yr Archddiacon Evans. Clywsom ef yn pregethu unwaith. Ac wedi iddo ddarfod gofynai pawb, 'I ba beth y torodd efe y bregeth mor fer?' Ond erbyn edrych yr oedd wedi pregethu am awr gron.

Hir oes ac iechyd iddo i wasanaethu yr Eglwys.

C.

Nathanael dan y Ffigysbren.

DAN y ffigysbren deiliog mawr,
Cadd lawer awr ei nerthu;
Ac yno clybu'r geiriau mêl,
'Tyred a gwel' yr Iesu.

O ganol gwres a lludded byd,
Ei groesawu i gyd â'i absen;
Mewn tawel hedd ca'r Cristion gwan
Ei nerthu dan ffigysbren.

GWILYM BERW.

Darlun 21 - 'Yr Hybarch Archddiacon Evans, Llanelwy', Perl y Plant, Ionawr 1902 (b)

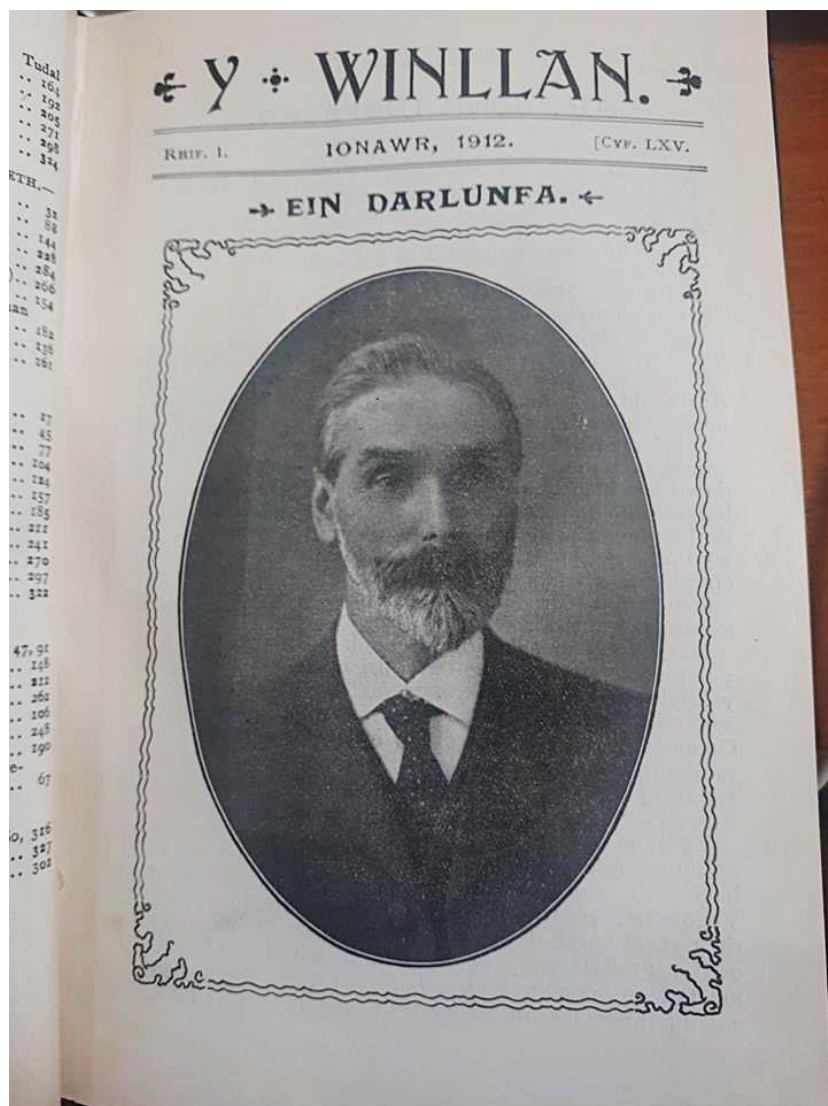
Dywedir ei fod yn ddyw tirion, ffraeth, sydd o hyd yn gwenu, cyn nodi: '[y]n y darlun hefyd gwelir yn amlwg ddifrifoldeb'. Mae gwrthgyferbyniad yn y geiriau: ar y naill law dywedir bod ei wyneb yn siriol, ond pwysleisir hefyd ei ddifrifoldeb, hynny yw, caiff ei gyflwyno fel

cymeriad amlochrog a chrwn. Credai nifer yn Oes Fictoria mewn ffisiognomi (physiognomy) sef 'y gelfyddyd o ddarllen cymeriad person wrth ei wyneb' (*Geiriadur Prifysgol Cymru*) neu 'the study of facial traits and their relationship to character...' (Pearl 2010, t. 1). Dyma a welir yn y disgrifiad uchod: yr awdur yn dadansoddi cymeriad yr unigolyn o'i wyneb. Mae hyn hefyd yn agwedd arwyddocaol yn y cofiannau, hynny yw 'cyflwyno darluniau diriaethol o'r cymeriad Ymneilltuol' (Jones, R. T. 1968, t. 123). Mae'r gyfeiriadaeth gyson at y darlun yn dangos rhyngweithio agos rhwng y geiriau, y darlun a'r darllenydd; anogir y darllenydd i sylwi ar elfennau penodol yn y portread, ond gellir honni bod yr esboniadau manwl hyn yn cyfyngu ar allu'r plentyn i lenwi bylchau yn y darlun. Ceir sylwebaeth ar y darlun sy'n cyflyru'r dehongliad ohono, er enghraifft, ni ellir dweud wrth edrych ar y darlun yn unig ei fod yn ddyn 'ffraeth, dyddan, a difyr ei gwmni' (pwynt 2 yn y rhestr uchod). Mae'r eitem felly yn enghraifft o gyflyru a llywio dehongliad â'r darllenydd yn gwbl oddefol.

2.6.4. *Gweinidogion Anghydfurfiol*

Mae arwyddion a'r hyn a arwyddir ganddynt yn bwysig iawn i'r Eglwys, ond yn llawer llai amlwg yng ngwisg yr anghydfurfwyr. Fel y soniwyd eisoes, portreadau diaddurn, pen ac ysgwyddau yw'r mwyafrif o'r darluniau o bregethwyr Anghydfurfiol, sy'n adlewyrchu eu safbwynt bod Cristnogaeth yn rhywbeth personol rhwng Duw a'r unigolyn. Cafwyd pwyslais enfawr ar weinidogion yn *Y Winllan*, gydag o leiaf un portread yn ymddangos ym mhob rhifyn. Mae'r disgrifiadau sy'n cyd-fynd â'r portreadau yn 'Ein Horiel' ac 'Ein Darlunfa' yn *Y Winllan* wedi eu hysgrifennu gan John Marsden (neu o dan ei ffugenw 'Y Llyfrbryf Wesleaid'). Ni ellir canfod llawer o'i hanes, ond yng nghyfnodolyn *Y Gwyliedydd Newydd* (19eg o Fawrth 1918), ceir ychydig o wybodaeth amdano. Dywedir ei fod yn 'Wesleaid selog' ac yn adnabyddus trwy Gymru fel un o leygwyr mwyaf cyfrifol y wlad, ac iddo ysgrifennu llawer 'i'r Winllan a'r Eurgrawn, a bu am oes faith, o'r dechreu yn wir, o dan y ffugenw "Llyfrbryf," yn cyfoethogi tudalennau y Gwyliedydd gyda nodiadau dyddorol a gwerthfawr iawn ar hanes ein Cyfundeb' (1918, t. 5). Yn ogystal, ceir portread o Mr John Marsden yn yr adran 'Ein Darlunfa' yn *Y Winllan* (Ionawr 1912, tt. 1-4) o dan olygyddiaeth Y Parch John Felix.

'Gweld llais a chlywed llun!': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Darlun 22 - 'Mr John Marsden', Y Winllan, Ionawr 1912

Ceir ffotograff hirgrwn pen ac ysgwyddau ohono sy'n llenwi tudalen gyfan, a ffrâm hirsgwar addurniadol o amgylch y ffotograff, sy'n cydweddu â dyluniad arferol eitemau 'Ein Horiel' ac 'Ein Darlunfa'. Dywedir yn y testun geiriol: '[n]id oes neb yn fwy teilwng o le yn Narlunfa'r Winllan na Mr. John Marsden', a hynny oherwydd iddo ysgrifennu'r rhan fwyaf o'r eitemau yn yr oriel a'r ddarlunfa cyn hynny a sicrhau bod gweinidogion yr enwad yn cael eu cofio: '[d]echreuodd ei gysylltiad â'r Winllan mor bell yn ôl a'r flwyddyn 1870 pan oedd yr annwyl a'r galluog Barch. John Jones... yn Olygydd...'. Pwysleisir hefyd ei ddylanwad: '[n]id oes angen dweyd wrth neb o ddarllenwyr y *Winllan* - nac, yn wir, wrth unrhyw Weslead

'Gweld llais a chlywed llun!': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Cymreig, gwerth yr enw, yn y byd - pwy ydyw Mr. John Marsden', disgwylir bod darllenwyr y cylchgrawn yn ei adnabod. Pwysleisir felly ei gyfraniad i'r cylchgrawn, a chyflwynir ef fel un o enwogion yr enwad.

Yn debyg i *Y Winllan*, ceir portreadau ar ddechrau pob rhifyn o *Trysorfa y Plant*, ac mae'r rhain gan amlaf yn bregethwyr (er hyn, ceir mwy o amrywiaeth yn *Trysorfa y Plant* nag yn *Y Winllan*). Awduron anhysbys sydd i'r eitemau, ond mwy na thebyg mai'r golygyddion oedd yr awduron. Mae'r rhan fwyaf o'r portreadau o weinidogion Anghydfurfiol yn debyg iawn i'w gilydd ac yn dilyn yr un fformiwlâu. Darlun (ffotograff gan amlaf, neu engrafiad o ffotograff) pen ac ysgwyddau, gyda'r unigolion yn edrych i'r ochr, yn gwisgo crys a siaced, sbectol a rhyw fath o flew ar yr wyneb sy'n adlewyrchu ffasiwn y cyfnod. Enghraifft o hyn yw'r darlun o'r Parch Ellis Edwards M.A. a ymddangosodd yn *Trysorfa y Plant* ym mis Ionawr

Darlun 23 - 'Y Parch Ellis Edwards M. A.', *Trysorfa y Plant*, Ionawr 1896

1896.

'Gweld llais a chlywed llun'?: Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Dengys yr enghraifft ben ac ysgwyddau'r gweinidog, a'i wyneb wedi ei droi i'r ochr. Gwisgai sbectol ddarllen ac mae ganddo locsyn clust. Mae'r darlun yn llenwi tudalen gyfan, fel y byddai mewn cofiant, ac fel sy'n arferol ar dudalenau cyntaf cylchgronau *Y Winllan* a *Trysorfa y Plant*. Nid oes llawer o bropiau yn ymddangos yn y darluniau a gasglwyd ar gyfer y sampl, a hynny oherwydd mai darluniau pen ac ysgwyddau yw'r rhan fwyaf ohonynt. O ran yr eithriadau, yn *Trysorfa y Plant* fis Ionawr 1909 ceir darlun o Evan Roberts, Patagonia, yn dal llyfr yn ei law (fwy na thebyg y Beibl) a cheir portread o Mr John Williams yn *Y Winllan* (Ionawr 1902) gyda darn o bapur yn ei law - mae'n bosib mai nodiadau ar gyfer y bregeth sydd yma (gweler isod ar t.82). Mae'r llyfr a'r darn o bapur wedi eu gosod yn bwrpasol er mwyn adlewyrchu'r ffaith eu bod yn ddynion deallus, sy'n gweddu i'w swyddi fel arweinwyr crefyddol, ac yn cyd-fynd â'r pwyslais ar addysg erbyn y cyfnod o dan sylw.

Y WINLLAN.

RHIF 1.] IONAWR, 1893. [CYF. XLVI.

Y PARCH. JOHN EVANS (EGLWYSBACH).

DIAMEU genym y bydd yn hyfrydweh gan holl ddarllenwyr y *Winllan* weled y darlun rhagorol uchod yn addurno rhifyn cyntaf eu cylchgrawn clodwiw am y flwyddyn 1893 (am yr hwn yr

Darlun 24 - 'Y Parch John Evans (Eglwysbach)', *Y Winllan*, Ionawr 1893

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

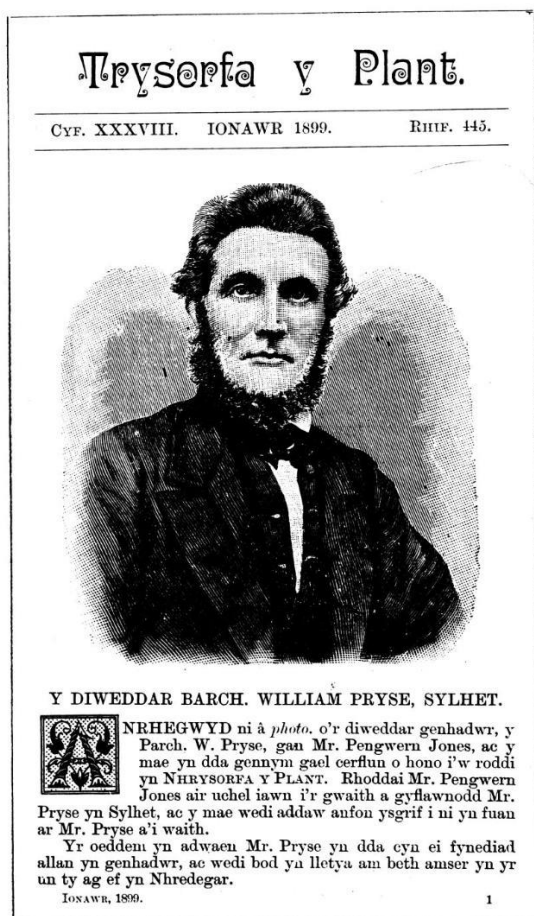
Elfen amlwg arall yn y portreadau o weinidogion yw'r blew ar yr wyneb. Mae nifer helaeth o'r unigolion â barf, mwstás neu locsyn clust. Yng nghanol y bedwaredd ganrif ar bymtheg, roedd blew'r wyneb yn ffasiwn ac yn arwydd o wrywdod: 'the face of masculinity suddenly changed in Western culture. In a few short years, full beards spread from the social margins inhabited by artists and Chartists into the respectable mainstream' (Oldstone-Moore 2005, t. 7). Isod (t. 77) gwelir enghreifftiau o'r Diweddar Barch William Pryse, Sylhet yn *Trysorfa y Plant* (Ionawr 1899) a'r Diweddar Barch James H. Rigg yn *Y Winllan* (Ionawr 1909). Roedd y farf yn adlewyrchu mwy na ffasiwn y cyfnod yn unig; ym marn Oldstone-Moore, roedd y farf yn y 1850au a'r 1860au yn arwydd o rinweddau mewnol y dynion gan gynnwys gwydnwch a phendrantrwydd (Moore 2005, t. 8). Rheswm arall dros dyfu barf yn y cyfnod oedd y gred bod y farf yn cyfrannu at iechyd yr unigolion, yn enwedig siaradwyr cyhoeddus. Yn *Apology for the Beard* yn 1862, honnir mai'r rheswm y rhoddodd Duw'r gallu i dyfu barf i ddynion oedd er mwyn amddiffyn eu lleisiau wrth iddynt gael eu galw i fod yn athrawon neu'n bregethwyr (Artium 1862, t.170). Trafodir y rhesymau meddygol dros dyfu barf yng nghyfrol Peterkin (2002): '[t]he Victorian gent argued that beards were natural, God-given, and conferred added health benefits. Shaving them off would surely lead to bronchitis and diseases of the teeth and throat' (Peterkin 2002, tt. 35-36). Mae'n debyg y byddai hyn wedi bod yn ystyriaeth i'r arweinwyr crefyddol yn y cylchgronau sydd â barf neu flew ar yr wyneb.

Cyfeiria Sioned Davies at boblogrwydd y farf yn y cyfnod gan gyfeirio at *Y Darluniadur*: 'O edrych ar y darluniau, daw'n amlwg fod y farf yn rhan hanfodol o'r ddelwedd' (2000, t. 266). Gwelir hyn yn amlwg yn y cylchgronau plant hefyd; roedd y farf felly'n diffinio'r gweinidogion ac yn arwydd o'u rôl a'u statws. Yn ogystal, sonia Davies am y gyfeiriadaeth at y farf yn *Wil Brydydd y Coed* (Owen, 1950):

Dyma un o'r nodweddion sydd yn destun sport i David Owen ('Brutus') yn ei waith dychanol *Wil Brydydd y Coed*. Mae'r prif gymeriad 'yn gweled bod ffasiwn y farf yn lled gyffredinol - ei bod yn gwneuthur ei pherchennog yn od o leiaf, os nid yn synhwyrol - a bod trwch o farf ar bregethwr yn gyffredinol yn ei wneuthur yn respectabl yn y pulpud uwchlaw pob peth' (Owen 1950, t. 20. Yn: Davies 2000, t. 266).

'Gweld llais a chlywed llun'?: Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Er mai gwneud hwyl am ben y farf a wna David Owen, mae gwirionedd y tu ôl i'r geiriau; yn sampl a gasglwyd o'r cylchgronau, mae'r mwyafrif o'r arweinwyr crefyddol â blew ar yr wyneb. Dim ond eithriadau sydd heb farf, mwstás neu locsyn clust.

Y DIWEDDAR BARCH. WILLIAM PRYSE, SYLHET.

NRHEGWYD ni â *photo.* o'r diweddar genhadwr, y Parch. W. Pryse, gan Mr. Pengwern Jones, ac y mae yn dda gennym gael cerfyn o hono i'w roddi yn NHRYSORFA Y PLANT. Rhoddai Mr. Pengwern Jones air uchel iawn i'r gwaith a gyflawnodd Mr. Pryse yn Sylhet, ac y mae wedi addaw anfon ysgrif i ni yn fuan ar Mr. Pryse a'i waith.

Yr oeddem yn adwaen Mr. Pryse yn dda cyn ei fynediad allan yn genhadwr, ac wedi bod yn lletya am beth amser yn yr un ty ag ef yn Nhrefegar.

IONAWR, 1899.

1

Darlun 26 - 'Y Diweddar Barch. William Pryse, Sylhet', Trysorfa y Plant, Ionawr 1899

154

Y WINLLAN

Y Diweddar Barch. JAMES H. RIGG, D.D.

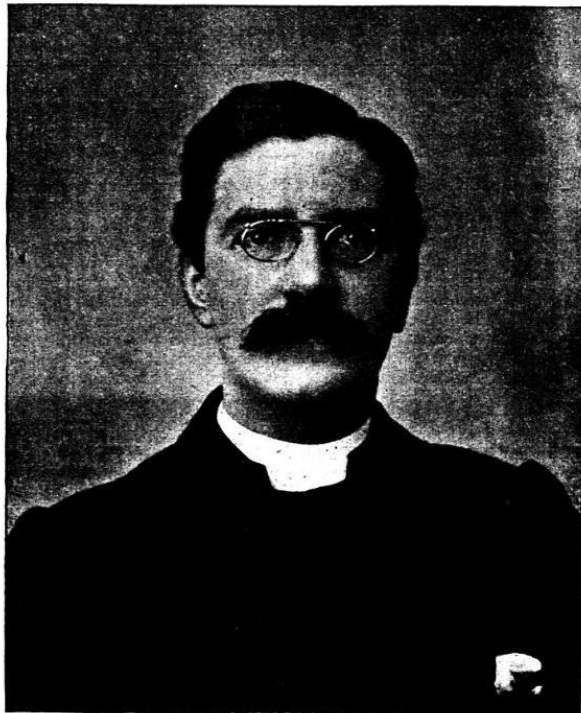
Darlun 25 - 'Y Diweddar Barch. James H. Rigg, D.D.', Y Winllan, Ionawr 1909

Gwelir y mwstás yn aml yn y portreadau o'r arweinwyr crefyddol hefyd, er enghraifft, y Parch J. Wesley Hughes (Y Winllan, Ionawr 1905).

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

2

Y WINLLAN

Y PARCH. J. WESLEY HUGHES.

MAE genym y pleser y mis hwn o addurno ein "Horiel" â darlun campus o weinidog ieuanc talentog sydd yn cymeryd dyddordeb mawr yn ieuenctyd ein Henwad yn gyffredinol, sef y Parch. John Wesley Hughes.

Darlun 27 - 'Y Parch. J. Wesley Hughes', Y Winllan, Ionawr 1905

Daeth y mwstás yn fwy poblogaidd ar ddiwedd y 19g wrth i ddylanwad y farf ddechrau lleihau: '.... the 'stache endured somewhat longer than the beard in the early 20th century.' (Peterkin 2002, t. 39). Daeth hyn yn sgil dyfeisio'r 'Gillette blade' yn 1895 (Peterkin 2002, t. 39). Mae'r agweddau tuag at y farf a'r mwstás yn dangos newidiadau'r cyfnod, o ran safbwyntiau tuag at flew'r wyneb, yn ogystal â datblygiadau technolegol. Gwelir yn ogystal fod y Parch J. Wesley Hughes yn gwisgo sbectol ddarllen yn y darlun, sy'n awgrymu ei fod yn fyfyrgar ac yn ddarllengar.

2.6.5. Cofiannau byrion

Yn sicr, gwelir perthynas rhwng ffurf y cofiant a'r eitemau sydd o dan sylw, ond hefyd ceir ychydig o wahaniaethau, er nad ydynt yn wahaniaethau sylfaenol. Cyfeiria Llion Pryderi Roberts at drefn arferol y cofiant: cafwyd darlun y tu mewn i'r clawr, bywgraffiad y pregethwr (yn cynnwys genedigaeth, magwraeth, teulu, addysg, tröedigaeth, dechrau gyrfa, henaint marwolaeth ac angladd), yna ddarn yn disgrifio cymeriad y gwrthrych (fel dyn, pregethwr, gweinidog, Cristion, cymydog a chyfaill), ac ychydig o'i bregethau mwyaf dylanwadol a chofiadwy (2011, tt. 80-81). Y prif wahaniaeth, wrth gwrs, yw'r ffaith bod yr eitemau yn y cylchgronau yn llawer byrrach, crynodeb o'r cofiannau yn unig a geir yn y cylchgronau. Mae'r elfennau tebyg yn cynnwys manylion am enedigaeth yr unigolyn, teulu, addysg, gyrfa, cymeriad ac yn achlysurol farwolaeth y gwrthrych. Ceir enghraifft o hyn yn *Cymru'r Plant*, dyma ddisgrifiad byr iawn o Thomas Charles a geir yn y cylchgrawn (Ionawr 1892):

Ganwyd Thomas Charles yn amaethdy Pant Dwfn yn Llanfihangel... O ysgol Llanddowror aeth i athrofa'r Ymneillduwyr yng Nghaerfyrddin, ac oddiyno i Goleg yr Iesu, Rhydychen... Yn 1785 ail ymunodd a'r Methodistiaid a gwyr pob plentyn am ei lafur i gael Ysgol Sul i Gymru... Bu farw yn y Bala. Hydref 5, 1814. Claddwyd ef ym mynwent Llanecil ar fin Llyn Tegid, yng nghysgod yr Aran.

Er nad oes llawer o fanylder uchod, dengys y dyfyniad ffurf nodweddiadol y testunau ysgrifenedig sy'n cyd-fynd â'r portreadau. Nid yw'r enghraifft hon yn sôn am rieni'r gwrthrych yn wahanol i nifer helaeth o enghreifftiau. Cyfeirir at addysg a gyrfa'r unigolyn cyn mynd ati i grybwyll ei farwolaeth. Mae'n arwyddocaol nad oes cyd-destun efengylaidd yn bresennol yn y dyfyniad uchod, ac ni cheir cyfeiriadaeth amlwg yn dynodi ei fod yn batrwm i'w efelychu. Wedi'r bywgraffiad byr hwn, ceir detholiad o hanes ei blentyndod: '[d]yma hanes ei fechgryndod, fel yr ysgrifennodd ef; ond yr wyf wedi talfyrru llawer'. Mae hyn yn wahanol iawn i'r patrwm a geir yn y cylchgronau enwadol gan mai geiriau Thomas Charles ei hun yw'r testun, a cheir hefyd bwyslais ar ei blentyndod. Ni sonnir llawer am blentyndod y pregethwyr yn y cylchgronau eraill. Cyfeiria E. G. Jones at y 'pwyslais a rydd cymaint o gofianwyr ar berffeithrwydd plentyndod eu gwrthrychau' (1968, t. 178), er

'Gweld llais a chlywed llun!': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

enghraifft, eu bod yn darllen llawer, yn pregethu o flaen eu ffrindiau ac yn helpu pobl. Nid yw hyn yn digwydd yn aml yn y sampl a gasglwyd o'r cylchgronau plant. Yr unig bethau a grybwyllir sy'n gysylltiedig â phlentyndod yw eu genedigaeth, eu rhieni, a'u haddysg. Gwelir agenda'r awduron yn glir felly, ac mae'n amlwg mai addysg oedd y peth pwysicaf i'w bwysleisio.

Ceir disgwyliadau arbennig wrth gofiannu unigolion. Yn *Trysorfa y Plant* Ionawr 1896, i gyd-fynd â phortread o'r Parch Ellis Edwards, dywed yr awdur: 'Y peth cyntaf a ddysgwylir mewn braslun o hanes dyn ydyw, hysbysiad am ei oed'. Tybir y byddai oed yr unigolyn yn rhoi syniad i'r darllenydd ynghylch profiad y pregethwr. Awgrymir yn y dyfyniad bod fformiwla i'w dilyn hefyd. Mae'r awduron yn dilyn patrwm arbennig wrth gyflwyno a disgrifio'r unigolion, yn debyg i'r artist neu'r ffotograffydd wrth iddynt eu portreadu. Mae'r mwyafrif o'r portreadau a ymddengys yn y cylchgronau yn rhai o bregethwyr sy'n fyw, ond ceir rhai eitemau sy'n coffáu. Yn yr enghreifftiau coffáu, ni cheir llawer o wybodaeth am farwolaeth y pregethwyr, yn wahanol i'r hyn a welir yn y cofiannau: '[r]han holl-bwysig o amcan didactig y Cofiant Cymraeg oedd adrodd y modd y buasai'r gwrthrych farw' (Jones, E. G. 1968, t. 179). Ni cheir disgrifiad manwl o'r modd y buont farw yn y cylchgronau ond ceir yn aml fanylion ynglŷn â'r angladdau.

Mae annog y darllenwyr i efelychu'r arweinwyr crefyddol yn nodwedd amlwg yn yr eitemau. Er enghraifft, yn *Perl y Plant* Ionawr 1903, wrth ymdrin â'r Parchedig Edward Hughes, dywed yr awdur: 'Credwn fod offeiriaid goreu yr Eglwys Gymreig yn y dyfodol yn mhlith darllenwyr ieuanc y PERL, ac fod ymdrechion difrifol a llwyddiannus ein blaenoriaid ysprydol yn mhlaid yr Eglwys a rhinwedd yn deilwng o efelychiad'. Ffigyrau i'w hefelychu yw'r arweinwyr crefyddol yn *Perl y Plant* felly; anogir y bechgyn i efelychu eu gyrfa ond hefyd anogir holl ddarllenwyr y *Perl* i efelychu eu hymroddiad i'r Eglwys. Anogir y darllenwyr i efelychu rhinweddau'r unigolion hefyd. Enghraifft o hyn yw'r eitem ar y 'Gwir Barch. John Owen D. D., Archesgob Tŷ Ddewi' a bortreadir yn *Perl y Plant* mis Ionawr 1901. Dywedir bod 'amryw bethau yn nghymeriad yr Esgob Owen y byddai yn burion peth i'r plant geisio eu dilyn', a cheir rhestr o'r rhinweddau hyn. Yn gyntaf, roedd yn anrhydeddu ei dad a'i fam, ac yn ail, roedd yn gwneud ei orau bob amser yn yr ysgol a'r coleg. Yn drydydd, roedd yn llawn o

gydymdeimlad ac yn gofalu am eraill, bob amser yn credu'r gorau am bawb, ac yn olaf roedd yn hoff iawn o'i Feibl. Pwysleisir ei gymeriad caredig, y ffaith ei fod yn gwneud ei orau yn ei addysg, a'i fod yn darllen ac yn dilyn y Beibl. Eithriad yw cyfeirio at ei ymddygiad pan oedd yn blentyn; fel y nodwyd eisoes, ni cheir llawer o gyfeirio at blentyndod y gweinidogion yn y cylchgronau o dan sylw. Mae amcan yr awdur yn amlwg yn yr eitem hon, sef gosod esiampl i'r darllenwyr a phwysleisio gwersi moesol. Felly, er bod llai o fanylion yn yr eitemau, mae nifer o rinweddau'r cofiant yn cael eu trosglwyddo i'r testunau geiriol wrth ymdrin â'r arweinwyr crefyddol yn y cylchgronau o dan sylw.

2.6.6. *Y rhyngweithio*

Y prif wahaniaeth rhwng y cofiant a'r eitemau cylchgronol o dan sylw yw'r rhyngweithio rhwng y darluniau a'r geiriau. Gyda'r cofiant, mae'r darlun fel rheol y tu mewn i'r clawr, wedi ei leoli ar wahân i'r testun. Yn y cylchgronau, mae safle'r portreadau'n amrywio sy'n effeithio ar y rhyngweithio rhwng y darlun, y gair a'r darllenydd. Yn ogystal, gwelir enghreifftiau o'r geiriau'n cyfeirio'n uniongyrchol at y portreadau. Defnyddir y geiriau i siapio'r ffordd mae'r darllenwyr yn ymateb i'r portreadau. Er enghraifft, defnyddir yr ansoddair 'golygus' yn aml i ddisgrifio'r arweinwyr crefyddol, yn cynnwys Mr John Williams, gweinidog 85 oed sy'n ymddangos yn *Y Winllan* ym mis Ionawr 1902. Disgrifir ei bortread fel 'darlun un o'r boneddwyr mwyaf golygus a hawddgar y gall llygad ddisgyn arno...'. Anogir y darllenydd i oedi a sylwi ar y darlun ac mae'r awdur yn llywio ymateb y darllenwyr i'r portread trwy'r testun geiriol gan ddefnyddio geiriau megis 'ifanc' a 'thalentog'. Gellir cysylltu hyn â chred Barthes fod ychwanegu testun geiriol at ddarluniau yn cyfyngu ar ddewis y darllenydd, a bod geiriau'n medru arwain y darllenydd i ganolbwyntio ar elfennau penodol yn y darlun. Mae'r darlun o Mr John Williams isod yn wahanol i'r darluniau o'r pregethwyr eraill gan fod hanner uchaf y corff yn cael ei gynnwys ac mae'r darlun yn cynnwys propiau. Mae ganddo oriawr boced sy'n awgrymu cyfoeth, a llyfr wedi ei blygu yn ei law (llyfr nodiadau fwy na thebyg), sy'n dangos ei gymeriad deallus a darllengar.

'Gweld llais a chlywed llun!': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Y WINLLAN

[RHIF 1.

IONAWR, 1902.

[CYF. LV.]

EIN HORIEL.

Mr. JOHN WILLIAMS, Lodwig Villa, Bangor.

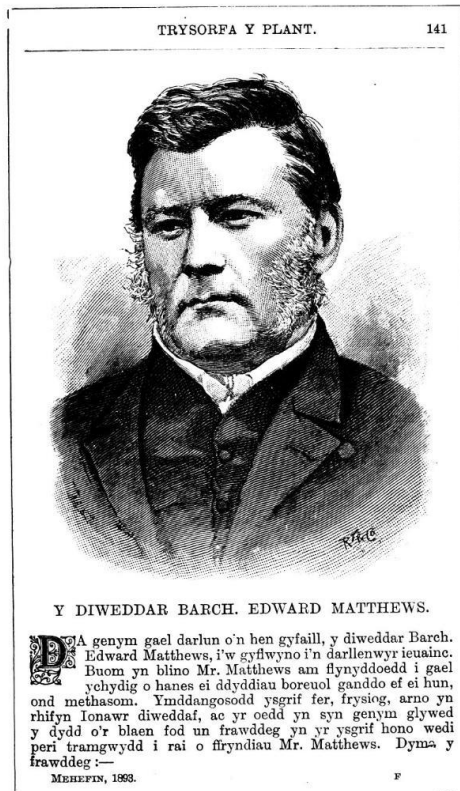
A

Darlun 28 - 'Mr. John Williams, Lodwig Villa, Bangor', Y Winllan, Ionawr 1902

Ceir disgrifiad manwl arall yn *Trysorfa'r Plant* i gyd-fynd â phortread o'r 'Diweddar Barch Edward Matthews' (Mehefin 1893). Dywed yr awdur:

Dyn o daldra cyffredin ydyw, ond o drwch tipyn mwy. Pen mawr, gyda gwddf byr rhwng dwy ysgwydd lydan. Gwyneb crwn, tew, a llyfn; toriad genau destlus, a'i wefusau yn cuddio dwy res mor brydferth o ddannedd ag a allai dyn ddymuno gael. Trwyn go ddinod; llygad mawr meddylgar yn gweled i bob cyfeiriad.

'Gweld llais a chlywed llun'? Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Darlun 29 - 'Y Diweddar Barch. Edward Matthews', Trysorfa y Plant, Mehefin 1893

Mae'r safbwynt bod rhinweddau mewnol y cymeriadau'n cael eu hamlygu gan eu gwedd allanol ('llygad mawr meddylgar yn gweled i bob cyfeiriad') yn ganolog i'r testun geiriol am Edward Matthews. Cysylltir y llygaid meddylgar gyda'i swydd fel pregethwr, hynny yw, mae'n myfyrio ac yn meddwl am Grist. Unwaith eto, gwelir pwyslais ar ffisiognomi, sef y gred fod modd darllen cymeriad unigolyn wrth graffu ar ei wyneb. Â'r awdur yn ei flaen i ddisgrifio Edward Matthews:

Ymddengys y talcen braidd yn isel, oblegid fod y gwallt, fe allai, yn tyfu mor isel. Mae yn anhawdd gwybod beth yw ffurf ei ben, gan y cnwd o wallt gwineu sydd yn tyfu arno; ac yr ydym yn sicr nad yw yn pechu trwy afradu amser i'w gribo yn y drych. Ond os yw y gwallt yn mynnu cymaint o le o gwmpas y corryn, ni chaiff odid i flewyn drigo ar gern na gên; ceidw y rhai hyny yn llyfn, ac am hyny ymddengys y wyneb yn fawr.

Sylwer yn gyntaf ar y disgrifiad o wallt Edward Matthews a'r ffaith nad yw'n afradu amser i'w gribo yn y drych. Yn bendant, neges foesol sydd yma, nid oedd yn ymfalchïo yn ei wedd, ac awgrymir ei fod yn batrwm i'w efelychu. Nid yw'r disgrifiad o flew yr wyneb yn ail hanner y dyfyniad uchod yn llwyr adlewyrchu'r darlun gan fod blew amlwg ar ei gern yn y darlun. Gwelir felly ddimensiwn arall gyda'r gair a'r darlun yn gwrth-ddweud ei gilydd yn yr enghraifft hon.

Mae'r portreadau o'r arweinwyr crefyddol yn y cylchgronau yn niferus ac nid yw hyn yn syndod o ystyried eu bod yn ffigurau adnabyddus ac yn aelodau hollbwysig o gymdeithas yn y cyfnod o dan sylw. Caiff y portreadau hyn eu defnyddio'n bennaf fel defnydd didactig i foesoli ac i addysgu'r darllenydd. Cânt eu cyflwyno fel modelau rôl i'r darllenwyr a phwysleisir eu gwerthoedd moesol, ymddygiad da a rhestrir rhinweddau penodol i'w hefelychu, er enghraifft, eu bod yn hoff o ddarllen, yn glyfar, yn feddylgar ac yn dduwiol. Mae'r portreadau ar y cyfan yn debyg i'w gilydd: darluniau pen ac ysgwyddau heb lawer o atodolion yw'r mwyafrif. Ceir rhai eithriadau, wrth gwrs, yn cynnwys pregethwyr yn dal llyfrau ac arweinwyr yr Eglwys yn eu gwisgoedd crand. Weithiau, gwelir y geiriau'n arwain y darllenydd i sylwi ar bethau penodol yn y darluniau, ac ar y cyfan, gellir dadlau bod yr eitemau'n destunau darllenol, heb lawer o ryddid i'r darllenydd greu ei ystyr ei hun. Er hyn, ceir bylchau mewn rhai testunau a rhagdybir manylion megis bod y darllenwyr yn adnabod yr arweinwyr crefyddol, a'u bod yn ymwybodol o arwyddocâd gwisgoedd arweinwyr yr Eglwys a'r hyn a arwyddir ganddynt.

2.7. Ffigurau Prydeinig

2.7.1. *Cyflwyniad*

Dadleua R. Tudur Jones am gylchgronau plant y bedwaredd ganrif ar bymtheg a dechrau'r ugeinfed ganrif: 'Ni châi unrhyw blentyn wrth ddarllen y cylchgronau syniad o fath yn y byd pwy oedd arwyr Cymru yn y gorffennol' (Jones 1974, t. 188). Hynny yw, hanes Lloegr a Phrydain a ymddengys yn y cylchgronau, nid Cymru. Mae'n briodol archwilio felly y portreadau o'r ffigurau Prydeinig yn y cylchgronau. Dadansoddir y portreadau o unigolion a chanddynt rôl amlwg ar lefel Brydeinig yn rhinwedd eu swyddi fel aelodau Seneddol ac aelodau o'r teulu Brenhinol. Mae portreadau o'r ffigurau hyn yn ymddangos yn fisol mewn rhai cylchgronau, ond nid ydynt mor aml â'r portreadau o arweinwyr crefyddol a phlant a phobl ifanc. Eir ati i geisio ateb y tri phrif gwestiwn ymchwil yn y rhan hon, gan ganolbwyntio ar y rheswm dros gynnwys y portreadau o'r ffigurau Prydeinig yn y cylchgronau; ai er mwyn creu arwyr i'r darllenwyr eu hefelychu a'u hedmygu, neu ai er mwyn eu haddysgu am eu gwlad, neu er mwyn lledaenu rhyw neges arbennig am Brydeindod? Cwestiynir hefyd sut y caiff y portreadau o'r arweinwyr eu defnyddio, hynny yw, i addysgu'r darlennydd (defnydd didactig), i addurno'r cylchgrawn (defnydd esthetaidd) neu er defnydd arall. Dadansoddir hefyd y rhyngweithio rhwng y darluniau a'r testunau a thrafodir i ba raddau y mae'r testun yn arwain y darlennydd at ystyr arbennig am Brydeindod.

2.7.2. *Cefndir*

Yn fras, ar ddechrau'r cyfnod o dan sylw, Fictoria oedd Brenhines Prydain (tan 1901). Wedi hynny, daeth ei mab Edward VII yn Frenin tan 1910 a George V o 1910 hyd 1936. O ran llywodraeth Prydain, y ddwy blaid a oedd yn llywodraethu ar ddechrau'r cyfnod o dan sylw oedd y Ceidwadwyr a'r Rhyddfrydwyr. Roedd y naill neu'r llall mewn grym rhwng 1886 a 1923, tan i'r Blaid Lafur ennill etholiad cyffredinol 1924. Ymunodd Llafur a'r Rhyddfrydwyr mewn clymblaid o dan arweinyddiaeth Ramsay MacDonald (Llafur) yn 1924. Aflwyddiannus fu'r glymblaid, ac felly daeth Stanley Baldwin yn ei ôl fel Prif Weinidog Ceidwadol rhwng

1924 a 1929. Yn 1929, enillodd Llafur fwyafrif, a daeth Ramsay MacDonald yn Brif Weinidog unwaith eto. Yng Nghymru, roedd y blaid Ryddfrydol yn dominyddu gwleidyddiaeth yng Nghymru o'r 1860au hyd 1922 (Morgan 1991, t. 207). Ond, ar ddiwedd y bedwaredd ganrif ar bymtheg, cafwyd ymdeimlad fod angen i Gymru gael hunaniaeth ar wahân i Loegr, yn debyg i Iwerddon a'r Alban, a gwelwyd twf mewn cenedlaetholdeb Cymreig (Morgan 1991, t. 105). Yn sgil hyn, sefydlwyd y mudiad Cymru Fydd yn 1886 a oedd yn cynnwys unigolion megis yr hanesydd John Edward Lloyd ac O. M. Edwards (golygydd *Cymru'r Plant*) (Morgan 1991, tt. 104 - 105). Prif amcan y mudiad yn y cychwyn oedd diogelu'r iaith Gymraeg ac adfywio'r ymdeimlad o ddiwylliant Cymreig (Morgan 1991, t. 160). Ond erbyn yr 1890au gwelwyd agenda mwy gwleidyddol, sef yr ysfa am hunanlywodraeth i Gymru: '[i]nitially a cultural and educational movement, Cymru Fydd became, under the influence of T. E. Ellis and Lloyd George, a political campaign, with Ellis underlining "the necessity of declaring self-government"' (Jones, J. G. Yn: Koch (gol.) 2006, t. 533). Roedd T. E. Ellis a Lloyd George yn rhyddfrydwyr ifanc ac yn frwdfrydig iawn dros Gymru. Dadansoddir portreadau o Lloyd George ac o T. E. Ellis isod, a thrafodir yn fanylach eu cysylltiad â Chymru a Phrydain [gweler t. 89]. Ni lwyddodd Cymru Fydd i gyrraedd y nod hwn o hunanlywodraeth, a daeth y mudiad i ben yng nghanol yr 1890au. Esbonia K. O. Morgan: '[t]here was not in Wales that self-generating demand for and ever-increasing degree of exclusion from the British political system that stamped the nationalist movement in Ireland' (1991, t. 164). Gwelir yr agwedd hon yn ymddangos yn yr eitemau isod, hynny yw, nid Cymru ar wahân i Brydain a welir yn yr eitemau; roedd Cymreictod a Phrydeindod yn cydweddu. Ar droad yr ugeinfed ganrif, roedd y blaid Lafur yn dechrau ennill tir ym Mhrydain, ond, pwysleisia K. O. Morgan: '[i]n most parts of Wales, working men's organizations showed extreme reluctance to challenge their Liberal inheritance and the emergence of Labour must be pictured as a partial and localized crystallization from a much older system of thought' (1991, t. 207). Felly roedd y cyfnod o dan sylw (1892-1930) yn un egniol o ran gwleidyddiaeth, ac mae'n bwysig cofio hynny wrth ddadansoddi'r portreadau o'r aelodau Seneddol isod.

2.7.3. *Aelodau Seneddol*

Yn rhifynnau cyntaf *Cymru'r Plant* ceir cyfres fisol o'r enw 'Ein Haelodau Seneddol' (yn ystod y flwyddyn 1893) yn sôn am aelodau Seneddol Cymreig o bob plaid megis John Herbert

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllyenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Roberts, Frank Edwards a Syr George Osborne Morgan. Ceir ymgais wrth gynnwys y rhain i geisio addysgu'r ifanc am wleidyddiaeth ac am arweinwyr Cymru'r cyfnod. Dywed O. M. Edwards ar ddechrau'r gyfres: 'Yr wyf yn meddwl dweyd ychydig o hanes rhai o'n haelodau seneddol, o'r ddwy blaid' (Hydref 1892) sef y Ceidwadwyr a'r Rhyddfrydwyr. Un enghraifft o'r gyfres yw'r portread a'r paragraff byr yn cyflwyno G. T. Kenyon ym mis Ionawr 1893 o dan y teitl 'Yr Anrhydeddus G. T. Kenyon' neu George Thomas Kenyon. Cynrychiolodd ef etholaeth yn Ninbych yn 1885 – 1895 a 1901 – 1906 (Lloyd Tyrell-Kenyon, 1953).

340 CYMRU'R PLANT.

Casglodd gyfoeth—i'w gyfrannu,
Cyfoeth ei ydliannau llawn,
Pau oedd newru yn y gwledydd
"Torrodd eisieu" llawer iawn;
Nos cygodi JOSEFF AKALL
Ddema yn ys arloeth bell,
I ddiwallu angen bydoddd
Ag ydliannau'r "wlad sydd well!"

Tenygrision. Wm. Gwynn Jones.

EIN HAELODAU SENEDDOL.
IV. YR ANRHYDEDDUS G. T. KENYON.

(Burdeindrefi Dinbych).

KRYDYDD mab Arglwydd Kenyon
ydyw'r Anrhydeddus G. T. Kenyon.
Ganwyd ef yn Llundain. Cafodd
ei addysg yn Eton, ac yng Ngholeg Eglwys
Crist yn Rhydychen. Hanes oedd testun
ei efrydiaeth, ac eallodd anrhydedd gyda'i
radd. Deil i gymeryd dyddordeb mewn
Hanes; a gwelir ei waith ambell i dro yn
treiddio i hen hanes Cymru.

*A Photograph gan T.
Edwards, Hyde Park Corner.*

GWOBR IONAWR.

REODDID gwobr o hanner gini am y darluniad goreu o unrhyw
gymeriad. Ni waeth beth fo,—gwleidyddwr, pregethwr, crafftwr,
neu rywbeth. Gall fod yn hynod am ei dduwioldeb, neu am ei
ddigrifwch, neu am onestrydd, neu am drallodion, neu ar un-
rhyw gyfrif. Y ffordd oreu ydyw i'r ymgaisydd feddwl am rywun
hynod sy'n hyw yn ei ardal, neu am rywun fedr ddychmygu, ac
yna ei ddesgrifo. Os myn, gall roddi darlun o'r cymeriad gyda'i
ysgrif. Rhodder enw'r cymeriad wrth ben yr ysgrif,—megis Syr
John Jones, y Parch. Abraham Jenkins, Sion ab Huw, Jac Be
Gai,—a rhodder enw'r ymgaisydd neu ei breswylfod ar y diwedd.
Caiff yr ysgrifau goreu ymddangos.

Darlun 30 – 'Ein Haelodau Seneddol', Cymru'r Plant, Ionawr 1893

Fel y gwelir, mae'r portread a'r testun geiriol yn llenwi traean y dudalen. Lleolir yr eitem yng nghanol y dudalen, a hynny, ynghyd â'r darlun, yn tynnu sylw'r darllenydd. Dengys y portread ben ac ysgwyddau G. T. Kenyon yn gwisgo crys â cholera thei. Mae ei wedd yn ddifrifol, a gwelir hyn yn nifer o'r portreadau o bobl ddylanwadol yn y gymdeithas megis aelodau Seneddol a gweinidogion. Mae'r difrifoldeb hwn nid yn unig yn adlewyrchu difrifoldeb eu rôl o fewn y gymdeithas, ond hefyd roedd yn arferiad mewn ffotograffau yn gyffredinol i beidio â dangos gwên; anaml iawn y ceir portreadau o unrhyw un yn gwenu yn y cylchgronau. Mewn erthygl yn trafod dyfodiad y wên mewn ffotograffiaeth, dywed Christina Kotchemidova: '[t]he typical expression in early group photos and cartes-de-visite followed traditional European portraiture, which depicted solemn faces, occasionally softened by a Mona Lisa curve of the lips. In the fine arts a grin was only characteristic of peasants, drunkards, children, and halfwits, suggesting low class or some other deficiency' (2005, t. 2). Felly, nid oedd y wên yn opsiwn i unigolion o statws uchel megis aelodau Seneddol a gweinidogion. Rheswm arall dros bortreadau difrifol yn y cyfnod oedd: 'prolonged posing in the early days of photography made maintaining a smile in front of the camera difficult' (Kotchemidova 2005, t. 3). O dan y darlun o G. T. Kenyon nodir ei fod yn ffotograff a dynnwyd gan T. Edwards, Hyde Park Corner. Awgryma hyn fod y cylchgrawn wedi benthyc y darlun. Ni lwyddwyd i ddod o hyd i wybodaeth am T. Edwards, ond roedd John Edwards yn ffotograffydd yn Hyde Park Corner, perthynas efallai i T. Edwards. Yn gyffredinol, yn yr eitemau portreadol, ceir pwyslais mawr ar fagwraeth yr unigolion, yn enwedig eu tadau. Trwy gyfeirio at dad G. T. Kenyon, pwysleisir ei gefndir bonheddig a'i rwydweithiau teuluol aristocrataidd. Magwyd G. T. Kenyon yn Llundain, cafodd ei addysg yn Eton ac yna yn Rhydychen a chyfeirir at ei dad sef yr Arglwydd Lloyd Kenyon (1805-1869). Mae addysg yn elfen hynod bwysig wrth gyflwyno'r unigolion hyn – mae'n fodd o berswadio'r darllenydd i efelychu'r unigolyn a chanolbwyntio ar addysg er mwyn cyrraedd uchelfannau. Ar ddiwedd y paragraff, cyfeirir at gysylltiad Kenyon â Chymru: 'Gwelir ei waith ambell i dro yn treiddio i hen hanes Cymru'. Roedd yn hanesydd a chanddo wreiddiau Cymreig, sy'n rhesymau amlwg dros ei gynnwys yn y cylchgrawn: Roedd O. M. Edwards yn diwtor hanes ac yn wladgarwr (Jones 1958, t. 43). Mae'r pwyslais ar Gymru ar ddiwedd yr eitem yn nodweddiadol o *Cymru'r Plant*. Testun byr sydd yma i gyd-fynd â'r portread, ac

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

mae'n amlwg bod yr awdur wedi dewis a dethol y pethau pwysicaf yn ei farn ef i'w pwysleisio am yr unigolyn sef man ei enedigaeth, ei addysg, ei dad, a'i gysylltiad â Chymru.

O'r sampl a gasglwyd, mae'n bosib awgrymu bod mwy o bwyslais, o ran nifer ac o ran maint y portreadau a'r geiriau, yn cael ei roi ar aelodau Seneddol yn *Trysorfa y Plant* na'r cylchgronau eraill, er enghraifft eitemau ar John Bryn Roberts (Ebrill 1892), William Abraham (Mai 1892) a John Herbert Roberts A. S. (Ebrill 1893). Enghraifft arall yw'r eitem ar D. Lloyd George a'r portread ohono ym mis Ionawr 1893.

TRYSORFA Y PLANT

1893.

108498, 1893.

D. LLOYD GEORGE, TRW, A.S.

Darlun 31 – 'Mr. D. Lloyd George', *Trysorfa y Plant*, Ionawr 1893

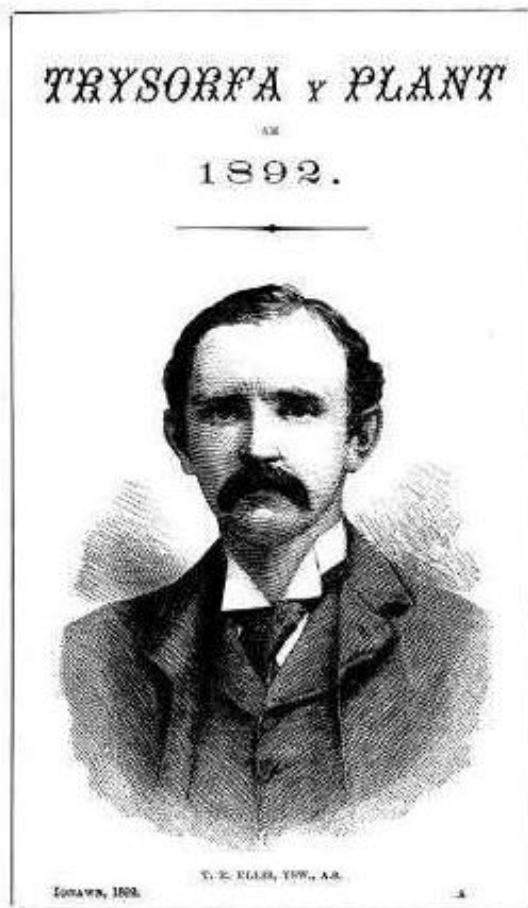
Mae'r darlun yn sgetsh sy'n llenwi tudalen gyfan, ac yn debyg i'r portread o G. T. Kenyon, mae'n bortread o ben ac ysgwyddau'r gwrthrych, ac mae'r mynegiant wynebol yn ddifrifol.

Mae ganddo hefyd fwstás, a oedd yn ffasiynol yn y cyfnod (fel y trafodwyd eisoes) a gwisga siwt (siaced, crys a thei) sy'n adlewyrchu ei safle a'i swydd fel aelod Seneddol. Yn y testun ysgrifenedig o dudalen a hanner, ceir stori ei fywyd a llawer mwy o wybodaeth nag yn achos Kenyon yn *Cymru'r Plant*. Fel y crybwyllwyd yn y cyflwyniad, roedd *Trysorfa y Plant* yn fwy Prydeinig ei natur sy'n esbonio'r gwahaniaeth mewn pwyslais rhwng y ddau gylchgrawn. Cyfeirir at Lloyd George yn y testun ysgrifenedig fel 'un o Aelodau Seneddol mwyaf gobeithiol Cymru'. Roedd yn ffigwr amlwg ar y pryd yng Nghymru oherwydd ei rôl amlwg yn y blaid Ryddfrydol a'i ymwneud ag ymgyrch Cymru Fydd (Morgan 1981, t. 35). Roedd Lloyd George yn ddiweddarach yn enwog iawn ar lefel Brydeinig, wrth gwrs, ond mae'n amlwg oddi wrth y testun fod y ffaith ei fod yn Gymro ac yn arwr lleol yn hollbwysig: 'Er nad yw wedi bod yn y Senedd ond ychydig llai na tair blynedd, y mae wedi gwneud ei hun yn llawn hysbys yno, ac wedi dechreu creu hanes iddo ei hun fel aelod'. Cafodd ei ethol yn 1890, ac '[y]n ystod ei dymor cyntaf yn y senedd, materion Cymreig, megis datgysylltiad a phwnc y tir, a'i ddi-ddorai yn bennaf...' (George, 1970). Felly, roedd ei gyfraniad i Gymru'n fawr ar y pryd (Parry et al, 1981; Price, 2006). Yn dilyn y traddodiad cofiannol, ceir hanes ei fagwraeth, manylion am ei fam a'i dad, a gwybodaeth am ei gyflwr ysbrydol; cawn wybod ei fod o blaid yr achos dirwestol a disgrifir ef gan ddweud, '[m]ae Mr. Lloyd George yn ddyn iawn, fel gwladwr ac fel Cristion'. Pwysleisir felly gymeriad da yr unigolyn, ac yn wahanol i'r enghraifft o G. T. Kenyon yn *Cymru'r Plant*, caiff crefydd Lloyd George ei grybwyll. Roedd y ffaith ei fod yn 'Gristion' yn amlwg yn bwysig i Thomas Levi ei rannu â'r darllenydd oherwydd bod *Trysorfa y Plant* yn gylchgrawn enwadol Cristnogol. Roedd hefyd cysylltiad amlwg rhwng Rhyddfrydiaeth ac Anghydfurfiaeth erbyn diwedd y bedwaredd ganrif ar bymtheg. Ar ddiwedd y testun, crybwyllir mai ei hoff lyfr pan oedd yn blentyn oedd *Trysorfa y Plant*! Gwelir yr awdur yn creu achos balchder i'r enwad. Caiff David Lloyd George ei ddefnyddio, fel petai, i arddangos y math o ymddygiad a moesau y dylid eu hefelychu gan y darllenydd ifanc.

Ym mis Ionawr 1892 ceir enghraifft arall o Gristnogaeth yn cael ei phwysleisio yn *Trysorfa y Plant* wrth ymdrin â'r aelod Seneddol T. E. Ellis (neu Thomas Edward Ellis), un arall o ryddfrydwyr Cymreig ifanc amlwg y cyfnod (Ellis, 1953). Roedd Ellis yn aelod Seneddol dros Feirionydd o 1886 tan ei farwolaeth yn 1899 (Morgan 1991, t. 72, t. 170) ac roedd yn brif

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

chwp y blaid Ryddfrydol rhwng 1894 a 1895 (Morgan 1991, t. 142). Yn yr eitem, pwysleisir bod ei dad yn Fethodist brwd a bod T. E. Ellis ei hun yn Fethodist ac yn ffrind i'r Ysgol Sul (Ionawr 1892). Gellir dod i'r casgliad, felly, bod gan y golygydd agenda amlwg wrth gynnwys y portreadau o'r aelodau Seneddol; yn ogystal ag addysgu am wleidyddiaeth, mae'n hyrwyddo egwyddorion yr enwad a darparu ymdeimlad o berthyn a balchder i'r darllenwyr.

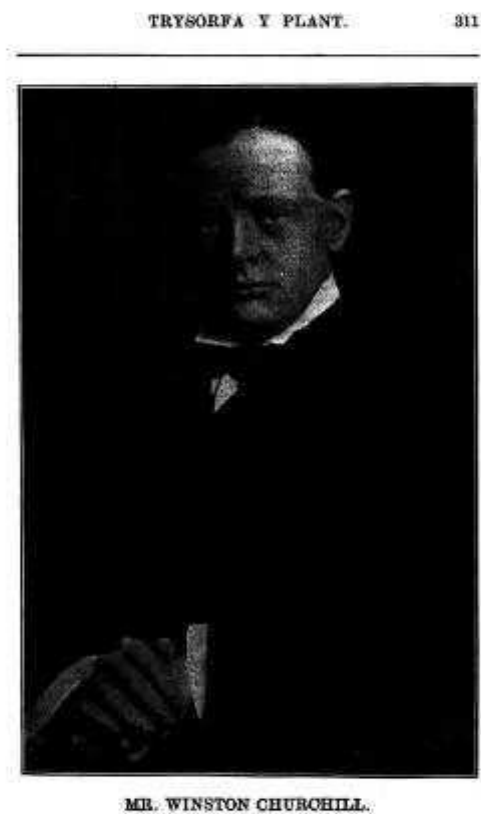
Darlun 32 – 'T. E. Ellis, YSW, A.S', *Trysorfa y Plant*, Ionawr 1892

Ceir themâu tebyg, felly, wrth drafod yr aelodau Seneddol yn *Trysorfa y Plant*. Yn ogystal â Christnogaeth, pwysleisir eu cysylltiad â Chymru a phwysigrwydd addysg a darllen. Cyfeirir at y ffaith fod T. E. Ellis, fel aelod Seneddol yn 'un o'r aelodau mwyaf gweithgar a dylanwadol dros Gymru...', roedd, wedi'r cyfan, yn aelod blaenllaw o Cymru Fydd ym mlynnyddoedd cyntaf y mudiad (Morgan 1991, t. 164). Yn ogystal, cyfeirir yn yr eitem at ei ragoriaeth mewn addysg: '[d]aeth yno i ffrynt ei gyd-fyfyrwyr yn fuan' (*Trysorfa y Plant*, Ionawr 1892). Mae'r portread ei hun yn debyg i'r un o Lloyd George hefyd, o ran techneg

'Gweld llais a chlywed llun!': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

[gweler y portreadau uchod] a chynnwys y testun. Mwy na thebyg yr un artist sydd wedi darlunio'r ddau. Mae'r testun ysgrifenedig yn dilyn yr un fformiwla hefyd, hynny yw, yn trafod ei enedigaeth, magwraeth, teulu, gyrfa a'i ffydd. Ceir darlun pen ac ysgwyddau sy'n llenwi tudalen. Mae T. E. Ellis mewn siwt (siaced, gwasgod, crys a thei), mae golwg ddifrifol ar ei wyneb ac mae ganddo fwstás mawr. Mae modd cyfleu arbenigedd yr unigolyn trwy gyfrwng y darlun, er enghraifft trwy'r math o farf neu fwstás a thrwy ddefnyddio golau a chysgod, fel yr enghraifft o Winston Churchill isod.

Mae'r darlun o Churchill yn *Trysorfa y Plant* ym mis Rhagfyr 1909 ychydig yn wahanol i'r rhai uchod. Mae'n ffotograff sy'n llenwi tudalen gyfan ac yn dangos hanner uchaf ei gorff.

Darlun 33 – 'Mr. Winston Churchill', *Trysorfa y Plant*, Rhagfyr 1909

Mae'r darlun fel petai wedi ei lwyfannu'n ofalus a cheir mwy o ymyrraeth ar ran y ffotograffydd. Mae'r gwrthrych wedi cael ei osod i eistedd gyda'i ddwylo un ar ben y llall â hanner ei wyneb yn y cysgod; mae'r ffotograff yn ei bortreadu fel unigolyn pwerus. Er bod yr elfennau hyn ychydig yn wahanol, mae'r wisg a'r mynegiant wynebol yn debyg iawn i'r aelodau Seneddol uchod. Mae'r eitem hefyd yn wahanol oherwydd nad yw Churchill yn Gymro, a daw o gefndir aristocrataidd a chyfoethog iawn. Yn y testun ysgrifenedig, cyfeirir at y portread gan ddweud: '[d]a gennym roddi darlun o Mr. Winston Churchill, yr hwn sydd erbyn heddyw yn hoff iawn gan Gymru'. Pwysleisir hefyd ei fod yn gyfaill i Lloyd George, felly, er ei fod yn dod o Loegr, ceisir creu cysylltiad amlwg â Chymru o fewn y testun (roedd hyn cyn i Churchill anfon y fyddin i Donypandy yn 1910 ac i Lanelli wedi hynny i atal anghydfod diwydiannol, penderfyniad a'i gwnaeth yn destun casineb i nifer o'r dosbarth gweithiol, yn arbennig). Dadleuir mai David Lloyd George a Winston Churchill oedd y ddau ffigwr gwleidyddol pwysicaf ym Mhrydain yn ystod yr ugeinfed ganrif (Toye 2007, t. 1). Mae'n wir fod perthynas agos rhwng y ddau: '[t]hey first met in February 1901, and they were in touch until a few weeks before Lloyd George's death in March 1945' (Toye 2007, t. 4), ond roedd cystadleuaeth a dadlau rhwng y ddau ar brydiau (Toye 2007, t. 4).

Dilyna'r testun batrwm cyffredin wrth drafod unigolyn amlwg ac uchel ei barch yn y gymdeithas, hynny yw, sonnir yn gryno am ei enedigaeth a'i addysg cyn symud ymlaen i drafod ei yrfa. Dywedir iddo dderbyn ei addysg yn ysgolion Brighton, Harrow a Sandhurst ond nid ehangir ar ei blentyndod. Sonnir am ei yrfa yn y fyddin, a phwysleisir y ffaith ei fod yn filwr medrus: 'Y mae yn rhyfelwr wrth natur' (1909, t. 312). Yn ail, rhoddir sylw i'w yrfa mewn gwleidyddiaeth: '[s]onir amdano yn hyderus fel un sy'n sicr o fod yn Brif Weinidog' (1909, t. 312). Mae'n amlwg oddi wrth y testun a'r darlun ei fod yn arweinydd ac yn unigolyn pwerus. Ar ddiwedd y testun ysgrifenedig crybwyllir ei gysylltiad â Christnogaeth. Dywed yr awdur T. A. L: '... y mae ganddo y peth pwysicaf oll, y mae ganddo ffydd gref mewn Rhagluniaeth, ac nid yw yn ofni dweyd ei fod wedi gweddio ac ymddibynnu ar allu a chymorth Un sydd yn uwch nag ef' (Rhagfyr 1909, t. 312-313). Mae'r cysylltiad â Christnogaeth yn amlwg unwaith eto, er y disgrifir y ddau erbyn hyn fel 'non-Christians' (Toye 2007, t.2), ond defnyddia'r awdur y cysylltiad Cristnogol hwn er mwyn cyfiawnhau ei gynnwys yn y cylchgrawn.

'Gweld llais a chlywed llun!': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Nid oes un aelod Seneddol Prydeinig yn y sampl o *Y Winllan*. Ond ceir eitem ar 'Yr Anrhydeddus Thomas Price', prif weinidog Awstralia, yn rhan o'r gyfres 'Ein Darlunfa' ym mis Ionawr 1908.

Darlun 34 – 'Yr Anrhydeddus Thomas Price', Y Winllan, Ionawr 1908

Ceir portread pen ac ysgwyddau o'r gwrthrych ar y dudalen gyntaf mewn ffrâm hirgrwn. Unwaith eto, mae'r farf yn ganolog i'r darlun, ac yn y testun geiriol, dywed John Marsden, yr awdur, '[m]ae yn hyfryd gennym gael rhoddi yn "Ein Darlunfa" ar ddechreu y flwyddyn newydd, darlun o Gymro Wesleyaidd sydd wedi esgyn i'r safle wleidyddol uchaf yng ngwlad ei fabwysiad, - nid amgen Mr. Thomas Price, Prif-Weinidog Dê Awstralia'. Er mai prif weinidog Awstralia ydyw, mae'r cysylltiad â Chymru'n amlwg: '[m]agodd Cymru, o bryd i

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

bryd, feibion glew ac enwog mewn llawer cylch - yn bregethwyr, llenorion, cantorion a gwladweinwyr; ond nid ydym yn cofio fod Cymro erioed o'r blaen wedi codi i safle Prif-Weinidog'. Yn ôl y testun, cafodd ei fagu yng Nghymru, ei addysgu yn Lerpwl ac ymfudodd i Awstralia yn 1883. Caiff ei gysylltiad â Chymru ei grybwyll nifer o weithiau yn y testun ysgrifenedig. Mae'r awdur yn ymfalchïo yn ei Gymreictod, felly, ac yn ei gyflwyno fel ffigwr i'w edmygu. Ceir hefyd, yn ôl yr arfer, sylw am grefydd yr unigolyn, a phwyslais ar ddylanwad Wesleaeth Gymreig ar Thomas Price. Ceir agweddau sy'n gyffredin i'r portreadau o'r aelodau Seneddol felly, er enghraifft, y modd y llwyfannir y portreadau: mae'r rhan fwyaf yn ddarluniau pen ac ysgwyddau a'r gwrthrych yn edrych yn ddifrifol. Mae'r testun geiriol hefyd yn dilyn fformiwla gyda'r mwyafrif yn crybwyll genedigaeth, magwraeth, addysg a gyrfa'r unigolion cyn pwysleisio'r cysylltiad â Chymru ac wrth gwrs Gristnogaeth.

2.7.4. *Y teulu Brenhinol*

Yn ogystal â'r aelodau Seneddol, caiff y teulu Brenhinol sylw yn *Trysorfa y Plant*, er enghraifft, ym mis Mehefin 1897, ceir eitem ar 'Jiwibili Fawr y Frenhines 1897' sef pen-blwydd y Frenhines Fictoria yn 78 oed, a darlun ohoni yn eistedd ar ei gorsedd yn dal teyrnwialen.

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Darlun 35- 'Jiwbili Fawr y Frenhines', Trysorfa y Plant, Mehefin 1897

Cyfeirir yn uniongyrchol at y darlun gan ddweud: '[m]ae Trysorfa y Plant yn ei llongyfarch ar ben y Jiwbili, ac yn rhoddi ei darlun fel yr eisteddai ar y gadair goroni ar ddydd ei choriad, â'i choron ar ei phen, a'i theyrnwialen yn ei llaw'. Mae'r disgrifiad manwl o'r darlun yn arwain y darllenydd i sylwi ar nodweddion penodol o fewn y darlun. Mae'r geiriau'n llenwi'r bylchau yn y darlun ac yn cyfyngu ar ddewis a gallu'r darllenydd i greu ystyr. Gwelir y gair a'r darlun felly yn rhyngweithio'n agos er mwyn addysgu'r darllenydd am y wisg a'r symbolau brenhinol. Ceir ychydig o hanes Fictoria yn y testun, gan gynnwys ei phrif lwyddiannau: '[m]ae y ffaith ei bod wedi cadw ei llys mor bur, a'i bod wedi arwain bywyd mor weddus a Christionogol, yn destun canmoliaeth uchel', a'i chyfraniad tuag at wella sefyllfa gweithwyr

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Prydain, ei heffaith ar fyd addysg a llwyddiant masnachol Prydain. Nodir ar ddiwedd y testun ei bod yn 'Gymraes lân loyw': '[a]c os oes rhai o honnoch heb wybod, neu heb gredu, mai Cymraes lân loew ydyw Victoria, darllenwch y Toddeidiau canlynol o waith Eben Fardd...'. Yn y gerdd cyfeirir at yr achau Cymreig sy'n cysylltu'r teulu Brenhinol â Chymru:

'... o Walia'r hanodd!'

a

'Merch Haeddianol i *Marchudd o Wynedd...*'

Roedd hyn yn nodweddiadol o'r wasg yng Nghymru ar y pryd; er mai Brenhines Prydain o dras Almaenig oedd Fictoria, fe'i hawlir gan Gymru yn y testun. Roedd Fictoria yn rhan fawr o fywyd a diwylliant Cymreig y cyfnod, gan gynnwys yr Eisteddfod Genedlaethol (Edwards 1990, t. 26). Mae'r awdur yn *Trysorfa y Plant* yn cynnal y syniadau hyn ac yn ymfalchïo yng nghysylltiad y teulu Brenhinol â Chymru, ac yn annog y darllenwyr i deimlo'r un fath: '[g]wyddom y bydd holl blant y Drysorfa yn barod ar awgrym i roddi tair llon-floedd o gyfarchiad i'n hanwyl Frenines...'. Gellir cysylltu'r dyfyniad â theori'r 'implied reader' gan fod yr awdur yn rhagdybio ymateb y darllenwyr tuag at y teulu Brenhinol. Gwelir balchder amlwg yr awdur yn ei Brydeindod, ac yn sicr gwelir perthynas gymhleth rhwng hunaniaeth Gymreig a Phrydeinig yn y cyfnod.

Yn y sampl a gymerwyd o *Perl y Plant*, ni cheir portreadau o aelodau Seneddol, ond mae'r teulu Brenhinol yn amlwg iawn. Er enghraifft, ym mis Mehefin 1902 ceir eitem ar goroni Brenin Edward VII yn cynnwys tri darlun sy'n ymddangos fel rhai swyddogol a fyddai wedi eu cynhyrchu i ddathlu'r achlysur. Mae'r darlun cyntaf yn dangos Eglwys Westminster, yr ail yn bortread o'r Brenin a'r trydydd yn bortread o'r Frenhines. Mae'r testun ychydig yn wahanol felly - nid bywgraffiad a geir, yn ôl yr arfer, ond hanes y coroni ei hun. Ni cheir enwau'r Brenin a'r Frenhines chwaith, dim ond eu teitlau.

'Gweld llais a chlywed llun!': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

176

Y PRIN.

Mae eto ddsau beth f'w rhoddi iddo. Ar yr allor y mae y Goron. Cymer yr Archesgob hi, a gesrd hi ar ben y Brenin. A'r foment hona, gwaelida yr holl bobl, megis adeg corou!

Y BREIN.

Solomon: 'Daw gadwo'r Brenin, a thanir cyfegrau (cannon) oddi allan, nes y llo Llundain yn diaspedain. A'r peth diwedidaf roddir iddo ydyw Beibl. Dywed yr Archesgob: 'Ein Mgrasusaf Frenin, anrhegwn chwi A'r Llyfr hwn, y peth

Darlun 36 – 'Y Brenin', Perl y Plant, Mehefin 1902

Y PRIN.

177

mwyaf gwerthfawr a fedd y byd yma. Yma mae Doethineb; Dyma y Ddeddf Frenhinol; Dyma fywiol Oraclau Duw.' Wedi i'r Archesgob fendithio y Brenin, ac i'r cor ganu y

Y FRENHINES.

Te Deum, gesyd yr Archesgob ef i eistedd ar ei orseddfaine, a phenlma gyda'r holl esgobion creill ger ei fron, gan addaw bod yn flyddlawn iddo. Gwua yr holl bendefigion yr un peth, gan benlma yn ol eu gwahanol raddau.

Darlun 37 – 'Y Frenhines', Perl y Plant, Mehefin 1902

Mae'r portreadau uchod ar ffurf 'cameo', sef ffrâm siâp broets gyda symbolau amrywiol o'i hamgylch. Mae'r llewod, y ddraig, a'r delyn sy'n ymddangos o amgylch y portreadau yn rhan o faner frenhinol ('royal standard') y Deyrnas Unedig. Mae gwisg y Brenin a'r Frenhines yn grand hefyd: y Brenin a'i fedalau (sy'n arddangos ei anrhydeddau) a'r Frenhines yn gwisgo coron a gemwaith o amgylch ei gwddf. Dengys hyn eu statws, pŵer a chyfoeth. Ar y cyfan, mae'r testun sy'n cyd-fynd â'r portreadau'n ffeithiol iawn, yn esbonio trefn y gwasanaeth coroni; ceir hefyd adran 'Gwersi pwysig mae'r coroni'n ei ddysgu' ar ddiwedd yr eitem. Yn gyntaf, pwysleisir bod y Brenin yn was i Dduw; yn ail crybwyllir y cysylltiad rhwng yr Eglwys a'r Brenin; ac yn olaf dywedir mai Duw sy'n berchen ar y cyfan. Mae'r elfen ddidactig felly'n ganolog i'r eitem, ac mae'r portreadau wedi eu gosod yno er mwyn cynorthwyo'r darllenwyr wrth ddysgu am y teulu Brenhinol a threfn y coroni. Awgrymir y dylid bod yn deyrngar i'r teulu Brenhinol.

Un digwyddiad a gafodd ei gofnodi yn y rhan fwyaf o'r cylchgronau, heblaw am *Y Winllan*, oedd marwolaeth y Brenin Edward VII ym mis Mai 1910. Ceir eitem am y digwyddiad yn *Trysorfa y Plant* ym mis Gorffennaf 1910 o dan y teitl 'Ein Diweddar Frenin, Edward VII' a dau bortread ohono. Mae'r cyntaf yn ffotograff o'i goroni, a'r ail yn bortread pen ac ysgwyddau mewn ffrâm hirgron.

'Gweld llais a chlywed llun'?: Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Darlun 38 – 'Ein Diweddar Frenin, Edward VII', Trysorfa y Plant, Gorffennaf 1910

Darlun 39 – 'Edward VII', Trysorfa y Plant, Gorffennaf 1910

Mae'r regalia yn amlwg yn y darlun cyntaf, yn cynnwys y wisg, y goron, y deyrnwialen a'r orb. Yn yr ail ddarlun, o amgylch y ffrâm ceir baner Prydain, llew, coron a bathodyn gyda'r geiriau 'Heavens Light Our Guide' sef arwyddair 'order of the star of India' a sylfaenwyd gan Y Frenhines Fictoria (Martin 2013, t. 105). Mae'r faner yn symbol amlwg o Brydeindod, y llew ar y llaw arall yn cynrychioli anifail cenedlaethol Lloegr a'r bathodyn ar waelod y ffrâm gyda'r capsiwn yn pwysleisio cysylltiad y teulu Brenhinol â Christnogaeth (yn anffodus, mae'r darlun yn y cylchgrawn yn aneglur, felly ni ellir adnabod yr ail faner). Ceir tair tudalen o destun ysgrifenedig i gyd-fynd â'r darluniau, yn pwysleisio cymeriad da'r Brenin a'r golled ar ei ôl: '[b]raidd y mae neb erioed wedi marw yn ein gwlad ni oedd mor boblogaidd'. Nid yw'r darlun yn cael ei esbonio yn y testun geiriol o gwbl, mae'r awdur yn rhagdybio bod y darlennydd yn ymwybodol o'r symbolau a'r wisg yn y darluniau felly. O ganlyniad i hyn, ni cheir rhyngweithio agos rhwng y portread, y geiriau a'r darlennydd yn yr enghraifft hon.

Defnyddir yr un portread yn *Perl y Plant* ar adeg marwolaeth y Brenin â'r darlun a welir uchod yn yr un cylchgrawn ym mis Mehefin 1902, sef y darlun ar ffurf 'cameo' gyda choron ar frig y darlun a thelyn ar ei waelod. Cyfeirir at y Brenin yn y testun: '[d]yn wnâi ei oreu er lles i bawb oedd y Brenin Edward'. Yn wahanol i'r cylchgronau uchod, ni cheir darlun o'r Brenin yn *Cymru'r Plant*, ond ceir testun ysgrifenedig yn llenwi tudalen yn sôn am ei farwolaeth ('Edward VII a Sior V' Mehefin 1910). Mae'r testun yn ffeithiol iawn, yn esbonio beth sy'n digwydd ar ôl i'r Brenin farw, '[p]an fydd un brenin farw, bydd ei aer yn ei ddilyn y munud hwnnw...'. Pwrpas pedagogaidd sydd i'r testun felly, i addysgu'r darllenwyr am y drefn a'r teulu Brenhinol. Pwysleisir unwaith eto gysylltiad y teulu Brenhinol â Chymru: '[y] mae gwythien gref o waed Cymreig ynddo. Trwy Harri'r Seithfed, gŵr oedd yn ŵyr i Owen Tudur o sir Fon, daeth gwaed uchelwyr Cymru'. Felly, yn debyg i'r enghraifft o'r Frenhines Fictoria yn *Trysorfa y Plant*, mae'r awdur yn annog y darllenwyr i ymfalchïo yng nghysylltiad y teulu Brenhinol â Chymru, a gyda hynny, yn cynnal y meddylfryd Prydeinig. Mae'r awdur yn nodi'r hyn a oedd yn arbennig am y Brenin; dywed, '[b]u'n garedig iawn wrth Gymru' a phwysleisir ei gymeriad heddychlon: '[o]nd fel carwr heddwch y bydd Edward y Seithfed yn enwog, - y "Tangnefeddwr" oedd ei enw'. Mae'r sylwadau'n sicr yn adlewyrchu credoau'r cylchgrawn.

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Ceir eitem ar goroni'r Brenin George V yn *Perl y Plant* (Mehefin 1911), yn cynnwys tri darlun, sef un darlun o Eglwys Westminster a dau bortread mewn siâp hirgrwn - un o'r Brenin ac un o'r Frenhines.

Darlun 40 - 'Coroniad y Brenin', *Perl y Plant*, Mehefin 1911

Mae'r ffotograffau o'r Brenin a'r Frenhines yn cynnwys gwrthrychau a gwisgoedd arbennig, er enghraifft, eu coronau, medalau a gemau. Disgrifir y darlun o'r Brenin yn fanwl yn y testun, ac esbonnir arwyddocâd y gwrthrychau a'r wisg: 'yn ei law aswy dodir gwialen a llun colomen arni, i'w ddysgu na ddylai, wrth weinyddu cyfiawnder, anghofio trugaredd. Dyna wers bwysig iawn, fod Duw, tra yn gwisgo y Brenin âg awdurdod i gospi, yn ei rybuddio i gofio hefyd fod yn drugarog'. Defnydd pedagogiaidd sydd i'r eitem felly: mae'r darlun a'r testun geiriol yn rhyngweithio'n agos er mwyn addysgu'r darllenydd am bwysigrwydd dangos trugaredd. Gwelir cysylltiad â Christnogaeth unwaith eto yn yr eitem hon, yn debyg iawn i'r holl eitemau a drafodwyd yn yr adran ar y ffigurau Prydeinig.

I ddychwelyd at y cwestiynau ymchwil, mae'r adran hon ar bortreadau Prydeinig wedi dangos bod gan y golygyddion a'r awduron resymau penodol wrth gynnwys y darluniau o aelodau Seneddol a'r teulu Brenhinol. Yn bennaf, defnyddir yr eitemau i addysgu'r darllenwyr am arweinwyr Cymru a Phrydain, ac mae'r darluniau'n galluogi'r darllenwyr i'w hadnabod. Canfuwyd bod *Trysorfa y Plant a Perl y Plant* yn enwedig yn ymfalchio yng nghysylltiad y teulu Brenhinol â Chymru, ac yn defnyddio'r eitemau hyn i annog y darllenwyr i deimlo'r un fath. Ond, yn achos y mwyafrif o'r eitemau, nid Prydeindod yr enwogion sy'n cael ei bwysleisio, ond yn hytrach eu hymrwymiad i'r ffydd Gristnogol a'u cysylltiad â Chymru. Yn bennaf felly, defnydd pedagogiaidd sydd i'r portreadau o'r ffigurau Prydeinig, defnyddir y darluniau a'r geiriau i addysgu ac i arddangos y math o ymddygiad a moesau y dylid eu hefelychu. O ran y rhyngweithio rhwng y geiriau, y portreadau a'r darllenwyr, ni cheir perthynas agos iawn rhwng y geiriau a'r darluniau yn yr eitemau am aelodau Seneddol, ni chyfeirir at y darluniau yn y testunau ysgrifenedig o gwbl. Ar y llaw arall, ceir perthynas agosach rhwng y tair elfen yn yr eitemau am y teulu Brenhinol. Gwelir enghreifftiau o gyfeiriadau uniongyrchol at fanylion yn y darluniau, er enghraifft y goron a'r deyrnwialen yn yr eitem 'Jiwbili Fawr y Frenhines', *Trysorfa y Plant*, Mehefin 1897. Ceir hefyd rai enghreifftiau o bortreadau o'r teulu Brenhinol heb esboniadau ar symboliaeth frenhinol y darluniau, felly yn yr enghreifftiau hyn, rhagdybir bod gan y darllenwyr y wybodaeth angenrheidiol er mwyn deall yr arwyddion a'r nodweddion yn y portreadau.

Mae'n amlwg hefyd bod Prydeindod yn bwysig i rai o'r cylchgronau plant. Ni cheir unrhyw arwydd o geisio torri cysylltiad â chenedlaetholdeb Prydeinig yn *Perl y Plant* na *Trysorfa y Plant* a hynny oherwydd cysylltiad yr Eglwys â Phrydain a'r teulu Brenhinol, yn ogystal â thueddiadau Prydeinig Thomas Levi fel golygydd *Trysorfa y Plant* (Jones 1996, t. 110). Mae'r portreadau o ffigurau Prydeinig yn dangos sut y cafodd gwerthoedd Prydeinig eu hidlo a'u dehongli o ogwydd Cymreig. Felly, gwelir deuoliaeth amlwg - er bod cynifer o bortreadau Prydeinig yn ymddangos yn y cylchgronau, ceir pwyslais ar gysylltiad yr unigolion â Chymru yn y mwyafrif o eitemau. Roedd Prydeindod a Chymreictod yn cydweddu, gwelwyd teyrngarwch at y goron a chariad at Gymru ar yr un pryd. Roedd *Y Winllan a Cymru'r Plant* ar y llaw arall yn fwy Cymreig eu natur, ac felly'n cynnwys llai o bortreadau o ffigurau Prydeinig a mwy o arwyr Cymru'r gorffennol a'r presennol.

2.8. Merched

2.8.1. Cyflwyniad

Dynion yw gwrthrychau'r mwyafrif helaeth o'r portreadau yn y cylchgronau, ond gellir dadlau bod y merched sy'n ymddangos ynddynt yn arbennig ac yn cael eu dathlu. Mae'r pwyslais ar fenywod yn y cylchgronau yn amrywio, er enghraifft mae mwy o bortreadau o fenywod yn *Trysorfa y Plant* a *Cymru'r Plant* nag sydd yn *Y Winllan* a *Perl y Plant*, a hynny gan fod *Y Winllan* a *Perl y Plant* yn rhoi mwy o sylw i'r arweinwyr crefyddol, sydd oll yn wrywaidd. O gymharu â'r portreadau o ddynion yn y cylchgronau, ar y cyfan mae llawer llai o gynrychiolaeth o fenywod. Nid oes yr un o'r cylchgronau yn rhoi pwyslais cyfartal ar y ddau ryw, a hynny oherwydd mai ffigurau poblogaidd, cyhoeddus oedd yn cael eu portreadu. Nid oedd menywod yn perthyn i'r categorïau hyn gan amlaf. Rôl draddodiadol merched y cyfnod oedd gofalu am y teulu a'r cartref - nid oedd gan fenywod dros 30 oed bleidlais cyn 1918, heb sôn am rôl yn y byd cyhoeddus. Fel y dywed Curtis et al:

Benyweidd-dra oedd rhinwedd bwysica'r wraig Fictoriaidd lwyddiannus. Yr oedd hi'n wylaidd ac yn ddibyynnol ar ei gŵr. 'Roedd hi'n bur, yn ddiniwed ac yn addfwyn. 'Roedd hi'n emosiynol ond heb fod yn ymosodol. Nid oedd ganddi uchelgais bersonol, ond 'roedd elfen gref o hunanaberth yn perthyn iddi. Ymhyfrydai yn ei chartref a'i chylch domestig ac ni ddewisai ymuno â'r byd cyhoeddus: byd y gŵr, byd ei meist'r oedd hwnnw. (Curtis et al 1986, t. 31).

O ran personoliaeth, pwysleisir purdeb, addfwynder a hunanaberth y fenyw. Crybwyllir rôl ddomestig ddisgwyliadwy y ferch ond yn fwy na dim, pwysleisir safle israddol y fenyw o gymharu â'i gŵr. Atgyfnertha R. Tudur Jones y pwynt hwn: er bod i'r fam statws 'angel' yn y cartref, '[r]haid i'r angel barchu'r monopoli gwrywaidd ymhobman arall. Angel mewn caets oedd y Fam' (1979, t. 191). Yn y cyfnod hwn, felly, nid oedd yn gyffredin i ferch gymryd rhan ym mywyd cyhoeddus y gymdeithas, cylch y dynion yn unig oedd hwn. Wrth drafod safle'r ferch a'i rôl ddomestig, esbonia R. Tudur Jones: '[p]arhaodd y syniadaeth hon yn rymus hyd y Rhyfel Byd Cyntaf mewn llawer cylch, ond yn nhrydydd chwarter y bedwaredd ganrif ar bymtheg yr oedd lleisiau cryfion yn galw am ollwng yr angylion yn rhydd...' (1979, tt. 191-192). Dyma gyfnod y swffragetiaid (*suffragettes*) a'r swffragwyr (*suffragists*), ac roedd

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Cymru'n rhan o'r ymdrech a'r cyffro o'r 1860au hyd nes y cafwyd hawliau cyfartal o ran pleidleisio gyda menywod dros 30 oed yn cael pleidleisio yn 1918 a menywod dros 21 oed yn 1928 (Wallace 2009, t. 1). Yn ôl Wallace, 'Wales was, moreover, the scene of some of the most serious and dramatic campaigning incidents outside London...' (Wallace 2009, t. 1). Felly, er y ceisiwyd creu'r fenyw Gymreig 'ddelfrydol' mewn llenyddiaeth, mewn gwirionedd roedd ysfa amlwg am newid (John, 2019; John, 2011). Clorianna R. Tudur Jones y cyfnod gan ddweud: '[m]ae'r cyfnod o 1860 hyd ddiwedd y ganrif yn dangos cyfnewid mawr iawn yn statws merched, yn eu cyfraniad i'r bywyd diwylliannol a chymdeithasol, ac yn eu syniadau amdanynt eu hunain' (1979, t. 226).

Yn 1847 cyhoeddwyd adroddiad yn trafod addysg yng Nghymru yn y cyfnod (Jones 1963, t. 54), ond yn ogystal â beirniadu'r gyfundrefn addysg, beirniadwyd menywod Cymru gan honni eu bod yn anfoesol, nad oeddent yn gallu rheoli'r cartref na bod yn famau llwyddiannus: '[t]hey learn anything but delicacy of thought and feeling and when they grow to womanhood and marry, they know next to nothing of the management of a house' (1847). Bathwyd y term 'Brad y Llyfrau Gleision' gan R. J. Derfel i ddisgrifio'r adroddiad. Yn y flwyddyn 1850 sefydlwyd y cylchgrawn *Y Gymraes* o dan olygyddiaeth Ieuan Gwynedd (Williams 2011, t. 74) yn ymateb i'r honiadau a gyflwynwyd ac i amddiffyn menywod Cymru: '*Y Gymraes* set out to create a perfect Welshwoman whose high Christian morality and, in particular, virtues of sobriety and thrift would insure that in the future the Welsh nation would be above all criticism' (Williams 2011, t. 74). Dywed y rhagymadrodd i'r rhifyn cyntaf:

Hyd yn hyn, nid ydyw merched Cymru wedi derbyn sylw a deilynga eu sefyllfa, nac wedi mwynhau cyfleustra cydradd a meibion eu gwlad. Nid oes cymaint o sylw wedi ei dalu i'w haddysg, nid oes un cyhoeddiad cofnodol wedi ei amcanu at eu gwasanaeth... ein cylch ni yw derchafiad y Rhyw fenywaidd ymhob ystyr, - yn gymdeithasol, moesol a chrefyddol... (1851).

Fel ymateb i'r Llyfrau Gleision, cafwyd erthyglau yn *Y Gymraes* yn darparu cyngor i'r darllenwyr ar sut i fod yn 'Gymraes dda', sut i reoli cartref, coginio a phlesio'r gŵr. Ceisiwyd creu darlun o'r Gymraes ddefrydol: Cristion, gwraig dda, mam gariadus a oedd yn gofalu am y cartref. Cafwyd pwyslais ar rôl ddomestig y ferch felly yn *Y Gymraes*: 'Ieuan Gwynedd's

periodical portrayed women as the exalted 'Angels of the House'...' (Williams 2011, t. 77). Adlewyrcha hyn ddisgwyliadau cyffredinol o'r ferch yn ystod Oes Fictoria, neu 'Oes Aur y Fam yng Nghymru' (Jones 1979, t. 191). Roedd gan fenywod ddyletswydd: '[d]yletswydd "merched cywir" Cymru oedd amlygu y "rhagoroldeb moesol" a oedd o reidrwydd yn perthyn iddynt fel aelodau o genedl wedi ei breintio yn arbennig gan Dduw' (Aaron 1998, t. 5).

Wrth ddadansoddi'r portreadau o fenywod, cwestiynir y rheswm dros gynnwys y portreadau, a'r hyn sy'n arbennig am fenywod yn y cylchgronau. Arsylwir hefyd ar y defnydd o'r darluniau, gan ofyn ai er defnydd addysgiadol y gwneir hynny, i addurno'r cylchgrawn, ynteu a yw'r darluniau a'r testunau'n cael eu defnyddio fel ffigurau i'r darllenwyr benywaidd eu hefelychu. Dadansoddir yn ogystal y modd y mae'r portreadau o'r menywod yn rhyngweithio gyda'r geiriau a'r darlennydd i greu ystyr; manylir ar sut y mae safle'r darluniau a'r geiriau ar y tudalennau'n effeithio ar ddarlleniad. Wrth ddadansoddi'r portreadau o fenywod yn y cylchgronau, rhaid cadw mewn cof mai dynion oedd awduron a golygyddion y testunau gan amlaf. Dyn oedd yn golygu *Y Gymraes* 1850-1, ac mae hyn yn wir am y rhan fwyaf o gylchgronau plant y cyfnod hefyd (heblaw am Winnie Parry'n golygu *Cymru'r Plant* 1908 - 1912). Golyga hyn mai disgrifiadau o fenywod o safbwynt dynion a gafwyd gan amlaf.

2.8.2. Addysg

Yn *Trysorfa y Plant* y gwelir y nifer helaethaf o bortreadau o fenywod yn y sampl, a chaiff y merched yn y cylchgrawn eu clodfori am eu hymrwymiad i addysg ac i grefydd yn bennaf. O ran addysg menywod, pwysleisir yn *Y Gymraes*:

Although Ieuan Gwynedd and his supporters accepted that women were equal to men in intelligence, and argued in favour of educating them, their approach was couched in terms of sexual difference. All the articles concerning education, including one written by a woman, stressed that the type of education proposed would be that most appropriate to their domestic role (Williams 2011, t. 78).

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Felly, er y cydnabuwyd bod menywod yn ddigon galluog i dderbyn yr un addysg â dynion, cytunwyd mai'r addysg orau fyddai eu dysgu i goginio, glanhau, gofalu am y teulu a'r cartref. Oes fer oedd i *Y Gymraes*, fodd bynnag, a daeth i ben yn 1851 (Williams 2011, t. 82). Ni chafwyd cylchgrawn Cymraeg i fenywod wedi hynny tan i *Y Frythones* ymddangos yn 1879 (a pharhau tan 1891). Roedd natur *Y Frythones*, yn dra gwahanol i *Y Gymraes*, yn bennaf oherwydd: 'Y Frythones was much more prepared to recognize the fact that women worked outside the home than the earlier magazine' (Williams 2011, t. 85). Roedd Cranogwen, golygydd y *Frythones*, o blaid hawliau menywod, yn cynnwys ym myd addysg a gwleidyddiaeth: '[c]eir dadl gref iawn ym 1891 – gan Cranogwen ei hunan, o bosibl – tros i ferched gymryd rhan gyflawn mewn gwleidyddiaeth fel ymgeiswyr am seddau ar y cynghorau sir newydd a'r Senedd' (R. T. Jones 1979, t. 220). Ond er ei bod yn annog menywod i gymryd rhan mewn cylchoedd cyhoeddus, nid oedd hi o'r farn y dylai hyn olygu lleihad yn y pwyslais ar y cartref a'r teulu (R. T. Jones 1979, t. 220). Roedd ei neges braidd yn gymsglyd felly, '... nid oedd gan *Y Frythones* weledigaeth eglur' (R. T. Jones 1979, t. 221). O 1890 ymlaen, cafodd merched eu haddysgu gyda'r bechgyn yn yr ysgolion elfennol, uwchradd ac ym mhrifysgolion Cymru (Jones 1979, t. 223). Gwelir rhai enghreifftiau o fenywod yn mentro ym myd addysg yn y cylchgronau i blant. Er enghraifft, yn *Trysorfa y Plant* mis Mai 1910 ceir portread o Miss Mary Williams, DLit sef merch 26 mlwydd oed a oedd yn rhagori ym maes addysg. Mae'n arferol cynnwys teitlau'r menywod yn yr eitemau, (fel y gwelir o'r enghreifftiau isod). Mae'r teitl 'Miss' sy'n ymddangos yn y capsion o dan y portread ohoni'n pwysleisio ei bod hi'n ferch ifanc sydd heb briodi. Gwelir hefyd y llythrennau DLit ar ôl ei henw, sef 'Doctor of Literature', ond penderfynwyd blaenoriaethu ei statws priodasol yn hytrach na'i chymhwyster addysgol gan ei ei galw'n Miss Mary Williams yn hytrach na Dr Mary Williams.

TRYSORFA Y PLANT. 113

MISS MARY WILLIAMS, D. Lit.

Y MAE yn bleser mawr genym weled bechgyn a merched Cymru yn enill anrhydedd uchel, ond nid yn aml y gwelir un o blant Cymru yn esgyn mor uchel a Miss Mary Williams, Aberystwyth. Bydd ei darlun yn dderbyniol i lawer sydd wedi clywed a darllen am dani, heb gael y fraint o'i hadnabod. Ac y mae ei hanes yn sicr o fod yn ysbrydoliaeth i blant ysgolion Cymru.

Ganwyd Miss Mary Williams ar y 26ain o Mehefin, 1883. Merch hynaf ydyw i'r diweddar Barch. John Williams a Mrs. Williams, Brighton House, Aberystwyth. Dygwyd hi i lyny yn eglwys y Tabernacl, Aberystwyth, ac y mae wedi bod erioed yn un o aelodau ffyddlonaf yr Ysgol Sul. Ei gwobrwyon cyntaf, fel y dywed hi, oedd gwobrwyon yr Ysgol Sabbathol am ddysgu *Rhodd Mam a'r Holiedydd Bach*. Pan yn ddeuddeg oed aeth i ysgolion yn Llundain, y *Camden School a'r North London Collegiate School for Girls*. Yn yr ysgolion hyn cafodd wobr o law ein Brenines Alexandra Y pryd hwnw yn Dywysoges Cymru. Pasiodd hefyd y *Matriculation Examination* yn y dosbarth cyntaf. Dy-

Mai, 1910.

Darlun 41 – 'Miss Mary Williams, D. Lit', Trysorfa y Plant, Mai 1910

Fel y gellir gweld oddi wrth y darlun, nid oes unrhyw beth arbennig am y portread ohoni, mae'r darlun yn syml. Mae'n bortread pen ac ysgwyddau ac mae ei gwallt wedi ei glymu yn ôl yn daclus. Mae'n gwisgo gwisg â choler uchel a broets, a oedd yn gyffredin yn y cyfnod. Ar ddechrau'r testun geiriol, nodir: 'Y mae yn bleser mawr genym weled bechgyn a merched

Cymru yn enill anrhydedd uchel, ond nid yn aml y gwelir un o blant Cymru yn esgyn mor uchel a Miss Mary Williams, Aberystwyth'. Mae'n arwyddocaol mai cyfeiriad at 'blant Cymru' a geir, sy'n pwysleisio cyrhaeddiad addysg i fechgyn a merched ei efelychu. Yn ogystal, cyfeirir yn uniongyrchol at y darlun ar ddechrau'r testun ysgrifenedig: '[b]ydd ei darlun yn dderbyniol i lawer sydd wedi clywed a darllen amdani, heb gael y fraint o'i hadnabod'. Mae modd gweld bod patrwm nodweddiadol i'r rhan fwyaf o'r portreadau, er enghraifft, fel y gwelir yn yr eitem hon: cyflwyno'r darlun, sôn am enedigaeth a magwraeth y gwrthrych, sôn am addysg a gyrfa'r unigolyn, yna annog y darllenydd i edmygu neu efelychu'r gwrthrych. Mae'r ffaith y dywedir bod llawer wedi clywed amdani yn awgrymu ei bod hi'n ffigwr benywaidd pwysig. Ceir yn ogystal ddisgrifiad o'i haddysg, sef yn Ysgol Camden, 'North London Collegiate School for Girls, Coleg Aberystwyth (B. A, M. A.) a derbyniodd ei doethuriaeth mewn llenyddiaeth ym Mhrifysgol Paris'. Er y cafodd Miss Mary Williams ran o'i haddysg yn ysgol Camden, y tu allan i Gymru, dychwelodd i Aberystwyth i dderbyn ei gradd mewn Ffrangeg ac Almaeneg (Williams, 2017). Sonnir yn y testun o dan y darlun am ei ffyddlondeb i'r Ysgol Sul ac iddi gael ei gwobrwyo am ddysgu'r *Rhodd Mam a'r Holiedydd Bach*. Dyma gadarnhau ym meddwl y darllenydd pa mor bwysig oedd y rheini a pha les a ddeuai o ymlafnio â hwy. Sonnir hefyd am wob'r a enillodd o law'r Frenhines Alexandra, ond mae'n arwyddocaol mai gwobrau'r Ysgol Sul a ddaw yn gyntaf y testun geiriol, 'fel y dywed hi'. Mae'r uchod yn cadarnhau ei bod hi, ym marn y golygydd, yn gosod esiampl i'r darllenydd i'w hefelychu. Ar ddiwedd y testun dymunir 'hir oes a llwyddiant diderfyn i'r Gymraes ieuanc sydd wedi anrhydeddu ei hunan, a'i thref a'i chenedl' (1910 t. 114). Disgrifir hi fel arwres a dengys y testun bod modd i ferched a bechgyn fod yn llwyddiannus ar lefel genedlaethol a'r tu allan i'r cartref. Priododd yn 1922, ac er ei bod yn arferol i fenywod roi'r gorau i'w gwaith ar ôl priodi (Beddoe 2000, t.83), parhaodd Mary Williams i weithio'n gyhoeddus. Felly, roedd Mary Williams yn fenyw ryfeddol, ac wrth ddefnyddio geiriau megis 'braint' ei hadnabod ac 'anrhydeddus', cyflwynir hi i ddarllenwyr *Trysorfa y Plant* fel gwrthrych i'w hedmygu. Mae'r darlun gweledol ohoni'n ddigon cyffredin, ond oddi wrth y testun ysgrifenedig, gellir casglu ei bod hi'n fenyw a gyflawnodd bethau eithriadol o ystyried sefyllfa gymdeithasol y cyfnod.

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Ceir enghraifft o ferch yn cael ei chynnwys am ei chyraeddiadau addysgol yn *Cymru'r Plant* hefyd. Ym mis Ionawr 1900 cyflwynir ffotograff o Miss Effie Parry, merch ifanc o Ynys Môn ac un o aelodau Urdd y Delyn, sef ymgais O. M. Edwards i sefydlu mudiad ar gyfer ieuenctid Cymru yn 1896 (Jones 1958, t. 59).

CYMRU'R PLANT. 11

MISS EFFIE PARRY.

UN o aelodau Urdd y Delyn,—geneth ieuanc o Gemaes, Môn,— ydyw Effie Parry, â medr arbennig ganddi at gerddoriaeth, hoff gelf y Cymry. Bu yn hynod o lwyddiannus yn ei hefrydiaeth ohoni, a'r flwyddyn diweddaf enillodd yr hawl i'r llythrennau, A. Mus. L. C. M. Mae yn meddu nodwedd gwir dalent, nid ydyw yn cyfrif ei bod wedi cyflawni unrhyw orchest; ond credal fod yr un llwyddiant yng nghyrraedd unrhyw fachgen neu eneth ymroddai i'r gwaith. Dywed mai diwydrwydd a phenderfyniad ydyw dirgelwch y cyfan. Pan yn cychwyn ar ei gyria fel efrydydd, penderfynodd, nid yn unig basio'r arholiadau, ond y mynnai fod yn y dosbarth blaenaf, a llwyddodd yn ei phenderfyniad. Ymhob arholiad ymddanghosai ei henw yn uchel ar restr y dosbarth hwnnw. Enillodd nifer luosog o wobrwyon, ac ar un achlysur dyfarnwyd iddi wobr oedd yn aros o'r dechreu heb ei hennill gan neb. Yr oedd ymysg y rhai cyntaf bron a ymunodd ag Urdd y Delyn, ac mae yn un o'i haelodau fyddlonaf. Mae yn caru Cymru a phob peth Cymraeg, ac nid oes neb yn fwy selog dros lês a llwyddiant gwlad y delyn.

MISS EFFIE PARRY.

Darlun 42 – 'Miss Effie Parry', *Cymru'r Plant*, Ionawr 1900

Ceir cyswllt agos rhwng y geiriau a'r testun yn yr eitem hon gan fod y darlun o'r chweched llinell ymlaen yn ymyrryd â'r geiriau, hynny yw, mae'r geiriau a'r brawddegau yn cael eu torri yn eu hanner, sy'n cymhlethu'r broses o ddarllen. Tynnir llygaid y darlennydd yn gyson yn ôl ac ymlaen rhwng y darlun a'r testun. O ddarllen y geiriau, darganfyddir bod Effie Parry yn arbenigo ym maes cerddoriaeth; caiff ei disgrifio fel merch 'â medr arbennig ganddi at gerddoriaeth, hoff gelf y Cymry. Bu yn hynod o lwyddiannus yn ei hefrydiaeth ohoni, a'r

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

flwyddyn diweddfawr enillodd yr hawl i'r llythrennau, A. Mus. L. C. M'. Pwysleisia R. Tudur Jones am y cyfnod o 1890 ymlaen, '[n]id oes raid ond troi i golofnau newyddion *Y Cerddor* i sylweddoli pa mor bwysig oedd cyfraniad merched Cymru ym myd cerddoriaeth ac adloniant...' (1979, t. 225), ac mae Effie Parry yn enghraifft berffaith o hyn. Mae'r darlun ohoni'n cyd-fynd â'i hanes ac yn ei dangos mewn gwisg raddio mae'n debyg er mwyn ysbrydoli darllenwyr *Cymru'r Plant*. Pwysleisir hyn yn y testun: 'cre dai fod yr un llwyddiant yng nghyrraedd unrhyw fachgen neu eneth ymroddai i'r gwaith'. Cyfeirir at ferched a bechgyn yn y dyfyniad sy'n dangos bod modd i ferched lwyddo ar lefel addysgol yng Nghymru yn y cyfnod, 'in the Welsh county schools, girls seem to have been regarded as of the same intellectual ability as boys...' (Beddoe 2000, t. 28). Ar ddiwedd y testun geiriol, dywed yr awdur am Effie Parry: '[m]ae yn caru Cymru a phob peth Cymraeg, ac nid oes neb yn fwy selog dros lês a llwyddiant gwlad y delyn'. Yn yr un modd â'r eitem ar Mary Williams yn *Trysorfa y Plant*, cyfeirir yn ôl at Gymru, ond ar nodyn gwladgarol. Yn sicr, mae ei llwyddiant mewn addysg a cherddoriaeth yn rheswm dros ei chynnwys yn y cylchgrawn, ond yn ogystal, mae hi'n caru ei gwlad, ac mae hyn yn rheswm arall pam y mae hi'n haeddu ei lle yn y cylchgrawn.

2.8.3. Crefydd

Rheswm amlwg arall dros gynnwys portreadau o ferched yn y cylchgronau oedd pwysleisio eu hymrwymiad at grefydd. Ym mis Mehefin 1910, ceir ffotograff o Mrs. Stevens, Llundain yn *Trysorfa y Plant*.

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Darlun 43 – 'Mrs Stevens, Llundain', *Trysorfa y Plant*, Mehefin 1910

Cyflwynir hi fel 'un o'r aelodau hynaf a mwyaf duwiol yn Eglwys Hammersmith...'. Roedd hi'n fenyw 80 oed o Feirionnydd yn wreiddiol, felly mae ganddi gysylltiad cryf â Chymru. Dywedir ei bod hi'n cymryd rhan yn y cyfarfodydd gweddi ac yn cynghori yn y seiat. Er nad oedd menywod yn cael bod yn weinidogion, roedd ganddynt rôl bwysig yn y capel. Yn ôl Beddoe, '[w]omen played a prominent role in the brief but sensational religious Revival of 1904-05...' (2000, t. 11), ac roedd mudiadau dirwest yn rhoi llais i fenywod cyn y diwygiad [trafodir hyn ymhellach isod, gweler t. 115]. Felly, roedd hi'n dod yn fwy cyffredin i fenywod siarad yn gyhoeddus yn y capel. Cyflwynir hi fel esiampl i'r darllenwyr benywaidd ifanc gan ei bod hi'n helpu'r tlodion yn Llundain ac yn gofalu am ferched ifanc oedd yn symud o Gymru i Lundain. Dywed yr awdur: 'gobeithiwn y bydd y sylwadau yn symbyliad i lawer chwaer ieuanc ar ddechreu ei gyrfa benderfynu ar fod o wasanaeth cyffelyb'. Dywedir yn uniongyrchol wrth y darllenydd beth yw neges yr eitem felly, hynny yw, annog y darllenwyr i efelychu'r gwrthrych. Mae'r portread ei hun yn ei dangos ar ei heistedd yn darllen llyfr (mwy na thebyg y Beibl). Trwy gynnwys y Beibl yn y portread o Mrs Stevens, pwysleisir pwysigrwydd Cristnogaeth iddi, ac yn sicr, cyflwynir y fenyw ddefnyddol Gristnogol Gymreig – ffigur benywaidd y byddai Ieuan Gwynedd ac *Y Gymraes* yn falch ohoni. Mae'r portread yn

'Gweld llais a chlywed llun!': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

ei dangos mewn gwisg smart a choler grand ei golwg - mae'n debyg y byddai hi wedi gwisgo ei dillad gorau ar gyfer y ffotograff.

Cymeradwyr Miss Ellen Thorneycroft Fowler am ei bod yn Gristion hefyd yn *Y Winllan* ym mis Mehefin 1900. Mae dechrau'r testun ysgrifenedig yn canolbwyntio ar ei haddysg a'i gyrfa, gan fod Ellen Thorneycroft Fowler yn enw adnabyddus ym maes llenyddiaeth Saesneg, '[m]ae'r foneddiges ieuanc athrylithgar sydd a'i darlun ar y dudalen hon yn un o awduresau galluocaf a mwyaf poblogaidd y dydd'. Roedd Ellen Thorneycroft Fowler yn ysgrifennu llyfrau ar gyfer plant hefyd, yn cynnwys *The Young Pretenders* (1895) a *The Professor's Children* (1897). Nid yw 'athrylithgar' yn air sy'n cael ei gysylltu â menywod o'r cyfnod yn aml; yr ansoddeiriau a ddefnyddir yn aml yw 'duwiol', 'tlws' a 'ffyddlon'. Pwysleisir pwysigrwydd darllen gan ddweud ei bod yn hoff o ddarllen pan oedd hi'n blentyn a'i bod yn barddoni a llenyddia ers pan oedd yn 12 oed. Ar ôl sôn am ei gyrfa fel awdures, dywed yr awdur am ei nofelau: '... yn benaf y mae graen grefyddol yn rhedeg drwyddynt'. Mae'r cysylltiad â Christnogaeth yn amlwg yn elfen bwysig y mae'r awdur am ei bwysleisio i'r darllenwyr.

130 Y WINLLAN.

Miss Ellen Thorneycroft Fowler.

MAE'R foneddiges ieuanc athrylithgar sydd a'i darlun ar y ddalen hon yn un o awduresau galluocaf a mwyaf poblogaidd y dydd. Merch ydyw i'r Gwir Aurhydeddus Syr Henry Fowler, G.C.S.I., A.S., *Ex-Secretary of State for India*, a'r diweddar Barch. Joseph Fowler, Cyn-Ysgrifenydd y Gynadledd oedd ei thaid. Pan yn blentyn yr oedd yn hoff o ddarllen ac o dueddiadau myfyrgar, a phan ond yn mlwydd reuodd darlunau ac yn mhen flynydd hyny cy-ei llyfr *con- pid's Gardderhyniad* a dilynwyd rol arall teitl *Ver- Otherwise*, rol a'i dyg- ogrwydd nofel ys- *Concerning naby*, yr wedi ei hoedd i o weith- blwyddyn ymddang- *Double* ac mae'r dros 50,000 o gopiau wedi eu gwerthu, a'r pris yn chwe' swllt, yn brawf diyinwad o'i poblogrwydd.

Yn nechrau y flwyddyn hon cyhoeddodd ei nofel newydd, sef *The Firing- ston*, a rhyw dydd ei hymddangosiad yr oedd yr argraffiad cyntaf o 25,000 o gopiau wedi eu harchebu, ac, erbyn hyn, y mae'r drydedd argraffiad wedi ei ddwyn allan. Y mae'r nofelau hyn yn gyfryw y darlennir hwynt gyda dydd- oedeb, ac addysg, ac yn benaf y mae graen grefyddol yn rhedeg drwyddynt ac mae'n hawdd canfod fod yr awdures yn gyfarwydd yn nghyfrinon. Method- istiaeth Wesleyaidd. Y mae athrylith yn y teulu oblegid fe geir ei chwarae dalentog—Miss Edith Henrietta Fowler wedi cyhoeddi cyfrol atdyntiadol o dan yr enw *A Corner of the West*, yr hon sydd yn ei seithfed argraffiad.

Y LYFRBYF WESLEYAIDD.

Darlun 44 – 'Miss Ellen Thorneycroft Fowler', Y Winllan, Mehefin 1900

Mae'r darlun sydd yng nghanol y dudalen yn ei dangos yn ysgrifennu ag ysgrifbin, sy'n cynrychioli ei gyrfa fel awdures. Fel y gwelir uchod, mae'r geiriau wedi eu lleoli o gwmpas y testun fel ffrâm, gyda'r darlun fel canolbwynt. Ysgrifennu sy'n bwysig i Ellen Thorneycroft Fowler, felly mae'n addas iawn mai geiriau yw'r ffrâm o gwmpas y darlun. Er hyn, mae'r broses o ddarllen y geiriau yn heriol oherwydd bod rhai geiriau'n cael eu torri'n hanner. Wrth ddarllen y testun, mae'r llygaid yn gorfod symud yn ôl ac ymlaen rhwng y darlun a'r testun a neidio dros y darlun. Dyma felly enghraifft arall o ryngweithio agos ond cymhleth rhwng y ddau gyfrwng.

2.8.4. Dirwest

Un o'r prif fudiadau a roddai lais i fenywod Cymru yn y cyfnod oedd Dirwest. Roedd yn fudiad â gwreiddiau Anghydfurfiol a'r prif ffocws oedd annog y gymdeithas i ymwrthod ag alcohol yn llwyr (Beddoe 2000, t. 38). Ffurfiwyd Undeb Dirwestol Merched Gogledd Cymru yn 1892 gan Mrs Sarah Mathews, Susannah Gee a Miss Parry (Beddoe 2000, t. 38) ac Undeb y De yn 1901 gan Cranogwen. Roedd Cranogwen yn ogystal yn olygydd ar *Y Frythones* o 1897 ymlaen, sef y cylchgrawn i fenywod a olynodd *Y Gymraes* (Williams 2011, t. 83). Erbyn y flwyddyn 1896 roedd gan Undeb Dirwestol Merched Cymru 106 o ganghennau a 11,821 o aelodau (Beddoe 2000, t. 38). Yn *Trysorfa y Plant*, Ionawr 1894, ceir portread pen ac ysgwyddau o'r Arglwyddes Henry Somerset a thestun ysgrifenedig amdani. Mae ei gwallt wedi ei godi ac mae mewn gwisg dywyll â llawes bwff (*puff sleeve*), a oedd yn boblogaidd yn ystod y bedwaredd ganrif ar bymtheg (Yarwood 1978, t. 383). Gwelir hefyd rhyw fath o froets ar ffurf cameo yng nghanol ei choler (Aindow, 2010; Buckley et al, 2002). Mae ei hymddangosiad yn daclus ac yn ffurfiol; mae hi'n amlwg wedi paratoi ar gyfer y ffotograff.

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Darlun 45 – 'Arglwyddes Henry Somerset', Trysorfa y Plant, Ionawr 1894

Disgrifir hi fel 'un o foneddigesau mwyaf rhinweddol, talentog, a phoblogaidd y dydd', ond tynnir sylw at y ffaith ei bod yn un o ben areithwyr dirwestol y byd. Hi oedd llywydd 'Cymdeithas Ddirwestol Benywod Prydain' ac is-lywydd 'Cymdeithas Ddirwestol America'. Dywed Deirdre Beddoe wrth drafod y mudiad dirwestol yng Nghymru:

Its members were middle class and included the wives of Nonconformist ministers and Liberal MPs: it met in chapels and its uncompromising opposition to alcohol, the cause of ruin to many a family, was perceived as falling within the ambit of woman's role as guardian of the home. But there was more to the movement than holding tea parties and magic lantern shows: women were encouraged to write pamphlets and stories, to learn organizational skills and to gain confidence in public speaking (2000, t. 38).

Roedd y mudiad Dirwest yn rhoi cyfle i fenywod ysgrifennu, trefnu a siarad yn gyhoeddus, ac roedd Arglwyddes Henry Somerset yn gwneud hyn ar lefel Brydeinig a rhyngwladol. Dyma un o'r prif fudiadau a roddodd lais i fenywod yng Nghymru a thu hwnt. Aelod blaenllaw o'r mudiad yng Ngogledd Cymru oedd Ceridwen Peris (Alice Grey Jones), golygydd *Y Gymraes* o 1896 hyd 1919. Yn y flwyddyn 1896 ymddangosodd *Y Gymraes* unwaith eto ond fel cylchgrawn hollol wahanol i gyhoeddiad Ieuan Gwynedd (Williams 2011, t. 88). Ceir portread ohoni yn *Trysorfa y Plant* ym mis Mehefin 1896:

'Gweld llais a chlywed llun'?: Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Darlun 46 – 'Ceridwen Peris', Trysorfa y Plant, Mehefin 1896

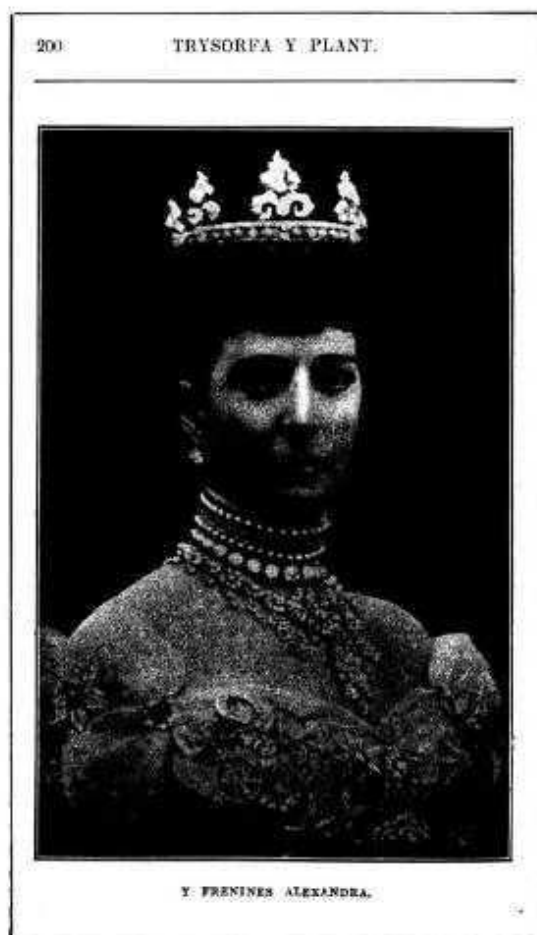
Ceir darlun pen ac ysgwyddau ohoni'n edrych i'r pellter yn gwisgo ffrog dywyll â llawes bwff unwaith eto. Cyfeirir at y portread ohoni yn y testun ysgrifenedig: '[m]ae Mrs. Jones, yr hon a adwaenir oreu wrth ei henw llenorol, Ceridwen Peris, yn un o'r gwragedd y mae Cymru yn falch o honi, ac yn wir deilwng o ddarlun a choffhad yn Nhrysorfa y Plant'. Mae'n hynod ddiddorol mai Ceridwen Peris a ddefnyddiwyd ar gyfer y capswn yn hytrach na Mrs Alice Grey Jones. Gellir dadlau mai'r prif reswm dros ei chynnwys oedd er mwyn pwysleisio ei chyfraniad llenyddol, ac mae'r geiriau 'teilwng' a 'balch' yn awgrymu bod y golygydd yn cyfiawnhau'r rheswm dros gynnwys y darlun ohoni. Dywedir ei bod yn athrawes, yn genhades, yn aelod o'r mudiad Dirwest a'r Band of Hope yn ogystal â'r ffaith ei bod yn

'Gweld llais a chlywed llun!': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

barddoni ac yn ysgrifennu rhyddiaith. Mae'r holl bethau a restrir uchod yn gwrthgyferbynnu â'r ystrydeb o'r fenyw yn y cartref; roedd gan Ceridwen Peris rôl gyhoeddus bwysig. Eir ati ar ddiwedd y testun ysgrifenedig i nodi mai ei phrif gyfeillion pan oedd yn blentyn oedd y Beibl a *Trysorfa y Plant*. Ceir disgrifiad hynod debyg o Lloyd George pan oedd yn ifanc yn *Trysorfa y Plant* [gweler t. 90]. Felly mae dyrchafu'r enwad ac arwain y darllenwyr i ddarllen y Beibl a pharhau i ddarllen *Trysorfa y Plant* yn rhan amlwg o amcan y golygyddion wrth gynnwys y portreadau.

2.8.5. *Y Frenhines Alexandra*

Mae'r portread o'r Frenhines Alexandra, gwraig Edward VII, yn *Trysorfa y Plant* ym mis Awst 1910 yn enghraifft arall o fenyw adnabyddus ar lefel gyhoeddus, ac yn cysylltu â'r drafodaeth uchod am y portreadau o'r ffigyrau Prydeinig yn y cylchgronau.

Darlun 47 – 'Y Frenhines Alexandra', *Trysorfa y Plant*, Awst 1910

Mae'r portread y tro hwn yn llenwi'r dudalen, gyda'r testun geiriol ar wahân i'r darlun, felly, ceir pellter rhwng y darlun a'r geiriau ac nid yw'r geiriau a'r portread yn rhyngweithio yn yr un modd ag yn yr enghreifftiau uchod. Caiff y Frenhines bortread tudalen lawn; adlewyrchir ei phwysigrwydd, a pharch y cylchgrawn tuag ati fel aelod o'r teulu Brenhinol. Dengys y portread y Frenhines yn gwisgo coron, gemau o amgylch ei gwddf a ffrog grand. Mae'r symbolau hyn, yn enwedig y goron, yn rhai a ddeallir ar lefel genedlaethol fel arwydd o statws brenhinol. Mae ei gwisg yn llawer mwy crand ac addurniadol na gwisg y menywod yn yr enghreifftiau uchod. Byddai'r darllenydd ifanc wedi dyfalu mai Brenhines sy'n y darlun heb ddarllen y testun na'r capsiwn.

Yn y testun ysgrifenedig, yn gyntaf, disgrifir ei hedrychiad, '[h]i mae'n ddiau, yw'r lanaf a thlysaf o bawb fu ar orsedd ein gwlad' a '[d]ywed amryw ei bod yn edrych yn ieuangach o lawer na'i dwy ferch ei hun...'. Gellir dod o hyd i'r ffotograff hwn ar y We ac mae wedi cael ei ddyddio i 1896, sy'n golygu fod y darlun yn y cylchgrawn dros 10 mlwydd oed. Nid oes syndod felly ei bod hi'n edrych mor ifanc. Fel y gwelir yn y dyfyniad, defnyddir geiriau megis 'glanaf', 'tlysaf' ac 'ifanc' i'w disgrifio. Nid y merched yn unig oedd yn cael eu disgrifio yn y modd hwn - fel y gwelwyd eisoes wrth ymdrin â'r portreadau o weinidogion, disgrifiwyd sawl un ohonynt hwy fel unigolion 'golygus' ac 'ifanc' hefyd. Disgrifir cymeriad y Frenhines hefyd: '[o]nd y mae mwy a gwell i ddweyd amdani na phrydferthwch arwynebol. Hi yw y cymeriad caredicaf y deyrnas'. Cyfeirir at y ffaith ei bod hi'n helpu'r tlodion, sy'n pwysleisio ei chymeriad caredig a'i natur Gristnogol. Dywedir, 'y mae wedi enill y fath gariad yn ein plith fel y byddai pob Prydeiniwr yn fodlon hyd farw i amddiffyn y Fam Frenhines Alexandra'. Mae'r awdur yn y dyfyniad hwn yn siarad ar ran y darllenydd wrth ddefnyddio cymalau megis 'yn ein plith'. Awgrymir mai dyma'r farn y dylid ei mabwysiadu. Caiff y Frenhines Alexandra ei chyflwyno fel arwres ac unigolyn i'w hedmygu, trwy'r rhyngweithio rhwng y portread a'r geiriau.

Mae'r holl arweinwyr crefyddol a'r mwyafrif o'r ffigurau Prydeinig yn ddynion, ac yn cael eu defnyddio fel modelau rôl i'r darllenydd eu hedmygu ac i'r bechgyn, yn arbennig, eu hefelychu. Ceir llai o lawer o bortreadau o fenywod ond, er bod bwlch amlwg rhwng y

merched a'r bechgyn o ran y niferoedd o bortreadau yn y cylchgronau, mae'r merched sy'n cael eu cynnwys yn unigolion llwyddiannus ym myd addysg, yn y capel neu yn arwain mudiadau dirwest. Ni cheir unrhyw ddarlun ystrydebol o'r ferch yn y cartref yn chwarae rôl ddomestig; yn hytrach, mae'r mwyafrif ohonynt yn cael eu clodfori am fentro y tu hwnt i'r hyn sy'n arferol, ac mae hynny'n arwyddocaol iawn o gofio mai dynion oedd golygyddion y cylchgronau. Mae'r merched sy'n ennill graddau prifysgol, sy'n llenyddia ac sy'n lleisiau rhyngwladol yn eithriadau, ond dyma'r math o fenywod oedd yn cael sylw yn y cylchgronau.

Ar sail yr enghreifftiau uchod, gellir dod i rai casgliadau ynghylch y cwestiynau ymchwil. Un o'r prif resymau dros gynnwys y darluniau o'r merched hyn oedd er mwyn ysbrydoli darllenwyr benywaidd y cylchgronau a darparu darluniau o unigolion i'w hedmygu a'u hefelychu. Anogir y darllenwyr i efelychu eu hymrwymiad at grefydd ac addysg. Nodir pwrpas yr eitemau yn glir yn rhai o'r testunau geiriol, er enghraifft, dywed awdur yr eitem ar Mrs Stevens, Llundain yn *Trysorfa y Plant*, Mehefin 1910 ei fod yn gobeithio y bydd y sylwadau yn yr eitem yn symbyliad i 'lawer chwaer ieuanc' [gweler t. 112]. Defnyddir y darluniau felly er mwyn cynorthwyo'r darllenydd i adnabod ffigurau benywaidd amlwg ac ysbrydoledig y cyfnod. O ddehongli'r rhyngweithio rhwng y darlun, y gair a'r darllenydd yn yr eitemau hyn, yn y testunau ysgrifenedig ni welir enghreifftiau amlwg o gyfeirio uniongyrchol at y darluniau nac arwain y darllenydd i'w dehongli. Ond, gwelir rhai enghreifftiau o ryngweithio cymhleth rhwng y tri, er enghraifft yn yr eitemau 'Miss Ellen Thorneycroft Fowler' yn *Y Winllan*, Mehefin 1900 a 'Miss Effie Parry' yn *Cymru'r Plant*, Ionawr 1910. Mae'r broses o ddarllen y geiriau yn yr enghreifftiau hyn yn heriol gan fod y darluniau yng nghanol y geiriau ac yn torri rhai geiriau yn eu hanner. Mae'n rhaid i lygaid y darllenydd, felly, fynd yn ôl ac ymlaen rhwng y darlun a'r geiriau o hyd, sy'n arwain at ryngweithio agos ond cymhleth rhwng y gair, y darlun a'r darllenydd.

2.9. Plant a Phobl ifanc

2.9.1. Cyflwyniad

Yn yr adran hon, canolbwyntir ar bortreadau o blant a phobl ifanc yn y cylchgronau. Rhennir yr adran yn ddwy: dadansoddir yn gyntaf yr eitemau sy'n coffáu plant a phobl ifanc sydd wedi marw, ac yn ail y plant a phobl ifanc sy'n fyw. Wrth ddefnyddio'r term 'plant', cyfeirir yn gyffredinol at blant hyd at bedair ar ddeg oed, sef oed gadael yr ysgol yn y cyfnod. Cyfeiria'r term 'pobl ifanc' at y rheini dros bedair ar ddeg oed. Cwestiynir amcan ac agenda'r awduron a'r golygyddion wrth gynnwys y portreadau ac wrth lunio'r eitemau, gan ystyried pa rinweddau sy'n cael eu cymeradwyo yn y testunau. Cwestiynir sut y defnyddir y portreadau o blant a phobl ifanc; ai er mwyn addysgu a moesoli'r darllenydd, er mwyn addurno'r cylchgrawn, er mwyn denu darllenwyr neu gyfuniad o'r pethau hyn. Yn olaf, canolbwyntir ar y rhyngweithio rhwng y geiriau a'r darluniau a chwestiynu sut y mae'r portreadau o'r plant a'r bobl ifanc yn effeithio ar y broses o ddarllen y testun cyfansawdd. Mae R. Tudur Jones yn ei erthygl 'Darganfod Plant Bach: Sylwadau ar lenyddiaeth plant yn Oes Victoria' (*Ysgrifau Beirniadol VIII*, 1974) yn pwysleisio sentimentalïaeth ffug y cofiannau i blant yn y cylchgronau. Ond dadleuir yn yr adran hon y defnyddir technegau arbennig yn y cofiannau i blant sy'n trawsnewid yr eitemau i fod yn ddiffuant yn hytrach nag yn arwynebol ac yn sentimental.

2.9.2. Marwolaeth Plant yn Oes Fictoria

Nid oes syndod bod cymaint o sylw'n cael ei roi yn y cylchgronau i blant sydd wedi marw oherwydd '[y]r oedd marw plentyn yn rhan o batrwm bywyd' Oes Fictoria (Jones 1974, t. 192). Esbonia Sarah Seaton yn fras rai o'r rhesymau dros farwolaethau plant yn y cyfnod: '[d]uring the nineteenth century, the death rate in children was high and many would die of diseases that a child would survive today. Inadequate housing conditions, poor diet and overcrowding contributed heavily to illness' (Seaton 2017, t. 1). Rhaid cadw mewn cof bod yr astudiaeth hon yn cwmpasu diwedd y bedwaredd ganrif ar bymtheg a dechrau'r ugeinfed ganrif ac y gwelwyd gwelliannau yng nghyflwr byw plant yn ystod y cyfnod hwnnw. Yn ôl yr 'Office of Health Economics': '[b]etween 1901 and 1930 the average death rate for children

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

aged 1-14 fell by about 58 per cent' (OHE 1975, t. 1). Adlewyrcha cynnwys y cylchgronau y newid hwn a cheir newid pwyslais o goffáu plant i eitemau am blant ar dir y byw.

Dengys Julia Thomas fod darlun o unigolyn (nid plentyn o reidrwydd) ar ei wely angau yn bur gyffredin mewn llenyddiaeth Oes Fictoria: '[s]uch scenes are all too familiar in Victorian literary and visual culture' (Thomas 2012, t. 79). Roedd y darluniau hyn yn boblogaidd ar ddechrau'r bedwaredd ganrif ar bymtheg, a'u negeseuon moesol yn amlwg: '[i]llustrations of deathbeds... were regarded as morally edifying. They were also extremely popular and prolific, appearing in magazines and books targeted at both adults and children...' (Thomas 2012, t. 80). Yn *Trysorfa y Plant* Ionawr 1864 er enghraifft, ceir eitem o dan y teitl 'Ffarwel mam fach' sy'n cynnwys darlun wedi ei wneud â llaw o blentyn ar ei wely angau.

Darlun 48 - 'Ffarwel, 'Mam Fach', Trysorfa y Plant, Ionawr 1864

Gwelir darlun o blentyn yn gorwedd ar wely â'i lygaid ar gau, a menyw wrth ei ochr yn dal kannwyll ac yn sychu ei llygaid â chadach. Gellir dod i'r casgliad mai golygfa o wely angau ydyw o edrych ar y darlun, ac mae'r testun ysgrifenedig yn cadarnhau hyn. Ceir deialog rhwng y mab a'r fam yn sôn am fynd i'r nefoedd. Mae'r tad yn absennol, sy'n arwyddocaol, oherwydd pwysleisir y berthynas glòs rhwng y fam a'r plentyn, a hynny'n gysylltiedig â rol ddomestig a theuluol draddodiadol y fam. Nid yw'r plentyn yn y testun yn ofni marw nac yn drist; yn arwyddocaol, y plentyn sy'n cysuro'r fam: '[y]r wyf fi yn myned ato [Iesu Grist]

heno, 'mam'. Pwysleisir, felly, ffydd a dewrder y plentyn. Cyfeiria R. Tudur Jones at ddewrder ac arwriaeth plant wrth farw yng nghylchgronau Oes Fictoria gan fynegi: '... wrth bortreadu marwolaeth yr oedd y cylchgronau'n mynnu cyhoeddi'r athrawiaeth y gall marw ystyrllon fod yn weithred fawreddog ac arwrol hyd yn oed yn hanes plentyn' (1974, t. 193). Nid yw'r eitem uchod yn cydweddu â syniad rhywun o lenyddiaeth plant yr unfed ganrif ar hugain, na chwaith yn adlewyrchu'r deunydd ar ddiwedd y bedwaredd ganrif ar bymtheg a'r ugeinfed ganrif. Yn ôl Julia Thomas, ar ddiwedd y bedwaredd ganrif ar bymtheg, '...this form of illustration was increasingly coming under attack' (2012, t. 96), a dyma'r cyfnod y gwelwyd twf mewn ffotograffiaeth (Higonnet 1998, t. 9). Symudodd y ffocws felly oddi ar ddarluniau o'r gwely angau a negeseuon crefyddol a syniadaeth ynghylch plant fel pechaduriaid ac angen achubiaeth (Higonnet 1998, t. 8) ac ar ffotograffau a brasluniau o blant (mwy na thebyg pan oeddent yn fyw ac yn iach) a '[ph]wyslais newydd ar ddiniweidrwydd a'r diddordeb yn hynodrwydd a hyfrydwch plentyndod' (Rosser 2016, t. 8). Archwilir y newid hwn, a'r syniadau o ddiniweidrwydd wrth ddadansoddi'r enghreifftiau o'r cylchgronau isod.

2.9.3. *Coffáu Plant*

Mae'r portreadau o blant yn ymddangos yn rheolaidd ym mhob un o'r cylchgronau; yn wir, maent bron mor amlwg â'r portreadau o arweinwyr crefyddol. Yng nghylchgrawn *Cymru'r Plant* y rhoddir y pwyslais mwyaf ar bortreadau o blant, yn cynnwys eitemau sy'n coffáu plant. Gwelir y pwyslais hwn yn glir wrth edrych ar dudalennau cynnwys y cylchgrawn, er enghraifft tudalen gynnwys y flwyddyn 1898 isod:

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllynydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

CYNHWYSIAD.

PLANT YSGOLION CYMRU,—	TUDAL.	URDD Y DELYN.—	TUDAL.
Caio	139	29, 35, 59, 91, 123, 154, 183, 221, 248, 274,	
Capel Garmon	258	314, 350	
Dolyddelen	107, 327		
Gaiman	177, 209		
Gorseion	231		
Gwytherin	125		
Llanarmon yn Ial	67		
Llandegai	223		
Llanfair Clydogau	61		
Llanfair P. G.	13		
Llansannan	189		
Llanuwchllyn	301		
Llynlleifiad	267		
Pentrefoelas	89		
Pen y Groes	191		
Plasgwyn	151		
Pont y Clun	163		
Porthaethwy	201		
Pwllheli	315		
Rhuthyn	35		
Rhydlyniog	26		
Talybont	243		
Treawson	145		
Treorci Newydd	285		
Twyn Carno	77		
BYWYD PLANT,—		ER COF,—	
Atebion Plant	224, 245	Blodwen Williams, Porthdinorwig ..	121
At rieni Birkenhead	95	Elin E. Evans, Glan Llafar	185
Cairiog arall	197	Emlyn Davies, Cwm Penmachno ..	185
Chwilfrydedd	222	Irfonwy bach	133
Chpolygon	82	J. D. Evans, Porth	184
Crwydryn bychan	40	J. R. Parry, Oldham	111
Cymwynas bachgen tlawd ..	182	John Elias Prichard, Penmachno ..	215
Eisteddfod y Plant	201	John Roberts, Clwt y Bont	215
Er mwyn y plant	47	Kate Williams, Llithfaen	215
Llyfr Corn	169	Luther Morgan, Trelew	185
Naturioldeb	207	Margaret Evans, Cwm Merfyn	185
R. Jones Llanlyfni a phlant ..	96	Margaret H. Jones, Treherbert ..	288
Temtasiwn Tom	337	Mary Gayney Closs, Nant Peris ..	188
Y gwron bach	202	Owen ab Owen, Llanuwchllyn	85
Yng nghader tada	44	Pollie Parry, Rhostryfan	237
Yn yr ysbyty	64	Richie Roberts, Penmachno	311
		T. R. Thomas, Rhostryfan	232
		William Jones, Dolyddelen	106
		W. O. Jones, Hafodydd Brithion ..	215
		William O. Jones, Abermaw	139
		Willie Roberts, Porthmadog	166
		Y lili wen	160
CANEUON AM BLANT,—			
Alaw pen bliwydd	45		
Bedd fy chwaer	352		
Bedd Jane Anne	25		
Cyfaill plant bychain	224		
Cymhwynaswyr yr Iesu	205		
Cynhebrwng y baban	252		
Dianc	284		
Hiraeth Mam	279		
Jane Aerwen Morris	325		
Mary Gwladys Jones	181		
Marwnad y gantores	295		
Y garreg filldir gyntaf	116		

Darlun 49 - 'Cynhwysiad', Cymru'r Plant, 1898

Er bod categorïau megis 'Anifeiliaid', 'Hanes', 'Blodau a Ffrwythau' a 'Gwledydd Pell' ar y tudalennau cynnwys sy'n dilyn y dudalen hon, yr eitemau sy'n cynnwys plant yw'r helaethaf. Ar ddechrau pob bliwyddyn, ceir nodyn gan y golygydd ynglŷn â chynnwys y cylchgrawn, ac ar ddechrau 1898, dywed O. M. Edwards: '[g]welir fod darluniau ychwaneg o ysgolion nag erioed yn y gyfrol hon; bwriedir rhoi ychwaneg eto yn y gyfrol nesaf'. Dengys hyn bod holl strwythur *Cymru'r Plant* yn cylchdroi o gwmpas y plentyn. Ceir nifer helaeth o eitemau *am*

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

blant *i* blant, sy'n gosod *Cymru'r Plant* ar wahân i'r cylchgronau eraill. O ran yr eitemau coffáu, dywed y golygydd:

(g)welir fod colofnau "Er Cof" wedi chwyddo hefyd; y mae am un bychan anwyl wedi ymadael, ond yn aros yn angel sancteiddiedig ym meddyliau y rhai a'i carent. Bydd cofiantau, - mae'n dywyll eto cofiantau pwy, - yn y gyfrol nesaf; gofaler eu bod yn darawiadol, yn fyrion, ac yn ddarluniadol os medrir (1898, t.iv).

'Er cof' oedd y teitl ar yr eitemau coffáu yn *Cymru'r Plant*. Esbonia O. M. Edwards yn y dyfyniad uchod drefn arferol eitemau 'Er cof': ('mae am un bychan anwyl wedi ymadael, ond yn aros yn angel...'), cyn nodi ei bod hi'n amhosib dweud pwy fydd yr unigolion yn y cyfrolau nesaf gan mai marwolaethau sydyn oedd y rhan fwyaf o'r rhain, yn cynnwys marw o afiechydion, o ganlyniad i ddamwain neu farw yn ystod llawdriniaeth. Mae brawddeg olaf y dyfyniad yn nodi elfennau pwysicaf yr eitemau yng ngolwg y golygydd, sef eu bod yn drawiadol, yn fyr ac yn ddarluniadol. Mae'n aneglur ai cyfeirio at lun darluniadol neu at destun disgrifiadol a wna'r golygydd yn y dyfyniad hwn, ond ceir pwyslais cyffredinol yn *Cymru'r Plant* ar ddarluniau ac mae portreadau'n ymddangos ochr yn ochr â'r rhan fwyaf o'r eitemau 'Er cof'. Mae'r ffaith bod nifer yr eitemau 'wedi chwyddo' yn awgrymu bod mwy o farwolaethau ymysg darllenwyr y cylchgrawn yn 1898, sydd efallai'n deillio o dwf ym mhoblogrwydd y cylchgrawn. Posibiliad arall yw bod y golygydd wedi penderfynu rhoi mwy o sylw'n gyffredinol i farwolaethau plant yn y cylchgrawn y flwyddyn honno. Gwelir o dan y pennawd 'Er Cof' ar y dudalen gynnwys uchod eitem 'Owen ab Owen, Llanuwchllyn' (t. 85), cerdd sy'n ymddangos yn yr eitem hwn i goffáu mab O. M. Edwards fu farw flwyddyn ynghynt ym mis Mawrth 1897 yn bum mlwydd oed (Davies 2020, t. 493). Mae'r hanes am gystudd ac angladd Owen ab Owen ynghyd â darlun ohono yn ymddangos yn *Cymru'r Plant*,

rhifyn mis Mawrth 1897.

URDD Y DELYN.

GYDA chalon friw, yr wyf yn cofnodi'r marw cyntaf ymysg aelodau Urdd y Delyn. Dyma'r enw,—

OWEN AB OWEN, BRYN'R ABER, LLANUWCHLLYN.

Yr oedd i ddod i Rydychen i'r ysgol ddydd Gwener, Mawrth 5. Y diwrnod hwnnw cefais air fod Ab Owen yn rhy wael i ddod. Cychwynnais adre ar unwaith, ac yr oeddwn wrth ei wely erbyn deg y nos. Yr oedd yn brwydro'n ddewr am ei fywyd, yn nyddiau cyntaf y *scarlet fever*. Cafodd gystudd trwm; ac er na bum gydag ef ond o nos Wener tan fore dydd Mawrth, y mae'r dyddiau hynny megis degau o flynyddoedd i mi. Yr wyf yn hyn o flynyddoedd lawer na phan yn anfon CYMRU'R PLANT diweddfaf. Daeth *diphtheria* i helpu'r clefyd, daeth *croup* wedi hynny; gorweddai yn ty mynwes, ac yr oedd trem erfyniol ei lygaid hawddgar yn dangos beth gredai,—y gallai tada ei fendio. Dywedai'r *nurses* fod perygl i mi gael y clefyd neu'r *diphtheria* oddiwrtho; ond nis gallwn gredu y gallai gwenwyn ddod oddiar y gwefusau pur a diniwed hynny. Nos Wener, mewn ing anesgrifiadwy wrth wyllo ei wely, sylweddolais y gallai y byddai raid i mi ffarwelio ag ef; ac ni freuddwydiais erioed fod ffarwelio ar fin tragwyddoldeb yn beth fel hyn. Pan syrthiodd gwawr y nawfed dydd o Fawrth ar ei wyneb drws y Berwyn, yr oedd ei nerth bach yn darfod. Rhoddais ef ar ei wely; rhoddodd ei ddwyllaw wrth ei ochr, gan ddal i edrych arnaf o hyd. Darfyddodd fel y dydd,—fel pe'n syrthio i gwsg. Nis gallaf feddwl am farw ond fel peth prydfferth mwy.

Cadwodd Owen ab Owen reolau'r Urdd hyd y gallai plentyn o'i oed ef wneyd,—nid oedd yn bump pan yn marw. Carai flodau a phlant, carai bob peth. Ni wnaeth erioed ond tro caredig, ni ddywedodd erioed ond gair caredig. Medrai dorri digon o lythrennau i ysgrifennu llythyr Cymraeg at ei dad, ac nid oedd ball ar ei gariad at lyfrau darluniau. Canai ambell dôn hefyd.—Nid oedd wedi dysgu Saesneg eto, y dydd Gwener hwnnw yr oedd i ddechreu. Ni fedrai ei ddwy *nurse* *gampus* fawr ond Saesneg, er fod un ohonynt yn wyres i'r Canon Silvan Evans. Un diwrnod yr oeddylt yn ymgynghori yn ei gylch, ac yntau'n gwrando, ond heb ddeall gair.

“Fy machgen i,” ebe fi, “beth leiciet ti i tada siarad hefo thi?”

“Cymraeg, tada bach, Cymraeg,” oedd un o'i eiriau olaf.

Oherwydd y perygl oddiwrth y dwymyn, claddwyd Owen ab Owen bore drannoeth wedi ei farw. Derw Cymreig, o dderwen fawr dyfasai uwch ben Llyn Tegid, oedd ei arch. Ar yr arch yr oedd papur, a hyn arno,—

OWEN AB OWEN.
Mai 26, 1892.
Mawrth 9, 1897.

OWEN AB OWEN.

108

Darlun 50 - 'Owen ab Owen, Bryn'r Aber, Llanuwchlllyn', Cymru'r Plant, Mawrth 1897

Eir ati mewn manylder i ddisgrifio ei salwch (*scarlet fever*, *diphtheria* a chrŵp) a disgrifio sut y bu farw '[r]hoddais ef ar ei wely; rhoddodd ei ddwyllaw wrth ei ochr, gan ddal i edrych arnaf o hyd. Darfyddodd fel y dydd, - fel pe'n syrthio i gwsg'. Er iddo farw'n heddychlon, mae'r testun yn hynod o drist wrth ystyried fod y golygydd yn ysgrifennu am ei brofiadau ei hun. Pwysleisir yn y testun ysgrifenedig ei fod yn un o aelodau cyntaf Urdd y Delyn ac yn cadw rheolau'r Urdd. Cyfeirir yn ogystal at ei hoffter o flodau a'i gariad at lyfrau a darluniau.

'Gweld llais a chlywed llun'?: Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Gwelir y nodweddion hyn yn cael eu pwysleisio droeon mewn eitemau coffáu, fel y gwelir yn yr enghreifftiau isod.

Ni cheir sylwadau mor amlwg am yr eitemau coffáu a'r portreadau o blant yn y rhagymadroddion i'r cylchgronau eraill, ond nid yw hyn yn syndod o gofio galar O. M. Edwards a'i brofiad personol iawn o farwolaeth ei blentyn. Cyfeirir yn achlysurol at farwolaethau yn *Y Winllan*, er enghraifft yn rhagymadrodd 1893, dywed y golygydd T. J. Pritchard:

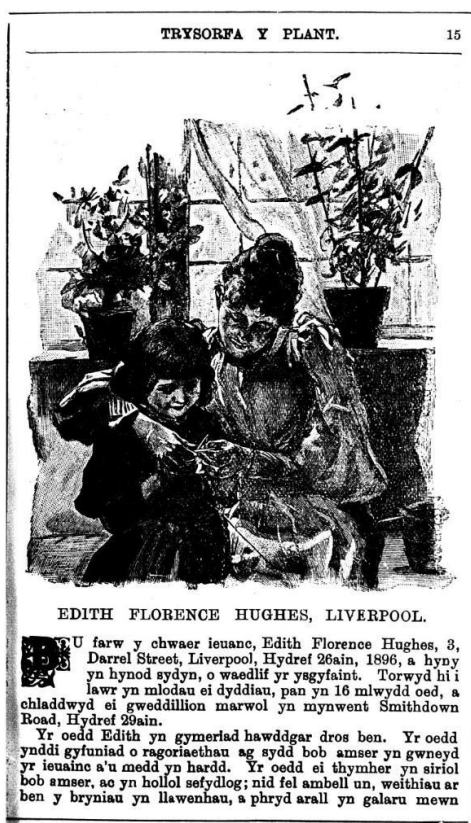
Llawer yn ddiau sydd o ddarllenwyr hynaws y Winllan, hen ac ieuanc, wedi eu galw oddiwrth eu gwaith at eu gwobr, er pan ysgrifenydd Rhagymadrodd 1892. Caffer ohonynt oll drugaredd yn y dydd hwnw. Ond, ni ddylem edrych yn ormodol i'r ochr dywyll. Canys er fod y cwmwl yn ddu uwch llawer un, eto y mae silver lining yn fwy trwchus o lawer na'r cwmwl.

Ond gan amlaf sôn am farwolaethau ymysg oedolion a wneir, hynny yw, y gweinidogion, yn fwy na'r plant a phobl ifanc. O bori trwy'r cylchgronau felly, gellir dadlau mai *Cymru'r Plant* sy'n rhoi'r pwyslais helaethaf a mwyaf pwrpasol ar ddarluniau o blant.

O ran y darluniau coffáu, ceir cymysgedd o ffotograffau a darluniau wedi eu gwneud â llaw, ond ffotograffau yw'r mwyafrif tuag at ddiwedd y cyfnod.

'Gweld llais a chlywed llun'?: Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Mae'r eitem uchod, 'Edith Florence Hughes, Liverpool' o *Trysorfa y Plant*, Ionawr 1898, yn un enghraifft o bortread wedi ei wneud â llaw. Mae'r ffaith ei bod hi'n dod o Lerpwl yn adlewyrchu poblogrwydd y ddinas ymysg y Cymry yn y cyfnod: mudodd miloedd o Gymry i Lerpwl a'r cyffuniau i chwilio am waith, a chaiff Lerpwl ei disgrifio'n aml fel prifddinas Gogledd Cymru (Rees, 2019). Mam a merch sy'n cael eu portreadu yn y darlun. Awgrymir perthynas glòs y ddwy gan fod braich y fam o amgylch y ferch. Ymddengys yn ogystal bod y fam yn ei dysgu i wau neu wnïo, sy'n cysylltu â rôl ddomestig ddisgwyliedig y ferch. Ond cyfeirir yn y testun at ei hymrwymiad i'r capel, yn ogystal â'i dawn ym maes gwyddoniaeth. Fel y gwelwyd eisoes, nid oedd yn anarferol i'r cylchgronau glodfori'r merched am eu cyraeddiadau addysgol [gweler y portread a'r disgrifiad o Miss Effie Parry a Miss Mary Williams uchod, [tt. 108 - t. 111]. Ceir tensiwn felly yn yr eitem hon rhwng y ddau gyfrwng:

Darlun 51 - 'Edith Florence Hughes, Liverpool', *Trysorfa y Plant*, Ionawr 1898

rôl ddomestig ddisgwyliedig y ferch a welir yn y darlun a'r ddawn ym myd gwyddoniaeth a grybwyllir yn y testun geiriol. Ceir naws hamddenol i'r darlun, hynny yw, dangosir y ferch yn ei chartref ac arddangosir perthynas glòs rhwng mam a merch, sy'n ychwanegu at dristwch yr eitem. Mae'r ferch yn y darlun yn ymddangos yn iau nag 16 oed, sef oedran Edith, felly

mwy na thebyg, darlun wedi ei fenthyg sydd yma ac nid darlun o Edith Florence Hughes yn benodol.

Gellir canfod fformiwla sy'n nodweddu'r eitemau coffáu (hynny yw, sôn am deulu'r gwrthrych, amgylchiadau'r farwolaeth, rhinweddau cymeriad y gwrthrych, ac yn y blaen), ac mae fformiwla benodol yn perthyn i'r eitem hon hefyd. Sonnir yn gyntaf am amgylchiadau ei marwolaeth, hynny yw, bu farw o waedlif yr ysgyfaint yn 16 oed, a sonnir ychydig am ei hangladd. Yn ail, awgrymir bod Edith yn ferch 'ddelfrydol' trwy ddefnyddio geiriau megis 'hawddgar' a 'siriol' ac fe'i canmolir am ei 'c(h)aredigrwydd', 'mwynder' a 'hynawsedd'. Gwelwyd eisoes ddefnydd tebyg o iaith wrth drin y portreadau o fenywod sy'n ymddangos yn y cylchgrawn (t. 113). Ceir symbolaeth gyson drwy'r eitem yn cymharu Edith â blodyn, er enghraifft, '[y]r oedd deilen ei thymer hi bob amser yn îr' a '[b]lodeuyn tlws ei wedd a phêr ei arogl ydoedd hi, na cha'dd ond o'r braidd ddechreu ymagor yn ngardd y ddaear, cyn i'r Garddwr Mawr orchymyn ei draws-blanu i wlad "na wywa byth ei blodau braf"'. Mae'r cysylltiad Beiblaidd yn amlwg yn yr enghreifftiau uchod, gyda'r 'Garddwr Mawr' yn cyfeirio at Dduw. Atseinir adnodau Ioan 15:1-2, sy'n cyfeirio at Dduw fel garddwr yn darparu ac yn gofalu am ei bobl: '[f]i ydy'r winwydden go iawn, a Duw, fy Nhad i, ydy'r garddwr. Mae'n llifio i ffwrdd unrhyw gangen sydd heb ffrwyth yn tyfu arni. Ond os oes ffrwyth yn tyfu ar gangen, mae'n trin ac yn tocio'r gangen honno'n ofalus er mwyn i fwy o ffrwyth dyfu arni' (beibl.net). Mae'r cyfeiriad at flodau yn yr eitem hon yn hynod o arwyddocaol oherwydd y blodau sydd yng nghefndir yr olygfa; sefydlir undod rhwng y geiriau a'r darlun. Nid dewis ar hap yw'r darlun, ac nid ei unig swyddogaeth yw addurno'r testun, ond mae'n debygol fod y dewis yn fwriadol oherwydd y cysylltiad rhwng y cyfeiriad at flodau yn y geiriau a'r darlun. Mae'r gymhariaeth hon yn ymddangos yn nifer helaeth o'r eitemau sy'n coffáu plant, yn enwedig y merched. Ceir enghraifft debyg yn *Cymru'r Plant* ym mis Mehefin 1896 mewn eitem o dan y teitl 'Adgof Uwch Anghof' sy'n sôn am farwolaeth merch o'r enw Sarah Ellen Parry. Cyfeirir ati fel 'r[h]osyn tlws yr Iesu...'. Mae'r eitem sy'n coffáu Blodwen May Morris yn enghraifft arall o'r gymhariaeth. Ymddengys yr eitem yn *Cymru'r Plant* (Mehefin 1904).

BLODWEN MAY MORRIS.

Bu farw Blodwen, merch fach Mr. a Mrs. J. Morris, Prenteg, Chwefrol 6, 1904, a gwanwyn cyfan rhyngddi a bod yn bedair oed. Gwywodd yn sydyn, fel y mae arfer blodau. Perthynai iddi y pertrwydd hwnnw a nodwedda gymaint o blant gymerir ymaith yn gynnar.

EDRYCHAF ar y darlun bach
A gwelaf lygaid glas yn perlio ;
Mae Blodwen eto ger fy mron
Yn symud—wefus, draed, a dwylo.

Mae'n tynnu'm sylw ati 'i hun,
Mae'n dangos i'm ddilledyn newydd,
Heb wybod—yr anwyl yn bach—
Ei bod ei hun yn newydd beunydd.
Ysgol Prenteg.

Mor newydd a phelydrau'r Wawr
Yw gwên ar wyneb plentyn bychan ;
Yng nghwmni Blodwen droion bum
Yn blentyn bach o newydd f'hunan.

Gofynnwch "P'le mae Iesu Grist?"
I'w chyfoed bychain, siriol, nwyfus ;
Cewch ateb hoffa'r Iesu'i hun —
"Mae yn 'run fan a Blodwen Morus."
T. J. CYNFI.

Darlun 52 - 'Blodwen May Morris', Cymru'r Plant, Mehefin 1904

Dengys y darlun ferch ifanc yn eistedd ar gadair yn gwisgo pinaffor, crys â cholod oddi tano a rhuban yn ei gwallt. Yn y testun, sonnir am ei marwolaeth gan fynegi: '[g]wywodd yn sydyn'. Gan mai Blodwen yw ei henw, mae'r gymhariaeth ohoni'n gwywo fel blodyn yn briodol iawn. Gellir honni bod y trosiad hwn yn fodd o ysgafnhau'r ergyd. Cyflëir y neges mewn

ffordd dyner, yn hytrach na dychryn y darllenydd â geiriau megis 'angau', 'marw' a 'marwolaeth'. Yn ei hastudiaeth ar 'The Language of Flowers', dywed Beverly Seaton: '[f]lowers, in fact, were seen as the most suitable aspect of nature to represent women, or to interact with them, reflecting as they do certain stereotypical qualities of the female being: Smallness of stature, fragility of mind and body, and impermanence of beauty' (1995, t. 17). Felly mae'n bosib bod y cyfeiriadau at flodau a geir yn yr eitemau cylchgronol yn pwysleisio'r ystrydebau hyn. Yn amlwg, mae'r merched yn y cylchgronau yn fach ac yn fregus oherwydd eu bod mor ifanc, a'u bod yn sâl neu wedi eu niweidio. Ond mae eu prydferthwch yn barhaol, gan eu bod wedi mynd i'r nefoedd.

Merched yw'r mwyafrif o'r enghreifftiau yng nghyd-destun y trosiad hwn, ond ceir enghreifftiau o fechgyn hefyd, er enghraifft 'Ivor Bach' yn *Y Winllan* (Rhagfyr 1898). I gyd-fynd â'r ffotograff o fachgen bach yn eistedd ar gadair, nodar awdur Richard D. Edwards: '[y] mae un blodeuyn bach, tlws eto wedi mynd i aroglu y nefoedd - aeth Iesu Grist ag ef yn ei flagur'. Defnyddir y trosiad i bwysleisio ei harddwch, yn ogystal â thynnu sylw at y ffaith iddo farw mor ifanc, yn ei 'flagur', heb gael cyfle i flaguro'n ddyn. Er mor drist yw'r sefyllfa, ceir ymgais i leddfu'r gwirionedd, ac wrth ddefnyddio cymalau megis 'aroglu y nefoedd' cyflëir y neges i'r darllenydd mewn ffordd sy'n llai brawychus.

Wrth drafod sentiment yr eitemau coffáu plant, cyfeiria R. Tudur Jones at y brawddegau a oedd yn cael eu 'defnyddio drosodd a throsodd yn yr un math o amgylchiadau' (1974, t. 194). Dadleua: '[m]ae wynebu angau'n prysur fynd yn beth ffurfiol a seremonïol a'r teimladau sydd ynghlwm wrth hynny'n rhai ffuantus ac afreal. Fel y mae'r ganrif yn dirwyn i'w therfyn gwelir y duedd hon yn cryfhau a'r arddull lenyddol yn mynd yn fwy ac yn fwy dagreuol a sentimental' (Jones 1974, t. 195). Mae'n wir bod trosiad y blodau'n cael ei ailadrodd mewn sawl eitem, ac mae'n bosib mai'r pwrpas yw cysuro'r darllenydd gan ddefnyddio symboliaeth gyfarwydd. Ar y llaw arall, mae'r trosiad yn dyfnhau'r tristwch bod rhywbeth mor hardd wedi ei gollu. Ond nid tristwch heb ddwystrer sy'n cael ei gyflwyno. Mae'r gyfeiriadaeth at deulu, capel neu gymuned yr unigolion a'u colled, yn ogystal â'r defnydd o enwau megis 'Ivor bach' yn argyhoeddi'r darllenydd bod y coffáu yn ddiffuant.

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Mae'r ysgrifennu fformiwleig yn tanlinellu'r golled deimladwy yn hytrach nag arddel pwyslais efengylaidd ar ffydd a'r bywyd tragwyddol.

Mae'r defnydd o ddarluniau hefyd yn dwysáu'r testun ac yn dilysu'r sentiment. Mae'r darlun o Edith Florence Hughes uchod yn ychwanegu at dristwch yr eitem oherwydd y berthynas glos rhwng mam a merch. Ond ceir pellter rhwng y darlennydd a'r sefyllfa oherwydd mai darlun wedi ei wneud â llaw yn hytrach na ffotograff ydyw, ac oherwydd nad darlun penodol o Edith ydyw. Mae'r broses o ddarllen eitem sy'n cynnwys ffotograff o blentyn sydd wedi marw, er enghraifft y ffotograff o Blodwen Morris, yn ei wneud yn fwy real ac yn achosi i'r profiad o ddarllen fod yn fwy personol. Yn ddisymwth, pwysleisir y ffaith nad stori yw'r eitem, ond realiti. Ym marn R. Tudur Jones, roedd yr elfen realistaidd wrth drafod plant oedd wedi marw yn amlycach ar ddechrau'r bedwaredd ganrif ar bymtheg. Erbyn diwedd y ganrif dadleua nad oes 'unrhyw ymdeimlad llym o ing ac y mae colyn angau wedi'i dynnu nid gan ffydd orfoleddus ond gan sentiment' (1974, tt. 193 - 194). Cyfeiria yn ogystal at 'sentimentaliti arwynebol' (Jones 1974, t. 196). Hynny yw, cred fod yr eitemau coffáu plant yn y cylchgronau yn or sentimental a'u bod ychydig yn ffug. O ddadansoddi'r sampl o'r cylchgronau o dan sylw, gellir anghytuno â safbwynt R. Tudur Jones, gan na sonnir am ddarluniau mewn eitemau coffáu yn ei erthygl. Mae'r defnydd o ddarluniau, yn enwedig ffotograffau o'r plant a fu farw, yn ychwanegu elfen realistaidd iawn. Gwelir bod mwy i'r eitemau felly na sentiment yn unig.

J. D. EVANS A'I CHWAER.

JOHN DAVID EVANS.

DRWG gennyf gofnodi marwolaeth un arall o'r aelodau. Efe yw'r ail,—tua blwyddyn cynt y bu farw Owen ab Owen.

Mawrth 12, 1898, bu farw J. D. Evans, Porth, Morgannwg, yn bymtheg oed. "Yr ydym wedi derbyn y medal," ebe ei frawd, "ond bu ein brawd anwyl farw cyn ei weled."

Yr oedd yn fachgen cyflym, talentog, a hoffus iawn. Yr oedd wedi ennill dwy ysgoloriaeth yn Ysgol Sir ei gartref, ac wedi sefyll yn uchel iawn yn arholiadau Beiblaidd Cyfarfod Misol Dwyrain Morgannwg. Proffwydai pawb iddo ddyfodol disglaer iawn.

Canodd côr Band of Hope capel Calfaria wrth ei fedd, ac yr oedd ei gyd-Rechabiaid ieuanc yno hefyd. Rhoddodd ei gyd-ysgolheigion yn yr Ysgol Sir dorch o flodau ar ei fedd.

Darlun 53 - 'John David Evans', Cymru'r Plant, Mehefin 1898

Mae'n debyg y byddai'r ffotograffau hyn wedi eu tynnu mewn stiwdio ffotograffydd pan oedd yr unigolion yn iach. Yn sicr, mae'r enghraifft o John David Evans (*Cymru'r Plant*, Mehefin 1898) wedi ei lwyfannu gan fod ef a'i chwaer wedi'u gwisgo'n smart ac yn sefyll yn syth. Mwy na thebyg, byddai'r teulu'n rhoi'r portreadau i'w perthnasau ar ffurf *Carte-de-visite*, neu 'Cabinet Cards': '[t]he most common connection of the public with photography in the 1860s was the commercial albumen print in the form of the small *carte de viste* portrait or a stereograph - two albumen prints on a card designed to be seen in three dimensions with a special viewer. By the late 1860s, the larger cabinet card photograph was also introduced' (Peres 2013, t. 32). Ac roedd y rhain yn boblogaidd ymysg teuluoedd cyffredin hefyd (Lord 2000, t. 235). Mae'r ffaith ei fod yn ddarlun teuluol yn pwysleisio'r golled; yn hytrach nag ystyried y plentyn fel unigolyn, ystyrir ef fel rhan o deulu. Er bod darluniau fel arfer yn ysgafnhau eitemau, yn achos coffáu plant mae'r ffotograffau yn dwysáu'r testun. Gellid dadlau nad 'sentimentaliti arwynebol' (1974, t. 196) fel ym marn R. Tudur Jones sydd yma, ond ymgais i goffáu'r unigolion mewn modd personol heb fod yn rhyddwys a digalon. Mae'r cyfuniad o'r ffotograffau a'r testunau geiriol, a'r cyfeiriad at deulu'r unigolion yn dangos bod mwy na sentiment yn perthyn i'r eitemau hyn.

Mae'r enghraifft 'Cofiantau byrion' yn *Cymru'r Plant* mis Ionawr 1900 o dan olygyddiaeth O. M. Edwards yn enghraifft o sawl portread mewn un eitem: ceir cofiant i Alfred Evans, Annie, Mary Morgans ac Annie Davies. Ceir paragraff neu ddau i gyd-fynd â phob un ohonynt, a cheir portread ar ffurf darlun o Alfred Evans ac Annie Davies. Disgrifir Mary Morgans fel merch 'ieuanc hardd, dyner, a gofalus, o gymeriad pur a chrefydd dlos'. Sonnir am ei hedrychiad hardd: elfen sy'n cael ei gysylltu'n aml â'r rhyw fenywaidd, fel y gwelwyd uchod wrth ddadansoddi'r menywod. Adlewyrcha'r ansoddeiriau'r nodweddion a gysylltir â'r rhyw fenywaidd yn y cyfnod, hynny yw, awgryma'r gair 'tyner' gymeriad bregus, sensitif a hawdd ei niweidio. Trwy ei disgrifio'n unigolyn 'gofalus', awgrymir ei bod hi'n ddeallus, ac yn ystyriol. Yn ogystal, pwysleisir moesau da wrth gyfeirio at ei phurdeb, hynny yw, ei bod hi'n ddi-fai, sy'n cyferbynnu â safbwynt Cristnogion ar ddechrau'r ganrif bod plant yn cael eu geni'n bechaduriaid ac angen eu hachub.

Dywedir am Annie, a oedd yn ferch bump oed, mai '[u]n o'i hoff bleserau fyddai casglu blodau; bu farw pan oedd y blodau yn marw...'. Heblaw am y cyfeiriad at flodau, unwaith eto, pwysleisir hoffter Annie Davies o ddarllen, a'r ffaith iddi ddarllen i'w thaid o'r Beibl. Cyflëir cymeriad deallus a gofalgar, felly, ac mae ei natur ofalgar yn cael ei gysylltu â rôl famol y ferch. Pwysleisir fod Alfred ar y llaw arall, bachgen 17 oed, yn hoffi darllen a myfyrio, a '[h]eblaw darllen Cymru'r Plant, ymbleserai mewn ysgrifennu manion iddo, y rhai a gyhoeddwyd o dro i dro'. Dywedir hefyd ei fod yn aelod o Urdd y Delyn (sef y mudiad a fodolai cyn Urdd Gobaith Cymru) a'r Eglwys Sefydledig. Mae Alfred yn hŷn na'r merched, ac felly mae'n naturiol ei fod yn cael ei gymeradwyo am ysgrifennu. Gellir dod i'r casgliad bod ychydig o wahaniaethau yn natur eitemau coffáu merched a bechgyn, er enghraifft, mae mwy o sylw'n cael ei roi i wedd allanol y merched. Ond ni chyfyngir hwy i ystrydebau rhyweddol; mae'r ffin rhwng y ddau ryw yn niwlog.

Hyd yn hyn, mae'r enghreifftiau a grybwyllwyd yn cyflwyno plant delfrydol, ond mae'r enghreifftiau o blant direidus a chwareus yn brin. Ceir un enghraifft ymysg yr eitemau coffáu o *Perl y Plant*, Ionawr 1906 sy'n cynnwys darlun a thestun am Myfanwy, merch 13 oed. Fel y

'Gweld llais a chlywed llun!': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

gwelir isod, mae'r portread yn y cylchgrawn yn dywyll iawn ac felly mae'n anodd sylwi ar elfennau penodol yn y darlun. Er hynny, mae modd gweld nad portread wedi ei lwyfannu mewn stiwdio sydd yma, ond yn hytrach, mae'r darlun yn dangos Myfanwy yng nghanol byd natur; mae'n edrych fel petai hi'n hel blodau. Pwysleisir, felly, gysylltiad y plentyn â byd natur, a chrëir darlun rhamantaidd a diniwed o Myfanwy.

Mynega'r awdur: '[y]r oeddwn yn hoff iawn o'r holl enethod yn y Cyfarfod Plant - ond hoffaf o Fyfanwy.' Mae'r awdur felly'n adnabod y plentyn, felly mae'r disgrifiad yn bersonol ac yn deimladwy, sy'n mynd y tu hwnt i 'sentimentaliti arwynebol'. Ond, mae cymalau megis

Mae'n amlwg oddi wrth y testun ysgrifenedig (y defnydd o gymalau megis 'hoffaf o Fyfanwy' ac 'ymswynai yn nes at fy nghalon') fod perthynas glòs rhwng yr awdur a Myfanwy, ond gellir honni fod gorliwio'n bresennol yn y disgrifiad ohoni. Cyfeirir at '[e]i gwyneb crwn, ei thalcen clir, ei llygaid gloew-ddu, ei gên gron, ei gwefusau cochion, gwên-gar, a'i hedrychiad cymysg o synwyr, direidi a serch - ymswynai yn nes at fy nghalon'. Ceir darlun rhamantaidd ohoni yn y geiriau, ac mae'r iaith brydferth yn pwysleisio harddwch yr unigolyn. Ceir portread o'r gwrthrych yn y darlun a'r geiriau ac wrth ddisgrifio ei phryd a gwedd yn fanwl, cynorthwyr y darllenydd i ddadansoddi'r darlun gan sylwi ar fanylion arbennig megis ei hwyneb crwn a'i thalcen clir. Mae'r cysyniad bod modd darllen cymeriad rhywun ar sail ei wyneb yn ymddangos eto yn yr enghraifft hon; dywedir bod ei hedrychiad yn '[g]ymysg o synwyr, direidi a serch'. Ni cheir enghraifft benodol o'i direidi, ond dyma'r unig enghraifft a ganfuwyd yn y sampl o ddireidi mewn eitem coffáu.

Soniwyd eisoes am yr arfer ar ddechrau'r bedwaredd ganrif ar bymtheg o bwysleisio natur lygredig plant a'u hangen am achubiaeth (Rosser 2016, t. 17). Er bod negeseuon Cristnogol yn rhedeg trwy'r eitemau hyn, nid yw'r elfen hon yn amlwg yn yr enghreifftiau o dan sylw. Sonnir am y plant yn mynd i'r nefoedd, ond nid anogir y darllenydd i sylwi ar eu pechodau eu hunain a gweddio am achubiaeth fel y cyfryw. Nid prif amcan y testunau yw rhybuddio'r darllenydd. Yn hytrach, anogir y darllenydd i efelychu ymddygiad da'r plant, er enghraifft llwyddo yn yr ysgol, darllen, mynychu'r capel neu'r Eglwys, anrhydeddu eu rhieni, bod yn garedig, ac yn y blaen. Ceir enghreifftiau niferus o blant a phobl ifanc yn cael eu coffáu am resymau arbennig, ac nid yn unig am eu bod wedi marw. Maent yn unigolion talentog, neu'n glyfar, neu'n hoffi darllen, yn dalentog ym maes gwyddoniaeth, neu'n cyfrannu'n aml i'r capel neu'r Eglwys. Yn ogystal, o blith yr enghreifftiau a ganfuwyd, nid yw'r testunau geiriol yn or sentimental. Er bod yr amgylchiadau'n drist, ar y cyfan, nid oes gorliwio; ceir agwedd bositif ar brofiad hynod gyffredin a thrawmatig yn y cyfnod.

2.9.4. *Plant ar dir y byw*

Nid oes cymaint o bortreadau o blant sy'n fyw o gymharu'r â'r eitemau sy'n coffáu plant yn y cylchgronau, ond ceir o leiaf un darlun o blant ysgol yn *Cymru'r Plant* bob mis yn y sampl a gasglwyd. Fel y crybwyllwyd uchod, roedd yn flaenoriaeth gan y cylchgrawn a'r golygyddion i

'Gweld llais a chlywed llun'?: Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

gyflwyno darluniau o blant. Yn gyffredinol, ym mhob un o'r cylchgronau, mae rhesymau amlwg pam y cynhwysir y portreadau o blant byw. Er enghraifft, cânt eu cynnwys am eu doniau, eu ffyddlondeb i'r capel neu'r Eglwys, neu am eu bod yn aelodau o fudiadau arbennig, er enghraifft y Band of Hope, yr Urdd, neu'n rhan o ymdrech y genhadaeth dramor. Caiff Ethel Mary Richmond, merch bump oed a welir yn yr enghraifft isod ei chynnwys am fod yn Frenhines Calan Mai Llandudno (*Perl y Plant*, mis Mehefin 1906):

'Gweld llais a chlywed llun!': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

ETHEL MARY RICHMOND.

Llandudno Advertiser.

[Edge Ltd., Llandudno, Photographer

Darlun 54 - 'Ethel Mary Richmond', Perl y Plant, Mehefin 1906

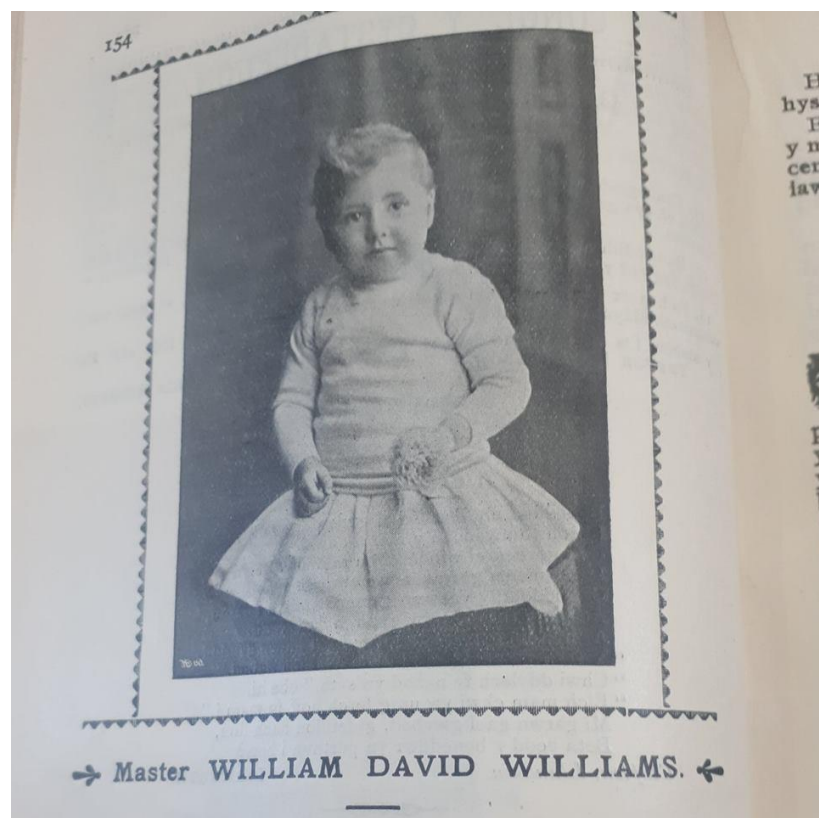
Fel y gwelir, mae'r portread yn llenwi tudalen gyfan ac yn dangos merch fach yn gwisgo ffrog olau a rhyw fath o fenig les. Mae ei gwallt wedi ei steilio, ac mae'n gwisgo coron flodau ar ei phen, sydd hefyd yn cael ei chrybwyll yn y testun geiriol. Mae'r ffotograff yn fanwl ac yn broffesiynol; yn wir, dyma un o'r darluniau o'r ansawdd gorau y daethpwyd o hyd iddo yn y

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

cylchgronau o dan sylw. Edrycha Ethel Mary Richmond fel brenhines go iawn yn y darlun. Ar waelod y darlun, ar yr ochr dde, ceir cyfeiriad at 'Edge Ltd, Llandudno', sef ffotograffydd y darlun. Mae hyn yn anghyffredin iawn yn y cylchgronau, nid yw'r ffotograffwyr fel arfer yn cael eu crybwyll. Ond yn yr enghraifft hon, mae'r enw'n glir ac yn amlwg. Tynnwyd y llun ar gyfer papur newydd y *Llandudno Advertiser* (1906). Mae'r union ddarlun a disgrifiad manwl o'r achlysur ar gael yn y papur newydd hwnnw hefyd. Dywed awdur y testun, J. J. E: '[d]ewisir un o enethod bychain tlysaf y dref i fod yn frenhines'. Mae'r ferch wedi ei dewis oherwydd ei harddwch felly, sy'n awgrymu'r gwrthrycholiad o ferched yn y cyfnod. Ar ddiwedd yr eitem, mae'r awdur yn peintio golygfa o'r wyl: '[d]aeth y frenhines i fewn â'r udgyrn yn canu o'i blaen, a'i phobl fawr gyda hi fel gyda'r Brenin Edward ei hunan', mae'r darlun a grëir yn un annwyl tu hwnt, a gellid dychmygu'r ferch ynghyd â'r 'bobl fawr' yn edrych yn bwysig.

Mae'r goron flodau, y tlyzni a'r harddwch a grybwyllir yn yr eitem uchod yn draddodiadol yn cael eu cysylltu gyda'r rhyw fenywaidd, ond unwaith eto, yn debyg i'r eitemau coffáu, ceir ffin niwlog rhwng y ddau ryw. Ffotograff sy'n adlewyrchu hyn yw'r un o 'Master William David Williams' sy'n ymddangos yn *Y Winllan*, Mehefin 1911, sy'n ei ddangos yn gwisgo sgert. Caiff ei gynnwys yn y cylchgrawn am iddo gasglu arian ar gyfer y genhadaeth, er nad yw ond yn ddwyflwydd a hanner.

'Gweld llais a chlywed llun!': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Darlun 55 - 'Master William David Williams', Y Winllan, Mehefin 1911

Mae'r darluniau o'r merched a'r bechgyn yn y cylchgronau yn debyg, hynny yw, ffotograffau wedi eu tynnu mewn stiwdios ac wedi eu llwyfannu'n ffurfiol. Fel arfer, ceir gwahaniaethau yn nillad y ddau ryw, ond yn yr enghraifft hon, gwelir y bachgen yn gwisgo sgert. Nid oedd hyn yn anghyffredin i fechgyn ifanc ar ddechrau'r bedwaredd ganrif ar bymtheg: 'In the 1830s knee-length dresses and long white trousers, with hair cut short, were recommended for both boys and girls, the aim being explicitly to blur gender distinctions' (Cunningham 2006, t. 141). Er bod y darlun uchod o gyfnod diweddarach, gwelir bod yr arfer hwn yn dal i fod yn gyffredin. Nid yw'r ffin ryweddol yn amlwg yn yr eitemau am blant, cânt eu hystyried fel plant yn gyntaf yn hytrach na merched a bechgyn; ni chyfyngir hwy i ystrydebau rhyweddol.

Ar y llaw arall, gwelir enghraifft o fachgen yn *Cymru'r Plant* (Ionawr 1912) yn cael ei ganmol am ei rinweddau ymarferol yn yr eitem 'Y Bugail Ieuc: Bugail Trawsfynydd'.

Y BUGAIL IEUANC.

BUGAIL TRAWSFYNYDD.

"Dan heulwen a chwmwl a storom
Fe garent eu gilydd yn fwyn,
Mewn thwymyn o bur ddinweldrwydd
Yng ngwylltir y rhetyn a'r brwyn."

YCHYDIG ŵyr plant trefydd Cymru am hedd y mynyddoedd, ac am eu daear gysegredig,—man huno llawer Cymro gwladgarol fu'n ymladd dros ein rhyddid ni. Pe collai Cymru ei mynyddoedd, byddai wedi colli ei gogoniant. Er fod Duw yn lliwio'r dolydd â'r blodau amryliw, ac yn peri i afonig arian sisial trwy'r meillion heirdd, eto i gyd, ar y mynydd mae'r grug a'r blodau eithin, ac yno mae'r nentydd yn telori'n well nag unman. Plant y mynydd yw'r bugailiaid, a deiliaid y mynydd yw'r defaid.

Bugail ieuanc yw Owen Henry Jones, sydd yn byw mewn bwthyn Cymreig henafol ar gopa un o fynyddoedd uchaf Trawsfynydd, yn hen gartref Lewys Edwart y Crynwr, bardd rhagorol yn ei ddydd, a fu farw yn y flwyddyn 1815. Mae y bugail ieuanc sydd yn y darlun yn adnabod y praidd mor dda ag unrhyw fugail yn Nhrawsfynydd, ac adnebydd y praidd yntau, ac ymddanghosant fel pe baent yn falch o'i weld.

Mae talent y bugail yn dalent arbennig, ac mae'n berthynol i'r swydd lawer o ofalon, aberth, ac ymdrechion, yn enwedig pan fo'r eira yn cuddio ei braidd. Hir oes i'r bugail ieuanc i flaguro yn ei swydd arhydeddus.

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Ceir ffotograff o Owen Henry Jones (ni nodir ei oed) a'i ddafad, a thestun amdano gan Morris Davies. Ar ddechrau'r testun geiriol, ceir pwyslais amlwg ar burdeb y mynydd, '[p]e collai Cymru ei mynyddoedd, byddai wedi colli ei gogoniant...'. Yn sicr gellir cysylltu hyn â thueddiadau rhamantaidd O. M. Edwards i bwysleisio byd natur, ond hefyd ei gred fod y mynyddoedd yn unigryw i Gymru ac yn gosod Cymru ar wahân i Loegr. Pwysleisia'r cysyniad hyn yn ogystal yn ei gylchgrawn *Cymru*, mis Awst 1891: 'Os mynnir deall hanes Cymru, ac os mynnir adnabod anian y Cymro, rhaid dechrau gyda'r mynyddoedd. Hwyl fedr esbonio hanes datblygiad Cymru, - dangos paham y mae'n wlad ar wahân...' (Edwards 1891, t. 1). Â'r golygydd yn ei flaen yng nghanol y testun geiriol i sôn yn benodol am y plentyn sydd yn y darlun, dywed: '[p]lant y mynydd yw'r bugeiliaid, a deiliaid y mynydd yw'r ddefaid... Mae y bugail ieuanc sydd yn y darlun yn adnabod y praid mor dda ag unrhyw fugail yn Nhrawsfynydd...'. Er ei fod yn blentyn ifanc, pwysleisir ei arbenigedd yn ei swydd, a'r ffaith ei fod cystal ag unrhyw oedolyn. Mae'r awdur yn datgan ar ddiwedd y testun: '[h]ir oes i'r bugail ieuanc i flaguro yn ei swydd anrhydeddus'. Gellir dod i'r casgliad fod swydd y bugail yn cael ei hystyried yn anrhydeddus oherwydd y cysylltiad â'r Beibl. Fel y mae Iesu'n fugail ac yn gofalu am ei bobl, mae Owen Henry Jones yn gwarchod ei ddefaid. Caiff ei gysylltu â rôl ymarferol, wrywaidd, ond mewn ffordd hollol wahanol i'r enghreifftiau blaenorol. Yn hytrach na chanmol sgiliau siarad cyhoeddus, ymrwymiad i addysg neu i grefydd, gwelir *Cymru'r Plant* yn tynnu sylw at waith llafur fel rhinwedd anrhydeddus, sy'n gysylltiedig â'r rhyw wrywaidd.

Tebyg iawn yw'r mwyafrif o ddarluniau o'r plant ar dir y byw i'r rhai a welwyd eisoes yn yr eitemau coffáu: darluniau ffurfiol wedi eu tynnu mewn stiwdios ffotograffwyr ac wedi eu llwyfannu'n ofalus. Er enghraifft, gwelir y darlun isod o Miss Jennie Tywyn Rowlands: 'Casglyddes ieuanc Lwyddiannus o Gylchdaith Towyn at y Genhadaeth Dramor, am 1908' yn *Y Winllan*, Mehefin 1909.

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Darlun 57 - 'Miss Jennie Tywyn Roberts; Y Winllan, Mehefin 1909

Hysbysa'r awdur 'R. ap R' fod Jennie Tywyn Rowlands wedi casglu arian ar gyfer y genhadaeth dramor; mynega: '[y]r wyf yn gobeithio y bydd hanes Jennie yn gymhelliad i eraill o blant y Winllan i ymroi y flwyddyn nesaf yn fwy nag erioed'. Mae'r enghreifftiau o blant yn *Y Winllan* a gasglwyd yn y sampl oll yn ymwneud â'r genhadaeth dramor ac mae'n amlwg felly bod hyn yn bwysig iawn i olygyddion y cylchgrawn. Ceir portread o 'Gasglyddion Cenhadol Cefnmawr' yn *Y Winllan*, mis Mehefin 1908, sef ffotograff o bedwar o blant (tair merch ac un bachgen), eu henwau, a chyfanswm eu casgliadau. Caiff y darlun a'r testun yn yr enghraifft hon eu defnyddio i annog y darllenwyr i'w hefelychu a chasglu arian ar gyfer y genhadaeth. Ar ddechrau'r ugeinfed ganrif roedd y ffotograff yn gyfrwng hygrych, ac felly roedd tynnu lluniau o ddigwyddiadau a chyraeddiadau fel yr enghraifft uchod yn gyffredin.

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Gwelir cyfeiriadau at y genhadaeth dramor hefyd yn yr eitem 'Delwau'r Cenhedloedd' yn *Y Winllan*, Mehefin 1910:

Y WINLLAN

159

DELWAU'R CENHEDLOEDD.

Pŵ bawn yn gofyn i blant y *Winllan* beth yw y darlun uchod, faint ohonynt, tybed, allai ateb? Rhag ichwi drafferthu yn ofer, gwell i mi ddweyd ar unwaith mai darlun o eneth yn chwaraeu ysgol gyda *dolls* ydyw. Pe clywech hi, gallech dybio fod yna nifer o blant byw o'i blaen. Mae ganddi enw ar bob un o'r *dolls*, a gellw hwy oll wrth eu henwau! Gofynna i Mary ddweyd y wyddor wrthi, a dychmyga hithau fod Mary wedi methu tua'r canol, ac yna rhydd hi i sefyll ar ei phen ei hun ym mhen draw yr ystafell! Wedyn gellw ar Jane i adrodd y *Tables*, ond cyn iddi hithau orffen, cymerir yn ganlataol ei bod wedi methu, a rhoddir y wialen ar ei chefn! Yna rhaid i'r oll ganu hefo'u gilydd; ac ni fu erioed y fath sŵn! Ac fel hyn ddiyrira'r eneth fach ei hun am orlau meibion gyda'i *dolls* dinlwed, a mwynha ei chyfeillion eu hunain wrth ei gweled.

Ond beth feddyliech o bobl mewn oed—dywedwch dad a mam yr eneth fach sydd yn y darlun—yn cadw *dolls*, ac yn chwaraeu gyda hwy? Chwarddech, mi wn, am eu pennau. Rto dyna wna miloedd o bobl yn India, a gwledydd ereill heddyw. *Eitnod* y gellwir hwy yn gyffredin. Cedwir cau-

Darlun 58 - 'Delwau'r Cenhedloedd', Y Winllan, Mehefin 1910

Mae'r portread sy'n rhan o'r eitem yn un anffurfiol, yn wahanol i'r mwyafrif o bortreadau uchod, ac yn dangos merch fach yn chwarae. Ym mlaen y ffotograff gwelir merch fach â rhuban yn ei gwallt yn pwyntio at fwrdd du, sy'n awgrymu ei bod yn chwarae rôl athrawes. Yng nghefn y darlun, gwelir doliau (realistig iawn) yn edrych fel petaent yn eistedd ar lawr fel disgyblion. Ar ddechrau'r testun geiriol, cyfathrebir yn uniongyrchol â'r darllenwyr a chyfeirir at y darlun: '[p]e bawn yn gofyn i blant y *Winllan* beth yw y darlun uchod, faint ohonynt, tybed, allai ateb? Rhag ichwi drafferthu yn ofer, gwell i mi ddweyd ar unwaith mai darlun o eneth yn chwaraeu ysgol gyda *dolls* ydyw'. Ceir rhyngweithio agos iawn rhwng y darlun, y geiriau a'r darlennydd yn y dyfyniad hwn. Wrth ofyn cwestiwn i'r darllenwyr, anogir hwy i gymryd rôl weithredol wrth ddadansoddi'r darlun, ond eir ati i ateb y cwestiwn yn syth, ac o ganlyniad, llenwi y bylchau yn y darlun. Â'r awdur yn ei flaen i ddisgrifio'r olygfa, a hynny gan ddefnyddio'r synhwyrau: '[p]e clywech hi, gallech dybio fod yna nifer o blant byw o'i blaen'. Gwahoddir y darlennydd i ddychmygu'r manylion o fewn yr olygfa yn y darlun, yn

cynnwys y sŵn. Disgrifir y chwarae rôl, gan gyfeirio at y ferch yn rhoi un ddoli yn y gornel ar ei phen ei hun am fethu ag adrodd y wyddor a rhoi'r 'wialen' i un arall am fethu ag adrodd y 'Tables'! Mae'r ferch, mwy na thebyg, yn dynwared yr hyn oedd yn digwydd mewn ysgol yn y cyfnod. Ar y cyfan, ceir golygfa ddigri ac annwyl o blentyn yn chwarae rôl. Felly gellir dadlau, wrth ddarllen y darlun a pharagraff cyntaf yn y testun geiriol, mai prif amcan yr eitem yw diddanu'r darlennydd ac adrodd stori ddifyr.

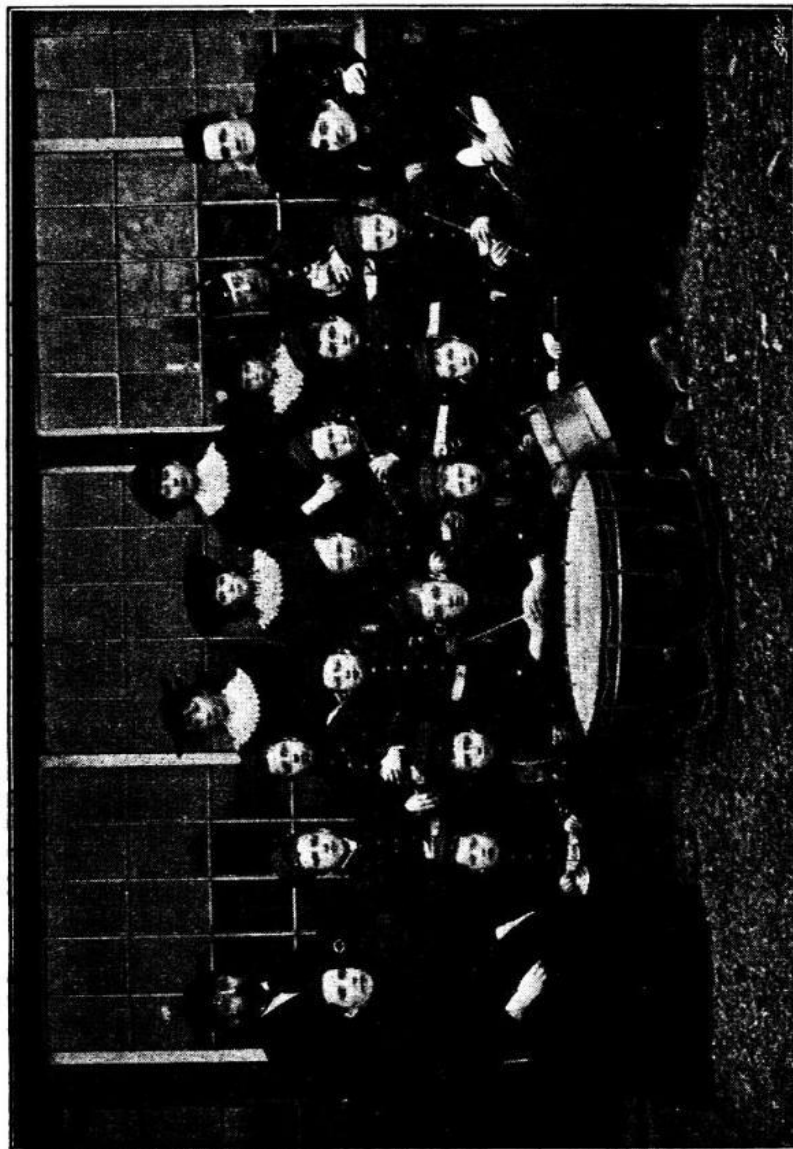
Ond ceir newid yn naws ac ym mhwrpas yr eitem yn ail hanner y testun geiriol, a defnyddir y darlun i addysgu'r darlennydd. Dywedir: '[o]nd beth feddyliech o bobl mewn oed... yn cadw *dolls*, ac yn chwareu gyda hwy? Chwarddech, mi wn, am eu pennau. Eto dyna a wna miloedd o bobl yn India, a gwledydd ereill heddyw. Eilunod y gelwir hwy yn gyffredin'. Gwelir agenda clir ar ddiwedd yr eitem trwy bwysleisio mai '[s]ychedig yw eu henaid am y Duw byw...' (t. 160), ac apelir at ddarllenwyr ifanc y *Winllan* i'w 'cynorthwyo i ddod allan o dywyllwch dudew paganiaeth i oleuni llachar yr efengyl...' (t.160). Esbonnir y gair 'eilunod' yn y dyfyniad cyntaf, ond rhagdybir bod y darllenwyr ifanc yn ymwybodol o'r eirfa grefyddol 'tywyllwch dudew paganiaeth' yn yr ail ddyfyniad. Gellir cysylltu hyn â'r theori'r darlennydd ymhlyg yn y testun. Mae'n debyg y byddai'r ieithwedd hon yn cael ei defnyddio yn y capeli, ac felly y byddai'r rhan fwyaf o ddarllenwyr *Y Winllan* yn eu deall. Mae'r sylwadau uchod yn ymwneud â'r genhadaeth dramor, a rhoddir pwyslais mawr ar genhadu mewn gwledydd pell yn *Y Winllan* (trafodir cysylltiad *Y Winllan* a'r genhadaeth dramor isod, gweler tt. 159-160). Yn yr eitem, defnyddir golygfa gyffredin, sef merch fach yn chwarae gyda'i doliau yn y darlun, i esbonio senario anghyffredin, sef yr arfer o addoli eilunod. Felly, er ar yr olwg gyntaf, mai darlun ysgafn, diniwed a difyr a welir, mae'r darlun, trwy ryngweithio gyda'r geiriau yn ail hanner yr eitem, yn cael ei ddefnyddio'n bennaf er mwyn addysgu'r darlennydd a phwysleisio neges foisol.

Elfen sy'n wahanol i'r eitemau coffáu yw'r lluniau o grwpiau o blant. Ymddengys cyfres fisol yn *Cymru'r Plant* o dan y teitl 'Plant Cymru' o Awst 1894 ymlaen, sy'n cynnwys portread o grwpiau o blant megis dosbarthiadau ysgol, Ysgol Sul, neu'r Urdd ac ychydig o'u hanes. Yn y mis cyntaf, cyflwyno'r golygydd O. M. Edwards y gyfres gan nodi: 'Nid hoff gan blant Cymru fuasai gweld lluniau eu gilydd? O fis i fis caiff plant chwarelwyr Arfon weld lluniau plant

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

glowyr y De; caiff plant amaethwyr Mon weld plant alcanwyr Caerfyrddin, a chaiff plant Penfro a phlant Fflint weld mor debyg i'w gilydd ydynt, er fod hyd Cymru rhyngddynt'. Pwysleisia undod rhwng darllenwyr y cylchgrawn ledled y wlad ar sail iaith, crefydd a hanes ac adlewyrchir amcan gwladgarol y cylchgrawn yn glir. Yn ychwanegol at hyn, roedd O. M. Edwards yn awyddus i gynnwys darluniau o blant am resymau masnachol wrth gystadlu â'r cylchgronau eraill gyda mwy yn debygol o brynu'r cylchgrawn yn fisol. Wedi'r cyfan, menter breifat oedd cyhoeddi'r cylchgrawn hwn iddo. Yn *Cymru'r Plant*, Ionawr 1895, ceir eitem ar 'Plant Cymru: Plant Chwarelwyr', yn cynnwys ffotograff o blant yr ysgol a'r hanes, yn yr un mis ceir hefyd ffotograff o blant 'Bugeiliaid y Wyddfa' ac ychydig o gyd-destun (t. 21). Plant Llwynpia, neu blant glowyr Cwm Rhondda sy'n cael eu portreadu ym mis Mehefin 1895 (tt. 152-154) ac Ysgol Aberangell ac Ysgol Llannerch-y-medd ym mis Ionawr 1896 (tt. 12-13, tt. 20-21). Mae testunau ysgrifenedig yn cyd-fynd â'r darluniau hyn, ond ni chyfeirir at y darluniau yn y geiriau yn y mwyafrif o'r eitemau. Ceir rhai eithriadau yn cynnwys 'Plant y Tloty, Penrhyn Deudraeth', Mehefin 1896. Ceir ffotograff sy'n llenwi tudalen gan W. J. Roberts, Ffestiniog i gyd-fynd â thestun geiriol gan G. Williams. Ffotograffydd proffesiynol oedd W. J. Roberts a oedd yn byw yn Bolton House, Blaenau Ffestiniog. Gellir canfod enghreifftiau o'i ffotograffau ar y we.

'Gweld llais a chlywed llun'? Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

PLANT CYMRU. XXXIV. PLANT Y TLOTY, PENRHYN DEUDRAETH.
(Darlun gan H. J. Roberts, Ffestiniog.)

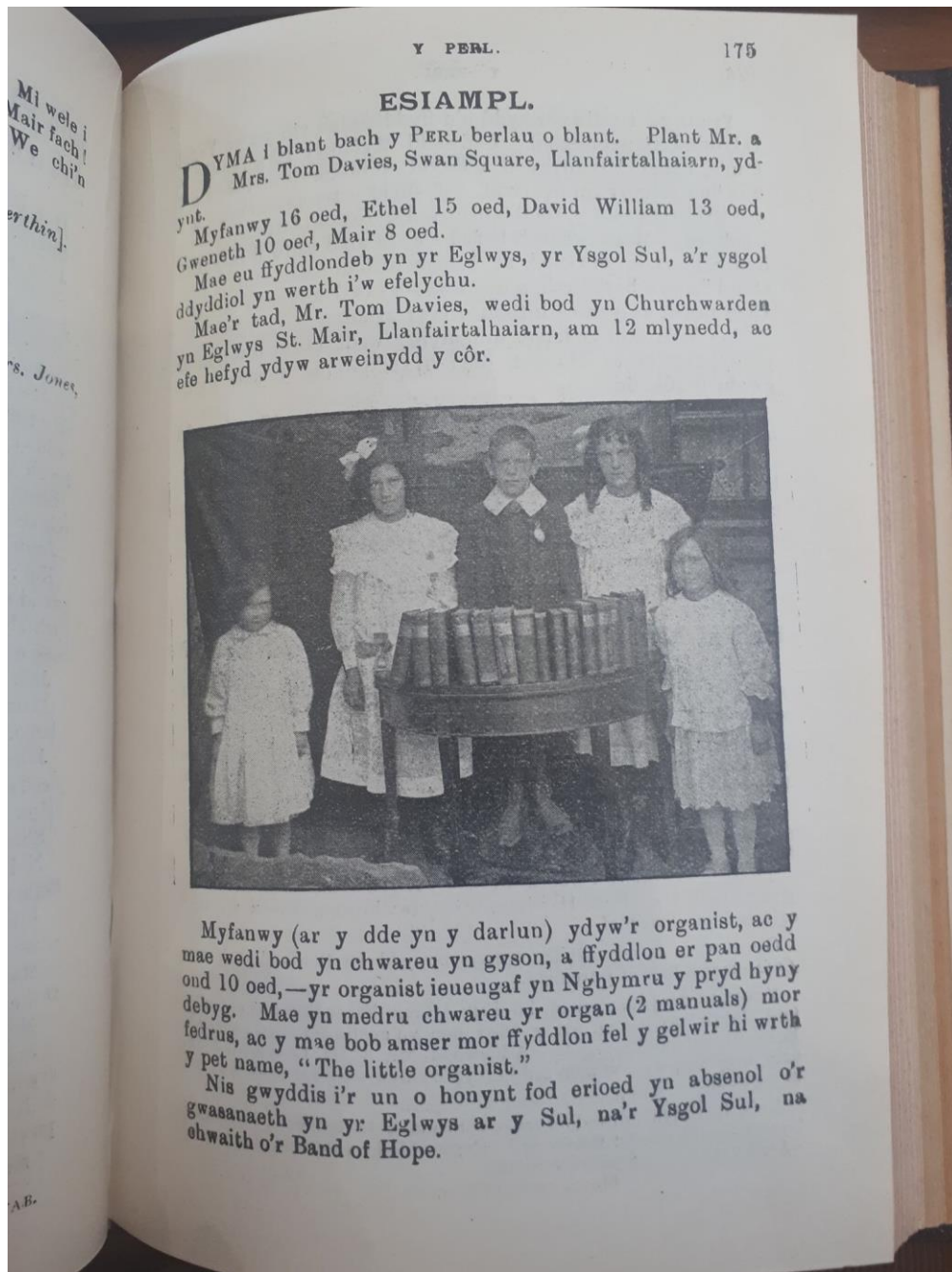
Darlun 59 - 'Plant Y Tloty, Penrhyn Deudraeth', Cymru'r Plant, Mehefin 1896

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Dengys y ffotograff uchod grŵp o blant yn dal offerynnau, yn cynnwys drymiau a chwythbrennau. Cyfeiria'r awdur at elfennau arbennig yn y darlun, er enghraifft, dywed: 'yn y gongl chwith gwelwch y meistr...', '[y]r ydych yn gweld eu drym a'u hofferynnau cerdd...' a '[a] welwch chwi y bachgen mawr acw sydd yn edrych mor ddefosiynol wrth ochr y feistres. John y Llan yw ef'. Mae arddull y testun yn sgrysiol iawn ac yn agos-atoch, ac mae'r darlun a'r testun ysgrifenedig gyda'i gilydd yn creu eitem ddiddorol, gan fod yr awdur yn rhoi cyfarwyddiadau ynglŷn â sut i ddarllen y darlun. Mae'r darllenydd felly yn weithredol yn y broses o ddarllen, ond ni adewir llawer o fylchau i'r darllenydd i'w llenwi ac i ddehongli drosto'i hun.

Gellir canfod rhyngweithio tebyg yn *Perl y Plant*, Mehefin 1914 mewn eitem o dan y teitl 'Esiamp! ac wedi ei ysgrifennu gan 'D.W'. Gwelir isod ffotograff o bump o blant yn sefyll y tu ôl i fwrdd sy'n llawn llyfrau.

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Darlun 60 - 'EsiAMPL', *Perl y Plant*, Mehefin 1914

Gwelir bod y darlun wedi ei lwyfannu'n ofalus: mae cydbwysedd o safbwynt eu taldra, ac mae'r unig fachgen yn y canol. Ni cheir capsïwn, yn hytrach, ceir y manylion yn y testun ysgrifenedig. Teulu sy'n y darlun, ac enwir y plant yn y testun ysgrifenedig. Maent yn haeddu eu lle yn y cylchgrawn am sawl rheswm. Yn gyntaf, am nad ydynt byth yn absennol o'r Eglwys, yr Ysgol Sul na'r Band of Hope. Yn ogystal, cyfeirir yn uniongyrchol at y darlun, gan ddweud: '[y]n y darlun gellir gweled rhai o'r llyfrau hardd a gwerthfawr maent wedi ennill o

dro i dro fel gwobrwyon am eu cysondeb yn yr ysgol, ac hefyd am wybodaeth Ysgrythyrol. Maent oll hefyd yn ddarllenwyr cyson o'r PERL' (tt. 175-176). Mae'r ffaith eu bod yn cael eu disgrifio fel darllenwyr cyson o'r *Perl* yn codi statws y cylchgrawn, ac mae sawl enghraifft o hyn yn digwydd yn y cylchgronau, yn cynnwys Lloyd George yn *Trysorfa y Plant*, Ionawr 1893 [gweler t.90]. Mae'r llyfrau yn y darlun, a'r cyfeiriad atynt yn y geiriau yn pwysleisio pwysigrwydd llyfrau, a'r ffaith bod y diriaethol yn bwysig, a gwedd allanol y llyfrau yn y darlun yr un mor bwysig â'u cynnwys.

Felly, un gwahaniaeth mawr o'i gymharu â'r eitemau coffáu yw'r defnydd o ddarluniau o grwpiau o blant, ond gwahaniaeth arall yw cynnwys y testun ysgrifenedig. Yn amlwg, nid oes sôn am farwolaeth yn y testunau, ac mae tŷn y geiriau yn llawer ysgafnach. Ond, yn debyg i'r enghreifftiau a drafodwyd eisoes, mae'r plant sy'n cael eu portreadau yn cael eu dewis am eu bod yn arbennig, neu wedi cyflawni rhywbeth arbennig, er enghraifft 'Jane Davies, Tai'ncwm, Garthel' yn *Perl y Plant*, mis Mehefin 1910. Caiff ei chynnwys oherwydd ei bod hi wedi dysgu'r Testament Newydd ar ei chof mewn blwyddyn a'i adrodd yn yr Ysgol Sul, sy'n dipyn o gamp! Ceir ffotograff hanner tudalen o'i hwyneb a chyfeirir at y darlun yn y testun: 'DYMA ddarlun o ferch ieuanc, 16eg mlwydd oed...' a'i disgrifio fel '[u]n o blant ffyddlon y PERL...'. Nid oes addurniadau yn rhan o'r darlun, ac nid oes atodion na phropiau, a hynny'n pwysleisio nad y darlun sy'n bwysig yn yr eitem ond yn hytrach yr hyn y mae'r ferch wedi ei gyflawni. Mae rhywbeth arbennig am Jane Davies felly sy'n ei gosod ar wahân i blant eraill.

2.9.5. Anabledd

Mae'r portreadau o'r 'Rhai Methodig' yn *Perl y Plant*, Mehefin 1909 yn enghraifft bellach o blant sydd â rhinweddau unigryw. Ceir enghreifftiau niferus o blant ag anableddau yn *Perl y Plant*. Ceir sawl portread o'r rhain rhwng 1908 a 1910. Er enghraifft ym mis Awst 1908 ceir eitem ar y 'Parlysedig a Dall' ac ym mis Chwefror 1909 'Y cloffedig'. Yn yr enghraifft hon o rifyn mis Mehefin 1909, ceir dau ffotograff, y cyntaf yn ddarlun wedi ei labelu 'Willie, Johnnie', ac yr ail 'Yr Ysgol'. Dywedir yn y testun fod y bechgyn yn y darluniau'n byw mewn 'cartref i'r methodig', hynny yw, cartref i fechgyn anabl. Mae'n debyg mai 'St Martin's Home for Crippled Boys', Surbiton, Surrey, sydd o dan sylw (gweler darluniau tebyg o'r cartref:

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

<http://www.childrenshomes.org.uk/SurbitonStMartinWS/>). Yn ôl Ann Dowker, ar ddechrau'r ugeinfed ganrif, 'disabilities may have been seen as more treatable and preventable, at least in young people; moreover it was seen as more appropriate - or at least more possible - to consign people with disabilities to institutions' (2004, d.rh.t). Mae'r cartref sydd o dan sylw yn yr eitem yn enghraifft o'r symudiad hwn felly. Dengys y darlun cyntaf ddau fachgen yn chwarae yn yr awyr agored. Trafodwyd eisoes y diffyg cyfeiriadaeth at chwarae yn yr eitemau sy'n coffáu plant. Mae'r eitem hon a'r eitem 'Delwau'r Cenhedloedd' uchod yn eithriadau.

166

Y PERL

RHAI METHEDIG.

WILLIE, JOHNNIE.

DYMA ddarlun o ddau o rai bychain methodig yn Nghartref ein Cymdeithas yn Surbiton. Cartref i fechgyn methodig yw, lle yr hyfforddir hwy i fod yn deilwriaid. Mae Willie yn sefyll ar ei faglau; mae wedi bod yn y Cartref hwn am dair blynedd. Mae yn hynod wywedig, yn wan iawn, ei wyneb yn llwydaidd, a dioddefa oddiwrth glun ddrwg. Cyn dyfod i'n Cartref, yr oedd wedi bod mewn clafdy yn Llundain, lle bu dan amryw *Operations*. Trigianai mewn cartref tlawd, a chan mai gweddw dlawd ydoedd ei fam, ac yn gorfod myned allan i weithio bob dydd, nid oedd

Darlun 61 - 'Rhai Methodig', Perl y Plant, Mehefin 1909

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Disgrifir y darlun yn y testun gan ddweud: '[m]ae Willie yn sefyll ar ei faglau', a '[m]ae Johnnie gyda'r ceffyl pren', am eu bod methu sefyll ar eu pen eu hunain. Sonnir amdanynt yn chwarae, a disgrifir Willie fel bachgen direidus: '[m]eddyliwch am hyn, bachgen bychan methodig yn ymdrechu bod yn ddireidus!'. Er bod yr awdur yn synnu bod y bechgyn anabl hyn yn medru bod yn ddireidus, caiff y gair ei ddefnyddio mewn ffordd ysgafn a chwareus. Mewn astudiaeth gan Davidson, Woodill a Dredberg (1994), cyfeirir at y disgrifiadau o blant anabl gan honni: 'for the most part described by terms such as "innocent" or "blessed", even "angels" (1994, t. 39). Dywedir hefyd: '[t]hey seem less, or even not, susceptible to the temptation to behave badly to others that those others often fail to resist' (Davidson, Woodill, Bredberg 1994, t. 40). Ni phortreadir Willie a Johnnie fel angylion, ond yn hytrach ceir cymysgedd o ddiniweidrwydd a direidi yn y disgrifiadau ohonynt. Sonnir hefyd yn y testun geiriol am gartref tlawd Willie a'i fam weddw, sy'n awgrymu tipyn am amgylchiadau teuluol y bechgyn. Ceir, felly, wybodaeth ychwanegol yn y testun geiriol nad yw'n weladwy yn y darlun.

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Mae'r darlun cyntaf yn naturiol iawn felly, ac yn cyfleu'r chwarae a'r direidi sy'n rhan o fywydau bob dydd y plant. Dengys yr ail ddarlun y bechgyn yn gweithio yn yr ysgol.

gwella mor dda yn awr fel ag i allu bod ychydig yn ddireid-
us ambell waith. Meddyhiwech am hyn, bachgen bychan
methedig yn ymdrechgu bod yn ddireidus i
i Mae Johnnie gyda'r ceffyl pren. Mae yn saith mlwydd
oed, yn ddifffygol mewn llawer o bethau, ond nis gall y

YR YSGOL.

gan Willie, druan, unrhyw gyfe i gael ei nursio, nac i gael
ymorth sylweddol, ac anadlu awyr iach. Erbyn hyn, mae
yn casel digonedd o bobpeth sydd yn llesol iddo. Mae yn

Y PERL.

167

Darlun 62 - 'Rhai Methedig', Perl y Plant, Mehefin 1909 (b)

Cyfeirir at y darlun yn y testun geiriol unwaith eto, gan nodi: '[y]ma gwelwch rai yn gweithio yn yr ysgol'. Unwaith eto, nid yw'r ffotograff wedi ei lwyfannu a cheir darlun o fywyd bob dydd y plant. Mae'r darlun ar ei ochr, sy'n gorfodi'r darlennydd i droi'r dudalen i edrych arno cyn ei droi yn ôl i ddarllen y testun. Mae hyn yn amharu ar y broses o ddarllen a'r rhyngweithio rhwng y darlun a'r gair. Nid yw'r llygad yn medru symud yn ôl ac ymlaen mor esmwyth â rhai o'r enghreifftiau uchod. Yn y geiriau, nodir y bydd yn rhaid i'r bechgyn hyn weithio i ennill bywoliaeth ryw ddiwrnod, er eu bod yn 'fethedig'. Dywedir ar ddiwedd y testun: '[g]obeithiaf y bydd i'r holl blant a ddarllenant y PERL ddyfod yn weithwyr, ac nid meddwl am chwareu o hyd, a hyny yn unig, ond hefyd am wneyd rhyw waith da

'Gweld llais a chlywed llun'? Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

gwirioneddol'. Mae'n iawn iddynt felly fod yn ddrygionus ac yn hoff o chwarae, ond mae'n rhaid i'r bechgyn yn y darlun, a darllenwyr y *Perl* hefyd, feddwl am eu dyfodol.

Ceir ym mis Mehefin 1908 eitem o dan y teitl 'Ein Plant Bach Methodig' sy'n cynnwys portread o grŵp o ferched a thestun gan D. Maldwyn Davies.

Darlun 63 - 'Ein Plant Bach Methodig', *Perl y Plant*, Mehefin 1908

Cyflwynir y darlun ar ddechrau'r testun: '[d]yma i chwi ystafell wely, gyda nifer o enethod bach cloff i edrych arnynt y tro hwn'. Disgrifir yr hyn a welir yn y darlun, ac esbonio beth sy'n wahanol am yr unigolion. Er enghraifft: '[m]ae Minnie mewn cadair ar y chwil yn prysur wnïo', ac esbonnir mai un goes sydd ganddi, a '[c]anfyddwch Bertha mewn cerbyd bychan', hynny yw, mewn cadair olwyn. Ceir rhyngweithio agos rhwng y darlun a'r testun ysgrifenedig felly, ac mae'n bosib bod yr awdur yn teimlo'r angen i ddisgrifio ac esbonio'r darlun oherwydd bod agweddau o'r darlun ac anabledau'r unigolion yn newydd i ddarllenwyr y cylchgrawn.

Pwysleisir rôl yr Eglwys yn glir yn yr eitem. Dywedir: '[b]uasai gyrfa y rhai bach methodig hyn yn ddifrifol iawn oni b'ai am y ffaith fod yr Eglwys yn darparu cartrefi iddynt...'. Cyflwynir amcan yr awdur yn glir yn y testun, hynny yw, ennyn teyrngarwch y darllenwyr i'r Eglwys a thynnu sylw at waith dyngarol yr Eglwys. Nid yw'n gyd-ddigwyddiad mai cylchgrawn yr Eglwys sy'n rhoi sylw i'r anabl, gan mai'r Eglwys Loegr a sefydlodd 'Waifs and Strays Society' yn 1881. Caiff ei adnabod heddiw fel 'The Children's Society' (d.d.; Stroud, 1971; Rudolfe, 1922). Cartref o'r enw 'Bradstock Lockett Home' yn Southport sydd o dan sylw yma. Gellir dod o hyd i ychydig o wybodaeth am y cartref penodol hwn yn Southport ar wefan Children's Homes (Higginbotham, 2020). Fe'i agorwyd yn 1902 gan y gymdeithas 'Waifs & Strays', a dyma'r cartref cyntaf ar gyfer plant anabl yng ngogledd Lloegr. Mae'n amlwg bod y tri darlun uchod wedi cael eu benthyca o Loegr. Roedd cartrefi tebyg yn bodoli yng Nghymru (er enghraifft, roedd gan y 'Waifs and Strays' Society' 93 o gartrefi tebyg yng Nghymru a Lloegr erbyn 1905), ond mae'n debyg y byddai'r darluniau hyn o Loegr wedi bod yn fwy hygyrch i olygyddion Cymraeg y cyfnod: haws oedd addasu deunyddiau a oedd yn bodoli'n barod na chomisiynu ffotograffau newydd. Ond dengys yr enghreifftiau hyn fod darparu ar gyfer plant digartref a phlant a oedd angen gofal yn ganolog i waith cymdeithasol yr Eglwys yn y cyfnod hwn. A chan mai cyhoeddiad i blant oedd *Perl y Plant*, mae'n debyg y byddai'r darllenwyr yn awyddus i wybod hanes y plant hyn.

Prif amcan y cartrefi hyn oedd paratoi'r plant ar gyfer bywyd fel oedolion o fewn y gymdeithas, a chaiff hyn ei adleisio yn yr eitemau yn *Perl y Plant*. Er enghraifft, yn yr eitem o dan sylw (Mehefin 1908), dywedir am nod y cartref: 'nid yn unig i'w gwneyd yn ddedwydd yn y cartref, ond i fod yn ddefnyddiol iddynt eu hunain ac i eraill pan y byddant wedi gwella digon i ymadael' (t. 179). Ar ddiwedd y testun, anogir darllenwyr y *Perl* i ddanfôn blodau at y merched yn y cartref:

Mae un peth rodda lawer o bleser i'r plant bach hyn, a dyna ydyw - derbyn rhai o'r blodau gwyllt, prydferth, a dyfant yn y wlad. Nid ydych chi, blant, sydd yn alluog i fyned oddiamgylch, yn meddwl llawer o honynt, ond y maent hwy. Oni fyddai yn dda genych gasglu bocsiad bychan o honynt, a'u hanfon iddynt, a byddant yn gwybod drwy hynny eich bod yn meddwl am danynt (t. 179).

Gellir cysylltu hyn â safbwynt poblogaidd, yn ôl Davidson, Woodill a Dredberg (1994) ar ddechrau'r ugeinfed ganrif: '[a]ll must adjust their attitudes and expectations, in a spirit of toleration and patience, and all must actively help disabled people whenever possible' (1994, tt. 40-41). Er bod tuedd i wahaniaethu rhwng darllenwyr y cylchgrawn a'r plant anabl, nid eu hanableddau'n unig sy'n eu diffinio. Yn hytrach, cyfeirir at nodweddion eu cymeriadau, eu rhinweddau a'u talentau arbennig (Dowker 2004). Er enghraifft, dywed yr awdur am y merched ym mis Mehefin 1908: '[g]all rhai o'r plant methodig gyflawni gwaith rhyfeddol. Meddylwch am eneth fechan, gyda dim ond un fraich, yn alluog i wau a gwnio yn gywrain'. Gellir canfod gwahaniaethau yn y modd yr ymdrinnir â'r bechgyn a'r merched anabl yn *Perl y Plant*: mae'r merched yn gwnïo yn eu hamser hamdden tra bo'r bechgyn yn chwarae ac yn ddiridus. Mae'r pwyslais ar baratoi'r merched 'i fod yn ddefnyddiol iddynt eu hunain ac i eraill' ond paratoi'r bechgyn at fyd gwaith.

Gwelir rhesymau penodol dros gynnwys y portreadau o blant a phobl ifanc yn y cylchgronau, ond yn bennaf, cânt eu cynnwys am eu talentau neu am eu hymrwymiad i addysg a chrefydd. Ac, yn debyg i'r portreadau o ferched, o ffigurau Prydeinig ac o arweinwyr crefyddol, mae'r darluniau'n cael eu cynnwys er mwyn creu modelau rôl ac esiamplau i'r darllenwyr eu hefelychu. Mae'r rhesymau dros gynnwys y darluniau o blant yn *Cymru'r Plant* yn amlwg o ddarllen sylwadau'r golygydd O. M. Edwards. Darparwyd darluniau o blant ysgol, ysgolion Sul, adrannau'r Urdd ac yn y blaen er mwyn i'r darllenwyr allu gweld darluniau o'i gilydd. Roedd O. M. Edwards â'i fryd ar greu cymdeithas ac ymdeimlad o berthyn i'r cylchgrawn ac i Gymru. Yn gyffredinol, caiff y darluniau eu defnyddio yn bennaf er defnydd didactig; er mwyn addysgu'r darlennydd a phwysleisio moesau a gwerthoedd arbennig. Ond gellir dadlau fod y darluniau hefyd yn cael eu defnyddio i addurno ac i fywiogi tudalennau'r cylchgronau er mwyn apelio at y darllenwyr.

Gwelir rhyngweithio arwyddocaol rhwng y testun geiriol a'r darluniau yn yr eitemau sy'n coffáu plant, yn enwedig wrth ddefnyddio portreadau ar ffurf ffotograffau. Yn yr eitemau hyn, gwelir bod y ddau gyfrwng yn uno i ddwysáu'r darllen. Ar y llaw arall, mae'r rhyngweithio rhwng y geiriau a'r darluniau o blant ar dir y byw yn ysgafnhau'r eitemau.

'Gweld llais a chlywed llun'?: Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Mewn rhai enghreifftiau, cyfeirir yn y geiriau at nodweddion yn y darluniau, er enghraifft, cyfeirir yn uniongyrchol at yr offerynnau yn y darlun o blant y Tloty yn *Cymru'r Plant*, Mehefin 1896, a'r llyfrau yn yr eitem 'Esiampl' yn *Perl y Plant*, Mehefin 1914. Yn ogystal, ceir esboniadau manwl o'r darluniau sy'n cyd-fynd â'r eitemau 'Rhai Methodig' (*Perl y Plant*, Mehefin 1909) a 'Ein Plant Bach Methodig' (*Perl y Plant*, Mehefin 1908). Mae'n amlwg yn yr eitemau hyn, fod yr awdur yn teimlo'r angen i esbonio'r darluniau yn fanylach gan fod agweddau anghyffredin i'r darluniau. O ganlyniad i'r cyfeiriadau uniongyrchol hyn yn y geiriau, ceir perthynas agosach rhwng y geiriau a'r darluniau, a rhoddir mwy o arweiniad i'r darllenydd wrth ddehongli'r testunau.

2.10. Ffigurau Rhyngwladol

2.10.1. Cyflwyniad

Bwriad yr adran hon yw archwilio'r berthynas rhwng y darlun, y gair a'r darllenydd yn yr eitemau sy'n cynnwys portreadau o bobl y tu allan i Gymru a Phrydain. Mae'r enghreifftiau'n rhannu'n ddau grŵp, sef portreadau o bobl o wledydd eraill sy'n rhan o'r genhadaeth dramor, a'r bobl hynny sydd wedi ymfudo o Gymru i wledydd eraill, megis Patagonia, Awstralia ac yn y blaen. Canolbwyntir yn bennaf ar y grŵp cyntaf oherwydd dyma'r enghreifftiau amlycaf o bortreadau rhyngwladol yn y cylchgronau. Wrth ddadansoddi'r enghreifftiau hyn, cedwir mewn cof y prif gwestiynau ymchwil, sef, beth yw'r rheswm dros gynnwys y darluniau, sut caiff y darluniau eu defnyddio a sut y mae gair, darlun a darllenydd yn rhyngweithio i greu ystyr? Cwestiynir beth sy'n nodweddiadol am y portreadau hyn, a'u cymharu â'r portreadau o'r unigolion a drafodwyd eisoes. Sylwir ar wisgoedd a phropiau yn y portreadau, a dadansoddir eu harwyddocâd, yn ogystal â dadansoddi'r cysylltiad rhwng y geiriau a'r darluniau. Bwriedir pwysu a mesur agenda'r awduron, golygyddion, artistiaid a ffotograffwyr wrth lunio'r eitemau. Er enghraifft, dywed O. M. Edwards yn ei ragymadrodd i *Cymru'r Plant*, Ionawr 1892: '[d]ywedaf i chwi hefyd hanes gwledydd ereill, --- gwledydd oerion y gogledd, a'r gwledydd lle'r ymgyfyd y balmwydden yn y de; dyffrynnoedd culion a gwastadeddau eang; gwledydd mawr fel China a Rwsia a'r Almaen, a gwledydd bach fel Groeg a Chanan a Chymru' (t.1) sy'n awgrymu mai defnydd pedagogaid oedd i'r eitemau

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

rhyngwladol yn *Cymru'r Plant*. Yn ogystal, cadwer mewn cof berthynas Chymru a Phrydain â gwledydd tramor yng nghyd-destun yr ymerodraeth Brydeinig, ac archwilir effeithiau trefedigaethu ar y cymunedau sy'n cael eu portreadu yn y cylchgronau. Caiff Cymru ei hystyried gan rai fel trefedigaeth gyntaf Lloegr (Jones, Jones 2003, t. 57), ond mae hi'n berthynas gymhleth, â chyfraniad Cymru at dwf yr ymerodraeth yn golygu ei bod ynghlwm wrth y prosiect ymerodrol ers yr unfed ganrif ar bymtheg (Jones, Jones 2003, t. 57). Archwilir, felly, i ba raddau y caiff hyn ei adlewyrchu ym mhortreadau'r cylchgronau. Mae maes trefedigaethedd yn un cymhleth, ac nid yw o fewn terfynau'r traethawd i fynd i fanylder ynghylch hyn, ond mae'n rhaid crybwyll y pwnc oherwydd ei fod yn ganolog i'r portreadau isod (Carey, 2011; Gott, 2011; Johnson, 2003; May, 2012; Reinhard, 2011).

2.10.2. Cefndir y genhadaeth dramor

Yn ôl John H. Darch, roedd y diddordeb mewn cenhadu dramor yn rhan anochel o'r ysbryd efengylol: '[i]t was perhaps inevitable that out of this spiritual ferment of the eighteenth century, the desire to convert fellow countrymen to a living faith in Christ should be followed by a desire to bring the gospel to the 'heathen' overseas' (Darch 2009, tt. 2-3). Esbonia John Gwynfor Jones y term 'cenhadaeth' fel a ganlyn:

Missiology basically means the action taken by Christian bodies to send men and women forth with spiritual authority to preach the Christian faith and administer the sacraments at home or in foreign lands, an authority given by God to the Church to preach and convert 'the heathen'. (Wellings 2014, t. 7).

Mae'r Beibl yn annog Cristnogion i rannu'u neges, er enghraifft nodir yn Marc 16: 15 – 16: 'dywedodd wrthyn nhw, "Ewch i gyhoeddi'r newyddion da i bawb drwy'r byd i gyd. Bydd pob un sy'n credu ac yn cael ei fedyddio yn cael ei achub, ond pob un sy'n gwrthod credu yn cael ei gondemnio' (beibl.net, 2016). Anfonwyd unigolion neu gyplau (yn cynnwys pregethwyr, doctoriaid, nyrsys ac athrawon) i wledydd megis Affrica, India, America a Tsieina, i ymsefydlu yno, sefydlu Eglwysi ac ysgolion ac i bregethu'r efengyl. Mae ymchwil diweddar yn dangos amrywiaeth o ran egwyddorion a chymhelliant cenhadon. Er enghraifft, mae Darch yn ei ymchwil ar genhadaeth Gristnogol yn cyfeirio at ddwy restr a luniwyd gan yr ysgolhaig David Bosch: '(the first he refers to as 'impure' motives) culled from the writings

of a number of missiologists. There are an imperialist motive, a cultural motive, a romantic motive and the motive of ecclesiastical colonialism. His second list (of presumably less impure motives) comprises a motive of conversion, an eschatological motive, a church planting motive and a philanthropic motive' (Darch 2009, t. 19 yn dyfynnu Bosch 1991, t. 5). Wrth edrych ar yr eitemau cenhadol isod, felly, cwestiynir beth yw'r cysylltiad rhwng crefydd a'r ymerodraeth ac archwilir y darlun o'r cenhadon.

Sefydlwyd y gymdeithas genhadol gyntaf, sef Cymdeithas Genhadol Llundain yn 1795, a bu'r genhadaeth yn rhan amlwg o weithgaredd yr enwadau wedi hynny (Jones 2001, t. 422). Roedd cenhadaeth gartref hefyd, gyda'r amcan o sefydlu Eglwysi a chapeli o amgylch Cymru a Lloegr (Jones 2011, tt. 422-494), ond canolbwyntir ar y gweithgareddau y tu allan i Brydain yn y rhan hon o'r bennod. Sefydlodd yr enwadau eu cymdeithasau eu hunain, er enghraifft Eglwys Loegr yn sefydlu y 'Church Missionary Society' (Darch 2009, t. 6), a'r 'Wesleyan Methodist Missionary Society' yn cael ei sefydlu yn ffurfiol yn 1818, er bod y Wesleaid yn anfon cenhadon ymhell cyn hynny (Darch 2009, tt. 10 - 11). Mae rhai o'r cenadaethau mwyaf adnabyddus o Gymru yn cynnwys Bryniau Khasia, sef ardal yn India, lle cafodd y Cymry ddylanwad sylweddol ac arhosol (Jones, Jones 2003, tt. 63-64). Tyfodd Cristnogaeth yno mewn cyfnod byr: yn 1881, roedd 1,796 o drigolion Casia yn Gristnogion, 15,937 yn 1901 ac oddeutu 23,000 o ddilynwyr yn 1905 (Jones, Jones 2003, t. 63). Ni chafwyd cymaint o ddylanwad mewn ardaloedd eraill, er enghraifft dim ond 9,569 o gymunwyr a oedd yn Sylhet (Bangladesh) yn 1909 (o boblogaeth o 3 miliwn) (Jones, Jones 2003, t. 64).

Yn ogystal â'r portreadau sy'n ymwneud â'r genhadaeth dramor, ceir portreadau o bobl sydd wedi ymfudo o Gymru i wledydd eraill. Gwelwyd enghraifft eisoes o'r 'Anrhydeddus Thomas Price' yn *Y Winllan* 1908 a ymfudodd i Awstralia. Cyfeiria Bill Jones ac Aled Jones at Awstralia, America, De Affrica a Seland Newydd fel rhai o brif gyrchfannau ymfudo y Cymry (2003, t. 62). Roedd graddfa'r ymfudo o Gymru yn ystod y bedwaredd ganrif ar bymtheg yn eang, fel y pwysleisir gan R. Bryn Williams: '[e]rbyn y flwyddyn 1857, dywedir bod gan bawb yn Ne Cymru un ai "dad, brawd, mab, ewythr, nai, cefnder, neu o leiaf gyfaill mynwesol yn America"' (1962, t. 2). Er bod prif bwrpas yr ymfudo yn amrywio, honna Bill Jones, '[f]or most emigrants, the probability is that the desire for material improvement and a better life

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

played at least some part in the decision' (Jones 2003, t. 7). Felly, roedd yr addewid o fywyd gwell y tu hwnt i Brydain yn apelio at nifer o Gymry. Mae sefydlu'r Wladfa ym Mhatagonia yn un o'r enghreifftiau mwyaf adnabyddus o'r Cymry yn ymfudo, ond un enghraifft o nifer yw hon. Fel y dywed Bill Jones: '... more emigrated to Canada, Australia or South Africa than the 3,000 or so who went to *Y Wladfa*, the Welsh colony in Patagonia, established in 1865 to preserve the Welsh language' (2003, t. 58). Ond er hyn, roedd y mudo i'r Wladfa yn fwy arwyddocaol i'r naratif gwladgarol ar y pryd.

2.10.3. Portreadau Rhyngwladol Cymru'r Plant

Nid yw'n syndod y rhoddir sylw cyson, hynny yw, bob ychydig fisoedd, i'r Wladfa yn *Cymru'r Plant*. Er enghraifft, ym mis Mehefin 1898, o dan olygyddiaeth O. M. Edwards, ceir eitem yng nghyfres 'Plant Cymru' o dan y teitl 'Un o Ysgolion y Wladfa Gymreig' i gyd-fynd â ffotograff o blant ysgol Y Gaiman, Y Wladfa. Ceir testun geiriol sy'n sôn am hanes Patagonia, gan gynnwys hanes daearyddol y wlad. Trafodwyd eisoes y pwyslais a roddwyd yn *Cymru'r Plant* ar blant Cymru a darparwyd darluniau ohonynt (t. 124). Caiff plant y Wladfa eu hystyried yn yr un categori â phlant ysgolion Cymru. Mae'r darluniau ohonynt yn debyg iawn i'r darluniau o ysgolion Cymru, ond mae'r testun geiriol ychydig yn wahanol. Mae'r testunau geiriol i gyd-fynd â darluniau o blant y Wladfa yn dueddol o fod yn ddisgrifiadol tu hwnt, a hynny gan fod y Wladfa'n rhywbeth llai cyfarwydd i'r darllenwyr. Mae geiriau'r eitem benodol yn *Cymru'r Plant*, Mehefin 1898, ar ffurf debyg i ddyddiadur neu ysgrif gan rywun sy'n byw yn y Wladfa, ac ar ddiwedd y testun ceir y geiriau '*I barhau*'.

PLANT CYMRU. LXXXIX. PLANT Y GAIMAN, Y WLADFA.

UN O YSGOLION Y WLADFA GYMREIG.

ENW Indiaidd ydyw Gaiman. Ei ystyr yw "man cul." Yn y fan yma y mae afon y Camwy yn rhedeg gyda throed y bryniau, mor agos, mewn ambell fan, nad oes le i ffordd. O'r fan y daw yr afon at droed y bryniau hyd nes yr ymedy am ganol y dyffryn yn ol, y mae rhywbeth gyda milldir o ffordd. Gyda glan yr afon, ac yng ngeseiliau y bryniau, am y rhan fwyaf o'r ffordd yma, adeiladodd pobl minteioedd 1875 dai i drigo ynddynt. Yr oedd y tir yr adeg honno yn rhad a rhydd i'r neb fynnai, a gellid adeiladu tŷ heb ofyn na chyfarch, y man y mynnid. Tyfodd y lle yn bentre bach del gyda dau dŷ masnach, ac ymhen tymor gapel o waith cartre. Tai rhyfedd oedd y tai. Adeiladwyd hwy gan eu perchenogion; ychydig, os neb ohonynt, wyddai ddim am adeiladu. Cerrig garw oedd defnydd y rhan fwyaf ohonynt, ar rhai hynny wedi eu gosod yn y ffurf fuasai yn peri i'r mur dyfu gyflymaf. Yn y tai hyn y buom ni byw am lawer blwyddyn, yn weddol hapus er yn dlawd.

Ni adeiladwyd ysgoldy yma am flynyddoedd lawer. Ond cedwid ysgol mewn tai a masnachdai wedi eu rhoi i fyny. Yr ysgol gyntaf

Darlun 64 - 'Un o Ysgolion y Wladfa Gymreig', Cymru'r Plant, Mehefin 1898.

Ni ddarganfuwyd enghraifft o'r genhadaeth dramor yn y sampl a gasglwyd o *Cymru'r Plant*, a hynny oherwydd nad prif fwriad cylchgrawn oedd pwysleisio diddordebau enwadol, ond yn hytrach ddaliadau cenedlaetholgar. Ni welwyd chwaith bortreadau o'r Wladfa yn y sampl o'r cylchgronau eraill. Prif bwrpas y portreadau rhyngwladol hyn yn y cylchgronau enwadol oedd adrodd ar waith y genhadaeth dramor ac annog y darllenydd i gyfrannu a gweddïo dros y gwaith.

2.10.4. Portreadau rhyngwladol y cylchgronau enwadol

Wrth bori trwy'r cylchgronau enwadol, hynny yw, *Perl y Plant*, *Trysorfa y Plant* a *Y Winllan*, gwelir bod sylw misol yn cael ei roi i'r genhadaeth dramor. Roedd y genhadaeth yn ganolog i waith yr enwadau, a hyn yn cael ei adlewyrchu yn eu llenyddiaeth, yn arbennig eu cylchgronau megis *Y Drysorfa*, sef cylchgrawn y Methodistiaid Calфинаidd i oedolion:

Yr oedd yr hanesion yn y cylchgronau yn ddolen gyswllt rhwng y cyfranwyr a gweithgarwch y cenhadon mewn manau pell ac anghyfarwydd fel gorsafoedd De Affrica, India 'Gorllewinol a Dwyreiniol', Malacca, Ynysoedd Môr y De, China, St Petersburg a hyd yn oed yn Siberia (Jones, D. A. 2011, t. 426).

Roedd ymdrech amlwg, felly, i godi ymwybyddiaeth ac annog darllenwyr i gyfrannu at yr achos. Honna D. A. Jones mai prif reswm sefydlu *Trysorfa y Plant* oedd er mwyn trosglwyddo'r neges i'r plant: '[s]efydlwyd *Trysorfa y Plant* yn 1861 er mwyn ennill diddordeb y plant [h.y. at y genhadaeth gartref a thramor], ac erbyn 1875 roedd iddo gylchrediad o 40,000' (Jones, D. A. 2011, t. 455). Ond er bod y portreadau o'r maes cenhadol yn amlwg yn *Trysorfa y Plant* yn y cyfnod, rhoddir llawer mwy o bwyslais ar y portreadau hyn yn *Perl y Plant* a *Y Winllan*.

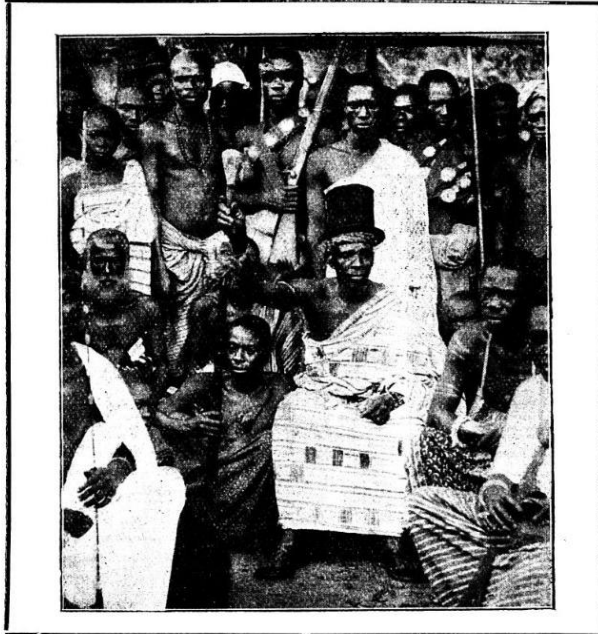
Mae'r rhan fwyaf o'r portreadau o bobl y tu hwnt i Brydain yn y cylchgronau yn ffotograffau, a'r rhai hynny'n aml wedi eu benthg o rywle arall; mae rhai yn gardiau post, a gellir dod o hyd i sawl un o'r portreadau wrth chwilio amdanynt ar y We. Mae nifer ohonynt hefyd yn bortreadau grŵp, yn wahanol i'r portreadau yn yr adrannau eraill; darlunnir cymunedau neu lwythi yn aml. Mae'r prif leoliadau a welir yn y cylchgronau yn cynnwys Affrica, India a Tsieina ac un o'r prif elfennau sy'n dod i'r amlwg wrth edrych ar y portreadau o bobl y tu hwnt i Gymru a Phrydain yw'r amrywiaeth o wisgoedd a phropiau sy'n rhan o'r darluniau, yn wahanol i'r darluniau o'r categorïau a ddadansoddwyd eisoes. Gellir cysylltu'r portreadau hyn yn y cylchgronau gyda'r syniad o'r egsotig (*exoticism*), sy'n golygu, yn fras, diddordeb mewn pethau sy'n wahanol neu'n anghyffredin (Van der Grijp 2009, t. 8; Segalen, 2002). Yr ysgolhaig Ffrangeg, Victor Segalen, oedd arloeswr theori yr egsotig; '[t]o Segalen, the feeling

'Gweld llais a chlywed llun'?: Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

of exoticism concerned the notion of difference, of diversity, the consciousness that something is not equal to itself, the serious effort to understand the other' (Van der Grijp 2009, t. 7). Er mwyn ceisio ateb y cwestiynau ymchwil gwreiddiol, archwilir yn fras yn yr adran hon i ba raddau y mae'r cylchgronau'n ymdrin â'r portreadau o'r unigolion dwyreiniol fel rhywbeth 'egsotig'.

Ceir enghraifft o bortread grŵp yn cynnwys gwisgoedd a phropiau amrywiol yn *Y Winllan*, mis Ionawr 1908, sef ffotograff a thestun geiriol o dan y teitl 'ASHANTI: Capel Wesleyaidd, Teikman, Gogledd Ashanti'.

fath. Drwg genyf ddyweyd eu bod yn euog o aberthu dynion i'w duwiau, ond y mae'r arferiad creulon hwn yn lleihau er pan y daethant i gysylltiad â Phrydain. Cynyrcha y tir *rice*, siwgr, *cocoa* a thybacco. Y prif allforion (*exports*) ydyw llwch-aur ac olew-palmwydd.

Penaeth Ashanti a'i Swyddogion.

Ymwelwyd â Kumasi, prif dref gwlad Ashanti, gan un o'n Cenhadon, y Parch. T. B. Freeman, mor foreu a 1838, ac yn mhen tair blynedd ar ol hyny sefydlwyd ein Cenhadaeth yno. Cafodd y gwaith ei rwystro yn fynych yn y gorphenol gan ryfeloedd; ond erbyn hyn, wedi cael heddwch, y mae pethau yn gwisgo gwedd fwy gobeithiol. Y mae genym

Darlun 65 - 'ASHANTI: Capel Wesleyaidd, Teikman, Gogledd Ashanti', Y Winllan, Ionawr 1908

Dengys y ffotograff uchod grŵp o bobl o Ashanti, a nodir yn y capsiwn o dan y darlun mai Pennaeth Ashanti a'i Swyddogion a bortreadir yma. Gellir dod o hyd i'r union ddarlun wrth chwilio ar y We, sy'n awgrymu ei fod yn ddarlun poblogaidd a mwy na thebyg wedi cael ei fenthg gan *Y Winllan*. Mae Ashanti yn ne Ghana heddiw, ac roedd yn rhan o'r ymerodraeth Brydeinig ar ddiwedd y bedwaredd ganrif bymtheg a dechrau'r ugeinfed ganrif (Sonnenburg, Page 2003, t. 238). Mae'r darlun yn ffurfiol, hynny yw, mae'r unigolion wedi eu gosod mewn trefn benodol ar gyfer y ffotograff. Gwelir y bobl yn gwisgo blancedi neu fentyll i orchuddio un ysgwydd gan ddal ffyn, sydd fwy na thebyg yn adlewyrchu eu gwisg draddodiadol. Sylwer ar y dyn sy'n eistedd yng nghanol y darlun yn gwisgo het uchel - gellir casglu oddi wrth y

testun geiriol mai'r pennaeth ydyw, '[g]welwch fod y pennaeth wedi cael gafael ar het silk, ac y mae yn edrych mor bwysig a phe b'ai yn gwisgo coron aur!'. Mae'n amlwg bod yr het wedi tynnu sylw'r awdur, ac mae am i'r darllenydd sylwi arni hefyd; ceir perthynas agos rhwng y geiriau, y darlun a'r darllenydd felly. Mae'r het yn nodweddiadol o Oes Fictoria, ac yn dangos dylanwad Prydain ar wledydd a oedd yn rhan o'r ymerodraeth. Felly, er bod hunaniaeth trigolion Ashanti i'w gweld yn eu gwisgoedd, mae dylanwadau'r ymerodraeth Brydeinig yn glir yn y darlun. Dengys yr enghraifft hon berthynas gymhleth rhwng y brodorion a'r cenhadon. Ceir hybridedd yn yr eitem, hynny yw, cymysgu dylanwadau a diwylliannau, sef y wisg draddodiadol a'r het silc yn yr enghraifft hon. Mae hybridedd yn cyfeirio at ffurf newydd, drawsddiwylliannol o ganlyniad i goloneiddio: '[t]he phrase ethnic hybridity, although open to varying interpretations, denotes the way that elements from diverse, seemingly contradictory cultures can, without losing their uniqueness, meet and combine to create a third space of identity...' (Nyman, Kuortti 2007, t. 222). Ond yn ôl Bhabha a Franz Fanon, sef dau o feddylwyr pennaf astudiaethau ôl-drefedigaethol, mae anghyfartaledd yn bresennol yn y berthynas hon rhwng dau ddiwylliant (Bhabha, 1994; Fanon, 1967). Efallai bod modd honni bod yr awdur yn gweld yr het yn cael ei gwisgo gan y pennaeth fel rhywbeth difyr a bod y brodorion hyn yn cael eu trin gan y Prydeinwyr fel pobl 'ddiniwed' ac israddol gan mai nhw sy'n dynwared y dyn gwyn. Wrth gymhwyso dull Barthes o ddadansoddi delweddau i'r enghraifft hon, gellir honni bod yr arwyddion yn y darlun yn gymysg (Affricanaidd/Prydeinig), gwneir hyn er mwyn helpu'r darllenydd i weld math o bontio rhwng y ddau ddiwylliant, ond mewn ffordd nawddoglyd tuag at y brodorion.

Honna Darch: 'The Christian faith, as presented by European missionaries, came in a package' (2009, t. 243). Er mai prif amcan y cenhadon oedd rhannu neges Gristnogol, roeddent ar yr un pryd yn trosglwyddo eu diwylliant a'u moesau. Felly, gellir gweld effaith imperialaeth yn glir yn y portread, ond gellir dadlau mai imperialaeth anfwriadol sydd o dan sylw: '[b]ut in most cases this was an incidental imperialism - an 'imperialism of result' rather than an 'imperialism of intent'. Missionaries were primarily messengers of the Christian gospel and its attendant values. Where their presence aided imperial advancement, it was always incidental to that primary purpose' (Darch 2009, t. 246). Ond, mae'r dadleuon ynghylch imperialaeth yn gymhleth a'r trafodaethau'n eang, felly mae'n

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

rhaid bod yn ofalus peidio â gorgyffredinoli ynghylch bwriad y cenhadon. Mae'r geiriau hefyd yn adlewyrchu dylanwad y cenhadon Prydeinig ar y brodorion. Dywedir yn y frawddeg gyntaf: '[d]rwg gennyf ddyweyd eu bod yn euog o aberthu dynion i'w duwiau, ond y mae'r arferiad creulon hwn yn lleihau er pan y daethant i gysylltiad â Phrydain'. Dyma enghraifft o ddisgwrs sy'n cyfiawnhau disodli'r arferion brodorol gyda Christnogaeth a diwylliant Ewropeaidd, gwyn; cyflwynir diwylliant Cristnogol y Gorllewin fel un sy'n gwareiddio. Yn sicr, mae anghydraddoldeb hiliol wrth wraidd y ffordd y caiff arferion a diwylliannau brodorol eu disgrifio (am drafodaeth fanylach ar amlddiwylliannedd ac aralledd trwy gyfrwng y Gymraeg, gweler cyfrol Lisa Sheppard, *Y Gymru 'Ddu' ar Ddalen 'Wen'* (2018)).

Ceir defnydd o bropiau yn ogystal yn y portread o Lama Tibetaidd yn *Perl y Plant*, Ionawr 1908, mewn eitem o dan y teitl 'Nen y Byd'. Gwelir isod fod y portread mewn ffrâm hirgron ac yn dangos dyn â barf, yn gwisgo clogyn a chwfl iddo ac yn dal propiau yn ei ddwylo. Yn sicr, mae amlygrwydd y propiau, yn ogystal â gwisgoedd, yn gosod y portread o'r bobl y tu hwnt i Brydain ar wahân i'r portreadau a welwyd eisoes yn y cylchgronau. Gwelir rhyngweithio clir rhwng y geiriau a'r darlun yn yr enghraifft hon hefyd, wrth i'r awdur 'JLR' gyfeirio ac esbonio'r olwyn weddi a'r 'pader-gadwyn' a welir yn y portread: '[y]n y darlun isod gwelwch Lama Tibetaidd a'i Olwyn Weddi yn ei law. Yn ei law chwith, deil ei bader-gadwyn...'. Cyfeiria'r bader-gadwyn at y gleiniau y mae'r Bwdhyddion yn eu defnyddio i'w cynorthwyo gyda'u gweddïau, hynny yw, er mwyn cyfrif faint o weithiau maent yn adrodd *mantras*.

'Gweld llais a chlywed llun'?: Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Y PERL.

5

Yn y darlun isod, gwelwch Lama Tibetaidd a'i Olwyn Weddi yn ei law. Yn ei law chwith, deil ei bader-gadwyn.

LAMA TIBETAIDD A'I OLWYN WEDDI.

Bob cylchdro a wna yr Olwyn, cyfrifa dros ei fys un glain ar y bader-gadwyn, felly ym mhen yspaid—neu erbyn gorphen ei daith, os bydd yn teithio—gall wybod pa sawl cylchdro a

Darlun 66 - 'Lama Tibetaidd a'i Olwyn Weddi', Perl y Plant, Ionawr 1908

Gellir canfod y darlun hwn ar gerdyn post o'r cyfnod [gweler isod]. Byddai'r cylchgrawn wedi benthyg y darlun, felly, a chreu testun geiriol o'i amgylch.

'Gweld llais a chlywed llun!': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Darlun 67 - 'A Buddhist Priest in India Postcard'

Prif bwrpas y testun ysgrifenedig a'r darlun yw addysgu'r darlennydd. Ar yr olwg gyntaf, nid yng nghyd-destun cenhadu y trafodir y Lama, ond yn hytrach fel enghraifft o un o ryfeddodau'r byd. Ceir gwybodaeth ddaearyddol a hanesyddol am y wlad ar ddechrau'r eitem, cyn mynd ati i sôn am ei grefydd, sef Bwdyddiaeth. Esbonnir: 'Tibet yw yr unig wlad Baganaidd yn y byd yn awr lle nad oes yr un Cenhadwr yn byw ynddi. Nid am nad oes ddigon yn barod i lafurio yno yw y rheswm am hyn, ond am na wna y brodorion ganiatáu i'r un tramorwr o'r gwledydd gorllewinol drigo o fewn y terfynau'. Ond ceir neges glir ar ddiwedd y testun, a gofynnir i'r darllenwyr: '[w]el, ddarllenwyr anwyl y PERL, a wnewch chwi uno mewn gweddi daer ar i Dduw i agor dorau gwlad Tibet, fel y byddo i'r Cenhadon allu myned i fewn i gyhoeddi anchwiliadwy olud Crist?'. Mae'r gwrthrych sy'n ymddangos yn y portread hwn yn gysylltiedig â diwylliant a chrefydd Tibet, heb unrhyw ddylanwad o du Prydain, yn wahanol i'r enghraifft gynharach felly. Nid oedd cenhadon wedi gallu cael mynediad i'r wlad

'Gweld llais a chlywed llun'?: Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

yng nghyfnod ysgrifennu'r eitem, felly ni welir dylanwad Ewropeaidd, gwyn ar ddiwylliant y wlad. Er y dechreu'r eitem fel darn addysgiadol, mae'r neges yn y pen draw yn ymwneud â chenhadaeth. Gwelir agenda'r awdur yn glir wrth iddo annog darllenwyr y cylchgrawn i weddïo dros achubiaeth y bobl yn Nhibet.

Mae'r arfer o annog y darllenwyr i weddïo ac i godi arian ar gyfer y genhadaeth dramor i'w weld yn *Y Winllan* hefyd, er enghraifft, i gyd-fynd â'r portread o 'Y Parch W. S. Dodd ac "Arthur"' ym mis Mehefin 1908, a welir isod. Ni ddywedir pa wlad sydd o dan sylw yma, ond cyfeirir at Arthur fel bachgen bach Tamil, sy'n cysylltu'r darlun gyda chenhadaeth y Wesleaid yn Ceylon (Sri Lanka heddiw).

Y Parch. W. S. Dodd ac "Arthur."

ENW llawn y bachgen bach siriol hwn sydd a'i law ar ysgwydd y Cenhadwr ydyw Arthur William Devanesan Desikan Muttu. Gofynnodd Shakespeare "Beth sydd mewn enw?" Gwyddoch beth yw ystyr y ddau enw cyntaf, Pur, Gorchfygwr, onite? Wel, ystyr y tri enw arall ydyw, Caredig gan Dduw, Nefol, Trysor. Gwelwch felly fod gan Arthur bach enw swynol dros ben, er morfaith ydyw. Bachgeu bach Tamil ydyw Arthur, ac y mae yn fab i swyddog uchel a chyfoethog. Ond bu farw ei dad pan yr oedd Arthur yn blentyn, a phriododd ei fam ŵr arall. Nid oedd gan Arthur gartref wed'yn. Ond cymerwyd ef i'r ysgol Wesleyaidd, ac y mae wedi tyfu i fyny yn fachgen da, deallgar, a dedwydd. Dywed ei fod am fod yn bregethwr ar ol tyfu i fyny.

Cagliadau Cenhadol Plant Cymru.

DA genyf ddyweyd fod plant Wesleyaidd Cymru wedi casglu y flwyddyn ddiweddar y cyfanswm o £870 16s. 2c. at y Genhadaeth Dramor. Credaf mai dyma y swm mwyaf a gasglwyd erioed gan ein plant. Y mae pob un o'r Tair Talaeth a Llundain yn dangos cynydd ar y flwyddyn o'r blaen. Fel hyn y safant :-

	£	s.	c.		£	s.	c.
Talaeth y De ..	298	5	3	Cynydd	41	18	0
Talaeth I. y Gogledd ..	315	11	10	"	33	19	0
Talaeth II. y Gogledd ..	215	6	3	"	46	8	8
Llundain	41	12	10	"	1	13	3
	<u>£870 16 2</u>				<u>£123 19 7</u>		

Credaf fod y *Winllan* wedi bod yn dipyn o help i gael y cynydd hwn. Hwb arall y flwyddyn nesaf eto, ac fe wneir *milo bunau* gan y plant.

Darlun 68 - 'Y Parch. W. S. Dodd ac "Arthur."', Y Winllan, Mehefin 1908

Mae'r ffotograff yn un anffurfiol, yn wahanol i'r portreadau ffurfiol a welwyd eisoes o'r arweinwyr crefyddol a'r aelodau Seneddol sydd wedi eu gosod yn ofalus mewn stiwdio ffotograffydd. Ni welir llawer o bortreadau yn y cylchgronau o bobl yn gwenu, felly mae'r enghraifft hon yn eithriad. Cysylltir plentyndod yn y darlun â hapusrwydd a hwyl. Sylwer hefyd ar fraich y plentyn o gwmpas y cenhadwr, sy'n awgrymu cyfeillgarwch a pherthynas glôs. Yn y testun byr o dan y ffotograff, rhoddir sylw i enw'r bachgen bach yn y llun, sef, Arthur William Devanesan Desikan Muttu. Esbonnir ystyr ei enw, sef pur, gorchfygwr, caredig gan Dduw, nefol a thrysor. Dywedir ei fod yn blentyn amddifad wedi marwolaeth ei

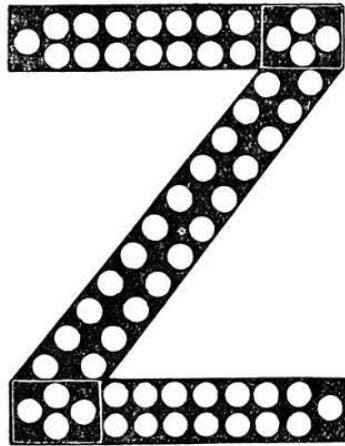
dad ond ei fod yn mynychu ysgol Wesleiaidd. Ceir neges gadarnhaol a moesol ar ddiwedd yr eitem: 'y mae wedi tyfu i fyny yn fachgen da, deallgar a dedwydd' a dywedir bod Arthur eisiau mynd yn bregethwr pan fydd yn hŷn, sy'n adlewyrchu ymgais y cenhadon yn y cyfnod i feithrin pregethwyr o'r boblogaeth leol. Felly caiff yr eitem ei ddefnyddio i bwysleisio negeseuon Cristnogol ynghylch moesau a gwaith y cenhadon Methodistaidd, a cheir cadarnhad o werthoedd sylfaenol a'r gred bod Cristnogaeth yn gwareiddio ac yn gwella'r byd: '... whatever their theoretical views and however hard they may have tried to avoid it, it was virtually impossible for missions to avoid being practically involved in promoting European values and influence whether actively or passively' (Darch 2009, t. 1).

Trosglwyddir y ffydd Gristnogol i Arthur, a gyda hynny rhennir diwylliant a moesau Prydeinig. Dengys y darlun hwn gyfeillgarwch ac agosatrwydd, ond fel yr awgryma ysgolheigion megis Darch, nid yw'r sefyllfa mor ddu a gwyn â hynny. Mae'r berthynas rhwng y ddau unigolyn yn gymhleth, a gellir honni ei bod yn berthynas rhwng yr uwchraddol a'r israddol.

Sylwer hefyd ar yr ystadegau ar waelod y dudalen ynglŷn â chasgliadau cenhadol plant Cymru dros y flwyddyn. Mae lleoli'r wybodaeth o dan y testun am Arthur fwy na thebyg yn fwriadol gan fod Arthur yn enghraifft o blentyn sy'n elwa o gyfraniadau'r plant at y genhadaeth dramor. At ei gilydd, mae lleoliadau'r eitemau hyn, a'r wybodaeth a ddarperir trwy'r ffotograff, y testun geiriol a'r ystadegau yn dangos agenda amlwg, sef annog y darllenydd i godi arian a chyfrannu at yr achos. Digwyddai hyn yn y cylchgronau i oedolion hefyd: '[b]u ymgyrchu cyson drwy gyfrwng y wasg. Nid oes un rhifyn o'r *Cronicl Cenhadol yn Y Drysorfa* nad yw'n cynnwys tri neu bedwar llythyr yn adrodd llwyddiannau a threialon y gwaith gyda'r gri gyson am weithwyr ynghyd â'r angen am gefnogaeth gartref' (Jones 2001, t. 454). Felly, nid oedd modd osgoi'r disgwrs ynghylch y Genhadaeth. Fel y gwelwyd yn yr eitemau a drafodwyd eisoes, roedd trafod anwareidd-dra'r brodorion, y llawenydd eu bod wedi dyfod yn Gristnogion a brolio am gyfraniad y Cymry i'r ymdrech hon trwy anfon cenhadon a chodi arian yn normaleiddio'r disgwrs trefedigaethol yng nghyd-destun y genhadaeth. Efallai bod darllenydd *Y Winllan* yn rhy ifanc i fynd yn genhadon tramor, ond roeddent yn ddigon hen i'r golygyddion a'r awduron allu plannu syniadau ynghylch codi arian ar gyfer yr achos.

Ceir enghraifft fwy creadigol o annog y darllenwyr i godi arian yn ymddangos yng nghylchgrawn *Perl y Plant* ym mis Ionawr 1900 yn yr eitem 'Cymdeithas Genhadol y Zenana'. Cyfeiria'r teitl at gymdeithas a sefydlwyd yn 1880 i ddanfod merched yn genhadon at ferched India, a'u dysgu i ysgrifennu, darllen a'u 'dysgu i garu Iesu' (gan nad oedd merched India yn cael gwrandao ar y cenhadon gwrywaidd). Mae dau ddarlun yn rhan o'r eitem sef 'Y Cenadon yn Dysgu Y Gweddwon yn Amrirsar, India' a 'Genethod Indiaidd yn Ysgol Zenana'. Zenana yw'r enw ar y rhan o'r tŷ yn yr India lle y trig y merched, a sonnir yn y testun geiriol am ddynion cyfoethog India yn cadw merched y tŷ mewn un ystafell. Cyflwynir y dynion hyn fel unigolion creulon: '[h]yd nes y bu i'r llywodraeth Brydeinig eu rhwystro, arferai y tadau ladd y genethod na fyddai arnynt eu heisieu pan yn fabanod'. Crybwyllir hefyd grefydd India, sef Hindwiaeth a Mwslemiaeth a'u harfer o addoli 'yr eilunod dirif'. Ar ddiwedd y testun, dywed yr awdur: '[m]ae Duw yn Ei ragluniaeth wedi rhoddi yr India a'i 300 miliwn pobl o dan ein rheolaeth ni yn Mhrydain', felly ceisir rhoi cyfiawnhad moesol dros ymyrraeth yr ymerodraeth.

Ynghyd â'r uchod, ceir darlun o'r brif lythyren Z â thyllau ynddi. Esbonnir yn y geiriau: 'yr ydym wedi rhoddi Z ar y dechreu. Mae yna 60ain o dyllau ynddo. Ewch a'r PERL at eich cyfeillion, gofynwch iddynt roddi ceiniog at y gymdeithas a rhoi pin drwy un o'r tyllau yn y Z. Erbyn tyllyn pob twll bydd genych bum' swllt; torwch y Z allan ac anfonwch ef i Olygydd y Perl...'. Gwelir y templed sy'n cyd-fynd â'r dasg ymarferol isod:

CYMDEITHAS GENHADOL Y ZENANA.

ZENANA ydyw yr euw a roddir ar y rhan o'r ty yn yr India lle y trig y merched. Yn nhai y cyfoethogion cedwir y merched ar eu penau eu hunain mewn ystafell neu ystafelloedd na chaiff neb ond gwr y ty fyned iddynt, ac na chaiff y merched ddod allan o honynt. A dyna lle eu gadewir hwy heb ddim i'w wneyd, na dim i feddwl am dano, canys nis gall yr un o honynt o'r bron ddarllen. Nid rhyfedd o dan y fath amgylchiadau i ddrygau o'r fath waethaf fagu yn eu mysg.

Mae hynyna yn dangos fod eu cyflwr yn ddigon truenus; eithr nid yw hynyna ond rhan fechan o'r trueni. Ychydig groesaw ga geneth yn India pan ei genir. Hyd nes y bu i'r llywodraeth Brydeinig eu rhwystro, arferai y tadau ladd y genethod na fyddai arnynt eu heisieu pan yn fabanod. A gwneir hyn yn aml eto rhag y gost o'u cadw a rhag gorfod rhoddi cynysgaeth iddynt wrth eu priodi.

Darlun 69 - 'Cymdeithas Genhadol y Zenana', Perl y Plant, Ionawr 1900

Ym mis Mawrth 1900 dywedir: 'Miss A. Jones, Tynant Cottage, Llanafan, oedd y gyntaf i hel ceiniogau a gwneyd tyllau yn y Z'. Mae'r agwedd ymarferol a chyffyrddadwy hon yn dangos defnydd arall i'r darluniau yn y cylchgronau. Yn ychwanegol at y defnydd didactig a'r defnydd esthetaidd, gall ddarluniau fod er defnydd ymarferol. Anogir y darllenwyr i ddefnyddio'r cylchgrawn at ddiben ar wahân i ddarllen: rhoddir cyfarwyddiadau i'r darllenwyr i dynnu'r tudalen o'r cylchgrawn, ei ddefnyddio a'i ddanfon at y golygydd. Gellir hyd yn oed ddadlau fod y gweithgaredd yn fath o bropaganda er mwyn gwneud y weithred

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

o gasglu arian yn fwy dymunol. Gwelir yr awdur yn gwreiddio elusengarwch fel rhinwedd i'r darllenwyr ei efelychu.

2.10.5. Agweddau tuag at hil

Mae rhai sylwadau ac eitemau y cyfeirir atynt yn yr adran hon yn amlwg yn annerbyniol; mae'r enghreifftiau yn gynnwys y cyfnod ac yn dangos agwedd wahanol iawn tuag at hil o gymharu â'r hyn sy'n dderbyniol heddiw. Nid y bwriad yw cyfiawnhau nac amddiffyn y sylwadau ond adlewyrchu a dadansoddi cynnwys y cylchgronau a'r disgwrs yn y cyfnod. Wrth drafod a disgrifio'r bobl o wledydd tramor yn y cylchgronau i blant, defnyddir geiriau megis 'tywyll eu moesau' ac 'anwybodus', ac felly mae'r ieithwedd yn amlygu cysyniadau hiliol. Roedd gwahaniaethu ar sail hil yn rhan o ddiwylliant y cenhadon yn y bedwaredd ganrif ar bymtheg yn ôl Darch:

This was not, of course, because missionaries were racists *per se*, or more racist than the rest of contemporary society, merely that the whole relationship between European and Pacific islander or African was viewed, by both sides, as a relationship between superior and inferior' (2009, tt. 29-30).

Cyfeirir at y ddwy ochr yn mabwysiadu'r safbwynt hwn, sy'n awgrymu fod rhyw fath o ddealltwriaeth heddychlon rhwng yr Ewropeaid gwyn a'r brodorion. Mae'n bosib fod hyn yn wir, ond hefyd mae'n bosib mai defnyddio'r gred hon i gyfiawnhau'r berthynas hierarchaidd rhyngddynt a wneir. Roedd cyfeiriadau fel yr uchod yn gyffredin yn y cyfnod ac ymhell cyn hynny, er enghraifft yn emyn John Elias 'Ai am fy meiau i':

A'i waed a ylch yr Ethiop du
Yn lân fel eira gwyn

Newidiwyd y geiriau yn ddiweddarach i 'A'i waed a ylch y galon ddu/Yn lân fel eira gwyn'. Enghraifft arall yw William Williams Pantycelyn yn sôn am olchi'r aflan, 'Negro Duaf' o'r emyn 'Tyred, Iesu, I'r Anialwch' (Jones, D. A. 2011, t. 422). Dengys hyn anwybodaeth y

cyfnod, fel y dywed E. Lewis Evans yn 1945: '[g]anrif yn ôl ni wyddai neb nemor ddim am gyfandir Affrica...' (1945, t. 91). Yn deillio o hyn mae stereoteipio o ran hil yn amlwg iawn. Er enghraifft, yn yr eitem ar 'Ashanti' [gweler y darlun uchod ar dudalen 165], dywedir yn y testun: '[f]el negroaid yn gyffredin, y maent yn hynod o ofergoelus'. Yma, mae'r oruchafiaeth Ewropeaidd, Gristnogol, wyn yn amlwg yn y modd y cyffredinolir am bobl yn ôl lliw eu croen. Tynnir sylw yn ogystal at eu harfer o addoli coed a cherrig, a datgan: '[d]rwy genyf ddyweyd eu bod yn euog o aberthu dynion i'w duwiau...'. Mae'r ystrydebau sy'n cael eu cysylltu gyda phobl dduon yn yr eitemau o dan sylw yn negyddol iawn, ac yn cynnwys eu bod yn ofergoelus, yn aberthu pobl, yn eilunaddoli, ac yn ganibaliaid: '[t]hus for centuries Africa, "the Dark Continent," was tarred with "the most negative stereotypes... of barbaric practices, bloody human sacrifice, cannibalism, slavery and fetishism, that it was the duty" of European colonizers to extinguish, even if that meant enslaving or exterminating Africans' (Brantlinger 2011, t. 19 yn dyfynnu MacMaster 2001, t.75). Mae'r gred bod Prydain, y cenhadon a'r weithred o drefedigaethu wedi eu hachub rhag eu harferion creulon, yn cael ei gynnal yn y cylchgronau (gwelwyd hyn eisoes yn yr eitem ar Gymdeithas Genhadol Zenana). Felly, gellir dadlau bod y stereoteipiau yn cael eu pwysleisio er mwyn cyfiawnhau ymyrraeth Prydain, 'stereotypes that helped consolidate and justify British imperial authority' (Brantlinger 2011, t. 12).

Cred boblogaidd arall yn y cyfnod oedd y byddai'r hiliau a ystyrid y mwyaf datblygedig a gwâr, hynny yw y rhai gwyn, gorllewinol yn disodli'r hiliau a ystyrid yn anwaraidd (Lindqvist, 1996: 107). Defnyddiwyd cysyniad Charles Darwin 'trechaf treisied' neu 'the survival of the fittest' yn y cyfnod i gyfiawnhau dylanwad ac ymddygiad yr hiliau 'uwchraddol' a'u hagweddau hiliol yn y cyfnod. Ond er yr hiliaeth a nodweddi'r cyfnod, gwelir enghreifftiau yn y cylchgronau yn pwysleisio bod y brodorion yn bobl a haeddai barch hefyd. Er enghraifft, yn *Perl y Plant* ym mis Mehefin 1903, ceir eitem yn cynnwys dau ffotograff o dan y teitl 'Pob Llwyth ac Iaith'. Dengys y darlun cyntaf bedwar o frodorion yng Nghanada, a'r ail ddau o blant o Affrica.

POB LLWYTH AC IAITH.

AR hyn o bryd mae llawer o bobl yn ymfudo o'r wlad hon i ddau barth o'r byd. Un ydyw Canada, yn America. Ymestyna y wlad hon ar draws y cyfandir mawr, o Fôr y Werydd (*Atlantic Ocean*) hyd y Tawelfôr (*Pacific Ocean*). Mae y rhanau agosaf atom wedi eu poblogi er's amser, ond yn y gorllewin pell, ymestyna canoedd o filldroedd o dir gwastad, ac i'r rhan hono y dylifa pobl o'r wlad hon.

Er ys deugain mlynedd yu ol, sefydlodd yr S.P.G.—Cymdeithas Lledaeniad yr Efyngyl—esgobaeth yno. Indiaid

oedd y trigolion. Ychydig iawn o grefydd sydd gan y bobl hyn. Credant mewn rhyw ysbryd mawr, ac addolant luniau pren; ond erbyn hyn y mae llu mawr o honynt yn credu yn Iesu Grist.

Dyma i Blant y PERL lun pedwar o honynt. Canant foren y Nadolig, 'Ó! deuwch, ffyddloniaid,' mor falched a'r un o honom am eni ein Ceidwad. Ond mae yr esgobaeth mor fawr a'r offeiriaid mor ychydig, fel y mae canoedd o'r Indiaid ac o Brydeinwyr heb neb i'w dysgu, ac i gynnal gwas-aeth iddynt. Cofied plant yr Eglwys hyn pan gânt gyfleusdra i roddi eu ceiniog at y gymdeithas.

Y rhan arall o'r byd y mae pobl y wlad hon yn myned iddi yn awr yw Deheudir Affrica. Yr ym wedi son am y Caffriaid o'r blaen. Anhawdd credu fod plant *bach* yn dduon. Yr

Darlun 70 - 'Pob Llwyth ac Iaith', *Perl y Plant*, Mehefin 1903

oeddwn yn ddigon cynefin a gweled dynion duon, a merched duon. Ond pan welais blant bach duon, heb ddim ond rhyw grysbach am danynt, yn rhedeg ac yn chwareu o'm cwmpas, eu penau fel gwlan oen bach du, a'u breichiau a'u coesau fel prenau simdda', nis medrwn yn fy myw beidio ag edrych arnynt a synu. A pheth rhyfedd fyddai gweled ysgol yn llawn o blant bach duon! Eto mae gan yr S.P.G. lawer o ysgolion felly yn Affrica. Zonnebloem y gelwir un

ysgol, ac yn yr ysgol hon, meibion i'r penaethiaid geir yn benaf. Wele enwau tadau rhai o honynt:—Lobengula, Linchwe, George Moshesh, Molapo Moshesh, Laugalibalele, Makaanha, a Lewanika!

Wedi'r cyfan, nid yw plant bach duon ond rhywbeth tebyg i blant bach gwynion. Edrychwch ar y Caffir bach hwn yn llefain, yn union fel rhai o blant nes adref.

Ond er fod eu croen yn ddu, mae yn bosibl gwneyd eu heneidiau bach yn wynion. Wedi eu bedyddio yn y Glân Fedydd, a'u cadw yn lân drwy ras Iesu Grist, cânt ryw ddiwrnod eu gwisgo mewn gynau gwynion.

Darlun 71 - 'Pob Llwyth ac Iaith', *Perl y Plant*, Mehefin 1903 (b)

Mae naws a chywair y geiriau sy'n cyd-fynd â'r portreadau yn sylwebaeth bersonol yn hytrach nag yn ddarn ffeithiol. Un o'r prif bethau y sylwir arno wrth i'r awdur ddisgrifio'r ail ddarlun yw'r gyfeiriadaeth gyson at liw croen y brodorion; nodir: '[a]nhawdd credu fod plant bach yn dduon... A pheth rhyfedd fyddai gweled ysgol yn llawn o blant bach duon!'. Mae'r brawddegau hyn yn deillio o'r diffyg cyswllt rhwng hiliau a diwylliannau'r byd. Sylwer hefyd ar y defnydd o'r ebychnodau sy'n awgrymu bod y wybodaeth hon, sef y ffaith bod plant du yn bodoli, yn destun syndod i'r awdur ac i'r darllenwyr. Gwelir ansicrwydd ynghylch sut i drafod y plant; maent yn ddieithr, a thueddir i negyddu pethau anghyffredin. Ond hefyd

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

pwysleisir eu bod yn fodau dynol: '[w]edi'r cyfan, nid yw plant bach duon ond rhywbeth tebyg i blant bach gwynion'. Ac o dan y darlun o'r plant yn Affrica, nodir: '[o]nd, er fod eu croen yn ddu, mae yn bosibl gwneyd eu heneidiau bach yn wynion. Wedi eu bedyddio yn y Glân Fedydd, a'u cadw yn lân drwy lesu Grist, cânt ryw ddiwrnod eu gwisgo mewn gynau gwynion'. Neges debyg a gyflwynir yn *Perl y Plant*, mis Ionawr 1909, yn yr eitem 'Y Cyfandir Tywyll' gan J Lambert Rees sy'n sôn am gyfandir Affrica. Er y cyfeirir at y bobl fel rhai 'anwybodus iawn ac yn 'dywyll' eu moesau', pwysleisir: '[w]edi'r cyfan, mae'r brodorion duon hyn yn debyg iawn i ni. Teimlant boen a theimlant ddedwyddwch yr un fath ag y gwnawn ni, ac y mae ganddynt eneidiau anfarwol fel ninau'. Pwysleisir felly fod pob bod dynol yn debyg yng ngolwg Duw, a dyma'r rheswm dros genhadu yn eu plith. Ceir hefyd bwyslais ar elfennau corfforol sy'n wahanol. Disgrifir y plant yn y darlun uchod: 'eu penau fel gwlan oen bach du, a'u breichiau a'u coesau fel prenau simdda' (*Perl y Plant*, Mehefin 1903). Mae'r cymariaethau uchod yn ffordd o ddisgrifio rhywbeth anghyffredin. Mae'n debyg na fyddai'r darllenydd wedi gweld brodor o Affrica, felly mae'r disgrifio manwl yn gymorth i ddeall rhywbeth a fyddai wedi bod yn anghyffredin a hynny mewn ffordd sy'n pwysleisio dieithrwch a rhyfeddod pobl Affrica.

Yn ogystal, ceir disgrifiad manwl o nodweddion corfforol mewn eitem ar lwyth y Zulus yn *Perl y Plant*, Ionawr 1909:

Mae gwefusau y brodorion fel rheol yn drwchus, a'u danedd yn wynion. Mae y danedd gwynion hyn, ynghyd â gwyn y llygaid yn dangos allan yn amlwg dros ben mewn cydmariaeth i groen du y wyneb. Mae y trwyn a'r talcen yn isel, asgwrn y rudd yn uchel, yr ên isaf fynychaf yn hir, ac ymddengys y croen du yn ddisglaer fel pe buasai wedi ei eneinio âg olew (t.8).

Gwelir disgrifio manwl yn y testun, sy'n cysylltu gyda'r diddordeb Fictoraidd mewn dosbarthu nodweddion corfforol gwahanol bobloedd yn ôl eu hil a'u tras. Rhinwedd arall y manylir arni yw'r gwallt. Gwelir isod y portread sydd yn cyd-fynd â'r testun geiriol uchod.

'Gweld llais a chlywed llun'? Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

DYNES IEUANC O LWYTH Y ZULUS. EI GWALLT NATURIOL YW Y TALP SYDD AR EI PHEN.

Darlun 72 - 'Dynes ieuanc o Lwyth y Zulus', *Perl y Plant*, Ionawr 1909

Mae'r darlun yn llenwi tudalen gyfan. Sylwer ar y capsiwn o dan y darlun: 'Dynes ieuanc o lwyth y Zulus. Ei gwallt naturiol yw y talp sydd ar ei phen'. Mae'r capsiwn yn crynhoi'r darlun ac yn cyfeirio yn uniongyrchol at y gwallt. Ceir perthynas agos iawn rhwng y portread a'r geiriau yn y capsiwn, felly. Yn y testun ysgrifenedig sy'n cyd-fynd â'r darlun yn y cylchgrawn, cyfeirir yn gyffredinol at wallt y brodorion: '[m]ae gwallt y Negroaid yn grych ac yn gnwd du fel gwllân ar eu penau. Rhoddant yn aml fath o glud (*glue*) du yn eu gwallt er mwyn peri iddo sefyll i fyny yn bigwrn uchel...'. Disgwylir i'r darllenydd wneud y cysylltiad rhwng y geiriau a'r portread. Darperir arweiniad wrth ddadansoddi'r darlun sy'n ei wneud yn destun darllenol felly, heb lawer o ryddid i'r darllenydd i ddod i'w gasgliad ei hun. Mewn disgrifiadau o'r fath,

gwneir pobl Affrica yn destun syndod gan atgyfnerthu'r syniad mai traddodiad Cristnogol y dyn gwyn yw'r norm.

Mae perthynas anghyfartal rhwng y 'norm' Cristnogol a'r arall egsotig, brodorol, ond rhan o'r berthynas hon yw'r ysfa i helpu ac achub pobl o wledydd eraill. Cyfeiria D. A. Jones at y cyferbynnu a oedd yn nodweddu'r meddwl cenhadol: "'gwybodaeth" am Grist a'i farw iawnol yn lle'r "anwybodaeth" hebdo; bywyd sy'n "oleuni" yn lle'r "tywyllwch" mewn "ofergoeliaeth ac oferedd"; "bywyd tragwyddol" yn lle "damnedigaeth"' (2011, t. 431). Sefydlwyd ysgolion gan y cenhadon er mwyn addysgu'r bobl fel eu bod yn gallu darllen gair Duw (Jones, D. A. 2011, t. 459). Ond yn ogystal ag addysgu'r bobl o wledydd eraill am grefydd, defnyddiwyd yr eitemau o dan sylw i annog darllenwyr y cylchgronau i sylwi ar eu sefyllfa eu hunain, a'r sefyllfa yng Nghymru a Phrydain. Er enghraifft, yn *Trysorfa y Plant* (Ionawr 1897) ceir eitem ar 'Y Brenin Kama a'i fab', sy'n cynnwys ffotograff o ddyn a phlentyn yn eistedd mewn coedwig i gyd-fynd â thestun ysgrifenedig sy'n cynnwys cefndir yn unigolion. Tynnir sylw penodol at weithred arbennig gan y Brenin Kama, sef:

Mae Kama, brenin y Bechuanaland yn Affrica... newydd fod drosodd yn Lloegr, yn gofyn am help y Frenhines a'i swyddogion i gadw diodydd meddwol allan o'u gwlad... Pe buasai Cristionogion Prydain Fawr wedi ymddwyn tuag at y felltith hon fel Kama, buasai ein gwlad ni mor lân oddiwrth y drwg heddyw ag ydyw ei wlad yntau (t. 23).

Mae'r Brenin yn Gristion, ac anogir Prydain i efelychu Bechuanaland yn Affrica, sy'n anarferol o ystyried canfyddiad cyffredinol y cylchgronau ynghylch goruchafiaeth yr Ewropeaid gwyn. Mae'r dyfyniad yn gwyrddroi'r disgwrs arferol gyda'r brodorion yn gosod esiampl i'r Prydeinwyr. Ceir neges Gristnogol amlwg sy'n gweddu i'r cyfnod; roedd dirwest yn bwnc llog wedi'r cyfan [gweler t. 115]. Felly, defnyddir y Brenin Kama a'i wlad fel enghraifft o arfer da er mwyn amlygu problem ym Mhrydain a phwysleisio'r angen am newid.

Defnyddir rhai eitemau yn ogystal i annog darllenwyr y cylchgronau i werthfawrogi eu sefyllfa, er enghraifft yr eitem 'Merched China' yn *Y Winllan* (Mehefin 1910). Ceir ffotograff

'Gweld llais a chlywed llun!': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

hirgrwn o bedair merch o Tsieina, gyda dwy ohonynt yn eistedd, a'r ddwy arall yn sefyll y tu ôl iddynt.

164

Y WINLLAN

MERCHED CHINA.

CHYDIG wyr merched bach y *Winllan* mor fawr yw eu dyled i Iesu Grist. Ym mhob gwlad lle na themlir ei ddylanwad Ei, truenus i'r eithaf yw cyflwr y ferch. Ystyrrir China, mewn llawer o bethau, ar y blaen i ambell wlad anghristionogol, ond ychydig o barch a delir hyd yn oed yno i enethod bach. Yn ol dihareb Chineaidd nid yw deunaw o ferched yn gyfartal i un mab, er i hwnnw fod yn gloff! Meddyliwch am hyn, un bachgen cloff yn werth deunaw o

Darlun 73 - 'Merched China', Y Winllan, Mehefin 1910

Pwysleisir yn y testun geiriol y diffyg parch tuag at ferched yn Tsieina: '[y]n ol dihareb Chineaidd nid yw deunaw o ferched yn gyfartal i un mab, er i hwnnw fod yn gloff!'. Nodir y gwahaniaeth rhwng y farn am ferched yn Tsieina a Chymru: '[n]id fel hyn y llefara rhieni plant y Winllan am eu genethod', a datgan mai'r rheswm am hyn yw bod y Cymry yn Gristnogion: '[g]welwch y gwahaniaeth a wna crefydd Iesu Grist yn syniad pobl am werth

merch'. Ar ddiwedd y testun, trosglwyddir yn uniongyrchol neges i'r darllenwyr benywaidd; dywedir: '[f]erched ieuainc y Winllan, a ydych yn diolch i Iesu Grist am eich cysuron a'ch breintiau? Ni wneir gwahaniaeth rhyngoch chwi a'ch brodyr', efallai nad yw'r datganiad hwn yn hollol wir wrth edrych yn ôl ar hawliau'r ddau ryw yn y cyfnod [gweler y drafodaeth uchod ar y portreadau o ferched ar dudalen 104]. Ond mae'n debyg bod llai o wahaniaethu yng Nghymru nag yn y gwledydd o dan sylw. Mae'r gred fod y Cymry yn fwy blaengar yn eu ffordd o feddwl o ganlyniad i'w crefydd yn amlwg yn y testun. Ond defnyddir yr eitem hon i gyfiawnhau ac i bwysleisio effaith gadarnhaol Cristnogaeth ar Gymru a'r angen i ledaenu'r neges Gristnogol.

Mae diddordeb y cyfnod yn y gwledydd tramor yn amlwg, ynghyd â'r ysfa i wybod mwy am wledydd y byd, eu hanes, eu crefydd, ymddangosiad y bobl a'u harferion; ond mae'r diddordeb pennaf yn deillio o'r ysfa i weld y bobl hyn yn troi'n Gristnogion. O ran y rheswm dros gynnwys yr eitemau darluniadol hyn, mae agenda'r awduron wrth gynnwys yr eitemau yn nodweddiadol o'r ysfa i addysgu ac i foesoli yn y cyfnod. Ceir ymgais amlwg i geisio annog y darllenwyr i ymwneud â'r genhadaeth dramor, yn cynnwys gweddïo a chodi arian, ac mae'r darluniau'n amlwg yn rhan o'r ymgais hon, er enghraifft, y darlun ymarferol yn yr eitem 'Cymdeithas Genhadol y Zenana', *Perl y Plant*, Ionawr 1900. Mae'n amlwg mai er mwyn addysgu'r darllynydd yn bennaf y defnyddir y portreadau rhyngwladol hyn. Defnyddir y geiriau i esbonio'r hyn sydd yn y darluniau a defnyddir y darluniau i arddangos nodweddion penodol a oedd yn perthyn i'r bobl ryngwladol ac i atgyfnerthu'r hyn a ddywedir yn y testunau geiriol. Ar y cyfan, ceir perthynas agos iawn rhwng y geiriau a'r darluniau; cyfeirir at y darluniau yn y geiriau yn fwy aml nag yn unrhyw bortreadau eraill, a hynny gan fod yr awduron yn disgrifio rhywbeth sy'n anghyffredin neu'n egsotig i'r darllynydd. Mae'r eitemau hyn yn destunau darllenol, hynny yw, ni roddir llawer o fylchau i'r darllynydd i greu ystyr a chaiff y darllynydd ei arwain gan y geiriau i sylwi ar bethau penodol yn y portreadau rhyngwladol.

2.11. Casgliad y bennod

Yn sicr, mae'r darluniau'n rhan annatod o'r eitemau portreadol a drafodwyd yn y bennod, a datgelir nifer o bwyntiau arwyddocaol wrth ddadansoddi'r portreadau yng ngoleuni'r cwestiynau ymchwil gwreiddiol. Dylid nodi bod sawl cwestiwn arall wedi codi yn ystod y bennod, er enghraifft, cwestiynau'n ymwneud â choloneiddio, hybridedd, hil, rhywedd, ffeminyddiaeth, ac yn y blaen. O ganlyniad i hyn, mae dadansoddi'r portreadau hyn wedi gofyn am ddull ymchwil a dehongli trawsddisgyblaethol, yn cwmpasu meysydd megis hanes cymdeithasol ac ôl-drefedigaethedd. Yn ddiamau, gwelir bod y portreadau'n hynod boblogaidd yn y cyfnod ac yn datgelu llawer am hunaniaeth ac agendâu'r cylchgronau o dan sylw. Roedd cynhyrchu portreadau'n tyfu'n fwyfwy poblogaidd, felly roedd eu cynnwys yn y cylchgronau yn ffordd hawdd i sicrhau amrywiaeth deniadol. Roedd eu cynnwys hefyd yn ffordd o gyflwyno modelau rôl i'r darllenwyr a chynorthwyo'r darllenwyr i adnabod unigolion pwysig eu henwadau a'r gymdeithas. Caiff y portreadau eu defnyddio mewn amryw o ffyrdd, er enghraifft, er mwyn addurno'r cylchgrawn ac er defnydd ymarferol, ond defnydd didactig sy'n ganolog i'r mwyafrif o eitemau. Addysgir y darllynydd trwy'r portreadau am unigolion arwyddocaol megis arweinwyr crefyddol, aelodau Seneddol, y teulu Brenhinol, menywod a phlant nodedig ac am wahanol ddiwylliannau.

Mae'r rhyngweithio rhwng y darlun, y gair a'r darllynydd yn gymhleth ac yn dibynnu ar y cylchgrawn, yr eitem a'r math o bortread. Gwelir rhai enghreifftiau heb gyfeiriad yn y geiriau at y darluniau o gwbl, ond enghreifftiau eraill yn annog y darllynydd i sylwi ar bethau penodol o fewn y darluniau. Mae hyn yn digwydd yn aml mewn portreadau rhyngwladol sy'n cynnwys propiau, a hynny oherwydd bod nifer o bethau anghyffredin ac anghyfarwydd yn ymddangos, er enghraifft, y gadwyn weddi a welwyd yn y darlun o'r Lama Tibetaidd uchod (t. 167). Felly, gellir dod i'r casgliad bod y rhyngweithio rhwng y portread, y gair a'r darllynydd yn fwy amlwg yma. Gellir cysylltu'r dull hwn o arwain y darllynydd gyda sylwadau Barthes a ddyfynnwyd uchod am destunau sy'n rheoli'r darllynydd o bell (neu 'remote-controls') tuag at ystyr benodol a gellir labelu'r testunau hyn fel rhai darllenol (1977, t. 40). Gwelir rhai enghreifftiau hefyd o'r modd y mae'r testunau'n amlygu pa fath o ddarllynydd sydd ymhlyg (yr 'implied reader') drwy gymryd yn ganiataol fod gan y darllynydd wybodaeth a dealltwriaeth benodol. Er enghraifft, yn y portreadau o arweinwyr crefyddol yn *Perl* y

Plant, ni cheir eglurhad am arwyddocâd y propiau a'r gwisgoedd Eglwysig - disgwylir i'r darllenydd fod yn gyfarwydd â'r symbolau er mwyn llenwi'r bylchau. I'r gwrthwyneb, wrth drafod portreadau o blant ag anabledau a phobl ryngwladol, gwelir llawer o fanylder yn y disgrifio gan eu bod yn cymryd yn ganiataol nad yw'r portreadau'n adnabyddus.

Mae dadansoddi'r rhyngweithio yn yr eitemau am blant wedi bod yn hynod ddiddorol. Gellir honni bod y ffotograffau o blant sydd wedi marw a phlant sy'n fyw yn debyg iawn i'w gilydd o ran arddull a ffurfioldeb y darluniau. Ond, wrth i'r ffotograffau rhyngweithio gyda'r testunau ysgrifenedig, ceir effaith dra gwahanol ar y darlleniad. Mae'r darluniau o blant sy'n fyw yn ysgafnhau'r testun, tra bo'r ffotograffau o blant sydd wedi marw, wrth rhyngweithio gyda'r geiriau yn dwysáu'r darlleniad. Canfuwyd hefyd bod manylion ymarferol, er enghraifft, safle'r darluniau a'r geiriau ar y tudalennau, a'r defnydd o fframiau yn effeithio ar y berthynas rhwng y darlun, y gair a'r darllenydd. Mae'r fframiau yn gwahanu'r darluniau a'r geiriau ac yn creu pellter rhwng y ddau, tra bo fframiau addurniadol yn gallu awgrymu statws (e.e. yn y portreadau o'r teulu Brenhinol). Mewn rhai enghreifftiau, gwelir y darluniau a'r geiriau'n agos iawn at ei gilydd, â rhai o'r darluniau'n cael eu gosod yng nghanol y geiriau (e.e. portread 'Miss Ellen Thorneycroft Fowler'), sy'n cymhlethu'r darllen ond yn sicrhau rhyngweithio agos rhwng y ddau gyfrwng. Yn ogystal, gwelwyd bod gogwydd y darluniau (*portrait/landscape*) yn effeithio ar y darlleniad, hynny yw, os yw'r darlun yn llorweddol, mae'n rhaid i'r darllenydd droi'r cylchgrawn i ddarllen y darlun a'i droi yn ôl i ddarllen y geiriau. Ceir felly rywffaint o bellter rhwng y ddau gyfrwng a'r darllenydd yn yr enghreifftiau hyn.

3 Stori a darlun

Gellir dadlau bod y berthynas rhwng darluniau a geiriau mewn eitemau storiol yn llawer mwy cymhleth a rhyng-gyfrannol na'r hyn a welwyd gyda'r portreadau yn y bennod flaenorol. Pwysleisia David Lewis yn ei gyfrol *Reading Contemporary Picturebooks: Picturing Text* y berthynas glòs hon: '[w]hen we read picturebooks we look at the pictures and we read the words and our eyes go back and forth between the two as we piece together the meaning of the text' (Lewis 2001, t. 32). Cyfeiria'r term 'picturebook' neu 'llyfr llun-a-stori' at lyfrau plant sy'n cynnwys darluniau a geiriau, gyda'r darluniau gan amlaf yn hawlio'r mwyafrif o'r gofod gydag ychydig o frawddegau ysgrifenedig yn unig. Wrth reswm, ceir llawer o wahaniaethau rhwng y llyfr llun-a-stori a'r eitemau sy'n ymddangos yn y cylchgronau. Mae'r eitemau yn y cylchgronau'n llawer byrrach na llyfr llun-a-stori ac mae'r pwyslais ar ddarluniau a geiriau yn amrywio o eitem i eitem. Defnyddir y term 'straeon darluniadol' felly i ddisgrifio'r eitemau yn y cylchgronau; eir ati i drafod y termau'n fanylach yn yr adran 'Teipoleg' isod (t. 190).

Tueddir i gysylltu llyfrau llun-a-stori gyda'r plant lleiaf o dan saith oed (Rosser 2019, t. 60), gan fod rhagdybiaeth eu bod yn fwy deniadol ac yn haws i'w darllen. Rhagdybir yn aml fod darllen darluniau'n haws na darllen geiriau, ond mae ysgolheigion megis Julia Thomas yn pwysleisio bod darllen darluniau'n broses gymhleth: '[d]eciding where to look is highly political because it involves deciding where *not* to look, what to exclude from sight, and these choices are as much influenced by what culture has on offer and any decisions made by the individual' (2001, t. 4). Mae'r hyn a ddywed Julia Thomas yn wir am lenyddiaeth plant ac yn dangos pa mor amlhaenog yw'r broses o ddarllen darluniau. Yn sicr, gellir dadlau bod y berthynas rhwng y ddau gyfrwng yn gymhleth yn y cylchgronau gan nad oes llawer o ofod rhwng y darluniau a'r geiriau; mae'r ddau'n agos iawn at ei gilydd ar y dudalen. Mae'r geiriau weithiau'n rhan o'r darluniau, felly mae'r ddau gyfrwng yn cyd-blethu: mae'r geiriau'n newid y darluniau a'r darluniau'n newid y geiriau, 'and the product is something altogether different' (Lewis 2001, t. 36). Mae'r rhyngweithio unigryw a chymhleth hwn yn rheswm dros ganolbwyntio ar y straeon darluniadol yn y cylchgronau yn y bennod hon. Ceir ynddynt sawl haen o gyfathrebu, yn debyg i lyfrau llun-a-stori: 'a picture book contains at least three

stories: the one told by the words, the one implied by the pictures, and the one that results from the combination of the other two' (Nodelman 1996, t. 240). Ysytrir felly, wrth ddadansoddi'r enghreifftiau cylchgronol fod stori arall, sef yr un sy'n cael ei chreu gan y darllenydd wrth ddarllen y darluniau a'r geiriau gyda'i gilydd (sef trydedd elfen Nodelman).

Fel y crybwyllwyd yn y bennod gyflwyniadol, mae'r eitemau storiol yn ganolog i'r cylchgronau, ac o blith y darluniau a ganfuwyd yn y cylchgronau, mae'r mwyafrif ohonynt yn cyd-fynd ag eitem storiol, er bod niferoedd y portreadau'n sylweddol hefyd. Wrth ddefnyddio'r term 'eitemau storiol', cyfeirir at ryddiaith a barddoniaeth sy'n adrodd stori, yn ogystal â straeon ar ffurf stori sribed (sy'n ymdebygu i dudalen mewn comig, gyda darluniau ar ffurf paneli yn adrodd stori heb lawer o eiriau). Ni welir newidiadau arwyddocaol yn niferoedd y straeon darluniadol yn ystod y cyfnod, ond gwelir newidiadau sylweddol yn natur, themâu a chyfrwng y darluniau hyn. Dewiswyd dadansoddi'r straeon darluniadol yn fanylach oherwydd maent yn amrywiol iawn o ran safle'r darluniau a'r geiriau ar y tudalennau ac o ran y nifer o ddarluniau sy'n cyd-fynd â'r geiriau, yn wahanol i'r eitemau portreadol sy'n aros yn fwy cyson. Yn ogystal, gwelir datblygiadau sy'n deillio o newidiadau yn y cyfnod, er enghraifft, yng nghyfrwng y darluniau (y newid o ddarluniau du a gwyn i ddarluniau lliw), yn ogystal â'r datblygiad yn y ffordd o feddwl am blant, a'r newid ffocws o wersi moesol i 'ddenu plentyn trwy dlysnï lliw a llun ei degan a'i lyfrau, trwy brydferthwch a llawenydd ei chwarae a'i ddarllen' (Edwards 1925, t. 7). Wrth ddadansoddi'r enghreifftiau isod, cwestiynir beth yw prif agenda'r golygyddion, artistiaid ac awduron wrth lunio'r straeon darluniadol. Cwestiynir sut y mae'r darluniau'n cael eu defnyddio fel rhan o'r eitem storiol, hynny yw, ai er mwyn addysgu, moesoli, addurno, diddanu neu gyfuniad o'r elfennau hyn. Yn ogystal, trafodir rôl y darllenydd yn y broses o greu ystyr; pa wybodaeth a ragdybir gan y darllenydd a chwestiynir a yw'r defnydd o ddarluniau'n cynorthwyo'r darllenydd i ddeall y straeon neu'n cymhlethu'r dehongli.

Isod, eir ati'n gyntaf i amlinellu'r prif gysyniadau sy'n ymwneud â llenyddiaeth ddarluniadol i blant, cyn mynd ati i ddehongli'r defnydd o straeon a darluniau yn y cylchgronau'n benodol. Bydd y dadansoddi yn digwydd fesul categori, sef straeon am anifeiliaid, straeon am blant,

straeon ffantasi a straeon heb lawer o eiriau (naratif gweledol). Dewiswyd y categorïau hyn oherwydd eu bod yn adlewyrchu'r rhan helaeth o eitemau storiol yn y cylchgronau.

3.1. Y defnydd o straeon darluniadol yn y cylchgronau

Mae straeon darluniadol yn ymddangos ym mhob cylchgrawn, ond mae defnydd y cylchgronau o'r straeon yn amrywio. Yn y bennod hon, cyfeirir yn helaeth at enghreifftiau o *Cymru'r Plant*, a hynny oherwydd mai dyma'r cylchgrawn sy'n cynnwys y mwyafrif o eitemau storiol ac amrywiaeth o straeon darluniadol. Ceir llai o amrywiaeth yn y cylchgronau eraill, - maent yn gylchgronau enwadol wedi'r cyfan, felly prif bwrpas y mwyafrif o'r straeon yw addysgu'r darllenydd am grefydd, neu bwysleisio moeswersi. Mae penodau blaenorol y traethawd hwn wedi dangos bod cryn amrywiaeth yn y ffordd yr oeddynt yn mynd ati i wneud hynny, a chanfuwyd rhai testunau heb iddynt agenda moesol na chrefyddol amlwg, ond mae'r enghreifftiau hynny'n brin at ei gilydd. Mae'n amlwg mai *Cymru'r Plant* oedd yn arwain y ffordd i'r cylchgronau eraill trwy arbrofi â ffurfiau a phynciau yr eitemau storiol. Darluniau i gyd-fynd â phenillion yw'r rhan fwyaf o'r eitemau storiol yn *Trysorfa y Plant*. Maent gan amlaf yn rhai ysgafn ond ar bynciau Cristnogol, a moeswersi weithiau yn rhan ohonynt. Mae natur eitemau storiol *Y Winllan* yn newid o gyfnod i gyfnod, a hynny wrth i olygyddion y cylchgrawn newid. Er enghraifft, mae cyfnod E. Tegla Davies fel golygydd yn un llawer mwy cyffrous o ran y defnydd o straeon â darluniau. Ar y llaw arall, mae nifer o straeon a cherddi'n ymddangos yn *Perl y Plant*, ond llawer ohonynt yn hwiangerddi a phenillion Saesneg, er enghraifft 'Jack and Jill' (Ionawr 1911) a 'Dance Little Baby' (Ionawr 1915). Mae'n bosib y byddai'r un testunau (yn cynnwys y portreadau a'r eitemau storiol) wedi cael eu defnyddio yng nghylchgrawn plant cyfrwng Saesneg yr Eglwys sef *The Chatterbox* (1866 - 1953). Mae natur yr eitemau'n amrywio felly fesul cylchgrawn, yn ogystal â fesul cyfnod. Er enghraifft, tuag at ddiwedd y cyfnod o dan sylw, mae'r straeon darluniadol ar y cyfan yn fwy lliwgar a rhoddir mwy o bwyslais ar ddarluniau a llai ar y geiriau. Dadleua Hughes: '... fe fu'r dau ddegau a'r tri degau yn gyfnod o arbrofi ac o arloesi cyffrous ym myd cylchgronau plant...' (1983, tt. 84), ond nid yw hyn yn wir am bob cylchgrawn o dan sylw. Ni welir llawer o arbrofi yn *Perl y Plant* a *Trysorfa y Plant* - mae'r deunydd fwy neu lai'n aros yr un fath. Gwelir ychydig o arloesi yn *Y Winllan* o dan olygyddiaeth Tegla, gyda mwy o

ddeunydd newydd a chyffrous. Ond yn sicr, *Cymru'r Plant* yw'r cylchgrawn sy'n gwthio'r ffiniau ac yn arloesi yn y cyfnod.

Fel y crybwyllwyd yn y bennod gyntaf, roedd golygydd *Cymru'r Plant* yn cydnabod nad oedd yr un deunydd yn addas ac yn apelgar ar gyfer plant yn gyffredinol, a bod angen teilwra ar gyfer oedrannau gwahanol. Crëwyd cylchgrawn *Y Capten* yn 1931 fel ymgais i ddenu pobl ifanc rhwng 12 a 18 oed (Hughes 1983, t. 83) yn cynnwys '[s]traeon Menter: Antur: Arswyd: Straeon Pêl-droed, Hoci, Tennis, Criced, Straeon Ysgol: Straeon Hanes' (Hughes 1983, t. 83). Er hyn, deunaw mis yn unig a barodd *Y Capten* (Hughes 1983, t. 83). Ymgais arall i greu deunydd ar gyfer oedrannau gwahanol oedd dyfodiad 'Cymru'r Plant Bach', sef adran i'r plant lleiaf a oedd yn rhan o'r cylchgrawn. Cafodd ei gyflwyno am y tro cyntaf ym mis Ionawr 1924. Roedd yn adran ddeniadol dros ben, ac roedd dau arlunydd amlwg ynghlwm â'r atodiad sef Eirys Edwards a W. Mitford Davies. Gwelir y llythrennau E. E. ar waelod rhai darluniau, sef gwaith Eirys Edwards, gwraig Ifan ab Owen, a oedd yn bartneriaeth ddefnyddiol o ran darlunio'r cylchgrawn. Roedd W. Mitford Davies ar y llaw arall yn enwog iawn am ddarlunio llyfrau Cymraeg yn y cyfnod (1983, t. 116). Roedd yn gyfaill i Ifan ab Owen wrth i'r ddau weithio gyda'i gilydd i greu straeon darluniadol ar gyfer plant, roedd y 'ddau'n deall meddyliau ei gilydd i'r dim' (Isaac, 1972, t. 109). Pwysleisia Gwilym Hughes gyfraniad yr arlunydd gan ddweud, '[I]lwyddodd ef i fywiogi tudalennau *Cymru'r Plant*... Byddai *Cymru'r Plant* gymaint tlotach, a'i apêl gymaint llai oni bai am gyfraniad W. Mitford Davies' (1983, t. 81). Rhoddodd W. Mitford Davies ei fywyd i ddarlunio ar gyfer plant ac ar gyfer y wasg yng Nghymru'n fwy cyffredinol, mewn cyfnod pan nad oedd neb arall yn gwneud hynny yng Nghymru (Price Jones, 1959, t. 201). Er yr holl glod a roddir i'r darlunydd, nid oedd Ifan ab Owen yn hollol hapus gyda safon darluniau *Cymru'r Plant*. Lleisiodd ei farn yn onest yn *Cymru*: '[g]wneir darluniau rhagorol o anifeiliaid gan Mr. Mitford Davies, ond tipyn yn stiff y tuedda ei blant fod' (Edwards, 1925, t. 8). Ond heb gyfraniad W. Mitford Davies, byddai tudalennau'r cylchgronau wedi bod yn llawer llai addurniadol a difyr. Yn rhifyn mis Mai 1924 o *Cymru'r Plant*, tynnwyd sylw at gyfraniad artistiaid i'r cylchgrawn, a dywed y golygydd: '[m]ae pictiwrs *Cymru'r Plant* yn dda iawn yrŵan. "Pwy sydd yn eu gwneud nhw; pwy ydyw'r E. E. yna? Pwy ydyw'r W. Mitford Davies yna?"' Dyna'r cwestiynau sy'n cael eu gofyn o hyd i mi' (Edwards, t. 141), dengys fod yr awdur yn ymhyfrydu yn safon

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

darluniau *Cymru'r Plant*, er iddo leisio ei bryderon am safon darlunio llyfrau plant yng Nghymru yn 1925.

Roedd diwyg 'Cymru'r Plant Bach' yn wahanol i weddill cylchgrawn *Cymru'r Plant* gyda'r ffont yn fwy, mwy o ddarluniau a gwelir amlinelliad lliw i'r darluniau yn aml [er enghraifft, gweler 'Hanes Baswnca y Llew' mewn amlinelliad porffor isod, tt. 204-205]. Ym mis Rhagfyr 1926, mynega Ifan ab Owen un o'r rhesymau dros gynnwys 'Cymru'r Plant Bach': '[i] gychwyn, fe ddysga'r plant lleiaf i ddarllen Cymraeg trwy *Gymru'r Plant Bach*. Fe fydd yr adran yma mor fyw y gaeaf nesaf ag erioed o'r blaen, ac os rhywbeth, yn llawnach fyth o ddarluniau' (1926, t. lii), ond mae'n debyg y byddai darllenwyr o bob oed wedi ei fwynhau. Roedd 'Cymru'r Plant Bach' yn ffordd newydd o gyfathrebu gyda'r darlennydd, a'r berthynas rhwng y darluniau, y geiriau a'r darlennydd yn yr eitemau hyn yn hollol wahanol hefyd. Ni ellir canfod eitemau tebyg yn y sampl a gasglwyd o'r cylchgronau eraill - mae *Cymru'r Plant* yn torri tir newydd felly. Dywed Ifan ab Owen yn y rhagymadrodd i *Cymru'r Plant*, mis Rhagfyr 1928: '[h]wyrach y dywed rhai bod *Cymru'r Plant* yn mentro gormod, ond nid oes gan ein misolyn ni ofn mentro pan gred mai hynny sy er lles Cymru' (1928, t. lii). Felly ceir yr amrywiaeth hwn yn *Cymru'r Plant* o ganlyniad i frwdfrydedd Ifan ab Owen a'i ysfa i drawsnewid llenyddiaeth Gymraeg i blant. Trafodir y gwahaniaethau sylfaenol rhwng defnydd y cylchgronau o ddarluniau mewn straeon yn fanylach isod.

3.2. Yr Enghreifftiau

3.2.1. *Teipoleg*

Ceir peth amwysedd wrth geisio labelu'r modd y mae darluniau a geiriau'n rhyngweithio mewn llenyddiaeth plant; caiff ysgolheigion drafferth eu diffinio a'u dosbarthu. Y prif beth y mae ysgolheigion yn ei nodi yw'r gwahaniaeth sylfaenol rhwng llyfrau llun-a-stori neu 'picturebooks' a llyfrau darluniadol, 'illustrated books'. Wrth gwrs, mae'r cylchgronau ychydig yn wahanol i'r ddwy ffurf hyn, ond mae'r prif wahaniaethau rhyngddynt yn berthnasol. Diffiniad Nodelman o'r term 'picture books' yw 'the pictures in picture books take up most of the space and bear the burden of conveying most of the information' (1988, t. viii). Yn achos llyfr darluniadol, dadleua Mel Gibson, ar y llaw arall, fod y testun a'r

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

darluniau'n gwbl ddibynnol ar ei gilydd - heb y naill neu'r llall, arweinir at ddealltwriaeth anghyflawn o'r testun (Gibson 2010, t. 101). O ddadansoddi'r eitemau yn y cylchgronau, darganfyddir rhai eitemau darluniadol a allai wneud synnwyr heb y darluniau (er efallai yr arweinir at synnwyr anghyflawn o'r testun), ond nifer fechan o eitemau darluniadol a allai wneud synnwyr heb y geiriau.

Â Maria Nikolajeva a Carole Scott ati i geisio diffinio'r gwahanol fathau o lenyddiaeth plant darluniadol yn eu cyfrol *How Picturebooks Work* gan gynnig y categorïau hyn: 'The exhibit book: picture dictionary (no narrative)', 'the picture narrative: wordless or with very few words', 'the picturebook, or picture storybook: text and picture equally important' a 'the illustrated book: the text can exist independently' (2001, t. 6). Trwy gymhwyso'r syniadau hyn at fyd cylchgronau plant, mae'r traethawd hwn yn gyfraniad pwysig at ddeall sut y mae ffurf y cylchgrawn yn cynnig posibilïadau gwahanol yn y modd y mae'r darluniau, y geiriau a'r darllenydd yn rhyngweithio i greu stori.

Er mwyn cynorthwyo gyda'r drafodaeth, mae'n fuddiol rhannu'r eitemau storïol yn deipiau. Trwy wneud hyn, gellir adnabod gwahanol ddulliau o gyfathrebu ac adrodd naratif, yn ogystal ag adnabod y math o berthynas rhwng y geiriau a'r darluniau yn yr eitemau cylchgronol. Er bod y termau 'picturebook' ac 'illustrated book' yn ddefnyddiol, nid yw'r diffiniadau'n berthnasol i'r cylchgronau. Penderfynwyd felly rannu'r eitemau storïol yn deipiau sy'n seiliedig ar wybodaeth megis maint y darluniau yn yr eitemau, y cydbwysedd rhwng y geiriau a'r darluniau, ac yn y blaen. Dyma'r termau a'r diffiniadau a ddefnyddir yn y bennod:

Teip 1: testun gyda darluniau

Cyfeiria'r teip hwn at stori sy'n cael ei hadrodd trwy gyfrwng geiriau a darluniau, ond gyda mwy o bwyslais ar y geiriau. Y geiriau sy'n cymryd y gofod mwyaf, gydag un neu ddau ddarlun yn unig. Fel y gwelir yn yr enghraifft isod, yn y teip hwn mae'n bosibl i'r geiriau fodoli heb y darluniau, neu yng ngeiriau Julia Thomas, 'illustration is positioned as subservient and inferior not only to context, but also text' (Thomas, 2007). Mae llawer o'r enghreifftiau cynharach yn y cylchgronau yn perthyn i'r teip hwn, yn ogystal â nifer o lyfrau

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

plant ar droad yr ugeinfed ganrif, megis nofelau E. Tegla Davies yn cynnwys *Rhys Llwyd y Lleuad* (1925) a *Nedw* (1922) a *Teulu Bach Nantoer* gan Moeolna (1913).

Darlun 74 - 'Y Ferfa', Y Winllan, Ionawr 1919

Teip 2: testun darluniadol

Mae'r ail deip yn cyfeirio at stori sy'n cael ei hadrodd trwy gyfrwng geiriau a darluniau gyda phwyslais tebyg ar y ddau. Mae'r ddau gyfrwng yn llenwi gofod tebyg ar y dudalen ond gall safle'r geiriau a'r darluniau ar y dudalen amrywio (er enghraifft bylchau mawr rhwng y geiriau a'r darluniau, y ddau'n gymysg, neu am yn ail fel y gwelir yn yr enghraifft isod). Nid oes cymaint o enghreifftiau o deip 2, ond gwelir mwy o enghreifftiau tuag at ddiwedd y cyfnod o dan sylw.

'Gweld llais a chlywed llun'? Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Darlun 75 - 'Tung a Ling', Perl y Plant, Ionawr 1912

Teip 3: darlun gyda thestun

Eitemau â mwy o bwyslais ar y darluniau na'r geiriau sy'n nodweddu teip 3. Mae'r darlun/darluniau yn yr eitemau hyn yn llenwi'r mwyafrif o'r gofod ar y dudalen. Gan amlaf, ceir ambell frawddeg neu bennill i gyd-fynd â'r darluniau. Mae'r teip hwn yn boblogaidd iawn yn y cylchgronau, er enghraifft, gwelir sawl un yn ymdebygu i'r eitem isod, sef darlun neu ffotograff a phennill byr oddi tano.

'Gweld llais a chlywed llun'?: Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

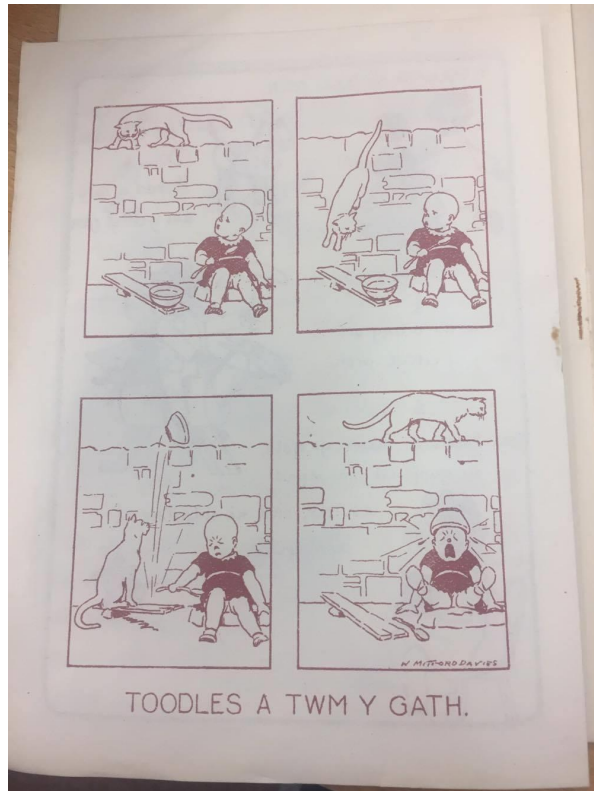

Darlun 76 - 'Cath yn Chwerthin', Trysorfa y Plant, Tachwedd 1910

Teip 4: naratif gweledol

Cyfeiria'r teip olaf at naratif darluniadol, hynny yw, y darluniau'n adrodd y stori heb lawer o eiriau. Mae'r teip hwn yn cynnwys eitemau sydd â geiriau yn rhan o'r darluniau ac eitemau ar ffurf straeon sribed. Mae'r mwyafrif helaeth o'r enghreifftiau o deip 4 yn dod o *Cymru'r Plant*, ac yn benodol 'Cymru'r Plant Bach' yn ystod yr 1920au, gan gynnwys yr enghraifft isod. Yn sicr, mae llai o eitemau teip 4 yn ymddangos yn y cylchgronau na'r teipiau eraill.

'Gweld llais a chlywed llun!': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Darlun 77 - 'Toodles a Twm y Gath', Cymru'r Plant, Ionawr 1924

Nid yw pob enghraifft yn cyd-fynd yn ddi-feth â'r categorïau hyn, ond mae eu rhannu'n deipiau yn ein galluogi i ddeall y dulliau gwahanol a ddefnyddid i gyfuno geiriau a darluniau yn y cylchgronau. Cyfeirir at y teipiau hyn wrth ddadansoddi'r enghreifftiau penodol isod.

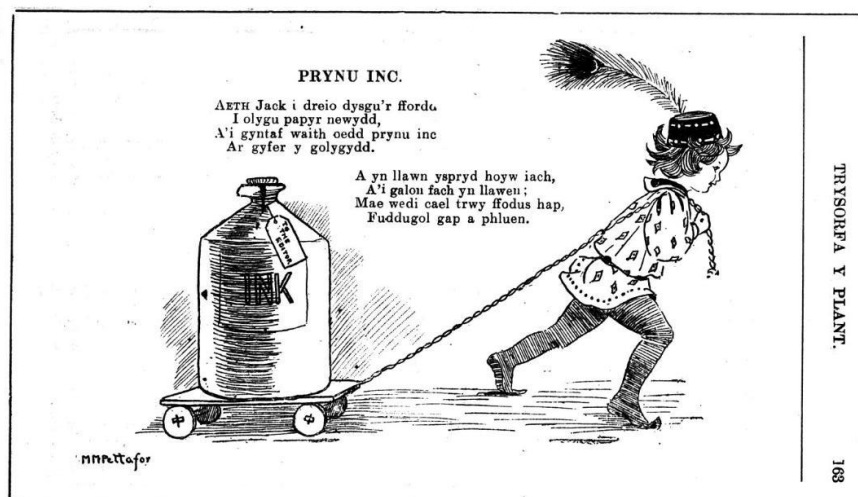
3.2.2. *Lleoliad a chyfrwng*

Wrth ddadansoddi'r enghreifftiau isod fesul teip, sylwir hefyd ar y gofod rhwng y darluniau a'r geiriau, lleoliad y darluniau ar y tudalennau a'r defnydd o fframiau yn yr eitemau. O ran lleoliad y geiriau a'r darluniau, ceir nifer o enghreifftiau confensiynol, megis y darlun ar frig y dudalen a'r geiriau oddi tano. Ond gwelir hefyd rai enghreifftiau anghonfensiynol. Yn ogystal, ceir rhai darluniau â fframiau o'u hamgylch. Gall hynny dynnu sylw'r darlennydd at y darlun, ond gall hefyd greu dieithrwch: '[f]rames normally create a sense of detachment between the picture and the reader, while the absence of frames... invites the reader into

'Gweld llais a chlywed llun'?: Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

the picture' (Nikolajeva, Scott 2001, t. 62). Dadansoddir isod felly effaith fframiau a lleoliad y darluniau a'r geiriau ar y broses o ddarllen.

Yn ogystal, mae'r defnydd o ofod yn arwyddocaol. Mewn rhai eitemau ceir bwlch amlwg rhwng y darlun a'r geiriau, rhai gyda'r geiriau a'r darluniau'n agos at ei gilydd, a rhai eitemau sydd ag 'uncertain division between text and image' (Nikolajeva, Scott 2001, tt. 73-75), hynny yw, y geiriau'n rhan o'r darluniau. Mae Scott a Nikolajeva yn labelu'r math hwn o destun darluniadol fel 'Intraiconic text' neu destun rhynggeiconig. Mae'r rhain yn gyffredin iawn yn y cylchgronau tuag at ddiwedd y cyfnod, gweler yr enghraifft isod, gyda'r geiriau Saesneg 'to the editor' a 'INK' yn ymddangos ar y botel sy'n rhan o'r darlun.

Darlun 78 - 'Prynu Inc', Trysorfa y Plant, Mehefin 1903

Yn yr enghraifft hon ac mewn sawl eitem arall yn y cylchgronau, mae elfen arall y mae'n rhaid tynnu sylw ati, sef y defnydd o eiriau Saesneg mewn testun rhynggeiconig. Gan fod y mwyafrif o'r darluniau wedi eu benthylg [trafodir hyn yn fanylach yn y cyflwyniad i'r traethawd], ceir geiriau Saesneg yn rhan o'r darluniau. Mae hyn yn cymhlethu'r broses o ddarllen ymhellach, gan fod tri chyfrwng yn rhyngweithio i adrodd stori: y darlun, geiriau Saesneg a thestun geiriol Cymraeg.

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Engrafiadau pren du a gwyn yw'r mwyafrif o'r darluniau a drafodir yn yr adran hon, ond ceir rhai eithriadau, megis y defnydd o ffotograffau. Hefyd, tuag at ddiwedd y cyfnod o dan sylw, gwelir ambell enghraifft o ddarluniau lliw, ond eithriadau ydynt. Sylwodd Ivor Owen mai '[y]n araf yr ymddangosodd lliw mewn llyfrau Cymraeg' (Owen 1983, t. 119), ac enwa *Llyfr Adar* (Richard Morgan, 1907), *Byd y Blodau* (1924), *Llyfr Gwion Bach* (1924) a *Llyfr Mawr y Plant* (1932) fel rhai o'r llyfrau Cymraeg lliw cyntaf (Owen 1983, t. 119). Fel y crybwyllwyd uchod, ceir enghreifftiau o liwiau yn cael eu defnyddio fel amlinelliad i'r darluniau yn 'Cymru'r Plant Bach'. Roedd y broses o greu ac argraffu darluniau lliw yn un hir a chostus: roedd yn rhaid defnyddio sawl engrafiad pren mewn lliwiau gwahanol i greu un darlun lliwgar (Twyman 1999, t. 61). Felly, roedd defnyddio amlinelliad lliw yn 'Cymru'r Plant Bach' yn gwahaniaethu rhyngddo a *Cymru'r Plant* i blant hŷn, heb y gost ychwanegol o greu darluniau lliw llawn. Ni ddarganfyddwyd darluniau lliw yn y cylchgronau eraill yn y cyfnod.

Eir ati isod i ddadansoddi enghreifftiau penodol o eitemau storiol gan ddechrau â straeon am anifeiliaid.

3.3. Straeon am anifeiliaid

Mae straeon am anifeiliaid yn ymddangos ym mhob un o'r cylchgronau. Gellir dadlau bod nifer o resymau dros y defnydd cyson o anifeiliaid yn y cylchgronau. Fel y crybwyllwyd yn y bennod ar bortreadau (yr adran ar bortreadau rhyngwladol yn benodol), gwelwyd twf yn y diddordeb yn yr anghyffredin, a hynny o ganlyniad i dwf ffotograffiaeth, a'r gallu i weld pobl a oedd yn edrych yn wahanol, yn ogystal ag anifeiliaid o wledydd pell, '... Victorian England (and Scotland and Wales) was alive with all manner of creatures that shouldn't have been there...' (Simons 2012, t. 5). Roedd cadw anifeiliad anghyffredin fel anifeiliad anwes yn boblogaidd ymysg cyfoethogion y wlad a gwelwyd twf ym mhoblogrwydd sŵau yn y cyfnod (Simons 2012, t.4) [trafodir hyn yn fanylach isod ar dudalen 211]. Rheswm arall dros gynnwys anifeiliaid yn y cylchgronau plant oedd meddylfryd rhamantaidd y cyfnod a oedd yn cysylltu plant â byd natur (Rosser 2019, t. 51). Gwelir rhai enghreifftiau o ddarluniau o anifeiliaid mewn eitemau addysgiadol, hynny yw, yr eitemau ffeithiol â'u prif bwrpas i addysgu'r darlennydd. Yn ogystal, ceir nifer o ddarluniau a ffotograffau o anifeiliaid anwes, yn enwedig cathod. Mae'r darluniau hyn yn ymddangos yn aml ar ffurf ffotograffau a welwyd ar gardiau post, cyfrwng poblogaidd yn y cyfnod, ac yn aml gwelir darluniau o anifeiliaid i gyd-fynd â phennill neu gerdd. Gwelir yn ogystal nifer helaeth o ddarluniau o anifeiliaid anthropomorffig, hynny yw darluniau o anifeiliaid yn ymddwyn fel pobl, trwy wisgo dillad, siarad, neu arddangos unrhyw rinweddau dynol (Phillips 2009, t. 121). Trafodir enghreifftiau o'r grwpiau uchod yn y paragraffau canlynol. Wrth ddadansoddi'r straeon am anifeiliaid, cedwir mewn cof y tri phrif gwestiwn ymchwil, sef, beth yw'r rheswm dros gynnwys y darlun, sut y maent yn cael eu defnyddio a sut y mae'r darlun, y gair a'r darlennydd yn rhyngweithio i greu ystyr.

3.3.1. *Anifeiliaid anthropomorffig*

Dadleua Elvira Phillips mewn ysgrif ar anifeiliaid anthropomorffig mewn llenyddiaeth mai '... anifeiliaid sy'n cynnig y posibiladau helaethaf i lenorion ffuglennol oherwydd eu bod yn greaduriaid byw o bob lliw a llun, megis pobl,' (2009, t. 121), hynny yw maent yn greaduriaid lliwgar ac yn adlewyrchu personoliaethau gwahanol. Mae hierarchaeth ac ystrydebau

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllynydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

ynghylch anifeiliaid a theyrnas yr anifeiliaid (e.e. y llew, brenin yr anifeiliaid, yn ymhlygu dewrder, a neidr yn ymhlygu personoliaeth slei) yn cynnig posibiladau i awduron ac artistiaid; mae'n rhaid iddynt benderfynu cynnal neu wrthod yr ystrydebau hyn. O ran llenyddiaeth plant, mae anifeiliaid anthropomorffig yn cynnig dull hwyliog, lliwgar a diddorol o gyfleu cymeriadau a phersonoliaethau amrywiol sydd hefyd yn adlewyrchu agweddau ar fywyd bob dydd y darllenwyr. Nid oes syndod felly bod anifeiliaid anthropomorffig yn cael eu defnyddio'n gyson yn y cylchgronau o dan sylw. Mae'r term anthropomorffig yn cyfeirio at anifeiliaid sy'n gwisgo dillad, yn siarad, neu: '[s]imply put, anthropomorphism involves assigning a human trait to an animal or object' (Burke, Copenhaver 2004, t. 207), ac mae'r traddodiad hwn yn un hynafol: '[s]tories in which animals talk are a very ancient genre, or group of genres, dating back to Aesop or beyond' (Cosslet 2002, t. 475). Mae chwedlau Aesop yn gasgliad o straeon Groegaidd a ledodd drwy Ewrop a thu hwnt yn ystod yr Oesoedd Canol, ac sy'n cynnwys nifer o anifeiliaid sy'n meddu ar rinweddau dynol (Lerer 2009, t. 35). Byddai'r chwedlau a fersiynau tebyg iddynt, megis *Chwedlau Odo* o'r bedwaredd ganrif ar ddeg, yn adnabyddus yng Nghymru ers canrifoedd. Gwelwyd nifer o addasiadau i'r Gymraeg yn ystod y bedwaredd ganrif ar bymtheg, er enghraifft, fersiwn Glan Alun o *Chwedlau neu Ddammegion Aesop* (Wrecsam, ?1860) a fersiwn Nicander a gofnodwyd yn ddiweddarach yn y gyfrol *Damhegion Esop ar Gân* (1901). Fe'u haddaswyd hefyd mewn cylchgronau megis *Telyn y Plant* 1860-61, a chafwyd fersiynau darluniadol yn ddiweddarach yn *Trysorfa y Plant*. Gwelir enghraifft isod o fis Mehefin 1897, 'Y llew a'r arth a'r cadno':

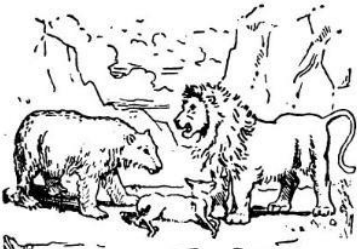
146 TRYSORFA Y PLANT.

CHWEDLAU ÆSOP.

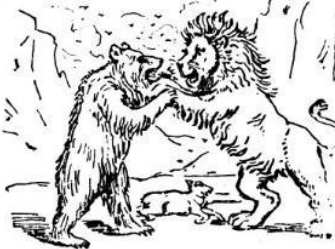
—

IV.

Y LLEW A'R ARTH A'R CADNO.

DAETH Llew ac Arth, ar ddydd arbenig,
Pan yn crwydro yn y goedwig,
Ar draws celain hydd oedd yno,
A rhyngddynt aeth yn ffræ am dano.

Yr Arth, medd hi, a'i gwelodd gynta,
Ond d'wedai 'r Llew mai 'fe a'i pia;
Cytunai 'r ddau i gael ymladdfa,
A'r trecha' oedd i'w gael a'i fwyta.

Ymladd ffyrnig iawn a fu,
Brathu, gwaedu o bob tu;
Nes i'r frwydr galed, arw,
Wneyd y ddau yn hannermarw.

Eisteddai 'r ddau heb nerth i syflyd
Troed na phalf i arbed bywyd.

Gyda hyn, pwy ddelai heibio
Ar ei wib ond cyfrwys gadno;
Ac, wedi deall y sefyllfa,
At y gelain aeth, yn 'smala;
Ac ymaith aeth âg ef yn chwim,
Heb neb yn gallu ei rwystro ddim.

Ebe 'r Arth wrth ei gwrth-nebydd,—
" Onid yw i ni yn gywilydd,
Difa 'n nerth a lladd ein gilydd,
Ninnau dan ein c'wyfau 'n udo,
I ddim ond rhoddi gwledd i'r Cadno!"

Cymerwch wers y chwedl yma:
Peidiwch byth âg ymgyfreitha;
Gwario 'ch eiddo — myn'd i drwbwl,
A gŵr y gyfraith fyn'd a'r cwbl.

Darlun 79 - 'Chwedlau Aesop', Trysorfa y Plant, Mehefin 1897

Mae'r eitem yn cynnwys pedwar darlun o dan ei gilydd ar ochr chwith y dudalen a'r geiriau ar ffurf cerdd ar yr ochr arall. Mae'r eitem yn enghraifft o deip 2 (Testun darluniadol), hynny yw, mae'r ddau gyfrwng yn llenwi gofod tebyg ar y dudalen. Mae modd darllen y darluniau a deall y stori, yn ogystal â darllen y geiriau heb y darluniau a deall y stori. Ceir deialog rhwng

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

yr anifeiliaid yn y chwedl sy'n eu gwneud yn anifeiliaid anthropomorffig. Ar ddiwedd y testun, arweinir y darlennydd yn ofalus i ddadansoddi'r hanes mewn modd arbennig:

Cymerwch wers y chwedl yma;
Peidiwch byth ag ymgyfreitha;
Gwario'ch eiddo - myn'd i drwbwl,
A gŵr y gyfraith fyn'd a'r cwbul.

Mae'r testun yn arwain y darlennydd at ystyr trwy rybuddio'r darlennydd ac egluro'r wers ar ddiwedd y ddameg. Caiff yr anifeiliaid anthropomorffig yn yr enghraifft hon felly eu defnyddio i bwysleisio gwerthoedd moesol.

Cytuna nifer o ysgolheigion fod y defnydd o anifeiliaid anthropomorffig yn caniatáu trafod pynciau anodd mewn llenyddiaeth i blant ac mewn cyd-destun diogel (Burke, Copenhaver 2004, t. 205). Ceir enghraifft o anifeiliaid anthropomorffig yn cael eu defnyddio yn y dull hwn yn *Trysorfa y Plant*, Ionawr 1900.

Darlun 80 - 'Tib a Tab', Trysorfa y Plant, Ionawr 1900

Mae'r eitem hon yn enghraifft arall o deip 2: testun darluniadol, gan fod y darlun a'r geiriau'n llenwi gofod tebyg ar y dudalen. Fel y gwelir uchod, mae'r darlun yn dangos dwy gath, 'Tib a Tab', yn sefyll ar ddwy droed, ac mae'r testun geiriol yn egluro mai sglefrio ar iâ y maent. Nid ydynt yn gwisgo dillad, ond mae eu hosgo yn ddynol; maent yn sefyll ar ddwy droed yn hytrach na phedair ac mae golwg bryderus ar eu hwynebaw sy'n awgrymu eu bod newydd sylweddoli bod yr iâ ar fin torri. Mae'r testun geiriol yn cadarnhau'r argraff hon. Nid oes ffrâm o gwmpas y darlun, felly mae'r geiriau a'r darlun yn agos at ei gilydd, ac yn gwahodd y darllenydd i weld y cysylltiad rhyngddynt yn fwy uniongyrchol. Ond, ar y llaw arall, ni chyfeirir yn uniongyrchol at y darlun yn y geiriau, felly nid yw'r berthynas rhwng y geiriau a'r darlun yn gilyddol, hynny yw, nid yw'r naill yn dibynnu ar y llall. Disgwylir i'r darllenydd wybod beth yw arwyddocâd y technegau a ddefnyddir gan yr artist, er enghraifft, sut y mae osgo'r cathod yn awgrymu eu bod ar fin cwmpo a sut y mae'r llinellau o dan eu

traed a'r adlewyrchiad o'u traed yn awgrymu eu bod yn sefyll ar rywbeth llithrig (Nodelman 2003, t. 282). Ni roddir arweiniad penodol i'r darlennydd wrth geisio dadansoddi'r manylion hyn yn y darlun, mae gan y darlennydd rôl weithredol a phwysig yn y broses o greu ystyr felly.

Mae'r geiriau'n disgrifio ymgais Tib a Tab i efelychu plant y dref gan fynd i 'sleidio' ar y llyn oedd wedi rhewi. Yn hanner cyntaf yr eitem, ceir naws ysgafn a digrif, er enghraifft wrth sôn amdanynt yn ceisio sglefrio, dywedir: '[d]acw'r ddwy gath yn myned, ac yr oedd yr olwg arnynt yn ddigon bron i wneyd i'r gwartheg oedd yn y buarth gerllaw chwerthin' (t. 14). Ond ceir newid tuag at ddiwedd y testun; penderfyna'r cathod ddychwelyd adref i chwarae yn y tŷ, sy'n gynnes, ac yn ddiogel: '[y]r wyf fi yn synnu fod y bechgyn a'r merched yna mor hoff o chwareu ar yr iâ,' meddai Tib (t. 14). A cheir pennill ar waelod y dudalen yn disgrifio'r cathod: 'Mor gall, mor llawn o chwareu,' (t. 14). Pwysleisir bod y cymeriadau hyn yn 'gall' ac anogir y darlennydd yn anuniongyrchol i efelychu eu hymddygiad. Gellir cysylltu'r eitem hon gyda'r gred bod y defnydd o anifeiliaid anthropomorffig mewn llenyddiaeth i blant yn creu bwlbwch rhwng y darlennydd ac effaith emosiynol y testun, ac yn ysgafnhau'r testun:

'[a]nthropomorphism, animal characters as people, can add a degree of emotional distance for the reader/writer/speaker when the story message is very powerful, personal, and painful' (Burke, Copenhaver 2004, t. 213). Roedd llawer o blant yn marw o ddamweiniau yn y cyfnod, ac mae hanes rhai o'r plant hyn yn cael eu crybwyll yn y cylchgronau, er enghraifft yn *Trysorfa y Plant*, Mehefin 1892, ceir eitem yn coffáu Sidney Watkin Jones, a ddioddefodd 'niwed tufewnl' ar ôl disgyn ar rew (t. 166). Mae'n debyg y byddai'r eitem hon yn cael ei defnyddio fel rhybudd i ddarllenwyr y cylchgrawn, ond trwy ddefnyddio anifeiliaid fel cymeriadau, caiff yr ystyr ddifrifol ei chyfleu mewn modd ysgafn: '... mae ffuglen anthropomorffig yn darparu clustog rhwng y darlennydd a neges yr awdur...' (Phillips 2009, t. 122).

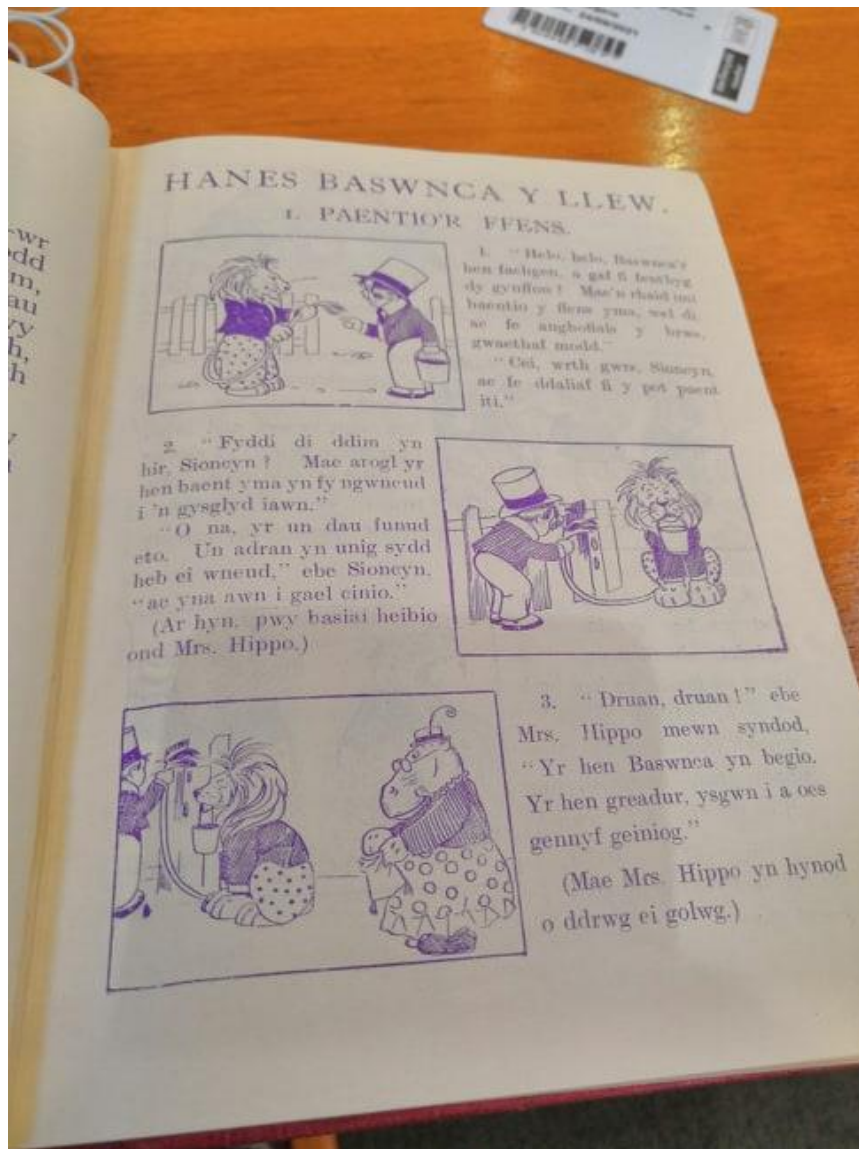
Heb os, *Cymru'r Plant* yw'r cylchgrawn sydd yn gwneud y defnydd mwyaf o anifeiliaid anthropomorffig, a hynny mewn modd gwahanol i'r dull a welir uchod. Ceir amrywiaeth o ran ffurf y straeon, hynny yw, rhai eitemau ar ffurf straeon sribed (Teip 4 - naratif gweledol), a rhai gyda'r geiriau a'r darluniau'n gymysg. Yn ogystal, mae'r modd y darlunnir yr

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

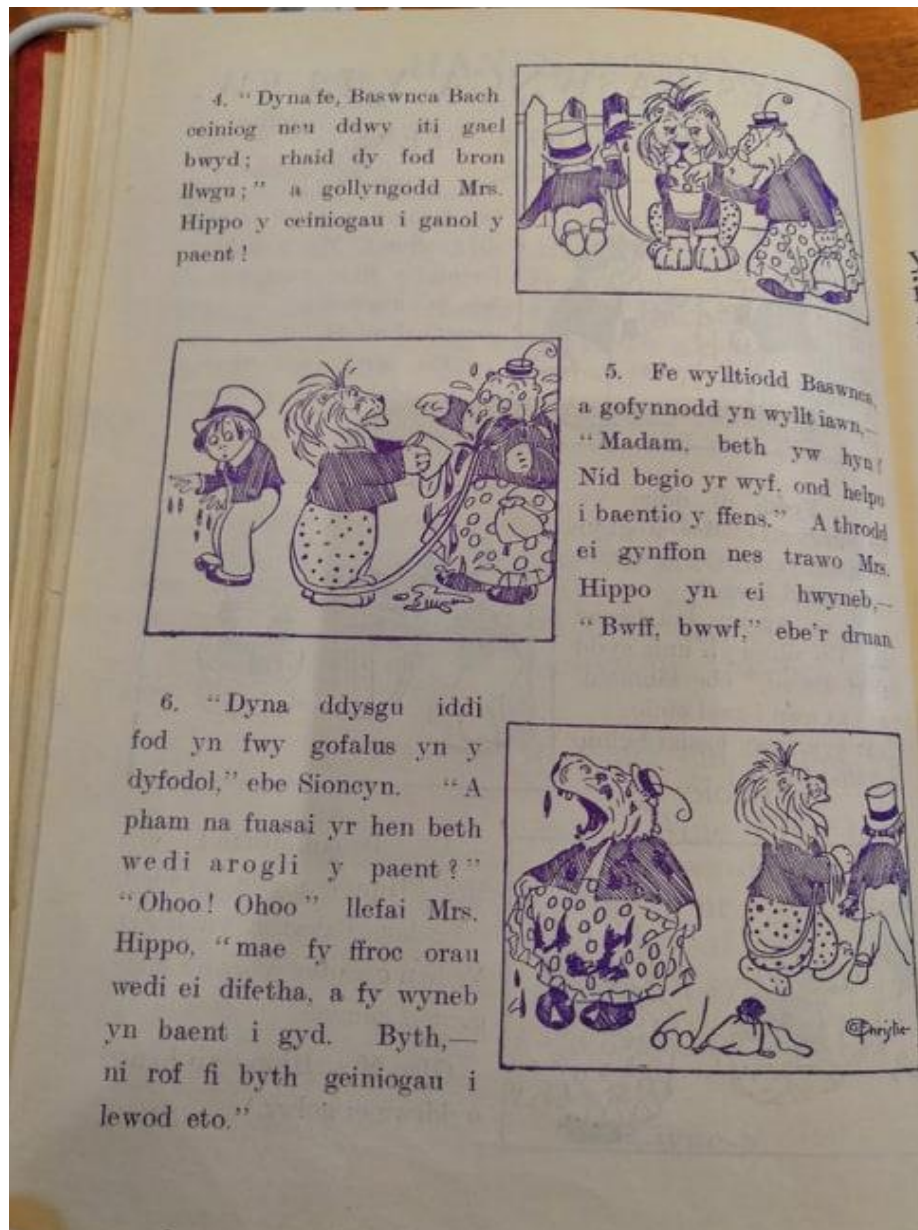
anifeiliaid yn wahanol - ceir dull mwy cartwnaidd o'u darlunio yn *Cymru'r Plant* yn ystod y 1920au. Ni cheir cymaint o enghreifftiau o ddarluniau cartwnaidd yn y cylchgronau eraill yn y cyfnod. Mae 'Hanes Baswnca y Llew' yn un enghraifft o stori yn cynnwys anifeiliaid anthropomorffig cartwnaidd yn *Cymru'r Plant* (yn benodol o'r adran 'Cymru'r Plant Bach' yn arbennig ar gyfer y plant lleiaf o dan saith oed), rhifyn mis Ionawr 1926 [gweler Darlun 70]. Mae'r stori'n dair tudalen ac yn cynnwys saith darlun ar ffurf teip 2, testun darluniadol. Mae'r darluniau a'r geiriau'n gyfartal o ran pwyslais, ac mae'r ddau gyfrwng yn adrodd y stori. Ar y dudalen gyntaf, ceir llythyr oddi wrth Baswnca y Llew at y darlennydd, gyda darlun ohono ef a Sioncyn ar frig y dudalen. Yn y llythyr, dywedir am straeon Baswnca: '[c]ewch eu darllen os y dy-mun-wch, ond pan y gwelwch hwy fe wn nas gallwch beidio'. Pwysleisir pŵer y gweledol a cheisir codi brwdfrydedd y darlennydd. Rhoddir hefyd ryddid i'r darlennydd ddod i'w gasgliad ei hun am y straeon: 'fe gewch chwi farnu am hy-ny trosch eich hunain'. Mae'r testun yn un ysgrifennol (hynny yw, mae gan y darlennydd rôl weithredol) yn hytrach na darllenol a disgwylir i'r darllenwyr farnu'r straeon drostynt eu hunain. Eto i gyd, ceir ychydig o arweiniad ar sut i ddarllen, ac ar bethau i sylwi arnynt, er enghraifft wrth gyfeirio at Mrs. Hippo: '[e]drych-wch arni ar y tu-dal-en nesaf, mewn difrif'. Mae hyn yn wahanol i'r math o ddisgwyliadau a geir gan y darlennydd yn yr eitem 'Tib a Tab'. Yn yr eitem hon, anogir y darlennydd i ddefnyddio ei ddychymyg ac i fod yn rhan o'r stori. Mae arddull y llythyr yn sgrysiol a chyfeillgar, ond ceir yma hefyd naws bedagogiaidd. Mae'r geiriau'n cael eu torri er mwyn helpu'r darlennydd i ddarllen y geiriau hir, sy'n awgrymu bod y llythyr yn gosod fframwaith addysgiadol i'r eitem ac yn meithrin gallu'r darlennydd ifanc i ffurfio geiriau ac i ddilyn stori drwy gyfrwng gair a darlun. Yn y llythyr agoriadol yn unig y rhennir y geiriau'n sillafau; mae'n bosibl felly mai'r disgwyl oedd y byddai oedolyn yn darllen gweddill y stori'n uchel, a'r plant lleiaf yn dilyn a darllen y darluniau.

G. F. Christie yw artist 'Hanes Baswnca y Llew', darlunydd a weithiodd i'r 'Cartoon Art Productions' yn yr Alban i greu comics megis *Razzle-Dazzle* (1946-47) a *G-Boy Comics* (1947). Bu hefyd yn darlunio llyfrau i blant a chardiau post ar ddechrau'r ugeinfed ganrif (Clark 1998, t. 39). Mae'r darluniau felly mwy na thebyg yn rhai sydd wedi eu benthyg, ac mae'r geiriau wedi eu hysgrifennu i gyd-fynd â'r darluniau. Gellir dadlau nad yw'r rhyngweithio felly mor agos â phe bai'r darluniau wedi eu creu'n arbennig ar gyfer yr eitem.

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Darlun 81 - 'Hanes Baswnca y Llew', Cymru'r Plant, Ionawr 1926

Darlun 82 - 'Hanes Baswnca y Llew', Cymru'r Plant, Ionawr 1926 (b)

Mae'r ddwy dudalen nesaf yn cynnwys y stori ei hun, ar ffurf geiriau a darluniau. Fel y gwelir oddi wrth yr enghraifft uchod, mae rhannau o'r stori wedi eu rhifo, a hynny er mwyn arwain y darlennydd a rhoi trefn glir i'r stori. Yn ogystal, mae'r darluniau a'r geiriau wedi eu gosod o'r chwith i'r dde am yn ail, hynny yw, yn yr adran gyntaf, mae'r darlun yn dod cyn y geiriau, ac yn yr ail adran, y geiriau'n gyntaf ac wedyn y darlun a.y.b. Mae'r broses o ddarllen yn newid o hyd felly. Mae'r llygad yn naturiol yn darllen yn lloerweddol, hynny yw, yn mynd o ochr chwith y dudalen i'r ochr dde, ac felly mae'r darlennydd yn derbyn y stori trwy'r ddau gyfrwng am yn ail. Gan fod y geiriau a'r darluniau'n adrodd y stori, byddai'n bosib darllen y

darluniau heb y geiriau, yn yr un modd â darllen y geiriau heb y darluniau, a deall rhywfaint o'r stori. Er bod lleoliad y darluniau a'r geiriau ar y dudalen yn llawer nes na'r hyn a welwyd yn achos y portreadau, mae'r fframiau o gwmpas y darluniau'n gosod ffin bendant rhwng y ddau. Mae'n bosib fod y ffin amlwg hon yn bodoli oherwydd i'r darluniau gael eu benthg. Pe bai'r darluniau wedi eu comisiynu'n arbennig ar gyfer yr eitem, efallai y buasai mwy o orgyffwrdd rhwng y darluniau a'r geiriau. Felly, er bod pwyslais cyfartal ar y ddau gyfrwng, nid ydynt yn cymysgu. Mae gwahanu'r ddau yn gosod trefn glir i'r stori, ac yn sicrhau bod yr eitem yn un syml i'w darllen.

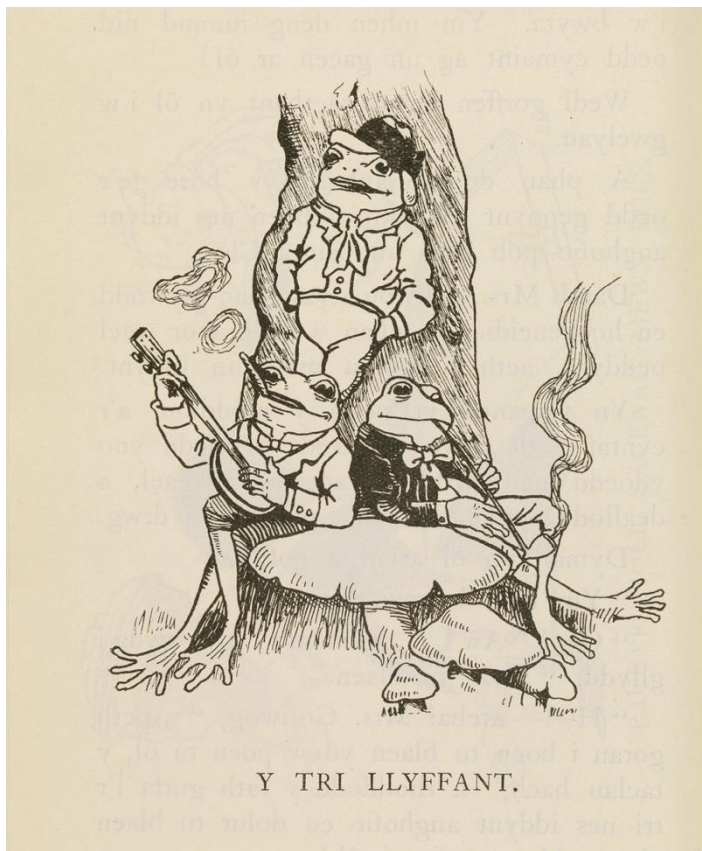
Yn fras, mae'r stori'n sôn am Baswnca y Llew sy'n helpu ei ffrind Sioncyn i baentio ffens. Gwelir oddi wrth y darlun bod y Llew yn dal y bwced paent yn ei geg ac yn defnyddio'i gynffon fel brws paent. Daw Mrs. Hippo heibio, gan feddwl bod Baswnca yn 'begio' neu gardota ('Mae Mrs Hippo yn hynod o ddrwg ei golwg'). Mae Baswnca'n gwylltio ac yn taro ei gynffon yn wyneb Mrs. Hippo a'i gorchuddio mewn paent. Mae'r stori'n ysgafn ac yn ddigri ac yn ymdrin â chamymddygiad tuag at wraig hŷn mewn modd na fyddai'n addas mewn stori am bobl o gig a gwaed. Fel arfer, byddai straeon yn ceryddu plant am daro neu fod yn ddigywilydd ag eraill, yn enwedig oedolion. Ond, yn yr enghraifft hon, caiff Mrs Hippo (gyda'i gwisg a'i sbectol yn awgrymu gwraig hŷn), ei gorchuddio gan baent a'i sarhau gan Sioncyn. Caniateir lle i ddireidi nas gwelir mewn straeon darluniadol cynharach. Nid arweinir y darlennydd at ystyr foesol arbennig; yn hytrach, mae'r ffaith bod y Llew a'r hipo'n ymddwyn fel pobl yn ychwanegu at yr hiwmor a'r ysgafnder. Mae gan y cymeriadau bersonoliaethau, sy'n cael eu cynrychioli gan y darluniau. Gwelir Mrs Hippo'n llefain yn y darlun olaf - mae'r artist felly'n rhoi teimladau dynol iddi hefyd. Mae Baswnca y Llew yn ymddwyn yn ddigywilydd tuag at Mrs Hippo, ond, yn ôl Elvira Phillips, yn aml defnyddir yr anifeiliaid anthropomorffig er mwyn '[l]leddfu sylwadau miniog: mae'n iawn i anifail diniwed ddweud pethau hiliol, halogol neu rywiaethol ond nid cymeriad dynol' (2009, t. 122). Ceir deialog rhwng y Llew a'r hipo, ac er eu bod yn defnyddio geiriau, maent hefyd yn defnyddio llawer o synau i gyfleu eu teimladau, megis "Bwff, bwff," "Ohoo! Ohoo", sy'n elfen bwysig wrth ddarllen yn uchel i blant, ond sydd hefyd yn pwysleisio natur anifeilaidd y cymeriadau. Er eu bod yn meddu ar rinweddau dynol, pwysleisir mai anifeiliaid ydynt, nid pobl, felly ni ddylai'r

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

darlennydd gymryd y stori'n rhy lythrennol; fel y gwelir yn yr adran ar straeon am blant isod, caiff cymeriadau dynol eu cosbi am gamymddwyn [gweler t. 266].

Mae arddull gartwnaidd y darluniau yn sicr yn pwysleisio mai eitem ddigrif ydyw. Daw plant i adnabod y cysylltiad rhwng cartŵn a hiwmor o oedran cynnar: 'even children with little literary experience have learned to expect pictures in the style of *cartooning - exaggerated caricatures - to be funny*' (Nodelman 1996, t. 226). Gellir cytuno bod arddull gartwnaidd y darluniau yn y stori hon yn awgrymu'r modd y dylai'r darlennydd ymateb i'r eitem. Er bod y llythyr agoriadol yn awgrymu diben didactig i'r testun, mae'r darlun, y geiriau a'r darlennydd yn dod at ei gilydd i greu stori sy'n ysgafn, yn ddigri ac yn llawn difyrrwch.

Ymddengys y straeon ysgafn hyn yn fwy aml yn *Cymru'r Plant* na'r cylchgronau eraill, a gwelir rhyngweithio agos iawn rhwng darluniau a geiriau yn yr eitemau hyn. Daw hyn i'r amlwg yn yr eitem 'Y Tri Llyffant', sy'n ymddangos yn 'Cymru'r Plant Bach' ym mis Ionawr 1930.

Darlun 83 - 'Y Tri Llyffant', *Cymru'r Plant*, Ionawr 1930

Ceir darlun o dri llyffant, un ar ei draed a'r ddau arall yn eistedd o dan goeden. Dangosir un yn chwarae banjo a'r ddau yn ysmegu. Yn y geiriau, arweinir y darlennydd i ddarllen ac i sylwi ar fanylion yn y darlun:

Gwelwch un a'i gefn ar y goeden a het fawr am ei ben. Un arall yn eistedd ar lawr yn ysmegu pibell hir. A'r llall yn ysmegu ac yn chwarae'r banjo ar yr un pryd. Yn awr, pa enwau a roddwch chwi i bob un o'r tri hyn?

Mae'r awdur yn annog y darlennydd i sylwi ar wisg y cymeriadau yn ogystal ag esbonio'r hyn y maent yn ei wneud yn y darlun. Gwelwyd y dull hwn o arwain y darlennydd yn cael ei ddefnyddio mewn eitemau yn y cylchgronau, a hynny yn bennaf er mwyn pwysleisio gwersi addysgiadol. Ond caiff y dull ei ddefnyddio yn yr enghraifft hon at bwrpas adloniannol. Mae'r tair brawddeg gyntaf uchod yn awgrymu bod y testun yn un darllenol, oherwydd disgrifir popeth sydd yn y darlun heb lawer o ryddid i'r darllenwyr lenwi'r bylchau, ond mae'r cwestiwn ar ddiwedd yr eitem yn ei wneud yn destun ysgrifennol. Trwy ofyn cwestiwn uniongyrchol, anogir y darllenwyr i fod yn weithredol yn y broses o ddarllen ac i feddwl yn greadigol a defnyddio eu dychymyg.

Gellir dadlau mai ar gyfer y plant lleiaf y mae'r straeon anthropomorffig gan amlaf. Mae'r eitem 'Siôn Grocodeil' ('Cymru'r Plant Bach', *Cymru'r Plant*, Ionawr 1930) yn sicr yn atgyfnerthu'r ddadl hon. Gwelir darlun gan Eirys Edwards, gwraig Ifan ab Owen, o grocodeil â ffon gerdded, yn gwisgo het, siaced ac esgidiau. Mae'r geiriau'n ymddangos ar y dudalen olynol - mae'n rhaid troi'r dudalen er mwyn darllen y geiriau, sy'n creu pellter rhwng y geiriau a'r darlun.

'Gweld llais a chlywed llun!': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Darlun 84 - 'Siôn Grocodeil', Cymru'r Plant, Ionawr 1930

Mae'r testun ysgrifenedig mewn ffont bras, sy'n awgrymu mai wedi ei anelu at y plant lleiaf y mae'r eitem. Mae'r testun wedi ei leoli ar y dudalen mewn modd sy'n ymdebygu i gerdd:

Dyma Siôn Grocodeil yn mynd am dro.

Het fach ddu;

Ceg fawr hir;

Ffon yn ei law chwith;

Gwasgod wen a throwsus llac!

Mae Siôn Groc wrth ei fodd.

Disgrifir yn union yr hyn a welir yn y darlun, a dengys y darlun yn union gynnwys y testun ysgrifenedig. Mae'r enghraifft hon yn debyg iawn i'r hyn a welir mewn llyfrau lluniau i'r plant lleiaf, hynny yw, pwyslais ar ddarluniau a geiriau eglur a syml. Gellir dod i'r casgliad bod y testunau sydd wedi eu hanelu tuag at y plant lleiaf, hynny yw, o dan saith oed, yn cynnwys rhyngweithio agosach rhwng y darluniau a'r geiriau, yn ogystal â mwy o arweiniad ar sut i ddarllen a dehongli'r eitemau. Gwelir y symbyliad i ddefnyddio lluniau fel ffordd i ddifyrru ac

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllynydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

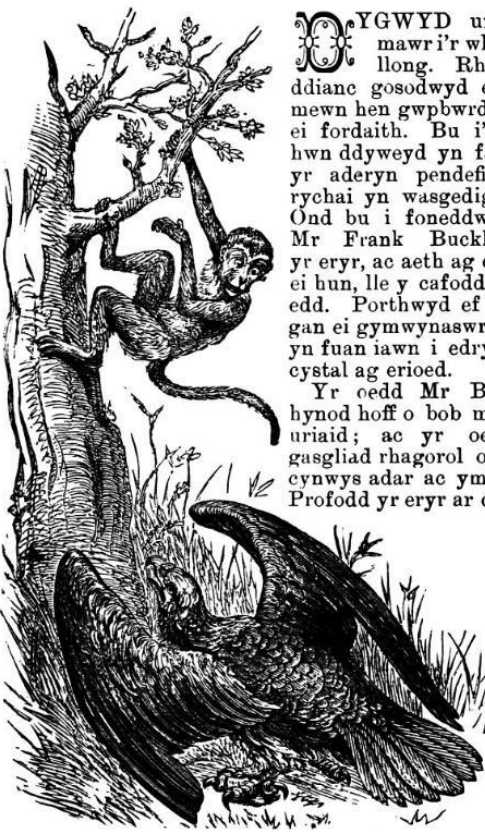
ennyn diddordeb y plant lleiaf mewn darllen, fel y cyfeiriwyd ato yn yr arolwg llenyddol ym mhennod 1 [gweler t. 8].

3.3.2. *Anifeiliaid anghyffredin*

Gwelwyd eisoes anifeiliaid megis y crocodeil a'r llew yn ymddangos mewn straeon yn y cylchgronau i blant, mae hyn yn deillio o'r diddordeb cynyddol mewn anifeiliaid o wledydd eraill yn y cyfnod: '... after the mid eighteenth century the number of exotic creatures in Britain was increased in both quantity and diversity and at an ever accelerating rate by two closely related phenomena: the rise of science and the rise of Empire' (Simons 2012, t. 8). O ganlyniad i hyn, gwelwyd cynnydd mewn anifeiliaid egsotig, rhai'n anifeiliaid anwes i bobl o statws uchel, a rhai'n cael eu harddangos mewn sioeau, ar y strydoedd ac mewn sŵau (Simons 2012, t. 4). Mae John Simons yn cyfeirio at y ffenomen hon fel '...exotic explosion of the Victorian era' (2012, t. 9). Pwysleisir y diddordeb cynyddol hwn yn yr egsotig yn yr eitem 'Yr Eryr Diddiolch', sy'n ymddangos yn *Y Winllan*, Ionawr 1893. Crybwyllir hefyd *Regent's Park Zoo*, sy'n adlewyrchu'r twf mewn sŵau fel 'a thriving entertainment market' yn y cyfnod (Amato 2015, t. 10). Mae hyn hefyd yn awgrymu'n gryf mai cyfieithiad yw'r eitem, yn wahanol i'r penillion uchod.

10 Y WINLLAN.

YR ERYR DIDDIOLCH.

DYGWYD unwaith eryr mawr i'r wlad hon mewn llong. Rhag ofn iddo ddianc gosodwyd ef yn gaeth, mewn hen gwpbwrdd, dros ystod ei fordaith. Bu i'r caethiwed hwn ddyweyd yn fawr iawn ar yr aderyn pendefigaidd. Edrychai yn wasgedig a digalon. Ond bu i foneddwr caredig—Mr Frank Buckland brynu yr eryr, ac aeth ag ef i'w gartref ei hun, lle y cafodd bob ymgel-edd. Porthwyd ef mor ragorol gan ei gymwynaswr fel y daeth yn fuan iawn i edrych yn llawn cystal ag erioed.

Yr oedd Mr Buckland yn hynod hoff o bob math o greaduriaid; ac yr oedd ganddo gasgliad rhagorol o honynt, yn cynwys adar ac ymlusgiaid, &c. Profodd yr eryr ar delerau drwg iawn gyda'i gymydogion newydd. Erli diai hwy yn ddi drugaredd. Aeth Jackdaw dof, cymydogol i ymweled a'r pendefig dyeithr un diwrnod, ond gyda bod y truan wedi cyfarch gwell iddo, tarawyd ef yn gelain gan ei elyn, a bwytaodd ef fel *canibal* cyn pen ychydig amser. Bu i'r eryr gwancus a llofruddiog olchi ei ewinedd a'i big hefyd yn ngwaed cath fach, ag oedd anwyl iawn gan y plant, a lladdodd a bwytaodd amrai *guinea pigs*. Ac un diwrnod ymosododd yn ffyrnig ar Jacko, y mwnci. Da oedd i Jacko ei fod yn ddigon gwisgi i ddringo

Darlun 85 - 'Yr Eryr Ddiddiolch', Y Winllan, Ionawr 1893

Fel y gwelir uchod, mae'r darlun a'r geiriau'n agos iawn at ei gilydd, gyda'r geiriau wedi eu gosod o gwmpas y darlun. Mae'r eitem yn enghraifft o deip 2 (testun darluniadol) gan fod y stori'n cael ei hadrodd trwy gyfrwng geiriau a darluniau gyda phwyslais tebyg ar y ddau. Ar ochr dde'r dudalen, gwelir bod rhai geiriau'n cael eu torri yn eu hanner, ac o ganlyniad, mae'n anodd darllen y testun geiriol. Ni chyfeirir yn uniongyrchol at y darlun yn y testun, ond disgrifia'r geiriau yr olygfa sydd yn y darlun. Mae'r darlun yn engrafiad pren, ond yn wahanol i'r enghreifftiau o 'Baswnca y Llew' a 'Tib a Tab' uchod, mae'n ddarlun realaidd yn

hytrach na chartŵn. O ganlyniad i hyn, mae'r darlun yn fwy brawychus, ac ychwanegir at ergyd y stori.

Mae'r stori'n fras yn sôn am eryr yn cael ei dynnu o'i gynefin: '[d]ygwyd unwaith eryr mawr i'r wlad hon mewn llong', ac ar ddechrau'r testun, gan ddefnyddio ansoddeiriau, anogir y darllenydd i gydymdeimlo â'r eryr ('Edrychai yn wasgedig a digalon'). Mae'r '[b]oneddwr caredig' Mr. Buckland yn prynu'r eryr ac yn gofalu amdano. Roedd Frank Buckland yn naturiaethwr a sŵolegydd enwog yn y cyfnod. Ceir trobwynt yn y stori, ac mae'r eryr yn troi'n gas, disgrifir ef fel 'eryr gwancus a llofruddiog', sy'n ymosod ar ac yn bwyta anifeiliaid eraill. Mae'n ceisio bwyta'r mwnci sy'n dringo'r goeden yn y darlun, ond, yn y geiriau, esbonnir bod y mwnci'n dianc oherwydd bod adenydd yr eryr wedi eu cwtogi i'w rwystro rhag hedfan. Mae'r testun yn dadlennu safbwynt moesol penodol ac ni chaniateir llawer o amrywiaeth barn: caiff yr eryr ei gosbi ar ddiwedd y stori, a'i alltudio am ei oes i'r sw yn Regent's Park. Cyfeirir at bobl a llefydd go iawn, sy'n ychwanegu at hygrededd y stori. Ar ddiwedd y testun geiriol gofynnir cwestiwn i'r darllenydd: '[d]yna greadur anniolchgar, onide? Y mae UN wedi ein cadw ninau am flwyddyn arall, a ydym ni yn ymddwyn fel y dylem tuag ato?'. Mae'r geiriau'n ymdebygu i bregeth, a chaiff y darllenydd ei herio i feddwl am ei arferion ei hun. Disgwylir i'r darllenydd wybod mai at Dduw y cyfeiria'r 'UN', a dadansoddi ymddygiad yr eryr fel trosiad o ymddygiad bodau dynol tuag at Dduw. Gellir cysylltu hyn â chysyniad Iser ynghylch y darllenydd ymhlyg yn y testun, hynny yw, bod y testun yn cymryd set o ganfyddiadau ar ran y darllenydd yn ganiataol. Ceir disgwyliadau penodol ar y darllenydd, ac ni roddir llawer o ryddid iddo i lenwi'r bylchau yn y testun a dod i'w gasgliad ei hun. Nid prif amcan y testun yw diddanu'r darllenydd, yn hytrach, defnyddir y geiriau a'r darlun yn bennaf i bwysleisio gwers Gristnogol.

3.3.3. *Anifeiliaid anwes*

Yn ogystal ag ymweld â'r sw, daeth cadw anifeiliaid anwes yn ffenomen dorfol ym Mhrydain yn y bedwaredd ganrif ar bymtheg a dechrau'r ugeinfed ganrif (Amato 2015, t. 5). Cŵn a chathod yw'r anifeiliaid sy'n ymddangos yn fynych yn y cylchgronau, yn enwedig yn *Trysorfa y Plant*. Rhoddir sylw misol i'r anifeiliaid anwes hyn. Yn ei hastudiaeth o anifeiliaid anwes yn Oes Fictoria, dywed Sarah Amato mai cŵn oedd 'the most celebrated pets...', a phwysleisia:

'Gweld llais a chlywed llun!': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

'Victorians like to extol the virtues of their dogs...' (Amato 2015, t. 25). Yn sicr, gwelir awduron, artistiaid a golygyddion y cylchgronau yn mawrygu cŵn; mae cŵn arwrol yn thema amlwg. Rhwng 1892 a 1910 (yn rhifynnau Ionawr a Mehefin), gwelir pum eitem yn sôn am gŵn dewr yn *Trysorfa y Plant*, felly cyfeirir yn helaeth at *Trysorfa y Plant* yn yr adran hon.

Daw'r enghraifft isod o rifyn mis Mehefin 1895, *Trysorfa y Plant*, o dan y teitl 'Y Ci a'r ieir'. Ceir darlun yn llenwi tri chwarter tudalen yn dangos ieir a chi ac enw ar waelod y darlun, sef S. Dalziel. Roedd y Dalziels yn deulu o Lundain oedd yn arbenigo mewn engrafiadau pren (Stevens, 2016). Mae enw arall ar ochr dde'r darlun, sef mwy na thebyg yr artist, ond nid yw'r testun yn glir. Mae'r darlun felly'n un sydd wedi ei fenthyg, ac mae'r stori naill ai wedi ei chyfieithu, neu wedi ei chreu er mwyn cyd-fynd â'r darlun. Mae'n stori am gi o'r enw Spot oedd yn 'perthyn i fferm yn Falkirk, yr hwn oedd yn nodedig am ei gallineb. Yr oedd yn hoff iawn o'r ieir. Byddai yn ceisio chwareu â hwy yn fynych...'. Ni leolir y stori yng Nghymru, sy'n awgrymu'n gryf mai cyfieithiad ydyw.

Darlun 86 - 'Y Ci a'r Ieir', Trysorfa y Plant, Mehefin 1895

Unwaith eto, mae'r darlun yn enghraifft o deip 2 (testun darluniadol) gan fod pwyslais tebyg ar y darlun a'r testun geiriol, gyda'r darlun yn llenwi tri chwarter tudalen, a'r geiriau'n llenwi chwarter y dudalen hon a hanner y dudalen olynol. Cyfeirir yn uniongyrchol at y darlun yn y geiriau: '[b]yddai weithiau yn dychrynu y cywion wrth eu taflu i lawr â'i bawen, fel y gwelir yn y darlun, er na fyddai Spot byth yn amcanu niweidio yr un o honynt', felly ceir perthynas agos rhwng y ddau gyfrwng. Cynorthwyir y darlennydd i ddadansoddi'r darlun ac felly gellir honni bod yr eitem yn un ddarlleol, gyda'r awdur yn arwain y darlennydd at

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

ddadansoddiad penodol: '[i]n narrative theory, a description is one of the signs of the narrator's presence in the text. The verbal narrator forces the reader to "see" certain details of the setting, while ignoring others' (Nikolajeva, Scott 2001, t. 61). Yng ngweddill y testun geiriol adroddir hanes y ci yn achub yr ieir o'r eira. Cysylltir y ci â rhinweddau gwrywaidd; anifail arwrol a dewr ydyw, ond hefyd pwysleisir cymeriad tyner Spot.

Ymddengys eitem arall am gi dewr yn *Trysorfa y Plant*, Ionawr 1902 o dan y teitl, 'Ci yn achub ei feistr'. Ceir darlun gan yr artist 'H.J.R.' (ni lwyddwyd i ddod o hyd i enw llawn yr artist) yn dangos merch fach a chi ar dennyn.

Darlun 87 - 'Ci yn achub ei feistr', *Trysorfa y Plant*, Ionawr 1902

Yn y geiriau sy'n cyd-fynd â'r darlun, dywedir: 'Creadur ardderchog yw ci. Nid oes yr un creadur direswm yn meddu ar gymaint o gallineb, o ffyddlondeb, a chariad'. Mae'r rhinweddau hyn yn rhai dynol, ond hefyd pwysleisir nad yw'n fod dynol. Yng ngweddill yr

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

eitem, ceir hanes ci yn achub ei feistr mewn brwydr rhwng Prydain a Ffrainc yn 1758. Nid yw'r geiriau'n cyfateb i'r darlun yn uniongyrchol. Ond, unwaith yn rhagor, cysylltir y ci â rhinweddau arwrol. Dadleua Sarah Amato, 'dogs were thought of as masculine creatures' (2015, t. 59). Mae rhinweddau megis dewrder ac arwriaeth yn nodweddiadol yn cael eu cysylltu â gwryweidd-dra. Ac yn sicr, mae'r cŵn sy'n ymddangos yn y cylchgronau yn arddangos y rhinweddau gwrywaidd hyn, a sylwer hefyd mai enwau bechgyn sydd ar y cŵn yn y straeon gan amlaf.

Mae'r enghraifft ym mis Ionawr 1906, 'Ci yn gall a chyfeillgar' (*Trysorfa y Plant*) yn disgrifio'r ci mewn modd tebyg i'r enghraifft flaenorol: '[n]id oes un creadur direswm mor gall, a chyfeillgar a chi'. Yn y darlun, gwelir ci yn rhedeg ar ôl het, ac esbonnir cyd-destun y darlun yn y geiriau: 'Yr oedd y ci y mae ei ddarlun uwchben, wedi dysgu o honno ei hun, heb gael un wers gan neb i redeg arol het ei feistr pan chwythai y gwynt hi oddiar ei ben'. Mae'r darlun a'r geiriau yn rhyngweithio gyda'i gilydd, gyda'r ddau yn datgelu gwybodaeth am y stori.

CI YN GALL A CHYFEILLGAR.

NID oes un creadur direswm mor gall, a chyfeillgar a chi. Yr oedd y ci y mae ei ddarlun uwchben, wedi dysgu o hono ei hun, heb gael un wers gan neb, i redeg ar ol het ei feistr pan chwythai y gwynt hi oddiar ei ben. Efallai fod ffurf ei ben yn rheswm am fod y pwff lleiaf o wynt yn myned a'i het i fwrdd. Wrth weled ei feistr yn rhedeg ar ol ei het, meddylodd y ci y gallai ef redeg yn gynt na'i feistr, a gwneyd y gwaith hwnw yn ei le. Wrth weled fod y ci yn gwneyd hyny mor glyfar, gadawodd y gorchwyl o hyny allan yn hollol i'r ci; ac nid oedd dim yn boddio y ci yn fwy na gweled het ei feistr yn myned gyda'r gwynt.

Anfonai gohebydd atom yr wythnos hon (W. P. J.) am gi arall. Dywedai ei fod dro yn ol wedi myned i ymweled â chyfaill yn Birmingham. Aeth ei gyfaill i ddangos y buarth a'r ystablau iddo. Yn y buarth yr oedd ci mawr yn rhwym. Dywedodd ei berchen, "Sylwch yn awr yr hyn wna y ci y foment y gollyngaf ef yn rhydd." Rhuthrodd y ci at ddrws yr ystabl. Pan agorwyd y drws, aeth y ci ar ei gyfer at un o'r ceffylau, a dechreuodd ymrwbio yn ei goesau blaen, a'r ceffyl yntau yn rhwbio cefn y ci a'i drwyn. Yr oedd y ci a'r ceffyl yn gyfeillion mawr. Ni wna i y ci yr un sylw o'r ceffylau eraill.

Darlun 88 - 'Ci yn gall a Chyfeillgar', Trysorfa y Plant, Ionawr 1906

Ceir enghraifft arall o gi sy'n achub y dydd yn *Cymru'r Plant*, mis Mehefin 1929: 'Cweryl Men a Gel'. Ceir darlun yn llenwi tudalen gan W. Mitford Davies yn dangos merch fach a'i chi, a'r ci yn dal doli yn ei geg.

Darlun 89 - 'Cweryl Men a Gel', Cymru'r Plant, Mehefin 1929

Yn y testun geiriol, adroddir stori Men a Gel y ci yn chwarae â'i gilydd, ond mae Gel yn sylwi bod Men yn talu mwy o sylw i Siwsan ei dol nag iddo ef: 'cydiodd yn Siwsan un dydd a darniodd hi'n ddarnau mân'. Yn ail hanner y stori (sef yr olygfa yn y darlun) caiff Men ddoli newydd, ond mae hi'n ei gollwng yn yr afon, ac mae Gel y ci yn ei hachub. Mae'r darlun yn yr enghraifft hon yn cael ei osod ar ddechrau stori ac felly'n datgelu beth sydd yn digwydd nes ymlaen yn y testun, ac yn difetha unrhyw ganlyniad annisgwyl. Mae hyn yn gyffredin yn llenyddiaeth Oes Fictoria, yn ôl Julia Thomas: 'images do not necessarily 'follow' a pre-existing text, but can actually precede it' (2007, d.rh.t). Ceir yn ogystal gapsiwn o dan y darlun yn dyfynnu darn o'r stori: '[n]ofiodd a hi'n ôl i Men'. Mae'r darlun a'r capsion yn hyn a elwir gan Thomas yn 'spoiler', ac yn 'difetha' gweddill y stori i'r darlennydd. Portreadir y ci

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

fel anifail eiddgeddus ar ddechrau'r stori, ond mae Gel yn dysgu ei wers yn ystod y stori ac yn debyg i'r defnydd o anifeiliaid anthropomorffig, caiff Gel ei ddefnyddio er mwyn pwysleisio gwers foesol. Mae mwy na diddanwch yn unig yn perthyn i'r stori, ac er nad yw *Cymru'r Plant* yn gylchgrawn enwadol fel y gweddill, amcanion moesol sydd i'r stori dan sylw.

Yn ogystal, mae cynnwys y cylchgronau, yn enwedig *Trysorfa y Plant*, yn adlewyrchu poblogrwydd cathod fel anifeiliaid anwes. Roedd darluniau o gathod yn hynod boblogaidd ar ffurf printiau a chardiau post yn y cyfnod (Amato, 2015 t. 100), er enghraifft printiau Louis Wain (1860 - 1939): 'most homes had at least one of his famous cat annuals and many nurseries had Wain posters hanging on their walls', ac yn ôl H.G.Wells: 'He invented a cat style, a cat society, a whole cat world' (Kennedy, 2016). Mae darluniau tebyg yn ymddangos yn y cylchgronau. Gweler ambell enghraifft isod. Yn gyntaf, 'Ein Cath' o *Trysorfa y Plant*, Ionawr 1893 sy'n engrafiad pren o gath fach gyda chloch ar ruban o amgylch ei gwddf i gyd-fynd â cherdd. Mae'r darlun yn gosod pwyslais ar bertrwydd, sy'n cyd-fynd â syniadau rhamantaidd y cyfnod a phwyslais ar gysylltiad plant â byd natur. Er bod y darlun yn rhamantaidd ac annwyl, ceir naws wahanol i'r gerdd, a phortreadir y gath fel anifail ysglyfaethus:

gwae adar bach a llygod mwy,
eu diwedd hwy daw yn y man...

Ym mhennill olaf y gerdd, cyfeirir at y gloch sydd o gwmpas gwddf y gath yn y darlun. Esbonnir ei bod yn 'gloch bywyd' i'r adar a'r llygod, gan eu bod yn gallu clywed y gath yn agosáu ac mae'r bardd yn disgwyl diolch gan yr adar a'r llygod am glymu'r gloch o gwmpas gwddf y gath!

'Gweld llais a chlywed llun!': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Darlun 90 - 'Ein Cath', Trysorfa y Plant, Ionawr 1893

I'r gwrthwyneb i'r cŵn a drafodwyd eisoes, yn ôl Sarah Amato, cysylltir cathod â benyweiddra (2015, t. 59), ac mae hyn yn fwy arwyddocaol yn y Gymraeg, oherwydd y defnydd o genedl enwau gwrywaidd a benywaidd. Yn aml yn y cylchgronau, gwelir darluniau o fenywod yn anwesu cathod, sy'n adlewyrchu'r hyn a ddadleua Amato: '[g]rown men were not pictured with cats, though in a few images Young boys and kittens were shown together' (2015, t. 63). Ceir enghraifft o ferch â chath yn cael eu darlunio yn *Trysorfa y Plant*, Ionawr 1898 o dan y teitl 'Meg a'i chath fach'. Dengys y darlun ferch yn gwau a chath ar ei hysgwydd yn ceisio chwarae â'r gwlan:

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Darlun 91 - 'Meg a'i chath fach', Trysorfa y Plant, Ionawr 1898

Disgrifia'r gerdd yr hyn sy'n digwydd yn y darlun o safbwynt Meg. Ac ar ddiwedd y gerdd, disgrifir y gath fel:

Creadur hardda'r ddaear hon,
Mor fwyn a llon a finnau.

Gellir dadlau bod y rhinweddau a restrir uchod yn rhai benywaidd, a phwysleisir hefyd y tebygrwydd rhwng Meg a'r gath. Ceir dwy ystrydeb yn yr eitem hon felly, sef yn gyntaf y ferch yn gwau, ac yn ail y cysylltiad rhwng merched a chathod. Esbonia Sarah Amato y cysylltiad rhwng cathod a benyweidd-dra: '[t]he cat was understood as a strong-willed, independent, and promiscuous as well as a feeble and self-destructive creature that could

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

somehow be reformed into a more ideal and dependent pet' (Amato 2015, t. 60). Felly, yn ôl Amato, mae rhinweddau'r gath yn wrthgyferbyniol: anifail penderfynol ac annibynnol, sydd hefyd yn wan. Ond mae'r hyn sy'n cael ei gyfleu yn y darlun uchod yn wahanol i'r hyn a ddadleua Amato: ceir darlun sy'n canolbwyntio ar dlysni a sirioldeb y ferch a'r gath.

Ceir hefyd ddarlun o gath yn yr eitem 'Cerddor newydd' yn *Trysorfa y Plant*, Mehefin 1905. Dengys y darlun gath yn edrych fel petai'n canu'r piano, ac mae'r gerdd sy'n cyd-fynd â'r darlun yn ddigri hefyd:

anwes. Mae pwrpas y darluniau'n amrywio fesul categori, er enghraifft, mae'r mwyafrif o ddarluniau o anifeiliaid anwes yn cyd-fynd â phenillion ysgafn, ac mae'r ddau gyfrwng gyda'i gilydd yn diddanu'r darlennydd. Ar y llaw arall, mae'r eitemau 'Chwedlau Aesop', 'Tib a Tab' ac 'Yr Eryr Ddiddiolch' yn datgelu moeswersi amlwg, a defnyddir y darluniau yn yr eitemau hyn i atgyfnerthu negeseuon yr awduron. Mae'r straeon 'Hanes Baswnca y Llew', 'Y Tri Llyffant' a 'Siôn Grocodeil' yn wahanol iawn i'r uchod o ran eu hedrychiad a'u cynnwys. Mae'r straeon hyn yn perthyn i'r adran 'Cymru'r Plant Bach' yn *Cymru'r Plant*, ac wedi eu hanelu at y plant lleiaf, felly cânt eu defnyddio er mwyn annog y plant i fwynhau darllen. Gwelir perthynas unigryw rhwng y darluniau, y geriau a'r darlennydd yn yr eitemau hyn. Ceir pwyslais ar y darluniau, â'r geiriau'n eglur a syml. Ceir mwy o arweiniad ar sut i ddarllen y darluniau, ond anogir y darlennydd i fod yn weithredol yn y broses o ddarllen (e.e. trwy feddwl am enwau i'r cymeriadau yn yr eitem 'Y Tri Llyffant').

3.4. Ffantasi

3.4.1. Cyflwyniad

Yn ogystal ag anifeiliaid sy'n gallu siarad, ceir lluo o gymeriadau eraill yn y cylchgronau sy'n meddu ar rinweddau dynol, megis creaduriaid o fydoedd eraill, tylwyth teg a bwganod. Gellir dadlau fod yr eitemau sy'n cynnwys y cymeriadau hyn yn perthyn i'r *genre* 'ffantasi'. Mae'r straeon ffantasi'n niferus yn y cylchgronau, gyda mwy yn ymddangos yn ystod y 1920au. Er bod diffinio ffantasi'n anodd, mae prif ddamcaniaethwyr y maes, yn cynnwys Tzvetan Todorov, Rosemary Jackson, Kathryn Hume, W. R. Irwin a Colin Manlove yn cytuno 'that fantasy is about the construction of the impossible...' (James, Mendlesohn 2012, t. 1). Ac er mwyn pwysleisio'r amrywiaeth o fewn y *genre*, â James a Mendlesohn ati i gymharu llenyddiaeth ffantasi i res o dai teras: '[t]here are shared walls and a certain level of consensus around the basic bricks, but the internal décor can differ wildly...' (James, Mendlesohn 2012, t. 1). Mae diffinio'r term ffantasi yn gymhleth ym maes llenyddiaeth plant hefyd (Fimi 2017, t. 2). Ym marn Peter Hunt: '... it can be argued that all fiction (and a good deal of non-fiction) is in a sense fantasy...' (Hunt, Lenz 2001, t. 10). Mae'r diffiniad hwn yn un eang, hynny yw, bod unrhyw beth sydd wedi cael ei ddyfeisio yn ffantasi. Ond â Hunt

ati i gynnig diffiniad manylach o'r term: '[a]t a lesser extreme, one could reasonably include in the category of fantasy any fanciful tale, from myths to religious parables, from the folk tale to the absurd, from nursery rhymes to nonsense' (Hunt, Lenz 2001, t. 10). Mae'r *genre* mor gymhleth oherwydd bod cymaint o wahanol fathau o straeon ffantasi'n bodoli, er enghraifft, gellir dadlau bod y straeon anthropomorffig a ddadansoddwyd eisoes yn ffantasi. Defnyddir y termau 'High Fantasy' a 'Low Fantasy' er mwyn diffinio'r gwahanol fathau o ffantasi yn aml (Fimi 2017, t. 3), gyda 'High Fantasy' yn cyfeirio at straeon sy'n cynnwys byd newydd, dychmygol a 'Low Fantasy' yn cynnwys straeon sy'n cynnwys ymyrraeth oruwchnaturiol â'n byd ni. Mae elfennau goruwchnaturiol a ffantasiol wedi bodoli mewn chwedlau a thraddodiadau llên gwerin ers canrifoedd, ond yn ystod y bedwaredd ganrif ar bymtheg gwelwyd twf straeon ffantasi ar gyfer plant yn benodol: '[c]hildren's fantasy enjoyed a golden age in England from about 1850 till the First World War' (Manlove 2003, t. 12). Yn ôl Manlove, Lloegr oedd un o'r gwledydd cyntaf i gofleidio'r *genre*: 'English children's fantasy has the distinction of having been the first on the international scene' (2003, t. 12). Ymddangosodd nifer o lyfrau ffantasi poblogaidd megis *Alice's Adventures in Wonderland* (Carroll, 1865) a *The Water Babies* (Kingsley, 1863) yn y Saesneg, ond ni chafwyd dim i gymharu â'r rhain yng Nghymru tan i nofelau ffantasi E. Tegla Davies, *Tir y Dyneddon* (1921), *Rhys Llwyd y Lleuad* (1925), a *Hen Ffrindiau* (1927), gael eu cyhoeddi ar ddechrau'r ugeinfed ganrif.

Yn yr adran hon, rhennir yr eitemau yn 'chwedloniaeth draddodiadol', er enghraifft chwedlau'r Mabinogion a straeon traddodiadol sydd wedi eu haddasu ar gyfer plant; 'straeon tylwyth teg ('fairy stories')', a oedd yn *genre* hynod boblogaidd ar gyfer plant yn y cyfnod a 'straeon ffantasiol', sef yr eitemau sy'n cynnwys elfennau goruwchnaturiol ond nad oes iddynt gysail draddodiadol amlwg. Dehonglir yr enghreifftiau yng ngoleuni'r tri phrif gwestiwn ymchwil, sef, beth yw'r rheswm dros gynnwys y darluniau yn y straeon ffantasi, sut y defnyddir y darlun, a sut y mae'r darluniau, y geiriau a'r darllenydd yn rhyngweithio yn yr eitemau?

3.4.2. Ffantasi yn y cylchgronau

Mae'r holl enghreifftiau sy'n ymddangos yn yr adran hon yn dod o *Cymru'r Plant* ac *Y Winllan*. Ni ddaethpwyd o hyd i enghreifftiau o straeon ffantasi yn sampl y cylchgronau eraill. Mae'r mwyafrif o straeon *Perl y Plant* yn rhai realaidd neu'n straeon Beiblaidd - mae'n ymddangos o'r sampl fod *Perl y Plant* yn blaenoriaethu straeon Beiblaidd, moeswersi a deunydd Cristnogol. Gwelir llawer o straeon Cristnogol yn *Trysorfa y Plant* hefyd, ond ar wahân i'r straeon am anifeiliaid a chwedlau Aesop a drafodwyd eisoes, nid oes straeon ffantasi'n ymddangos yn y sampl a gasglwyd. Ar y llaw arall, gwelir nifer sylweddol o straeon am dylwyth teg yn *Cymru'r Plant*, yn enwedig yn adran 'Cymru'r Plant Bach' yn ystod yr 1920au. Yn ogystal, ceir chwedlau yn y cylchgrawn, yn cynnwys chwedlau'r Mabinogion. Ond, gan amlaf, mae'r chwedlau hyn yn ymddangos heb ddarluniau; ceir un enghraifft o chwedl ddarluniadol sy'n ymddangos yn y drafodaeth isod. Gwelir y mwyafrif o'r eitemau ffantasi yn *Y Winllan* yn ystod blynyddoedd E. Tegla Davies fel golygydd (1920-1928): caiff ei ystyried fel arloeswr ym myd ysgrifennu ffantasi. Rhoddodd bwyslais ar greu straeon cyffrous a newydd i ddiddanu'r darllenwyr. Ymddangosodd ei nofel ffantasi, *Rhys Llwyd y Lleuad* (1925), yn *Y Winllan* fel cyfres, cyn iddi gael ei hargraffu ar ffurf nofel. Eir ati yn y paragraffau canlynol i ddadansoddi enghreifftiau penodol o ffantasi yn y cylchgronau, gan ddechrau gyda'r chwedloniaeth draddodiadol a'r straeon tylwyth teg, cyn mynd ati i ddadansoddi'r enghreifftiau o'r deunydd ffantasiol sy'n weddill. Mae'n werth nodi bod darluniau'n chwarae rôl bwysig mewn llenyddiaeth ffantasiol gan fod darparu darluniau o ymddangosiad y creaduriaid arallfydol yn cynorthwyo'r darllynydd wrth ddychmygu'r cymeriadau a digwyddiadau'r stori.

3.4.3. *Chwedloniaeth draddodiadol*

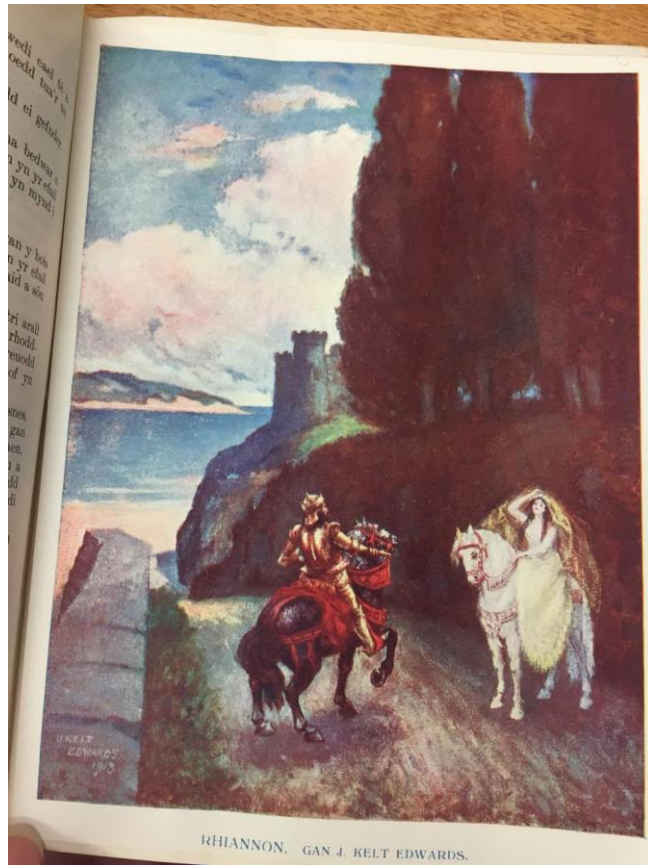
Bu chwedloniaeth yn rhan annatod o lenyddiaeth Gymraeg y gorffennol gan gynnwys chwedlau llafar traddodiadol a chwedlau'r Mabinogion. Â Rhiannon Ifans ati i geisio diffinio chwedl, gan nodi: '[c]hwedl yw stori a luniwyd i gyflwyno rhyw ddigwyddiad, neu ragor nag un, ac i ddweud rhywbeth amdanynt. Nid yw'n stori wir o reidrwydd' (2002, t. 14). Weithiau ceir cymeriadau dychmygol megis cewri neu dduwiau, neu gymeriadau isddynol megis anifeiliaid (Ifans 2002, tt. 14-15), ac yn aml ceir digwyddiadau goruwchnaturiol (Ifans 2002, t. 14). Yn ôl Dimitra Fimi, dylanwadodd chwedlau a mythau Celtaidd ac Ewropeaidd yn fawr ar ddychmyg awduron ffantasi Saesneg (Fimi 2017, t. 1), er enghraifft, credir bod Tolkien wedi ei ddylanwadu gan fythau traddodiadol Almaenig a Sgandinafaidd, a bod William

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Morris yn ymddiddori yn y sagâu Norse a'r chwedl Arthuraidd (Fimi 2017, t. 1). Ymddengys enghreifftiau o chwedlau Cymraeg yng nghylchgrawn *Cymru'r Plant*, gan gynnwys enghreifftiau o chwedlau'r Mabinogion. Nid yw hyn yn syndod wrth feddwl am amcan O. M. Edwards wrth greu'r cylchgrawn, sef 'i godi'r hen wlad yn ei hol', ac agenda'r cylchgrawn i addysgu'r plant am hanes, llenyddiaeth a diwylliant ac i'w '[d]rwytho ag ysbryd llenyddiaeth Cymru' (*Cymru'r Plant*, 1892). Pwysleisiodd O. M. Edwards felly bwysigrwydd cadw'r deunydd traddodiadol yn rhan o waddol diwylliannol Cymru, ac aethpwyd ati i sicrhau hyn trwy gynnwys addasiadau ar gyfer plant yn y cylchgrawn. Yn ogystal, cyhoeddodd brawd O. M. Edwards, sef J. M. Edwards, fersiynau o'r Mabinogion ar gyfer plant: *Mabinogion (o Lyfr Coch Hergest)* (1896) ynghyd â darluniau gan Eirian E. Francis a *Mabinogion (o Lyfr Coch Hergest): Ail Lyfr* (1901) gyda darluniau gan J. E. C. Williams.

Ceir nifer o chwedlau wedi eu haddasu ar gyfer plant yn *Cymru'r Plant*, ond mae'r mwyafrif helaeth yn straeon heb ddarluniau, neu ar adegau, yn ddarluniau heb destun ysgrifenedig. Enghraifft o hyn yw'r darlun 'Rhiannon' gan J. Kelt Edwards sy'n ddarlun lliw wedi ei atodi yn rhifyn mis Rhagfyr 1922. Fel y crybwyllwyd eisoes yn y bennod gyflwyniadol, roedd darluniau lliw yn cael eu gosod yn rhifynnau mis Rhagfyr *Cymru'r Plant* fel anrheg i'r darllenydd i'w cadw a'u fframio. Nid oes cyd-destun geiriol, heblaw am deitl y darlun, felly mae'n deg honni mai prif bwrpas y darlun oedd gwneud y cylchgrawn yn fwy deniadol ac er mwyn plesio'r darllenydd. O ystyried yr holl addasiadau o chwedlau'r Mabinogion yn y cyfnod, mae'n debyg y byddai'r darllenydd yn ymwybodol o rôl Rhiannon yng Nghainc Gyntaf y Mabinogi fel nad oedd angen testun i gyd-fynd â'r darlun.

'Gweld llais a chlywed llun'?: Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Darlun 93 - 'Rhiannon', *Cymru'r Plant*, Rhagfyr 1922

Yn wahanol i'r darlun heb destun uchod, ymddengys chwedl sy'n cynnwys darlun a geiriau yn rhifyn mis Mehefin 1892 o *Cymru'r Plant*, dan y teitl 'Culhwch ac Olwen: V. Pa fodd y cafodd Culhwch gleddyf Gwrnach Gawr'. Mae'n cynnwys un darlun a dwy dudalen o destun ysgrifenedig. Nid oes modd dod o hyd i'r artist gan nad oes enw ar waelod y darlun nac unrhyw gyfeiriad ato yn y cylchgrawn.

CULHWCH AC OLWEN.

V. PA FODD Y CAFODD CULHWCH GLEDDYF GWRNACH GAWR.

GERDDODD Culhwch a'i gymdeithion trwy'r dydd hwnnw, nes dod at gaer fawr, y fwyaf yn y byd. A dacw wr du, mwy na thri, yn dod o'r gaer. Ac ebe hwy,—

“O ba le y deui di, wr?”
“O'r gaer a welch acw.”
“Pwy bia'r gaer?”
“Pwy a'i pia? Gwyr pawb mai Gwrnach Gawr.”

“Pa groeso sydd i ddyn dieithr yn y gaer hon?”

“O bendefig, Duw a'ch noddo. Ni ddaeth dyn dieithr erioed ohoni a'i fywyd ganddo; ac ni cha neb fyned i mewn ond un fedro grefft.”

Daethant at y porth, ac ebe Gwrhwr Gwalstawt Iei'hoedd,—

“Oes yma borthor?”
“Oes. Beth a fynni?”

“Agor y Porth.”

“Na wnafl.”

“Pam na wnei?”

“Mae'r [gyllell yn y bwyd, a'r ddiod yn y corn, ac ni cha neb sangu neuadd Gwrnach Gawr ond a ddygo grefft.”

Ac ebe Cei,—“Mae gen i grefft.”

“Pa grefft sydd gennyf?”

“Y goreu yn y byd am loewi cleddyf wyf.”

“Mi af i ddweyd hynny wrth Wrnach Gawr, a dof ag ateb i ti.”

Aeth, a daeth yn ol i agor y porth. Dacw Cai'n mynd i mewn, ac yn cyfarch gweli i Wrnach Gawr. A rhoddwyd iddo gader ger bron y cawr.”

Darlun 94 - 'Culhwch ac Olwen', Cymru'r Plant, Mehefin 1892

Fel y gwelir uchod, mae'r darlun wedi ei osod ar ochr chwith y dudalen a'r geiriau ar yr ochr dde ac ar y dudalen ganlynol. Mae'n enghraifft o deip 1, testun gyda darluniau, gan fod y stori'n cael ei hadrodd trwy gyfrwng geiriau a darluniau ond â mwy o bwyslais ar y geiriau. Mae'r darlun fel petai wedi ei docio o ddarlun mwy, ac mae'n ddarlun a fyddai'n cydweddu â llawer o straeon canoloesol. Ceir castell a choed ar frig y darlun, a marchogion a chŵn yn cyrchu tua'r castell, sy'n cydweddu â chefnidir Arthuraidd y chwedl. Mae'r testun

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

ysgrifenedig, fel yr awgrymir yn y 'V' yn y teitl, yn rhan o gyfres sy'n ymddangos yn y cylchgrawn yn ystod y flwyddyn 1892. Mae'r eitem arbennig hon yn sôn am Cai a Bedwyr a'u cymdeithion yn mynd at gastell Gwrnach Gawr er mwyn dwyn ei gleddyf. Er mwyn gwneud hyn, mae Cai yn dangos ei grefft i'r cawr, sef ei allu i loywi cleddyfau, ac yna'n ei ladd: 'tarawodd wddf y cawr ag ef, a thorrodd ei ben' (t. 164). Mae diwedd y stori'n arswydus a graffig, ond caiff y darlennydd ei atgoffa fod Gwrnach Gawr yn 'gawr drwg' (t. 164). Yn ogystal, nodir, '[n]i ddaeth dyn dieithr erioed ohoni a'i fywyd ganddo...' (t. 163), felly gan fod y cawr yn llofrudd, caiff gweithred y dynion ei chyfiawnhau.

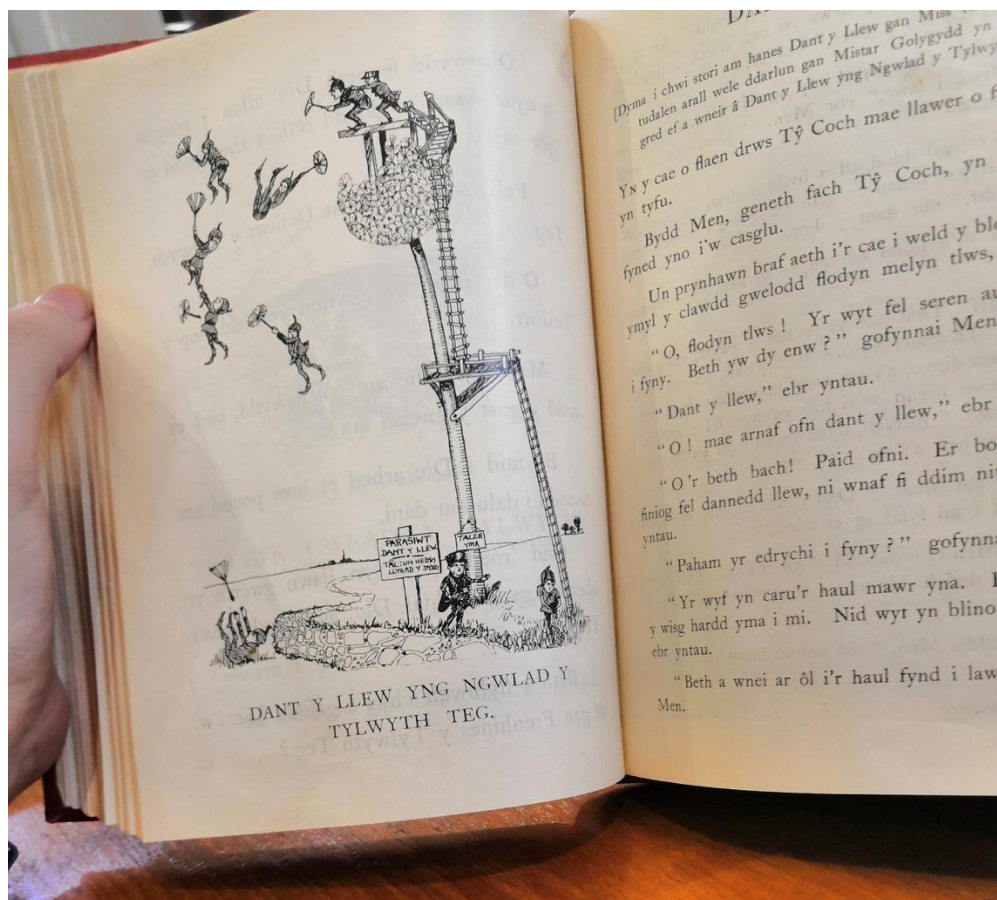
Mae'n debygol iawn fod y darlun wedi ei fenthyg o rywle arall; mae'r darlun yn addas ar gyfer unrhyw stori am gais canoloesol Arthuraidd mewn gwirionedd. Ni cheir darluniau i gyd-fynd â gweddill y gyfres sy'n ymddangos yng ngweddill rhifynnau'r flwyddyn. Dengys y darlun yr hyn sy'n digwydd *cyn* y stori, hynny yw, taith y dynion tuag at y castell, ac mae'r darlun yn cynorthwyo'r darllenwyr wrth iddynt ddychmygu caer Gwrnach Gawr, sef '[c]aer fawr, y fwyaf yn y byd' (t. 163). Er hyn, disgwylir i'r darlennydd ddychmygu gweddill y stori; ceir bylchau yn y testun i'w llenwi gan y darlennydd (Iser 1993, t. 9). Byddai Barthes yn defnyddio'r term 'writerly text' neu testun ysgrifennol i ddisgrifio rhyddid y darlennydd i ddadansoddi'r testun hwn.

3.4.4. *Straeon tylwyth teg*

Gwelwyd cynnydd ym mhoblogrwydd straeon am dylwyth teg yn y Saesneg yn ystod y bedwaredd ganrif ar bymtheg (Manlove 2003, t.17). Cafwyd hefyd ddiddordeb cynyddol yng Nghymru ar ddechrau'r ganrif mewn llên gwerin, gyda chasgliadau pwysig megis *Celtic Folklore: Welsh and Manx* (Rhys, 1901) yn ymddangos. Gwelir y poblogrwydd hwn yn cael ei gynrychioli yng nghylchgrawn *Cymru'r Plant*, ond yn ystod y 1920au, ac mae'r ddwy enghraifft a drafodir isod yn hwyr yn y cyfnod o dan sylw. Mae hynny o ganlyniad i afael cryf enwadaeth ar y cylchgronau, gyda'r deunydd cynharach yn cael ei greu yn anad dim i gyflenwi'r Ysgolion Sul. Mae'n bosibl honni y gwelwyd twf mewn straeon tylwyth teg yn ystod y 1920au fel ymateb i'r Rhyfel Byd Cyntaf, gydag awydd cryf i geisio dianc i fyd arall ar ôl colledion y rhyfel.

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Ceir enghraifft unigryw o ddarlun a stori tylwyth teg yn *Cymru'r Plant*, Mehefin 1928 o dan y teitl 'Dant y Llew yng Ngwlad y Tylwyth Teg'. Mae'r stori sydd ar ochr dde'r darlun yn un gan 'Miss Roberts', ond nid yw'n gyfan gwbl gysylltiedig â'r darlun. Dywedir mewn cromfachau ar ddechrau'r darn ysgrifenedig: '[d]yma i chwi stori am hanes Dant y Llew gan Miss Roberts. Ond ar y tudalen arall wele ddarlun gan Mistar Golygydd yn dangos beth a gred ef a wneir â Dant y Llew yng Ngwlad y Tylwyth Teg'. Mae'r darlun yn adrodd stori sy'n wahanol i'r testun geiriol, a gwelir dychymyg y golygydd, Ifan ab Owen, a'i ddehongliad ef o ddant y llew yng ngwlad y tylwyth teg. Ar yr olwg gyntaf, efallai y gellir dod i'r casgliad fod yr eitem yn enghraifft o deip 2: testun darluniadol (pwyslais tebyg ar ddarluniau a geiriau). Ond, gan nad yw'r ddau gyfrwng wir yn gysylltiedig, gellir dadlau fod y darlun yn enghraifft o deip 4: naratif gweledol. Cyfeiria teip 4 at ddarlun/darluniau sy'n adrodd stori heb lawer o eiriau, ond sydd efallai'n cynnwys capsiwn neu eiriau yn rhan o'r darlun/darluniau (trafodir hyn yn fanylach isod).

Darlun 95 - 'Dant y Llew yng Ngwlad y Tylwyth Teg', *Cymru'r Plant*, Mehefin 1928

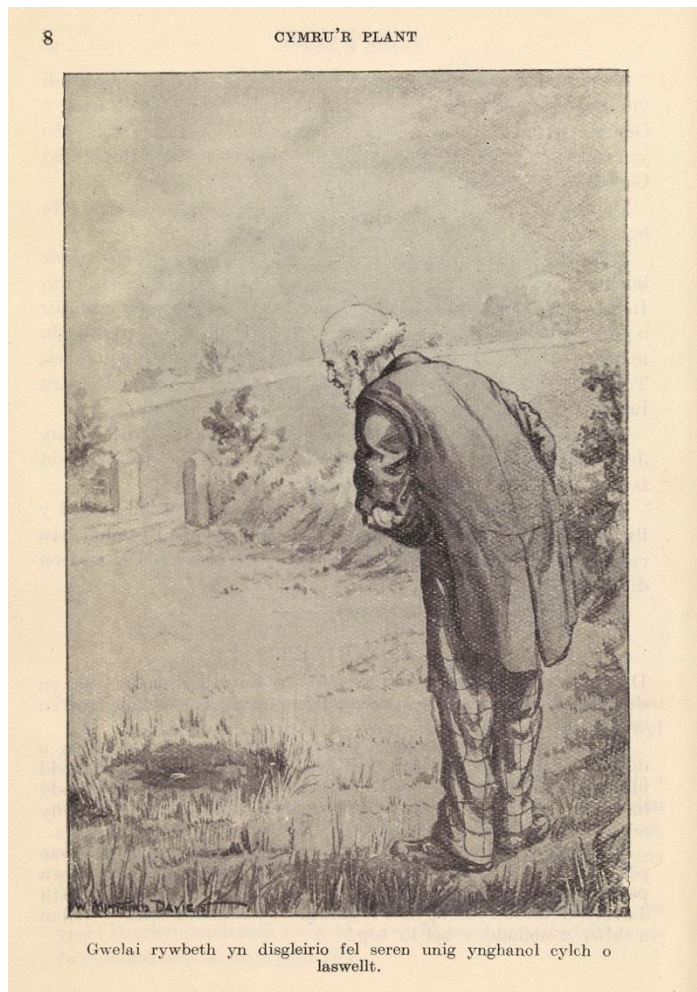
Dengys y darlun greaduriaid bach (y tylwyth teg) yn dringo blodyn dant y llew ac yn defnyddio'r hadau fel parasiwt. Ceir sawl haen i'r darlun, a gellir sylwi ar nifer o elfennau gwahanol, er enghraifft, y dant y llew ym mhen blaen y darlun, y tylwyth teg yng nghanol y darlun yn hedfan a'r coed yng nghefn y darlun. Yn ôl Nikolajeva a Scott, darllenir darluniau gan amlaf o ochr chwith y dudalen i'r dde, yn yr un modd ag y darllenir geiriau (2001, t. 161). Ond mae'r darlun hwn yn gofyn i'r darllenydd ddarllen o'r dde i'r chwith, sydd i'r gwrthwyneb i'r arfer. Mae'n bosibl bod hyn yn pwysleisio mai byd anghyffredin sydd o dan sylw, ac ni weithredir yr un rheolau â'r byd hwn. Yn ogystal, mae persbectif y darlun yn wahanol i fywyd go iawn: mae'r dant y llew yn fawr o'i gymharu â'r tylwyth teg, sy'n atgoffa'r darllenydd mai stori ffantasi sydd yma. Adlewyrchir symudiad yn y darlun hefyd wrth i'r tylwyth teg hedfan. Gwneir hyn trwy eu gosod ar wahanol lefelau a'u parasiwtiau yn pwyntio i gyfeiriadau gwahanol er mwyn adlewyrchu bod y gwynt yn eu cludo. Mae arwyddion megis yr uchod yn dangos pa mor gymhleth yw'r broses o ddarllen darluniau, a bod yn rhaid i ddarllenydd feddu ar sgiliau arbennig er mwyn eu dadansoddi: '[I]ike words in fact, pictures don't convey much meaning until viewers know the language in which they are expressed. Like words, then, they are "abstract," even when they are not the kind of modern art people call "abstract"' (Nodelman, Reimer 2003, t. 276). Disgwylir i'r darllenydd wybod sut y mae symudiadau'n cael eu harddangos a'u cynrychioli mewn darluniau. Mae'n rhaid i'r darllenydd ddadgodio'r arwyddion a'r technegau yn y darluniau er mwyn creu ystyr.

Yn ogystal gwelir geiriau yn rhan o'r darlun, sy'n enghraifft o'r hyn a alwa Nikolajeva yn 'intraiconic text', sef 'Words Intergrated into Depicted Objects', er enghraifft, 'Shop signs, product labels, texts on traffic signs...' (Kümmerling-Meibuer 2014 t. 75). Yn y darlun uchod, ar un arwydd mae'r geiriau: 'Parasiwt Dant y Llew - Tâl: Un Hedyn Llygad y Dydd' ac ar yr arwydd arall: 'Taler yma'. Gyda thwf mewn artistiaid Cymreig yn cyfrannu i'r cylchgronau, gwelir cynnydd mewn geiriau Cymraeg yn cael eu cynnwys yn rhan o'r darluniau yn hytrach na'r Saesneg (oherwydd nad oedd yn rhaid benthycu darluniau o Loegr), ac o ganlyniad, ceir newid yn natur ieithyddol y darluniau. Gan mai un iaith yn hytrach na dwy sy'n rhan o'r eitem, ceir llai o elfennau i'r darllenydd eu hystyried, ac felly symleiddir y broses o ddarllen y testun. Mae'r geiriau hyn yn esbonio ychydig ar y darlun, ond nid ydynt yn llenwi'r bylchau i

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

gyd. Ar y cyfan, ni cheir llawer o arweiniad ar sut i ddarllen y darlun - mae'n destun ysgrifennol, a chaiff y darlennydd ryddid i'w ddadansoddi.

Daw'r ail enghraifft o stori tylwyth teg o *Cymru'r Plant* mis Ionawr 1930, o dan y teitl 'Sylltau'r Tylwyth Teg' (tt. 8-12). Awdur yr eitem yw J. E. Jones, ac W. Mitford Davies yw'r artist.

Darlun 96 - 'Sylltau'r Tylwyth Teg', Cymru'r Plant, Ionawr 1930

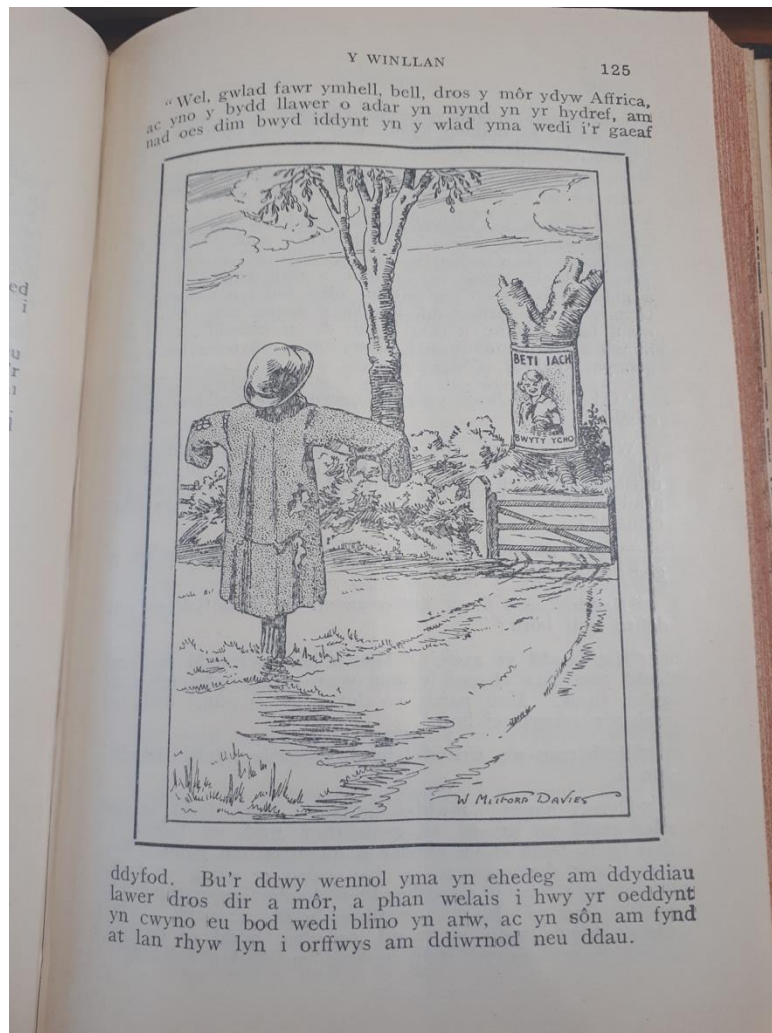
Mae'r darlun yn llenwi tudalen gyfan ac yn dod cyn y stori, felly ceir bwlch rhwng y darlun a'r testun geiriol. Dengys y darlun ddyn ar ei draed yn edrych i lawr ar y glaswellt o'i flaen. Ac yn y testun, ceir hanes dyn yn breuddwydio ei fod yn gweld cylch o laswellt hynod wyrdd a rhywbeth yn disgleirio yng nghanol y cylch, sef swllt y tylwyth teg. Mae tylwythen deg yn ymddangos o flaen y dyn ac yn dweud wrtho am beidio â dweud wrth neb am y swllt. Mae'r dyn yn deffro o'i freuddwyd, ac yn mynd i'r man y gwelodd y dylwythen deg, ac yn darganfod bod y cylch yno o hyd a swllt newydd ynddo. Ond ar ddiwedd y stori, dywed y

dyn am y rhyfeddod wrth ei wraig, ac mae'r syltau'n diflannu. Mae'r dyn yn cael ei gosbi am beidio â dilyn rheolau'r tylwyth teg felly, sy'n awgrymu bod ystyr foesol benodol o dan yr wyneb: '[c]onversely, texts considered to be fantastic quite frequently offer highly useful, 'didactic' information' (Immel, Knoepfelmacher, Briggs 2009, t. 228). Ond yn yr enghraifft hon, defnyddir cymeriadau ac amgylchedd ffantasiol er mwyn cyflwyno neges arbennig mewn modd difyrus. Mae'n ddiddorol sylwi unwaith eto ar yr hyn y mae'r artist wedi penderfynu ei bortreadu yn y darlun, ac yn ddiddorol, ni ddewisodd W. Mitford Davies ddarlunio'r dylwythen deg. Yn hytrach, anogir y darllenydd i ddychmygu pryd a gwedd y cymeriad ffuglennol hwn.

3.4.5. *Deunydd Ffantasiol*

Fel y crybwyllwyd ar ddechrau'r adran, gwelwyd mwy o ddeunydd ffantasi yn y Gymraeg yn ystod y 1920au, yn enwedig o dan ddylanwad yr awdur a'r golygydd E. Tegla Davies. Fel y pwysleisir gan Ivor Owen: '...daeth Tegla â hwyl iach, yn ogystal â hud a lledrith i'r Gymraeg, i swyno tô ar ôl to o blant' (1983, t. 103). Ceir enghraifft o stori ffantasi gan yr awdur yn rhifyn mis Mehefin *Y Winllan* 1927, yn yr eitem 'Y Bwgan Brain (Stori i'r Plant Bach)', ynghyd â darlun gan yr artist W. Mitford Davies. Mae'r cromfachau yn nheitl yr eitem yn nodi ei fod wedi ei anelu at grŵp arbennig o ddarllenwyr, sef y plant ieuengaf. Er hyn, mae syniad *Y Winllan* o stori ar gyfer plant bach yn wahanol iawn i'r hyn a geir yn *Cymru'r Plant*. Yn 'Cymru'r Plant Bach', ceir nifer o eitemau heb eiriau, neu â phwyslais ar ddarluniau megis 'Hanes Baswnca y Llew' a 'Toodles a Twm y Gath'. Mae gan stori'r 'Bwgan Brain' yn *Y Winllan* lawer o eiriau i gyd-fynd â'r darlun. Yn wahanol i'r eitemau yn *Cymru'r Plant*, nid yw'n chwedl Fabinogaidd, ond yn hytrach yn stori am fwgan brain sy'n medru siarad. Mae'r stori wedi ei gosod mewn byd cyffredin, sy'n debyg iawn i fyd y darllenydd, ac yn cynnwys elfennau anghyffredin. Yn yr enghraifft hon, ceir stori am fwgan brain yn sgwrsio â Beti, a Beti'n addysgu'r bwgan brain am adar. Gwelir y darlun sy'n cyd-fynd â'r eitem isod:

'Gweld llais a chlywed llun'?: Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Darlun 97 - 'Y Bwgan Brain (Stori i'r Plant Bach)', Y Winllan, Mehefin 1927

Dengys y darlun gefn bwgan brain mewn cae, a choeden yng nghefnidir y darlun â phoster o ferch arno, a'r geiriau 'Beti Iach: Bwyty Ycho'.

O ddarllen y darlun felly, ymddengys mai Beti yn y poster sy'n sgwrsio â'r bwgan brain, ond nid awgrymir hynny yn y testun. Mae'r darlun yn cynnig darlleniad amgen felly, ac yn datgelu gwybodaeth sy'n wahanol i'r geiriau. Nid person go iawn yw Beti, ond merch mewn poster, sy'n ychwanegu at yr elfen ffantasiol. Dywed Nikolajeva a Scott fod y defnydd o wrthrychau fel cymeriadau yn dyddio yn ôl i ddyddiau Hans Christian Andersen a'i straeon megis *The Steadfast Tin Soldier*, *The Daisy* a *The Little Match Girl*. Mae'n debyg bod y rhesymeg dros ddefnyddio gwrthrychau fel cymeriadau yn debyg i'r defnydd o anifeiliaid anthropomorffig, hynny yw er mwyn caniatáu ymbellhau oddi wrth y testun (Nikolajeva,

Scott 2001, t. 89). Ond yn yr enghraifft hon, defnyddir y dechneg er mwyn diddanu'r darllenydd. Ni chrybwyllir yn y testun ysgrifenedig nad person go iawn yw Beti; yn hytrach disgwylir i'r darllenydd sylwi ar y poster sydd yng nghefndir y darlun. Mae'r testun yn un heriol felly, sy'n gofyn am sgiliau dadansoddol cryf a'r gallu i gysylltu gwybodaeth o'r ddau gyfrwng i greu ystyr, sy'n syndod o gofio yn ôl y teitl, mai '[s]tori i'r Plant Bach' ydyw. Nid yw'n glir beth yw ystyr yr ymadrodd 'Beti iach, bwyty ycho' ar y poster ond mae'n linell o gynhanedd. Mae'n bosibl mai 'bwyty' fel enw sydd yma gan nad oes i'r goeden ganhennau na dail (h.y. 'Beti iach, bwyty [yw'r] uchod') neu mae'n bosibl mai'r ferf trydydd person unigol, Presennol a geir (h.y. 'Beti iach [a] fwyty uchod). Ceir ychydig o amwsydd yn y geiriau o fewn y darlun, felly, boed hynny'n fwriadol neu'n anfwriadol.

Mae'n amlwg fod y darlun wedi ei greu yn arbennig ar gyfer yr eitem gan yr artist W. Mitford Davies. Yn y cyfnod hwn, gwelwn newid sylfaenol mewn llenyddiaeth ddarluniadol i blant, gyda'r golygyddion yn buddsoddi mewn artistwaith gwreiddiol gan fod technoleg argraffu lluniau yn fwy fforddiadwy. Mae'r cydweithio agos rhwng awduron ac artistiaid Cymreig yn newid y berthynas rhwng y darluniau a'r geiriau yn y cylchgronau, ac o ganlyniad mae'r ddau gyfrwng yn cyd-weithio'n hwylus er mwyn creu stori unigryw. Mae hyn yn wahanol iawn i'r hyn a geir mewn eitemau â darluniau wedi eu benthyg, fel y darlun a ymddengys yn yr eitem 'Y Ci a'r Ieir' gan S. Dalziel yn *Trysorfa y Plant* (Mehefin 1895) uchod (gweler t.215). Gellir dadlau bod y rhyngweithio rhwng y ddau gyfrwng yn yr enghraifft hon yn fwy cymhleth, fel y dadleua Nikolajeva a Scott: '[w]ords and images can fill each other's gaps, wholly or partially. But they can also leave gaps for the reader/viewer to fill; both words and images can be evocative in their own ways and independent of each other' (2001, t. 2). Yn sicr, gwelir mwy o fylchau'n cael eu creu wrth roi'r ddau gyfrwng at ei gilydd yn yr enghraifft hon ac mae cyfuno'r darlun a'r geiriau yn newid y stori'n gyfan gwbl.

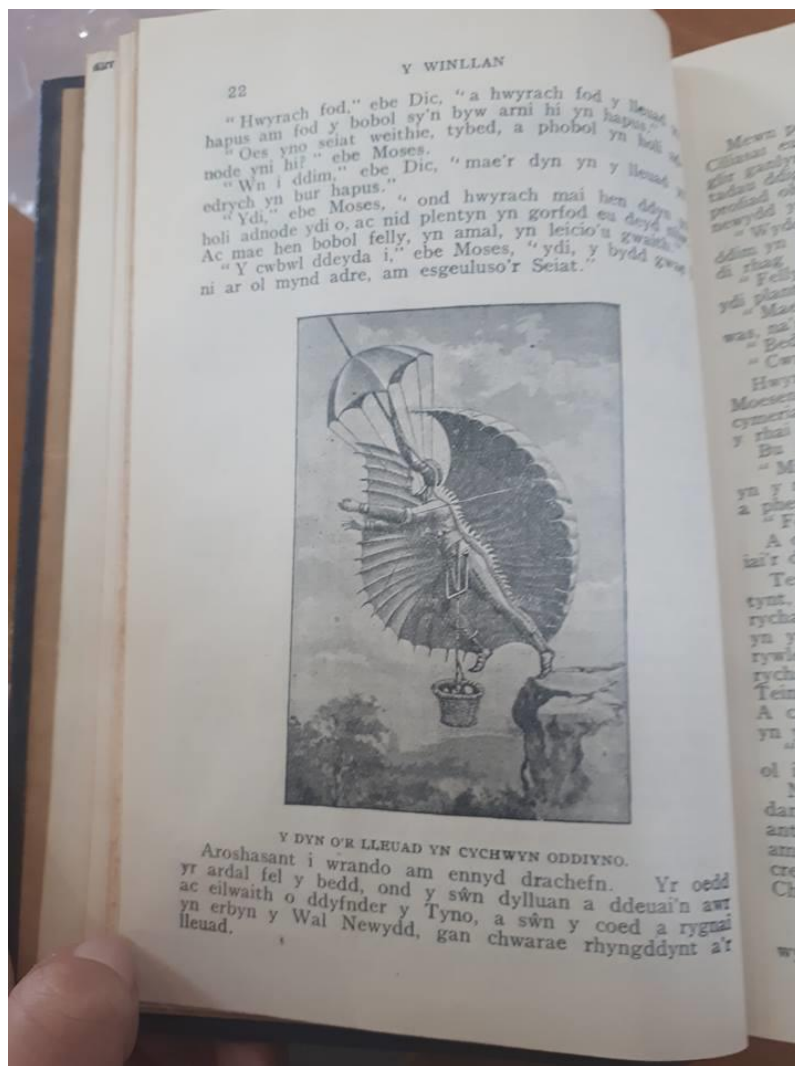
Rhaid cofio mai ar gyfer 'plant bach' yr ysgrifennwyd y stori, felly rhagdybir bod gan y darllenydd ifanc y sgiliau i ddeall y cysylltiad hwn rhwng y stori a'r darlun, a'r modd y mae'r ddau gyfrwng yn effeithio ar ei gilydd. Dadleua Nodelman a Reimer: '[v]iewers must consider not only the beauty of the pictures but also how they contribute to an unfolding knowledge of the story they're part of.' (Nodelman, Reimer 2003, t. 278). Dyna'r hyn a welir yn yr enghraifft hon, sef y darlun yn ychwanegu at ac yn ehangu ar ddealltwriaeth y

darlennydd o'r stori. Elfen arall arwyddocaol yn yr eitem uchod yw'r defnydd o'r dau forder o amgylch y darlun. Ym marn Nodelman a Reimer: '[b]orders are a particularly interesting example of the effect of Design. Events seen through strictly defined boundaries imply detachment and objectivity, a fact that many illustrators of fantasy worlds use to their advantage' (2003, t. 280). Mae'r ddwy ffrâm yn pwysleisio'r didoliad yn fwy; ni fwriedir i'r darlennydd gymryd y darlun, na'r stori felly, yn rhy lythrennol; creir ffin rhwng y darlennydd a digwyddiadau'r stori.

Ceir enghraifft arall o ffrâm o gwmpas y darlun mewn eitem ffantasi yn *Y Winllan*, i gyd-fynd â'r stori 'Mewn Byd Newydd' (Ionawr, 1922). Mae'r stori'n rhan o gyfres a gafodd ei hargraffu ar ffurf nofel gan E. Tegla Davies dan y teitl *Rhys Llwyd y Lleuad* yn 1925. Yn y nofel, ceir rhai golygfeydd wedi eu lleoli yng Nghymru, ond y mwyafrif wedi eu lleoli ar y lleuad, sef '...byd rhydd, lle mae'r pethau mwyaf anhygoel yn bosibl. Nid yw rheolau pedestrig y ddaear yn cyrraedd yno' (Lloyd, 1970, t. 172). Mae'r enghraifft benodol sy'n ymddangos ym mis Ionawr 1922, wedi ei lleoli y tu allan a'r cymeriadau Dic a Moses (bechgyn cyffredin) yn osgoi mynychu'r seiat yn y capel, cyfarfod crefyddol wythnosol a oedd yn rhan bwysig o fywyd plant y cyfnod. Ond daw creadur anghyffredin o'r lleuad i darfu ar natur realaidd y stori, sef dyn y lleuad.

Darlun o ddyn y lleuad a geir yn yr eitem isod, ynghyd â'r capsiwn: 'Y dyn o'r lleuad yn cychwyn oddiyno'. Mae'r eitem yn enghraifft o deip 1: testun gyda darluniau, hynny yw, caiff y stori ei hadrodd yn bennaf trwy gyfrwng geiriau. Yn yr eitem hon, mae'r geiriau'n llenwi mwyafrif y gofod ar y tudalennau gydag un darlun bach.

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Darlun 98 - 'Mewn Byd Newydd', Y Winllan, Ionawr 1922

Yn arwyddocaol, mae'r darlun yn yr enghraifft hon yn dod cyn y digwyddiad yn y testun geiriol, sy'n gyffredin yn y cylchgronau, ac yn gallu achosi ychydig o gymhlethdod i'r darllenydd yn ogystal â chreu bwlb sylweddol rhwng y darlun a'r geiriau. Mae'r darllenydd felly'n gorfod troi yn ôl er mwyn edrych ar y darlun eto pan fydd yn cyrraedd y disgrifiad geiriol ohono. Ni cheir perthynas agos rhwng y ddau gyfrwng o gymharu â'r enghraifft o'r bwgan brain uchod. Disgrifir dyn y lleuad yn y geiriau, ond ni chyfeirir at y darlun yn uniongyrchol: '[a] beth a welsant, ond y creadur o wŷr bach rhyfeddaf a doniolaf a welsant erioed'. Gwelir yn y darlun creadur sy'n debyg iawn i berson dynol, ond gydag adenydd sy'n edrych yn debyg i barasiwt. Nid yw edrychiad y creadur yn gyfan gwbl anghyffredin, hynny yw, mae'n meddu ar gorff, pen, dwylo, a breichiau dynol ond mae iddo rai nodweddion sy'n ei osod ar wahân ac yn ei wneud yn gymeriad ffantasiol. Mae'n ymddangos felly yn debyg i

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

ddyn sy'n gwisgo gwisg anghyffredin, yn hytrach na chreadur arallfydol o'r lleuad. Nid yw'r darlun yn mentro'n rhy bell oddi wrth yr hyn sy'n gyffredin i'r darllenydd, felly mae 'Rhys Llwyd y Lleuad' yn yr enghraifft hon yn debyg i dylwyth teg nodweddiadol, sy'n cael eu disgrifio gan Wood fel 'supernatural beings who inhabit the shadowy region between human and spirit worlds...' (1995, t. xii).

Yn arwyddocaol, nid yr un darlun sy'n ymddangos yn y nofel *Rhys Llwyd y Lleuad* (1925), a gafodd ei hargraffu'n ddiweddarach. Darluniau gan yr artist W. Mitford Davies a geir yn y nofel *Rhys Llwyd y Lleuad*, ac mae'n cyflwyno darlun hollol wahanol o ddyn y lleuad. Dyma ddehongliad W. Mitford Davies o gymeriad Tegla yn y nofel:

Darlun 99 - *Rhys Llwyd y Lleuad*, 1925

Fel y gwelir, mae'r trwyn mawr, clustiau mawr a'r breichiau hir sy'n perthyn i ddarlun W. Mitford Davies o ddyn y lleuad yn hollol wahanol i'r hyn a welir yn *Y Winllan* ac yn nes at y

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

portread geiriol: y 'creadur o wŵr bach rhyfeddaf a doniolaf a welsant erioed'. Darlun i gydfynd â'r testun felly a geir gan W. Mitford Davies, ond ymddengys mai llun benthyg o destun arall a gafwyd yn *Y Winllan*. Pwysleisia Julia Thomas fod artist wrth ddarlunio'n cynnig dadansoddiad o rywbeth, yn hytrach na darlun sy'n adlewyrchiad unfath (2001, t. 6). Gan fod y darluniau hyn yn seiliedig ar ddisgrifiad creadigol, mae hyd yn oed fwy o le i ddychymyg yr artist ddehongli yn ei ffordd ei hun.

Mae'n debygol fod y darlun hwn sy'n ymddangos yn y cylchgrawn wedi ei fenthyg o rywle, a hynny oherwydd nad oes unrhyw gysylltiad â'r lleuad yn y darlun. Mae'n bosib felly fod yr eitem hon yn enghraifft o ddatblygiad stori ddarluniadol, hynny yw, ymddengys i'r darlun gael ei fenthyg yn yr enghraifft hon a'i ddefnyddio i lenwi bwch wrth i'r penodau gael eu cyhoeddi yn y cylchgrawn, cyn dod o hyd i artist ar gyfer y llyfr. Roedd hyn yn digwydd yn aml yn y cylchgronau, gyda straeon awduron yn cael eu hargraffu fesul penodau cyn cael eu troi'n llyfrau, a hynny'n gyfle i gael ymateb y darllenydd i'r stori. Mae'r cynnyrch gorffenedig (sef y nofel) yn enghraifft o ryngweithio agosach rhwng darlun a geiriau gan ei fod yn cynnwys darluniau gwreiddiol gan artist a gomisiynwyd yn arbennig.

Wrth ddadansoddi'r straeon ffantasi ddarluniadol, gellir dod i'r casgliad fod gan ddarluniau rôl bwysig yn yr eitemau hyn i gynorthwyo'r darllenydd i ddychmygu cymeriadau, lleoliadau a digwyddiadau arallfydol ac anghyffredin. Defnyddir yr eitemau hyn yn bennaf er mwyn diddanu'r darllenydd, ond ceir ambell ymgais i addysgu ac i foesoli'r darllenydd hefyd (e.e. yn yr eitem 'Sylltau'r Tylwyth Teg'). O ran y rhyngweithio rhwng y darlun, y gair a'r darllenydd, gwelir y geiriau'n cyfeirio at y darluniau'n aml, ond nid yw'r geiriau'n llenwi bylchau'r straeon i gyd. Yn y mwyafrif o'r eitemau, mae gan y darllenydd rôl weithredol wrth lenwi bylchau'r testun ac yn y broses o greu ystyr.

3.5. Straeon am blant

Mae'r mwyafrif o'r straeon darluniadol yn y cylchgronau yn rhai am fyd plant ac yn cynnwys plant fel cymeriadau. Yn yr eitemau hyn, ceir llawer o amrywiaeth o ran cynnwys, er enghraifft, straeon am chwarae, dynwared, diniweidrwydd plant, cosbi plant, yn ogystal â thrafodaethau ynghylch rhywedd. Mae'r cyfnod yn un o newid yn y ffordd o feddwl am blant: '[i]t is, in short, a world of contrasts' (Cunningham 2006, t. 140). Ar y naill law, ystyriwyd y plentyn yn ôl meddylfryd Rhamantaidd Oes Fictoria fel unigolyn pur, diniwed, naturiol a doeth (Moruzi 2016), ond ar y llaw arall 'there was also a strand of thinking, initiated by John Locke, that the child was essentially a tabula rasa, or blank slate' (Moruzi 2016). Wrth gwrs, mae'r ymchwil hwn yn mynd y tu hwnt i Oes Fictoria, felly mae'n rhaid cofio bod digwyddiadau allweddol megis y Rhyfel Byd Cyntaf ac addysg orfodol wedi newid agweddau at blant hefyd. Sylwir felly ar unrhyw densiwn rhwng y cysyniad o'r plentyn diniwed a'r plentyn yr oedd angen dylanwadu arno a'i siapio. Cwestiynir i ba raddau yr adlewyrchir y cyfnod yn y straeon. Sylwir sut y caiff y darluniau eu defnyddio yn y straeon; a ydynt yn cael eu cynnwys er mwyn addurno'r straeon, er mwyn denu darllenwyr, er mwyn addysgu, er mwyn diddanu, neu gymysgedd o'r pethau hyn? Cwestiynir beth yw'r rhesymau dros gynnwys y straeon am blant, hynny yw, beth sy'n cymell y golygyddion i gynnwys y straeon, a chwestiynir sut y mae gair, darlun a darlennydd yn rhyngweithio i greu ystyr.

Yn yr adrannau canlynol, trafodir yr enghreifftiau fesul thema; yn gyntaf, sylwir ar fyd y plentyn, hynny yw, y pethau cyffredin sy'n codi yn y straeon sy'n rhan o fywyd y plentyn. Yn ail, eir ati i ddehongli'r straeon am blant yn chwarae, ac yn olaf edrychir ar yr elfen o gosb sy'n ymddangos yn y straeon. Deuir i gasgliad ynghylch y berthynas rhwng y darluniau a'r geiriau yn y straeon hyn, a sut y mae'r ddau'n adlewyrchu byd y plant. Trafodir straeon am fyd plant sydd ar ffurf rhyddiaith a barddoniaeth. Mae'r mwyafrif o'r eitemau isod yn enghreifftiau o deip 2: testun darluniadol, hynny yw, straeon sy'n cael eu hadrodd trwy gyfrwng geiriau a darluniau gyda phwyslais tebyg ar y ddau. Ond ceir ambell eithriad.

3.5.1. *Byd Plant*

Wrth ddadansoddi'r straeon sy'n ymddangos yn y cylchgronau, canfyddir bod nifer ohonynt yn cylchdroi o amgylch yr un lleoliadau sef yr ysgol, y capel, y cartref a'r awyr agored. Wrth sôn am fyd y plant, felly, cyfeirir at amgylchfyd a lleoliadau'r straeon. Hyd yn oed yn y stori am ddyn y lleuad a drafodwyd eisoes, gwelir yr ysgol a'r capel yn cael eu crybwyll yn aml. Cwestiynir ai darlun delfrydol o fywyd Cymreig cefn gwlad sy'n ymddangos yn y cylchgronau, neu a oes ambell stori wedi ei lleoli mewn tref neu ddinas. Dadansoddir hefyd sut y caiff byd y plentyn ei adlewyrchu yn y darluniau.

Mae nifer o straeon am fyd y plant yn rhai sy'n pwysleisio gwerthoedd Cristnogol, yn enwedig yn y cylchgronau enwadol, ac yn enwedig yn y straeon am blant sydd wedi eu lleoli mewn dinasoedd a threfi. Cysylltir y straeon trefol a dinesig â thlodi, caledi a chardota, ond prif amcan y straeon hyn yw ennyn tosturi a mawrygu gwerthoedd Cristnogol megis elusengarwch a charedigrwydd. Er enghraifft, ceir portread o blentyn yn y ddinas yn *Trysorfa y Plant*, Mehefin 1901, yn yr eitem 'Yr Ysgybwr Bach Llawen'. Ceir darlun gan yr artist benywaidd o Loegr, Dorothy Stanley (1855-1926), yn dangos bachgen yn sefyll ar un droed yn dal ysgub yn yr awyr. Ceir darlun yn llenwi'r rhan fwyaf o'r dudalen a phennill byr ar waelod y dudalen, mae'n enghraifft felly o deip 3: darlun gyda thestun.

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Darlun 100 - 'Yr Ysgybwr Bach', Trysorfa y Plant, Mehefin 1901

Mae'r bachgen yn y darlun yn gwenu ac yn edrych fel petai'n dawnsio. Esbonnir y llawenydd hwn yn y pennill sy'n cyd-fynd â'r darlun:

Os yw fy ngwisg yn garpiog, - 'rwyf yn cael 'sgubo'r stryd;
Heb gartref ar y ddaiar, 'rwy'n llawen iawn fy mryd;
Caiff tlodion fynd i'r nefoedd; am hynny, gwyn fy myd (t. 158).

Mae'r pennill uchod yn adleisio adnodau'r Beibl: '[g]wyn eu byd y tlodion yn yr ysbryd: canys eiddynt yw teyrnas nefoedd. Gwyn eu byd y rhai sydd yn galaru: canys hwy a ddiiddenir...' (Mathew 5: 3-12, Beibl William Morgan, 1955). Mae'r ddau gyfrwng, sef y testun geiriol a'r darlun yn uno i bortreadu plentyn duwiol a hapus ei fyd, er efallai bod realiti plant tlawd a digartref yn wahanol iawn.

Ceir pwyslais arbennig ar ddiodeffaint y tlodion yn y ddinas yn *Y Winllan*, yn enwedig yn ystod rhifynnau'r gaeaf, er enghraifft yr eitem 'Rhy Ddiweddar' sy'n ymddangos ym mis Rhagfyr 1898. Mae'r eitem yn cynnwys darlun o blentyn troednoeth yn eistedd ar stepen ddrws yn yr eira, wedi ei lapio mewn blanced.

280

Y WINLLAN.

Rhy Ddiweddar.

“**N**IS gallaf fforddio ceiniog yn rhagor Doctor,” ebai Mr. Pugh wrth Dr. Jones, “Yr wyf wedi rhoddi eisoes gymaint a allaf, a rhaid i chi gofio fod genyf wraig a phlant fy hud.” “Oni allech fforddio ychydig bach o gynorthwy yn adeg y Nadolig Mr. Pugh?” gofynai y Doctor; “yr wyf fi yn gwneyd fy ngoreu, ond beth all un dyn wneyd mewn dinas fawr fel hon, lle mae cylifer yn marw o eisiau?”

“Wel, os na allant, ac na fynant weithio, gwell iddynt farw,” ebai Mr. Pugh. “Nid oes fawr golled ar ol begeriaid.” “Felly, ni roddwch ddim cynorthwy i mi?” “Na wnafl,” ebai Mr. Pugh,

Darlun 101 - 'Rhy Ddiweddar', Y Winllan, Rhagfyr 1898

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Ar ddechrau'r stori ceir sgwrs rhwng doctor a dyn cyfoethog. Darganfyddir na all y doctor drin y cleifion ar y stryd oherwydd diffyg arian, a dywed y dyn cyfoethog am y bobl ddigartref: ""(w)el, os na allant, ac na fynnant weithio, gwell iddynt farw"". Yn rhan nesaf y stori, nodir mai merch fach wyth oed, ddigartref sydd yn y darlun, a darganfyddir bod ei rhieni wedi marw. Dywedir bod ei mam wedi gweddïo drosti cyn iddi farw: ""(o)s gweli yn dda, Duw mawr, nid oes gan Sue gartref yn awr. Cymer hi i'r lle y mae mam"". Mae'r ferch yn marw yn y stori, a cheir beirniadaeth ar bobl y ddinas: '[y]r oedd yn hwyr ac yn dywyll, a'r dyrfa brysur yn cerdded yn ôl ac yn mlaen, y mwyafrif mawr yn cario moethau ar gyfer drannoeth (diwrnod Nadolig). Ond ni roddai neb drem, na meddwl i'r eneth fechan oedd yn cysgu yn drwm yn yr eira...'. Yn sicr, ceir gwrthgyferbynnu amlwg a phwrpasol yn yr eitem rhwng y bobl gyfoethog a'r tlawd yn y ddinas; portreadir y ferch dlawd fel bod duwiol, ond y dyn cyfoethog fel cymeriad hunanol. Stori foesol ydyw mewn gwirionedd, sy'n pwysleisio elusengarwch; gofynnir yn uniongyrchol i'r darllenydd: 'A oes gan blant y *Winllan* galonnau caredig?... Arbedwch eich ceiniogau, a chofiwch ar ddiwedd y flwyddyn yma am Gartref Plant Dr. Stephenson, a lleoedd cyffelyb. Mae llawer fel Mr. Pugh yn edifarhau pan yn rhy ddiweddar.' Ceir darlun tywyll a thrist o'r ddinas felly, sy'n wrthwyneb i'r darlun delfrydol a rhamantaidd a geir o fywyd plentyn yn y wlad.

Gwelir darlun delfrydol o'r wlad mewn eitem yn *Y Winllan*, ym mis Ionawr 1930, ar ffurf cerdd a darlun o dan y teitl 'Yr Hendre'.

'Gweld llais a chlywed llun'?: Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Darlun 102 - 'Yr Hendre', Y Winllan, Ionawr 1930

Er na sonnir am blant yn benodol yn yr eitem, mae'r darlun yn dangos y delfrydu sy'n digwydd ar gefn gwlad yn y straeon. Dadleua Nikolajeva a Scott:

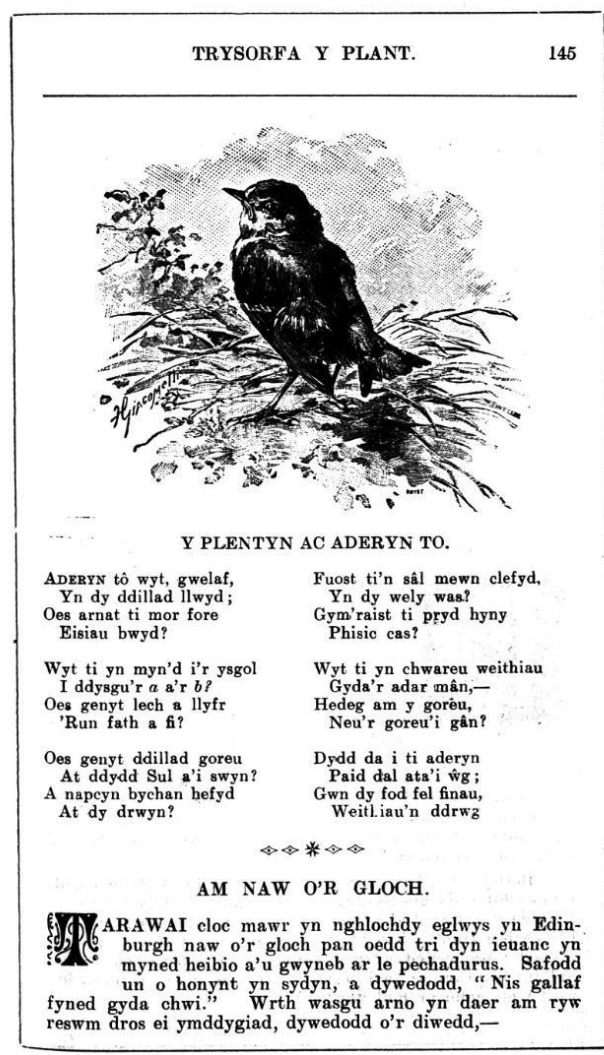
The contrast between rural and urban settings is a common feature in children's fiction. Rural settings reflect the adult writers' idealization of the child, which goes back to the Romantic view of childhood as innocent, happy and natural. By introducing threatening urban settings, children's writers often question this view (2001, t. 71).

Nid yw'r cyferbynnu hwn yn digwydd yn aml yn y cylchgronau, ond yn sicr gellir cytuno â dadl Nikolajeva a Scott wrth ddadansoddi'r enghraifft uchod. Mae'r darlun yn ddelfrydol: tŷ fferm, anifeiliaid a phobl. Cyfeirir yn uniongyrchol at y darlun yn y testun geiriol, a gwahoddir y darllenydd i sylwi ar agweddau penodol. Dywedir, '[f]el gwelwch yn y llun', ac

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

eir ati i enwi'r anifeiliaid. Ceir newid naws yn nau bennill olaf y gerdd, gyda dyfodiad 'rhyw hen ddyn' i'r ffarm. Yn wahanol i'r anifeiliaid, nid yw'r dyn yn cael ei enwi - gellir dehongli hyn efallai fel beirniadaeth ar yr unigolyn. Mae'r dyn yn mynd â'r gwyddau mewn 'cerbyd motor mawr', sy'n tarfu mewn gwirionedd ar y darlun delfrydol o gefn gwlad a geir yn y gerdd a'r darlun. Ceir yn ogystal feirniadaeth ar y bobl sy'n byw yn y dref gan eu disgrifio fel 'bobol fawr y dre', ond ar ddiwedd y gerdd nodir bod modryb sy'n byw ar y fferm wedi prynu dillad crand o Lundain gyda'r arian am werthu'r gwyddau. Er y portreadir ymyrraeth technoleg a threfi fel rhywbeth negyddol yn yr eitem, mae'r fodryb yn ildio i ddylanwad y dref. Felly, er bod y mwyafrif o'r straeon sy'n ymddangos yn y cylchgronau'n cyflwyno darlun rhamantaidd o fywyd plant yn y wlad, gwelir ambell enghraifft drawiadol sy'n gwthio'r ffiniau hyn ac yn cyflwyno darlun ehangach ac amrywiol o fywyd y cyfnod.

Ceir darlun rhamantaidd o fywyd y plentyn yn yr eitem 'Y Plentyn ac Aderyn To' sy'n ymddangos yn *Trysorfa'r Plant*, mis Mehefin 1903. I gyd-fynd â'r eitem, ceir darlun o aderyn gan yr artist Hector Giacomelli, artist Ffrengig a oedd yn enwog am baentio dyfrlliw yn ogystal ag engrafu (caiff ei waith ei gynnwys yn y gyfrol, *The bird world described with pen and pencil, by W.H.D. Adams and H. Giacomelli* (Adams, Giacomelli, 1878)). Mae'n amlwg bod y darlun felly wedi ei fenthyg, a'r tesun ysgrifenedig wedi cael ei gyfansoddi a'i osod o gwmpas y darlun. Cerdd ysgafn yw'r testun ysgrifenedig, sydd ar ffurf cwestiynau gan blentyn i'r aderyn yn y darlun:

Darlun 103 - 'Y Plentyn ac Aderyn To', Trysorfa y Plant, Mehefin 1903

Nid darlun o blentyn sydd uchod, ond mae pob pennill yn y gerdd yn cyffwrdd ag agweddau o fywyd plentyn, er enghraifft yr ysgol (Pennill 2), y capel neu'r Eglwys (Pennill 3), y profiad o fod yn sâl (Pennill 4), a'r weithred o chwarae (Pennill 5). Nid yw awdur y gerdd yn hysbys, ond mae'n debyg mai oedolyn fyddai wedi ei chyfansoddi. Portread o fywyd plentyn o safbwynt oedolyn a geir uchod felly, ynghyd â rhagdybiaethau ynglŷn â'r hyn sy'n diffinio bywyd plentyn. Mae hyn yn wir am lenyddiaeth plant yn gyffredinol; oedolion sy'n rheoli pob agwedd, yn cynnwys yr ysgrifennu, darlunio, a dewis deunydd darllen: '[c]hildren's literature is therefore written at a distance, by people who have to try to remember what it feels like to be a child, or try to construct a childhood to write at' (Manlove 2003, t. 8).

'Gweld llais a chlywed llun!': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Felly, mae'r awdur yn yr eitem hon yn rhagdybio bod yr ysgol, y capel, chwarae, bod yn sâl a bod yn ddrwg yn agweddau cyffredin ym mywyd plentyn yn y cyfnod. Ceir yn yr eitem hefyd gyfeiriad at fod yn ddrwg ar ddiwedd y gerdd:

Gwn dy fod fel finnau,
Weithiau'n ddrwg.

Nid yw'r plentyn yn cael ei gosbi am fod yn ddrwg yn y gerdd, ac nid yw'n sôn am enghraifft arbennig o ymddygiad drwg, ond yn hytrach cyfeirir at fod yn ddrwg mewn modd chwareus. Efallai mai ceisio cyfleu direidi yn hytrach nag ymddygiad drwg y mae'r awdur. Ceir yma bortread dethol o fywyd plentyn: gwelir cyfeiriadau at ddiniweidrwydd plentyn, yn ogystal â chwarae a drygioni. Ond ar y cyfan rhamantu a delfrydu a wna'r gerdd, gan gyfeirio at nodweddion cyffredin ym mywyd plentyn y cyfnod.

3.5.2. *Y portread o ferched a bechgyn*

Gellir honni bod ychydig o wahaniaethau rhwng bydoedd y merched a'r bechgyn yn y straeon. Yn gyffredinol, mewn llenyddiaeth o'r cyfnod, mae cylch cymdeithasol y ferch yn fwy cyfyng na'r bachgen, gyda'r ferch yn cael ei lleoli gan amlaf yn y cartref, a'r bechgyn y tu allan i'r cartref. Dadleua Townsend: '[b]ooks for boys and girls reflected this division. For boys there was the life of action on land and at sea: the world of the 'boy's adventure story... For girls there was a different kind of fiction, considered suitable for the gentler sex...' megis straeon tylwyth teg a straeon domestig (1996, t. 39).

Yn sicr, gwelir gwahaniaethu rhwng y ddau ryw mewn nofelau i blant yn y cyfnod, - gwelwyd llyfrau penodol i ferched ac i fechgyn (Bratton 2003, t. 102). Gellir canfod hyn mewn llyfrau Cymraeg, er enghraifft cyhoeddodd O. M. Edwards gyfrol o'r enw *Llyfr Del* (1911) i fechgyn a *Llyfr Nest* (1913) yn bennaf ar gyfer darllenydd benywaidd, a nodir hyn yn glir ar ddechrau'r llyfrau. Yn y rhagymadrodd i *Llyfr Nest*, nodir, "'Am i chwi unwaith wneud llyfr i fechgyn, a'i alw'n llyfr Del, rhaid i chwi wneud un arall, cystal ag ef, i enethod, a'i alw'n llyfr Nest." Dyna y gorchymyn a gefais, ac y mae yn rhaid ufuddhau' (Edwards 1913, t. v). Gwelir gwahaniaethu amlwg yma ar sail rhywedd, ond mynega'r awdur: '[y]r un stori sy'n apelio at

fechgyn bychain a merched bychain, ond eu bod yn gweld ystyr wahanol iddynt ac yn teimlo'n wahanol wrth wrando arnynt' (Edwards 1913, t. v). Gwelwyd hefyd nifer o enghreifftiau eraill, nad oeddent yn nodi'n uniongyrchol mai llyfrau ar gyfer un rhyw benodol oeddent, ond gyda'u teitlau a'u pynciau'n awgrymu grŵp arbennig o ddarllenwyr, er enghraifft *Sioned* gan Winnie Parry, a straeon Tegla megis *Nedw*, *Hunangofiant Tomi* a *Y Doctor Bach* wedi eu hanelu'n benodol tuag at fechgyn. Bechgyn drygionus yw prif gymeriadau'r llyfrau uchod gyda'u bryd ar antur, chwarae triciau, a dysgu am y byd o'u cwmpas. Ond yn ôl Moruzi: '[d]espite editors' attempts to define their readership based on gender, children read a variety of material that crossed gender lines' (2016, d.rh.t), ac mae'n debygol iawn fod yr un peth yn digwydd yn achos llenyddiaeth Gymraeg yn y cyfnod. Yn annhebyg i lyfrau a nofelau'r cyfnod, nid oedd mor hawdd i gylchgronau Cymraeg wahaniaethu rhwng y ddau ryw gan fod gofyn iddynt apelio at fechgyn a merched o fewn yr un cylchgrawn. Roedd hynny'n wahanol i'r sefyllfa yn Lloegr, lle cyhoeddodd cylchgronau arbennig ar gyfer merched neu fechgyn, er enghraifft, y *Boys Own Paper* a *The Union Jack*, a oedd yn cynnwys straeon antur, chwaraeon a straeon arwrol i fechgyn, a *The Girl's Own Paper* yn cynnig esiamplau da i ferched. Ond, am resymau ariannol ac ymarferol, mae'n debyg, ni wahaniaethwyd i'r un graddau yng Nghymru. Gwelwyd eisoes yn y bennod flaenorol ar bortreadau ychydig o wahaniaethu'n digwydd ar sail rhywedd yn yr eitemau ffeithiol am blant [gweler tt. 121 - 158], ond bod y merched a'r bechgyn yn cael eu trin fel plant yn bennaf, felly cwestiynir a yw'r darlun ffuglennol o'r plant yn debyg neu'n wahanol.

Yn ôl John Stephens, roedd merched mewn testunau i blant ar ddechrau'r ugeinfed ganrif yn 'clearly the victims of stereotypes. Boys were just boys, allowed to be whomever they wanted to be, enjoying a freedom from stereotyping that girls can only envy...' (Stephens 2002, t. 1). Mae'r mwyafrif o'r enghreifftiau a drafodir yn yr adran hon yn rhai am ferched, a hynny oherwydd nad oes cymaint o bethau penodol yn diffinio'r straeon am fechgyn ac yn eu gosod ar wahân, yn wahanol i straeon am ferched o'r cyfnod. Daw'r enghraifft gyntaf, 'Ffroc Newydd' o *Trysorfa y Plant*, Mehefin 1894.

Darlun 104 - 'Ffrog Newydd', Trysorfa y Plant, Mehefin 1894

Mae'r darlun sydd bron yn llenwi'r dudalen gyfan yn darlunio merch fach yn sefyll ar gadair mewn ffrog grand a menyw yn sefyll wrth ei hochr. Yn y testun ysgrifenedig, cyfeirir at y darlun: '[d]yma fy ffrog newydd i... Auntie gwnaeth hi i mi' (t. 154). Mae'r 'Auntie' yn gwnïo, sy'n cysylltu'r grefft â rôl y ferch. Yn ogystal, nodir yn y geiriau: '[y]r wyf fi yn cael myn'd allan i de i dŷ Neli, yn fy ffrog newydd heddy'. Gellir honni bod y weithred o fynd am de prynhawn yn fenywaidd, tra bo'r bechgyn allan yn chwarae, mae'r merched yn gwisgo

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

ffrogiau crand a disgwylir iddynt ymddwyn yn weddus a pharchus: '[s]tories for girls were typically set in the home and exemplified charity, kindness, patience and self-discipline, virtues which most girls had ample opportunity to practise' (Briggs 1990, t. 238). Gwelwyd y rhinweddau hyn yn cael eu cymeradwyo yn yr eitemau storiol, yn ogystal ag yn y portreadau o ferched a ddadansoddwyd yn y bennod flaenorol.

Yn debyg i'r eitem uchod, gwelwyd agweddau tebyg ynghylch lleoliad y straeon a'r disgwyliadau o'r ferch yn yr un rhifyn (Mehefin 1894) o *Trysorfa y Plant* o dan y teitl 'Fy Eisieu i ar yr Arglwydd'.

Darlun 105 - 'Fy eisieu i ar yr Arglwydd', *Trysorfa y Plant*, Mehefin 1894

Mae'r eitem yn cynnwys darlun o ferch yn gwisgo pinaffôr ac yn brwsio'r llawr. Ni cheir rhyngweithio agos iawn rhwng y darlun a'r gair. Mae'r darlun yn adlewyrchu cynnwys y geiriau, ond ni chyfeirir at y darlun o gwbl yn y testun geiriol. Buasai'r stori'n gallu cael ei hadrodd trwy gyfrwng geiriau yn unig, ond mae'n debygol bod y darlun yn cael ei gynnwys er mwyn addurno'r dudalen. Yn y geiriau, esbonnir ychydig ar rôl ddisgwyliedig y ferch: '[m]ae ar yr Arglwydd eisieu i mi fod yn ddiwyd. Yr wyf mor hoff o chwareu â neb, ond rhaid i mi gael amser i helpu fy mam, a dangos iddi mor neis y gallaf fi wnïo yn awr...'. Gwelir gwrthgyferbyniad rhwng ysfa'r cymeriad i chwarae, a rôl ddisgwyliedig y ferch. Pwysleisir bod disgwyl i'r ferch feddu ar hunanddisgyblaeth er mwyn helpu ei mam gyda'r gwaith tŷ a thrwy hynny, ufuddhau i'r Arglwydd. Mae'r cysyniad mai'r 'Arglwydd' sy'n pennu'r rôl hon iddi yn ymgais i gyfiawnhau'r gwahaniaethu rhwng y ddau ryw, a byd cyfyng y ferch. Eir ymhellach i sôn am ymddygiad disgwyliedig y ferch, sef: '[m]ae ar yr Arglwydd eisieu i mi fod yn garedig; peidio dangos tymer ddrwg, a dyweyd geiriau cas...'. Gellir honni bod y disgwyliadau gan y ferch yn wahanol iawn i'r disgwyliadau gan fechgyn, gwelir hyn yn dod i'r amlwg yn arbennig yn yr adran ar gosbi isod: canfyddir mai'r bechgyn sydd gan amlaf yn cael eu portreadu'n torri'r rheolau.

Yn y flwyddyn 1895, ceir enghraifft sy'n mynd y tu hwnt i'r ystrydebau a welwyd eisoes ynghylch rôl y ferch, yn yr eitem 'Victo Fach A'i Chatrawd' (Mehefin 1895, *Trysorfa y Plant*). Mae'r eitem yn cynnwys dau ddarlun o ferch mewn dillad milwr. Mae'r eitem yn enghraifft o deip 2: testun darluniadol, gan fod pwyslais tebyg ar y darluniau a'r geiriau.

VICTO FACH A'I CHATRAWD.

MAE dydd dyrchafiad merched wedi gwawrio ar ein gwlad; teimlir y dôn yn ymgodi o gongl i gongl, o'r palas i'r bwthyn. Mae yr ysbrydoliad bron yn cyrhaedd y genethod bach o'r cawell i fyny. A welwch chwi ddarlun Victo fach, bum' mlwydd oed, mor llawn o ysbryd milwrol? Victoria Evans yw ei henw, ond Victo y gelwir hi. Fe allai fod yr enw pendefigaidd wedi cynnyrchu ysbryd uchel ynddi. Y mae ganddi gatrawd (*regiment*) o ferched bach, a hithau yn gapten arnynt, yn eu dysgu i drin y dryll a'r cledd. Ymddengys Victo mor llawn o ysbryd tywysog a Joan o Arc, Morwynig Orleans. Yn y darlun cyntaf y mae yn dysgu ei milwyr bach i sefyll a symud yn iawn; ac i ddal eu drylliau yn iawn, a'u symud ar darawiad, a chyda'u gilydd, wrth arch y capten. Y mae yn gorfod pwyntio ei bys o hyd

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Darlun 107 - 'Victo fach a'i chatrawd', *Trysorfa y Plant*, Mehefin 1895 (b)

Mae'r ferch yn y darluniau'n edrych yn bwerus, gyda'i hosgo'n gryf, a'i choesau ar led yn dangos cadernid. Yn ogystal, mae'n dal dryll o dan ei chesail. Mae hyn yn cyferbynnu â'r darluniau yn y ddwy eitem uchod. Yn ôl y testun, Victo yw enw'r ferch, sy'n enw cryf: mae 'Victo' yn fyr am *victorious* neu 'buddugoliaethus', sy'n ychwanegu at y portread o'r ferch bwerus. Yn y testun ysgrifenedig, cyfeirir yn uniongyrchol at y darlun gan ofyn: '[a] welwch chwi ddarlun Victo fach, bum' mlwydd oed, mor llawn o ysbryd milwrol?'. Ar ddechrau'r

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

eitem, ymddengys ei bod yn stori am ferched yn ymladd am bŵer: '[m]ae dydd dyrchafiad merched wedi gwawrio ar ein gwlad; teimlir y dòn yn ymgodi o gongl i gongl, o'r palas i'r bwthyn...', sy'n sicr yn torri ffiniau ac yn arddangos ffordd flaengar iawn o feddwl am ferched yn y cyfnod. Ac mae dechrau'r eitem yn ymdebygu i stori antur, sydd fel arfer yn *genre* sy'n cael ei gysylltu â'r rhyw wrywaidd. Ond darganfyddir yn fuan mai chwarae rôl y mae'r ferch yn y darlun: '[m]ae y gwaith hwn yn chwareu plant purion'. Ar ddiwedd yr eitem, arweinir y darlennydd at neges Gristnogol: 'ond gobeithio yr arwain Victo ei chatrawd genethod yn fuan i faes rhyfel arall, dan faner well na'r Union Jack, sef dan faner wen Brenin Heddwch, yr Arglwydd Iesu Grist...'. Unwaith eto, ceir cyfeiriad at Brydeindod yn y cylchgrawn [gweler y drafodaeth uchod ar bortreadau Prydeinig, t.85]. Er bod y cyfeiriad at yr Union Jack a'r cysylltiad â Phrydeindod yn glir yn yr eitem, mae'n amlwg mai'r neges Gristnogol sydd bwysicaf yma. Trosiad yw'r eitem felly, er mwyn pwysleisio moeswers Gristnogol. Ond er bod y stori'n newid yn y canol, mae'r eitem yn enghraifft o bortreadu merched fel rhyw bwerus, ac yn eithriad o gymharu â'r ymdriniaeth arferol o ferched yn y cylchgronau.

Yn *Trysorfa y Plant*, Ionawr 1899, dychwelir at yr ystrydeb o'r ferch yn y cartref yn yr eitem 'Merched Bach a'u Dollies'. Mae'r eitem yn cynnwys darlun o ddwy ferch yn chwarae gyda'u doliau:

TRYSORFA Y PLANT. 25

MERCHED BACH A'U DOLLIES.

Dewch y *Dollies* anwyl bach,
Cym'rwch fwyd i'ch cadw'n iach;
'Rydych wedi'ch gwisgo'n lân,—
Gawn ni gennych bwt o gân?
Na, er cael bwyd a gwisg mor *trim*,
Nis gellwch ddyweyd na chanu dim.

DEFNYDDIO Y LLAW CHWITH.

YN ysgolion Japan dysgir y plant i ysgrifennu o bob llaw. Mae Michael Davitt wedi colli un fraich er yn ieuanc, a gwnaeth ef i bob un o'i blant ddysgu ysgrifennu o'u llaw chwith fel eu llaw ddeheu. Un o'r ysgrifenywyr Cymreig goreu oedd fy nghyfaill, y Bardd, o Aberdar, ac nid oedd ganddo er yn ieuanc ond un fraich a honno y fraich chwith. Yr oedd Duces Kent, mam ein Brenhines, yn gryf dros i bawb ddefnyddio y llaw chwith fel y llaw ddeheu, a dysgwyd y Frenhines yn blentyn i ysgrifennu â'i llaw chwith, a dysgodd wneud hynny yn gampus. Ysgrifennwyd dwy *DRYSORFA Y PLANT* â llaw chwith, pan oedd y llaw ddeheu yn glaf; ond cwynai y chwith yn arw ei bod wedi ei gadael hi yn o hen cyn dysgu.

Darlun 108 - 'Merched bach a'u dollies', *Trysorfa y Plant*, Ionawr 1899

Gwelir yn y darlun y doliau ar gôl y merched, a llestri te prynhawn ar lawr. Mae themâu tebyg i'r enghreifftiau uchod yn codi unwaith eto, felly. Hyd yn oed wrth chwarae, mae'r ystrydeb fenywaidd yn cael ei hatgyfnerthu, gyda'r merched yn chwarae â doliau, teganau sy'n draddodiadol yn cael eu cysylltu â'r rhyw fenywaidd, ac yn chwarae rôl ddomestig sef paratoi te prynhawn.

I'r gwrthwyneb, mae straeon am fechgyn, yn ôl John Stephens yn canolbwyntio ar 'a solitary male bravely confronting danger and being deemed a hero as a result of it' (2002, t. 11), a dyma a welir yn yr eitem 'Hywel' yn *Cymru'r Plant* ym mis Mehefin 1930 (tt. 206-208). Mae'r testun geiriol yn yr eitem yn esbonio bod tad Hywel wedi gorfod mynd i ffwrdd i Lundain am ddiwrnod ac wedi gadael ei wraig (mam Hywel) a'r bwthyn yng ngofal ei fab (bachgen saith

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

oed); '[t]eimlai Hywel ei hun yn ddyn pwysig iawn wedi i'w dad ddweud hyn...' (t. 207). Mae Hywel felly yn teimlo fel 'dyn' oherwydd yr holl gyfrifoldeb o ddiogelu'r cartref a'r teulu, sy'n atgyfnerthu'r ystrydeb mai cyfrifoldeb y dynion yw hyn. Tra bo ei dad i ffwrdd, mae mam Hywel yn disgyn ac yn anafu ei ffêr. Er bod ofn storm ar Hywel, mae'n rhedeg trwy'r storm at dŷ Doctor Williams; dyma'r olygfa sy'n cael ei phortreadu yn y darlun isod. Dywed yr awdur: '[c]ofiodd yn sydyn bod ei fam mewn peryg, a dyma wroldeb yn dod iddo o rywle...' (t. 208). Pwysleisir dewrder y cymeriad felly, ac er na chyfeirir ato fel 'bachgen dewr' fel y cyfryw, mae 'gwroldeb' yn cael ei gysylltu â'r rhyw wrywaidd yn aml. Nid yw hyn yn syndod gan fod y gair ei hun yn wrywaidd ei natur. Mae'r eitem hon, felly, yn stori am fachgen dewr, ac ni chanfuwyd enghreifftiau tebyg o ymddygiad dewr gan ferched yn y cyfnod hwn. Mae nifer o'r straeon uchod, felly, yn atgyfnerthu ystrydebau ynghylch rhywedd. Ond, fel y nodwyd eisoes, mae'r cylchgronau'n fwy cynhwysol na llyfrau'r cyfnod ac nid oes unrhyw becynnu a labelu'r eitemau ar gyfer merched a bechgyn ar wahân.

Ceir darlun gan W. Mitford Davies i gyd-fynd â'r geiriau, ac mae'n llenwi tudalen gyfan.

Gwelir bachgen yn rhedeg â golygfa stormus y tu ôl iddo:

'Gweld llais a chlywed llun'?: Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Darlun 109 - 'Hywel', Cymru'r Plant, Mehefin 1930

Ceir llawer o egni a symudiadau yn y darlun, er enghraifft llinellau croeslin yn symbol o law, meltten yn yr awyr, a'r coed yn plygu, sy'n awgrymu ei bod yn stormus iawn. Daw'r darlun o flaen y stori, a'r capsiwn 'Hywel yn rhedeg trwy'r glaw, y tarannau a'r melt, am dŷ Doctor Williams', gellir dadlau fod y darlun yn difetha unrhyw elfen o sypreis. Er hyn, mae'r darlun yn cipio golygfa dyngedfennol yn y stori ac mae'r ddau gyfrwng yn cyfoethogi ei gilydd. Nid darlun wedi ei fenthg yw hwn, ond darlun gan W. Mitford Davies wedi ei greu i gyd-fynd â'r stori, ceir perthynas agos iawn felly rhwng y darlun a'r geiriau.

3.5.3. Chwarae a dynwared

Yn ôl R. Tudur Jones: '[g]anrif yn ôl, gadewid i blant wybod mai rhywbeth i'r rhai lleiaf oedd chwarae' (1974, tt. 174-175). Ond yn y cylchgronau ar droad yr ugeinfed ganrif, fel y gwelwyd eisoes, roedd chwarae yn dderbyniol. Gwelir nifer o eitemau storïol yn sôn am

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

blant yn chwarae rôl, ac nid wedi eu hanelu at y plant lleiaf yn unig chwaith. Un elfen sy'n codi'n aml iawn yw'r cymeriadau'n dynwared oedolion, er enghraifft, yr eitem 'Teddy yng Nghader Taid' yn *Y Winllan*, Ionawr 1904. Mae'r eitem yn enghraifft o deip 2: testun darluniadol. Er bod y darlun yn llenwi ychydig mwy o ofod na'r gerdd ar y dudalen, mae'r stori'n cael ei hadrodd trwy gyfrwng geiriau a darluniau â phwyslais tebyg ar y ddau. Dengys y darlun fachgen bach yn eistedd mewn cadair yn gwisgo het sy'n rhy fawr iddo. Nid yw ei goesau hyd yn oed yn cyrraedd y llawr, sy'n olygfa annwyl a digri. Mae hefyd yn dangos drygioni plentyn a chymeriad chwareus.

Darlun 110 - 'Teddy yng nghader Taid', *Y Winllan*, Ionawr 1904

Mae'r gerdd i gyd-fynd gyda'r darlun yn ysgafn, ac yn disgrifio'r plentyn yn dynwared ei daid. Mae'r awdur yn cyfeirio at rai manylion yn y darlun:

'Gweld llais a chlywed llun'?: Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllynydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Neu, hwyrach, wrth weled fy llyfrau,
A'm pen - neu fy het - i mor fawr,

ac felly arweinir y darllynydd i ddarllen y darlun a sylwi ar bethau penodol. Yn ogystal, cyfeirir at greu'r darlun yn y geiriau:

"Nawr tynnwch y llun", meddai Teddy,
Gan geisio gwneud gwyneb hen wŵr,
"Bydd holl blant y *Winllan* yn synnu
wrth weled y darlun rwy'n siŵr.

Mae Teddy'n rhoi cyfarwyddiadau ar sut i dynnu'r llun, ac mae cyfeirio at dynnu'r llun a chreu darlun yn y gerdd yn glyfar. Mae'r eitem fel cyfanrwydd yn enghraifft o ryngweithio agos iawn rhwng y geiriau, y darlun a'r darllynydd.

Ceir eitem debyg iawn i'r uchod yn *Trysorfa y Plant*, Mehefin 1901, ac er na ddefnyddir yr union ddarlun, gwelir yr un cymeriad, yr un wisg a'r un propiau yn y ddau. Mae'r darlun hwn yn ymddangos yn *Trysorfa y Plant* cyn *Y Winllan*, ac mae'n debyg y byddai'r ddau gylchgrawn wedi benthycu'r darluniau o'r un man (mae'n bosib y byddai'r darluniau hyn yn rhan o lyfr i blant yn y cyfnod, neu o gylchgrawn arall). Un pennill sy'n cyd-fynd â'r darlun yn *Trysorfa y Plant* ac er nad yw'r pennill union yr un peth â welir yn *Y Winllan*, mae'r stori'n debyg, sef bachgen bach yn dynwared ei dad-cu. Unwaith eto, disgrifir y darlun yn fanwl yn y testun geiriol.

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

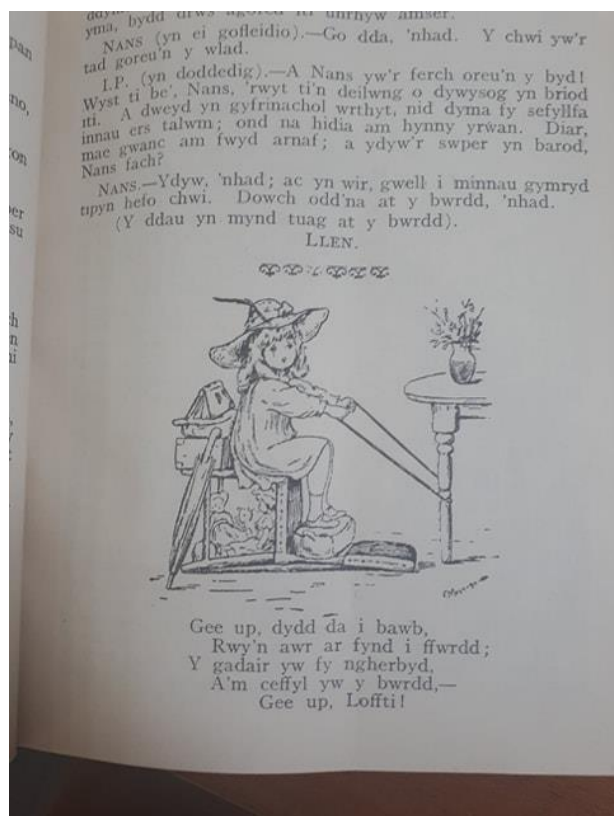
TAD CU.

EDRYCHWCH yma, fi yw taid,
Neu enw gwell, tad cu;
Ond yw'r hét fawr a'r ymbarel
I'r dim yn ffitio fi?
'Rwy'n myn'd i'r farchnad nawr ar ffwrst
I brynu bwyd i chwi.

Darlun 111 - 'Tad Cu', Trysorfa y Plant, Mehefin 1901

Ceir eitem fyrrach na'r uchod, ond sy'n enghraifft arall o blentyn yn chwarae ac yn dynwared yn *Y Winllan*, Ionawr 1925 (t. 19):

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Darlun 112 - dienw, Y Winllan, Ionawr 1925

Ceir darlun o ferch fach yn eistedd ar 'geffyl a choets', sef cadair wedi ei throi ar ei hochr a bwrdd. Gwelir doliau o dan y sedd yn cynrychioli teithwyr yn eistedd yng ngefn y goets ac mae hithau'n gwisgo het sy'n awgrymu ei bod hi'n dynwared y gyrrwr neu'r cerbydwr. Gwelir hefyd raff o gwmpas coes y bwrdd, sy'n cynrychioli'r awenau o gwmpas pen y ceffyl. Mae'r darlun yn dangos dychymyg plentyn wrth chwarae rôl. Mae geiriau'r pennill yn ymateb i'r darlun ac yn cyfeirio at rai elfennau penodol, er enghraifft, y 'gadair yw fy ngherbyd' a 'ceffyl yw y bwrdd', sy'n esbonio'r darlun ac yn arwain y darlennydd i sylwi ar elfennau penodol o fewn y darlun. Ceir rhyngweithio agos, felly, rhwng y geiriau a'r darlun, ond wrth i'r geiriau a'r darlun ryngweithio'n agos, cyfyngir ar ddewis y darlennydd. Atgyfnertha hyn gred Barthes, sef ei bod yn bosib i nifer fechan o eiriau effeithio ar y broses o greu ystyr (1977, t. 40).

3.5.4. Cosbi

I gyferbynnu â naws ysgafn a chwareus yr enghreifftiau uchod sydd â'u prif bwrpas i ddiddanu, defnyddid llenyddiaeth plant yn y cyfnod i ddysgu gwersi a chodi ofn ar

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

ddarllenwyr hefyd: '[m]any eighteenth and nineteenth-century texts were designed to frighten young readers into obedience through threatening dire punishments for disobedience' (Stallcup 2002, t. 125). Gellir darganfod ambell eitem yn y cylchgronau sy'n frawychus ac yn cynnwys enghreifftiau o gosbi plant, ond nid yw'r enghreifftiau'n niferus iawn; ceir llawer mwy o eitemau sy'n diddanu nag yn codi ofn ar y darlennydd. Un enghraifft drawiadol yw'r eitem 'Wedi ei ddal yn dwyn afalau' yn *Trysorfa y Plant*, Mehefin 1900. Mae'r eitem yn cynnwys darlun sy'n llenwi'r rhan fwyaf o'r dudalen, a dwy frawddeg o destun ysgrifenedig (Teip 3 - darlun gyda thestun). Dengys y darlun ddyn ar fin taro plentyn:

Darlun 113 - 'Wedi ei ddal yn dwyn afalau', *Trysorfa y Plant*, Mehefin 1900

Fel y gwelir uchod, mae'r llun yn realistig iawn, ac mae osgo'r dyn yn pwysu dros y bachgen ynghyd â'r pastwn yn ei law yn fygythiol. Mae'r bachgen yn ymddangos fel petai'n crio, ac ar y llawr o flaen y ddau, mae'r afal y mae wedi ei ddwyn. Yn y testun geiriol, dywedir:

'[w]yddost ti, Charlie, ddim o'r wythfed gorchymyn? Ti torraist ef heb un esgus, yn awr rhaid dyoddef y gosb'. Mae'r awdur yn cyfeirio at yr wythfed gorchymyn sef 'Na ladrata', sy'n amlwg yn dadlennu safbwynt moesol penodol ac yn cyd-fynd ag agenda'r cylchgrawn, fel cylchgrawn enwadol (didactig). Mae'r testun yn rhagdybio bod y darllenydd yn ymwybodol o'r deg gorchymyn sy'n cysylltu â'r cysyniad o'r darllenydd ymhlyg yn y testun. Mae Perry Nodelman yn esbonio hyn yng nghyd-destun llenyddiaeth plant, gan ddweud: '[e]ach text intended for children can be seen to imply a child reader with specific knowledge, comprehension skills, and tastes' (1996, t. 18). Hynny yw, mae angen i'r darllenydd feddu ar ddealltwriaeth o'r Beibl a sgiliau dadansoddi darlun er mwyn gallu deall ystyr yr eitem. Ymddengys yr eitem mewn cylchgrawn enwadol, felly byddai'r darllenydd fwy na thebyg yn ymwybodol o'r cyfeiriadau Beiblaidd. Mae'r eitem yn frawychus, ond dyma realiti'r cyfnod; roedd cosbi plant yn rhywbeth cyffredin iawn:

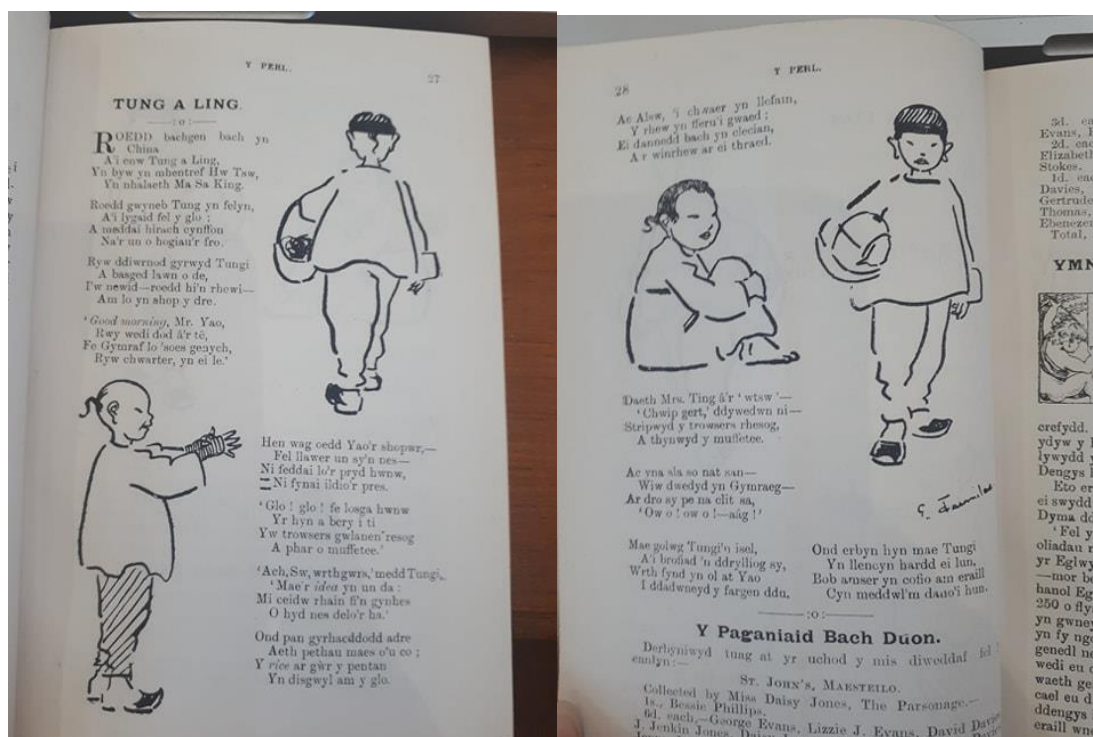
... before the twentieth century, authors of books for children were far less squeamish about using threats of violence to induce respect through fear of severe consequences. In fact, harsh punishments for fairly benign childhood behaviour (running in the street, quarrelling with siblings, sucking one's thumb) are common in children's books of the eighteenth and nineteenth centuries (Stallcup 2002, t. 131).

Ni fyddai dwyn afal yn cael ei ystyried yn weithred anfaddeuol heddiw, ond gellir cysylltu'r afal ag Adda ac Efa a hanes y Cwmp yn y Beibl, a honni mai symbol o bechod yn gyffredinol ydyw yn yr eitem hon. Byddai'r eitem yn sicr o beri sioc i ddarllenydd heddiw ond, fel y nodwyd eisoes, roedd y cyfnod yn un o wrthgyferbynnu rhwng yr angen i foesoli a diddanu plant. Wrth drafod eitemau cylchgronol o dan olygyddiaeth Thomas Levi, dadleua Roberts: '[m]ae'r moesoli yn mynnu ymwthio iddynt, mewn ambell un yn fwy na'i gilydd, ac weithiau yn difetha'r cyfan' (1983, t. 24). Mae'r uchod yn sicr yn enghraifft o'r moesoli'n ymwthio i'r cylchgrawn, ond gwelir llawer mwy o eitemau sy'n ceisio diddanu a hyrwyddo gofalu am blant nac eitemau sy'n canolbwyntio ar gosbi.

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Mae'n arwyddocaol hefyd mai bachgen sy'n torri'r rheolau yn yr eitem. Mae nifer o ysgolheigion yn tynnu sylw at y cysylltiad rhwng bechgyn a thorri rheolau mewn llenyddiaeth i blant: '...many books present masculinity as a force in opposition to the law, to manners and to the social fabric' (Stephens 2002, t.11). Mae bechgyn yn fwy tebygol, mewn llenyddiaeth plant o ddangos eu natur ddrygionus felly, '[b]ut in doing so, you will have to be punished for defying civilized values, and you will have to "take your punishment like a man"' (Stephens 2002, t. 6). Mae'n amlwg fod y bachgen yn y darlun yn cael ei gosbi, ac mae'r darlun a'r geiriau'n rhybuddio'r darlennydd mewn modd clir, heb ganiatáu llawer o amrywiaeth barn.

Ceir enghraifft arall o fachgen yn cael ei gosbi yn y gerdd 'Tung a Ling', *Perl y Plant*, Ionawr 1912.

Darlun 114 - 'Tung a Ling', *Perl y Plant*, Ionawr 1912

Mae'r eitem yn gerdd am fachgen o Tsieina o'r enw Tung a Ling, ac yn cynnwys pedwar darlun. Does dim ffrâm yn gwahanu'r darluniau a'r geiriau, felly mae'r ddau gyfrwng yn agos

ac yn uno i adrodd y stori (Teip 2 - testun darluniadol). Mae'r gerdd yn sôn am Tung a Ling yn cael ei yrru i'r siop i nôl glo, ond yn hytrach na phrynu glo ar gyfer ei deulu, mae'n prynu trowsus 'gwlanen resog' a *muffetee* iddo ef ei hun. Caiff ei gosbi gan ei fam am fod yn hunanol, ac mae'n dysgu ei wers ar ddiwedd y gerdd: '[b]ob amser yn cofio am eraill, Cyn meddwl'm dano'i hun': mae'r ceryddu wedi gweithio felly! Unwaith eto, cyfeirir at gosbi plentyn yn yr eitem, ond ni phortreadir y gosb yn y darlun yn yr eitem hon, felly nid yw'n ymddangos mor greulon efallai â'r eitem flaenorol. Mae'r eitem ychydig yn ysgafnach hefyd; ceir ymgais i ddiddanu'r darllenydd. Mae'r eitem yn ogystal yn cyflwyno'r darllenydd i fywyd a diwylliant gwlad arall, gyda'r awdur a'r artist yn ceisio dynwared ac adlewyrchu edrychiad ac iaith y cymeriad. Darluniau cartwnaidd a geir yma ac ynddynt nodweddion y 'charicature', hynny yw, pwysleisir rhai agweddau megis y llygaid a'r blethen yn ei wallt. Yn ogystal, ceisir dynwared yr iaith Tsieinëeg yn y gerdd gan ddefnyddio synau, ond hefyd gan ddefnyddio'r Saesneg er mwyn pwysleisio mai iaith arall sy'n cael ei defnyddio. Mae stereoteipio'n digwydd, ond nid y bwriad yw bychanu na gwneud hwyl am ben y cymeriadau; yn hytrach, mae'r eitem yn adlewyrchu diddordeb mawr y cyfnod mewn pobl, yn enwedig pobl o wledydd eraill.

Mae'r straeon am blant ar y cyfan yn gymysgedd o ddiddanu, moesoli, addysgu, chwarae a chosbi ac mae'r darluniau a'r geiriau'n adlewyrchu cyfnod cymhleth a gwrthgyferbyniol yn y ffordd o drin plant. Gwelir rhai enghreifftiau o'r geiriau'n arwain y darllenydd i sylwi ar y darluniau trwy ddefnyddio ymadroddion megis 'fel y gwelwch yn y llun...' ac 'a welwch chwi ddarlun...?', ond gellir dadlau bod hyn yn cyfyngu ar allu'r darllenydd i ddadansoddi'r testun a chreu ei ystyr ei hun. Er hyn, nid yw'r rhyngweithio rhwng y darluniau a'r geiriau'r un mor agos ag yn y straeon ffantasi.

3.6. Naratif Gweledol

Wrth ddefnyddio'r term 'naratif gweledol', cyfeirir at y teip olaf (teip 4), sef y straeon sy'n cael eu hadrodd trwy gyfrwng darluniau, heb lawer o destun geiriol, os o gwbl. Mae'r teip hwn yn mynd yn groes i'r arfer yn y cyfnod (h.y. blaenoriaethu'r geiriau, a defnyddio darluniau i addurno neu esbonio'r geiriau). Ond, fel y gwelwyd eisoes, gall darluniau adrodd stori heb lawer o eiriau, er enghraifft ar ffurf straeon sribed, ac mae eitemau o'r fath yn dechrau ymddangos yn y cylchgronau Cymraeg o ddechrau'r ugeinfed ganrif ymlaen. Yn ôl

ysgolheigion yn y maes, megis Evelyn Arizpe, mae darllen straeon sy'n cael eu hadrodd trwy gyfrwng darluniau'n unig yn anodd gan fod angen i'r darlennydd ddadansoddi'r darluniau'n fanwl a chreu ystyr: '[r]eaders must therefore be ready and willing to devote their full attention to, and actively 'collaborate' with the visual image and fill in larger iconotextual gaps than those usually provided by books with words by using their experiential and interpicture knowledge' (Arizpe, 2014 t. 96). Dadleua Arizpe fod perthynas weithredol rhwng y darlennydd a'r darluniau, a bod disgwyl i'r ddau gydweithio â'i gilydd i greu ystyr. Awgrymir felly bod darllen naratif gweledol yn fwy heriol na naratif sy'n cynnwys geiriau a darluniau gan fod mwy o fylchau i'w llenwi. Gellir cysylltu hyn â theori Wolfgang Iser ynghylch y darlennydd sydd ymhlyg yn y testun, gan honni bod naratif gweledol wedi ei anelu at ddarlennydd sydd â dealltwriaeth benodol o sut y mae dadansoddi darluniau a sut y mae cyfres o ddarluniau (e.e. ar ffurf stori stribed) yn adrodd stori. Felly, wrth ddadansoddi'r enghreifftiau o naratif gweledol isod, cwestiynir beth a ddisgwylir i'r darlennydd ei wybod a'i wneud. Manylir ar y broses o ddarllen, a thynnir sylw at fanylion yn y darluniau megis arwyddion a symudiadau. Ym marn Schwarcz: '... soon after we have taken in the first overall impression of a picture, our eyes begin to meander, to linger over some spots in the picture and hurry past others, detecting certain connections between areas and shapes and colors' (1989, t. 9). Sylwir ar y prif ddigwyddiadau yn y darluniau ac ystyrir beth a ddisgwylir i'r darlennydd ei wneud wrth geisio cysylltu'r elfennau yn y darluniau. Cwestiynir faint o arweiniad a roddir i'r darlennydd er mwyn iddo gyflawni hyn, a chysylltir hyn â dadleuon Barthes ynghylch semioteg, a'r broses o ddadansoddi arwyddion. Ystyrir yn ogystal y rheswm dros gynnwys y darluniau, ac i ateb y cwestiwn hwnnw, manylir ar sylwadau'r golygyddion ac ar y trafodaethau ynghylch llenyddiaeth Gymraeg i blant yn y cyfnod. Arsylwir hefyd ar y defnydd o'r eitemau naratif gweledol yn y cylchgronau. Gwelir mai prif bwrpas y darluniau yw diddanu'r darlennydd, ond cwestiynir a oes defnydd arall i'r darluniau hyn.

Ni ddaethpwyd o hyd i enghreifftiau o naratif gweledol heb lawer o eiriau yn *Trysorfa y Plant*, ac *Y Winllan*; maent yn parhau i osod pwyslais ar bwysigrwydd geiriau wrth adrodd straeon yn y cyfnod. Daw un enghraifft yn y sampl o gylchgrawn *Perl y Plant*, ond ac eithrio'r enghraifft honno, daw'r eitemau eraill a ddadansoddir yma o *Cymru'r Plant*, ac yn benodol o'r adran ar gyfer y plant lleiaf, hynny yw, plant o dan 7 oed, sef 'Cymru'r Plant Bach'. Daw'n

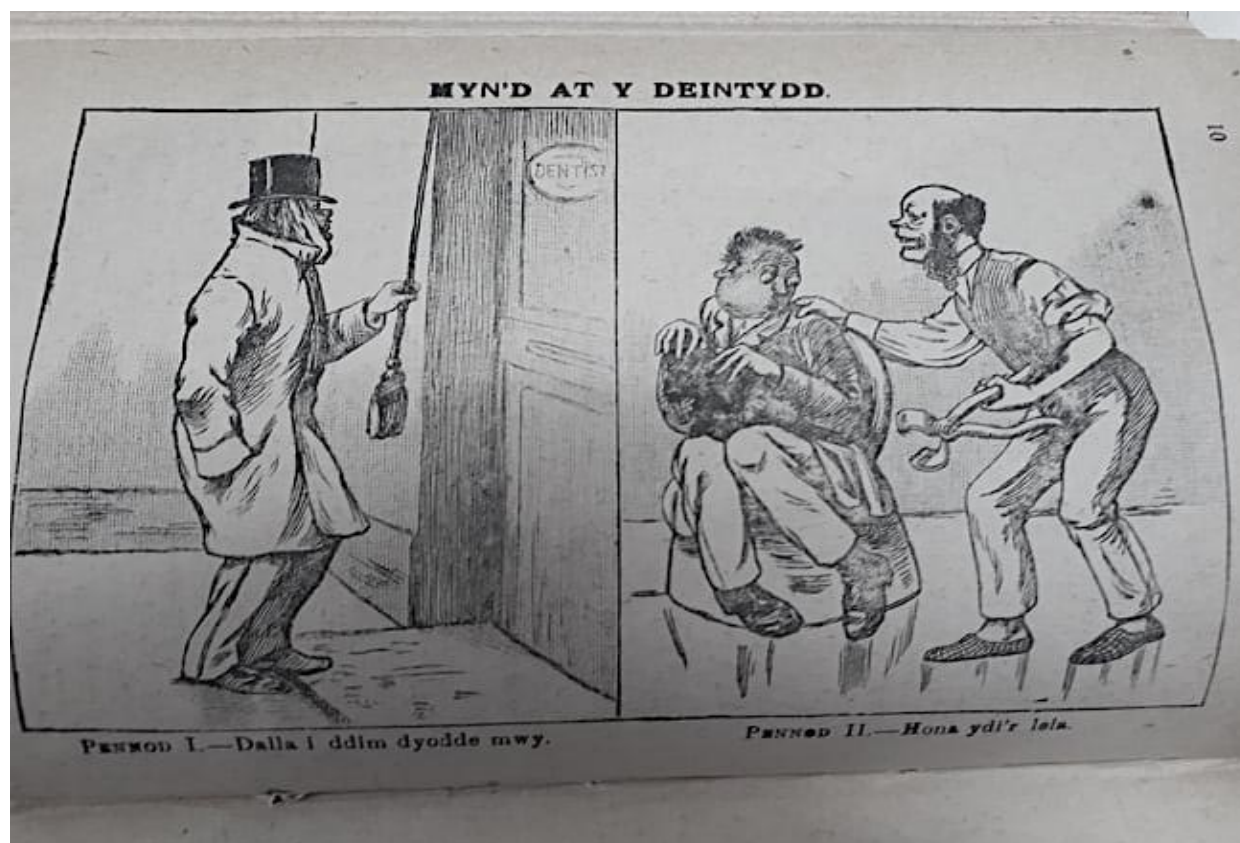
'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

amlwg mai *Cymru'r Plant* yw'r cylchgrawn sy'n mentro ac yn gwthio ffiniau yn y cyfnod. Dyma'r unig gylchgrawn sy'n ceisio apelio at y plant lleiaf yn arbennig, gan gymryd yn ganiataol bod naratif gweledol yn gweddu'n well i'r grŵp oedran hwn. Yn y sampl a gasglwyd, ni welwyd enghraifft o naratif gweledol hyd 1919, sef diwedd y cyfnod o dan sylw. Dengys hyn y newid yn natur y straeon yn y cyfnod. Dehonglir yn gyntaf yr enghraifft sy'n ymddangos yn *Perl y Plant*, cyn mynd ati i ddadansoddi'r eitemau o *Cymru'r Plant*.

3.6.1. *Mynd at y Deintydd - Perl y Plant 1919*

Ymddengys yr eitem 'Mynd at y Deintydd' yn *Perl y Plant*, Ionawr 1919, ac mae'r eitem yn cynnwys dau ddarlun, teitl a dau gapsiwn. Dyma'r enghraifft gyntaf o'i bath a ganfuwyd yn y sampl o'r cylchgronau o dan sylw. Mae'r cymhelliad dros gynnwys y darluniau yn yr eitem hon yn amlwg; pwrpas yr eitem yw adrodd stori a diddanu'r darllenydd, nid addysgu na moesoli. Roedd y *Perl*, wedi'r cyfan, ym marn Gwilym Hughes yn rhoi mwy o bwyslais ar ddiddanu nag ar foesoli ac addysgu: '[w]rth gymharu'r Perl gyda Trysorfa y Plant hyd yn oed, fe welir fod ynddo lawer iawn llai o hanesion a cherddi pruddglwyfus a mwy o gerddi a rhigymanau ysgafn neu ddisynnwyr i ddenu sylw'r plant' (1983, t. 81). Cyfeiria Hughes at 'Tung a Ling' fel enghraifft o hyn, ond gwelir hefyd yr un naws ysgafn yn perthyn i'r eitem isod:

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Darlun 115 - 'Myn'd at y Deintydd', *Perl y Plant*, Ionawr 1919

Gwelir bod y darluniau wedi eu gosod yn llorweddol, felly mae'n rhaid i'r darllenydd droi'r dudalen er mwyn darllen y darluniau a'r geiriau. Crëir bwloch rhwng y darllenydd a'r testun felly, a thorrir ar draws llif naturiol y darllen. Er bod yr eitem yn cael ei hystyried yn un â naratif gweledol, mae hefyd yn cynnwys geiriau. Esbonia Barthes y cysylltiad annatod rhwng darluniau a geiriau fel a ganlyn: '[t]oday, at the level of mass communications, it appears that the linguistic message is indeed present in every image: as title, caption, accompanying press article, film dialogue, comic strip balloon' (1964, t. 155). Mae hyn yn wir am yr eitem hon. Ceir y teitl 'Myn'd at y Deintydd', sy'n esbonio'n fras yr hyn sy'n digwydd yn y darluniau, yn ogystal â'r capsiynau: 'Pennod I. - DALLA I DDIM DYODDE MWY' a 'Pennod II. - HONA YDI'R LEIA'. Yn ogystal ceir arwydd ar y drws yn y darlun cyntaf sy'n dangos y gair 'Dentist'. Er mai'r darluniau sy'n adrodd y stori, mae'r geiriau'n gosod cyd-destun angenrheidiol. Heb yr arwydd, a'r teitl, efallai na fyddai darllenydd wedi deall yr hyn sy'n digwydd yn yr eitem. Felly, i'r gwrthwyneb i'r drefn arferol, y darluniau sy'n adrodd y stori, a defnyddir y geiriau er mwyn atgyfnerthu'r darluniau a gosod cyd-destun allweddol er mwyn deall y testun.

I ddychwelyd at yr arwydd 'Dentist' yn y darlun, mae unwaith eto'n enghraifft o 'intraiconic text' (Nikolajeva, Scott 2001, tt. 73-75). Gwelwyd hyn eisoes yn yr eitem 'Dant y Llew yng Ngwlad y Tylwyth Teg' (t. 232). Mae'r gair a'r darlun yn plethu, a cheir perthynas agos iawn rhwng y ddau gyfrwng. Ond yn wahanol i'r enghraifft o'r tylwyth teg uchod, gair Saesneg sydd yn y darlun hwn, er mai'r gair Cymraeg 'Deintydd' a geir yn nheiti'r eitem. Mae'n debygol iawn y byddai'r darluniau wedi eu benthyg o rywle arall, er enghraifft llyfr Saesneg i blant neu bapur newydd, gan nad oes enw artist nac awdur i'r eitem. Fel y crybwyllwyd eisoes, mae geiriau sy'n rhan o ddarluniau'n cymhlethu'r broses o ddarllen, ond gan fod yr arwydd yn Saesneg, gellir dadlau fod y broses hyd yn oed yn fwy cymhleth mewn llenyddiaeth Gymraeg. Ceir tri chyfrwng yn yr eitem, sef y darlun, y geiriau Cymraeg, a'r arwydd Saesneg. Disgwylir i'r darllenydd wybod sut i gymryd gwybodaeth o'r tri chyfrwng hyn er mwyn creu ystyr.

I ddychwelyd at yr eitem 'Myn'd at y Deintydd', disgwylir i'r darllenydd ddadansoddi'r symbolau, y siapau a'r modd y mae teimladau'r cymeriadau'n cael eu cyfleu yn y darluniau. Er enghraifft, mae'r dyn sy'n eistedd yn y gadair â'i gorff wedi troi oddi wrth y deintydd, a'i lygaid mawr yn awgrymu ei fod yn ofnus, tra bo mynegiad wynebol y deintydd a maint yr offeryn deintyddol yn ei law yn frawychus. Felly, o ddadansoddi'r enghraifft hon yn unig, gwelir nad yw darllen naratif gweledol mor syml â'r hyn a ddisgwylir. Mae disgwyl i'r darllenydd feddu ar sgiliau sy'n wahanol i'r rhai angenrheidiol wrth ddadansoddi straeon geiriol yn unig.

3.6.2. Enghreifftiau o 'Cymru'r Plant Bach'

Mae'r rhesymau dros gynnwys eitemau naratif gweledol yn amrywio o addurno'r cylchgrawn a dysgu'r plant i ddarllen, i ddiddanu a denu darllenydd. O ran eitemau naratif gweledol yn *Cymru'r Plant*, ceir nifer o sylwadau gan y golygydd, Ifan ab Owen, yn ystod y 1920au sy'n esbonio'r rhesymau dros eu cynnwys. Er enghraifft, crybwyllwyd ei erthygl ar 'Llenyddiaeth y Plant' yn *Cymru*, 1925 (Rhifyn 69) eisoes yn y cyflwyniad i'r ymchwil (t. 39), ond mae ei sylwadau'n hynod berthnasol i'r bennod hon. Yn yr erthygl, awgrymir bod argyfwng llenyddiaeth plant yng Nghymru - nid oedd yr un llyfr yn ddigon da yng ngolwg Ifan ab Owen (1925, t. 8). Ei brif ddadl yw bod yn rhaid ymdrechu i ddenu darllenydd gan

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

ddefnyddio lliw, tlydni, darluniau, a phwysleisia bwysigrwydd diwyg llenyddiaeth plant:

'Dylid pwysleisio *get up* llyfr plentyn, canys denir plentyn at ddaioni lawn gymaint trwy ei lygad a thrwy ei synnwyr a'i gof' (1925, t. 8). Er nad yw'n sôn yn benodol am naratif

gweledol, gellir dadlau mai ymgais i ymateb i'r argyfwng, a chodi safon llenyddiaeth plant yn y Gymraeg yw 'Cymru'r Plant Bach' a'r eitemau darluniadol o fewn y llyfryn bach hwnnw.

Mae diwyg 'Cymru'r Plant Bach' yn hollol wahanol i'r hyn a welir mewn cylchgronau a llenyddiaeth i blant yn y Gymraeg cyn hynny, felly mae'n enghraifft o geisio denu darllenwyr gan ddefnyddio diwyg y cylchgrawn. Yn gysylltiedig â denu darllenwyr, mae'r gystadleuaeth

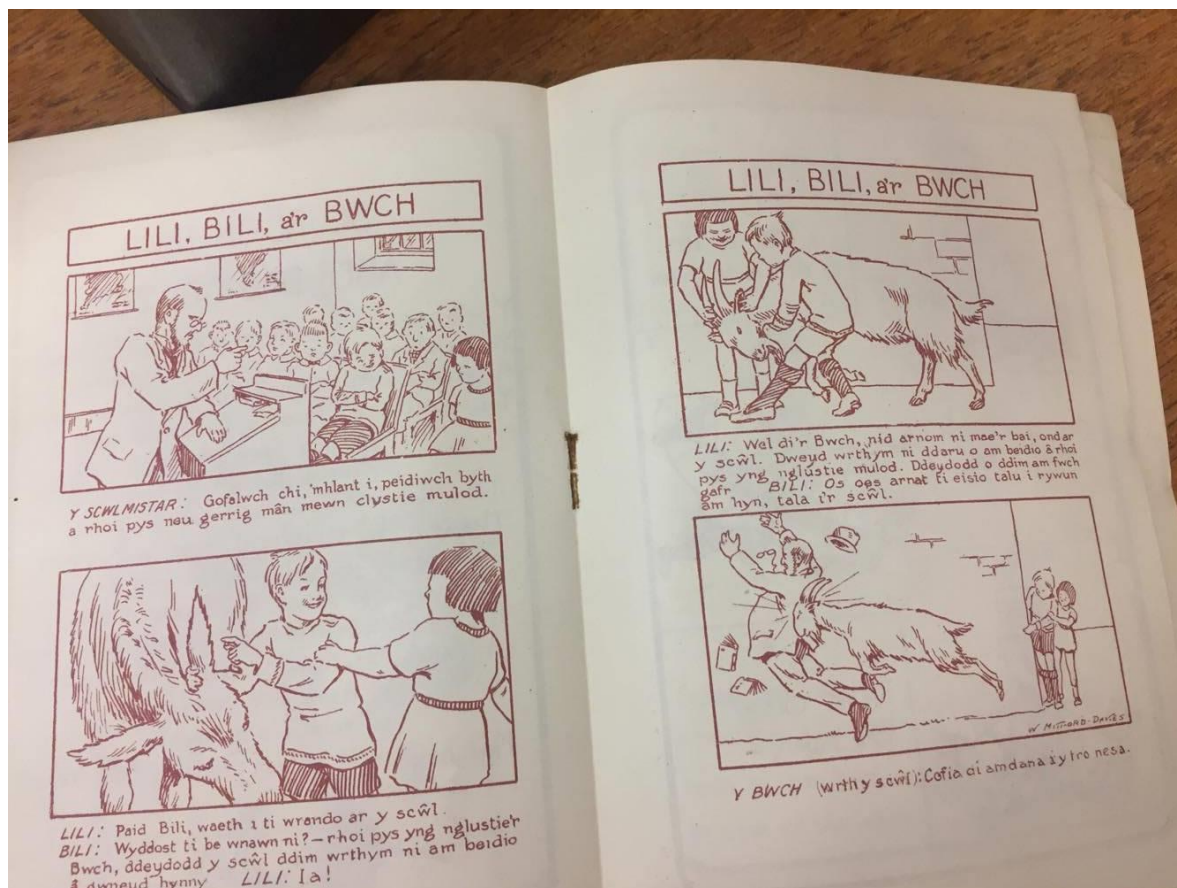
â llyfrau plant o Loegr yn cynyddu. Sonnir yn yr erthygl yn *Cymru* am yr arfer o brynu '*casts off* Lloegr', sef hen ddarluniau o'r ganrif ddiwethaf (19g), ac mae Ifan ab Owen o'r farn:

'syrthiwn gryn dipyn yn ôl yng Nghymru yn y grefft o ddarlunio llyfrau plant' (1925, t. 8).

Felly mae'n bosib mai un o'r prif resymau dros gynnwys yr eitemau newydd a chyffrous sy'n dangos naratif gweledol yn y cylchgrawn yw er mwyn sicrhau bod llenyddiaeth Gymraeg i blant yn gyfwerth â llenyddiaeth plant yn y Saesneg.

Daw'r enghraifft gyntaf o *Cymru'r Plant* ('Cymru'r Plant Bach', Chwefror 1924). Roedd 'Lili, Bili a'r Bwch' yn gyfres a ymddangosodd yn y cylchgrawn yn ystod 1924. Mae'r eitem ar ffurf pedwar darlun wedi eu fframio, a deialog wedi'i osod o dan y darluniau. Mae dyluniad yr eitem yn debyg i gomig, ond ceir mwy o eiriau yn yr eitem nag mewn comig arferol. Ceir hefyd ffin amlwg rhwng y geiriau a'r darluniau, a ffrâm yn gwahanu'r ddau gyfrwng, tra bo'r geiriau mewn comig gan amlaf yn rhan o'r darlun.

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Wrth fynd ati i geisio deall y stori, mae'n rhaid i ddarlennydd wybod ym mha drefn i ddarllen y darluniau, ac yn wahanol i 'Hanes Baswnca y Llew' uchod, nid yw'r rhannau o'r stori wedi eu rhifo. Rhagdybir bod y darlennydd yn ymwybodol o'r drefn y dylid eu darllen felly, sef y darlun ar frig y dudalen gyntaf, ac ar waelod y dudalen gyntaf, cyn symud ymlaen i'r ail dudalen. Mae hefyd yn bosib y byddai'r plant lleiaf yn darllen gydag oedolyn a fyddai'n eu cynorthwyo â hyn.

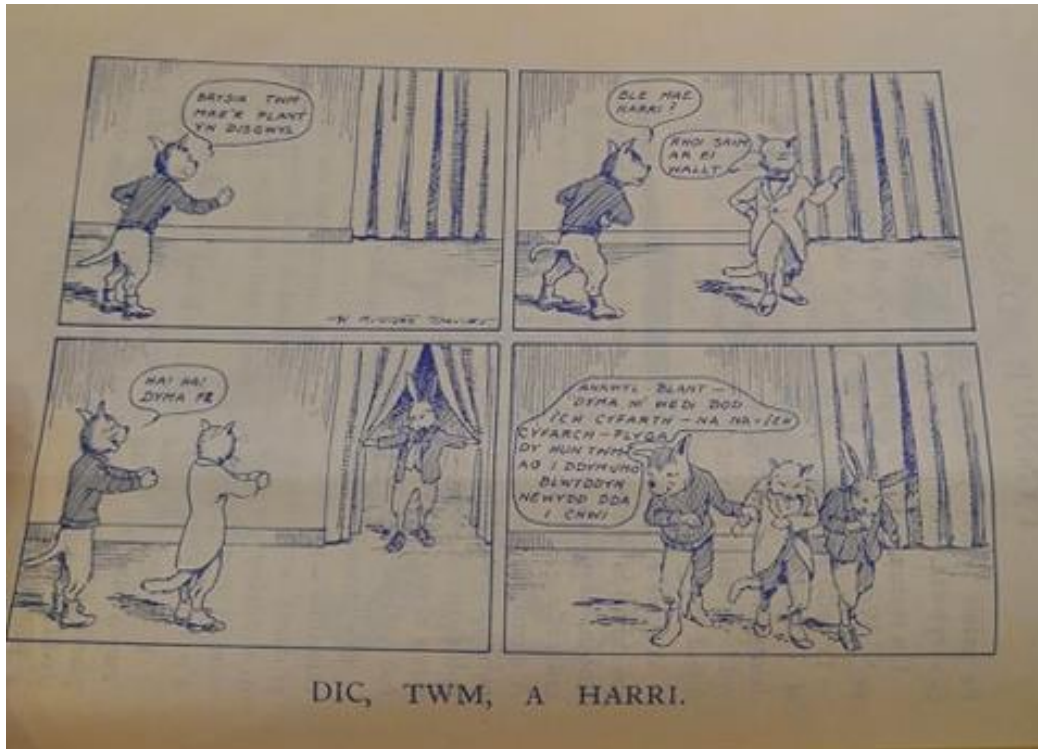
Yn fras, mae'n stori am y 'Scŵl' yn rhybuddio'r dosbarth i beidio â rhoi pys yng nghlustiau mul, ond mae Lili a Bili yn ceisio rhoi pys yng nghlust y 'bwch' yn lle hynny: '[w]yddost ti be wnawn ni? - rhoi pys yng nghlustie'r Bwch, ddeydodd y scŵl ddim wrthym ni am beidio â gwneud hynny'. Mae'r bwch yn gwylltio, a Lili a Bili'n rhoi'r bai ar y Scŵl. Yn y darlun olaf, gwelir y bwch yn talu'r pwyth yn ôl, '[c]ofia di amdana i y tro nesa'. Adroddir y stori trwy gyfrwng darluniau a geiriau, ac mae angen y ddau er mwyn deall y stori yn ei chyfanrwydd. Efallai y gellir deall rhywfaint o'r stori heb y geiriau, ond ni fyddai'r ystyr mor glir na'r stori

mor ddigri. Mae'r geiriau o dan y darluniau mewn llawysgrifen yn hytrach nag mewn print ac ni welir hyn yn aml yn y cylchgronau. Ceir perthynas agos iawn, felly, rhwng y ddau gyfrwng. Mae'n caniatáu i'r geiriau a'r darluniau lenwi bylchau ei gilydd. Er enghraifft, yn y darlun olaf, dywedir bod y bwch am dalu'r pwyth yn ôl, ond rhaid edrych ar y darlun er mwyn darganfod sut y mae'n gwneud hynny.

O ran y broses o ddarllen darluniau, mae'n rhaid i'r darlennydd wybod sut y caiff symudiadau eu cynrychioli. Er enghraifft, yn y darlun olaf caiff y bwch yn hyrddio i mewn i'r scŵl ei gynrychioli gan linellau gwasgaredig, corff y scŵl wedi ei blygu, llyfrau, het a sbectol y scŵl yn yr awyr, yn ogystal â choesau'r bwch oddi ar y llawr. Mae'r manylion hyn i gyd yn awgrymu ergyd. Rhagdybir felly bod y darlennydd yn meddu ar y sgiliau i ddadansoddi'r arwyddion hyn. Dyma uchafbwynt y stori, sef y bwch yn hyrddio'r scŵl. Ond sylwer ar y wal yn y cefndir yn y ddau ddarlun olaf. Dim ond ambell i ddarn o'r wal sy'n friciau. Mae'r artist yn awgrymu mai wal friciau sydd yma, ond heb ddarlunio'r holl fanylion. Mae'n bosib y byddai darlunio'r wal gyfan yn friciau wedi tynnu oddi wrth ganolbwynt y darlun, sef y digwyddiad ac uchafbwynt yr eitem. Mae W. Mitford Davies felly yn rheoli'r hyn y mae'r darlennydd yn sylwi arno, sef yr hyn sydd wedi ei ddarlunio'n fanwl ym mlaen y darlun.

Yn yr eitem 'Dic Twm a Harri' sy'n ymddangos yn 'Cymru'r Plant Bach' ym mis Ionawr 1927, ceir swigod siarad yn rhan o'r darluniau. Cyfeiria Mel Gibson at ffurf nodweddiadol y comig gan fynegi: 'a typical comic page will contain a number of boxes, called panels, most commonly between six and nine in number. Within each panel may be found a number of elements, including dialogue in speech balloons or thought bubbles...' (2010, t. 101) Mae'r enghraifft hon yn debycach i ffurf y comig traddodiadol, ac mae'r darluniau'n cynnwys geiriau Cymraeg, yn wahanol i'r enghraifft uchod ('Myn'd at y Deintydd'). W. Mitford Davies yw'r artist unwaith eto, ond y tro hwn, mae'r llawysgrifen ychydig yn wahanol gan ei bod mewn priflythrenau ac o fewn y darluniau yn hytrach nag o dan y darluniau. Mae'n bosib felly mai W. Mitford Davies sydd wedi ysgrifennu'r geiriau hefyd.

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Darlun 117 - 'Dic, Twm a Harri', Cymru'r Plant, Ionawr 1927

Yn yr enghraifft hon, gan fod y stori gyfan ar un dudalen, disgwylir i'r darlennydd ddarllen mewn trefn wahanol, sef:

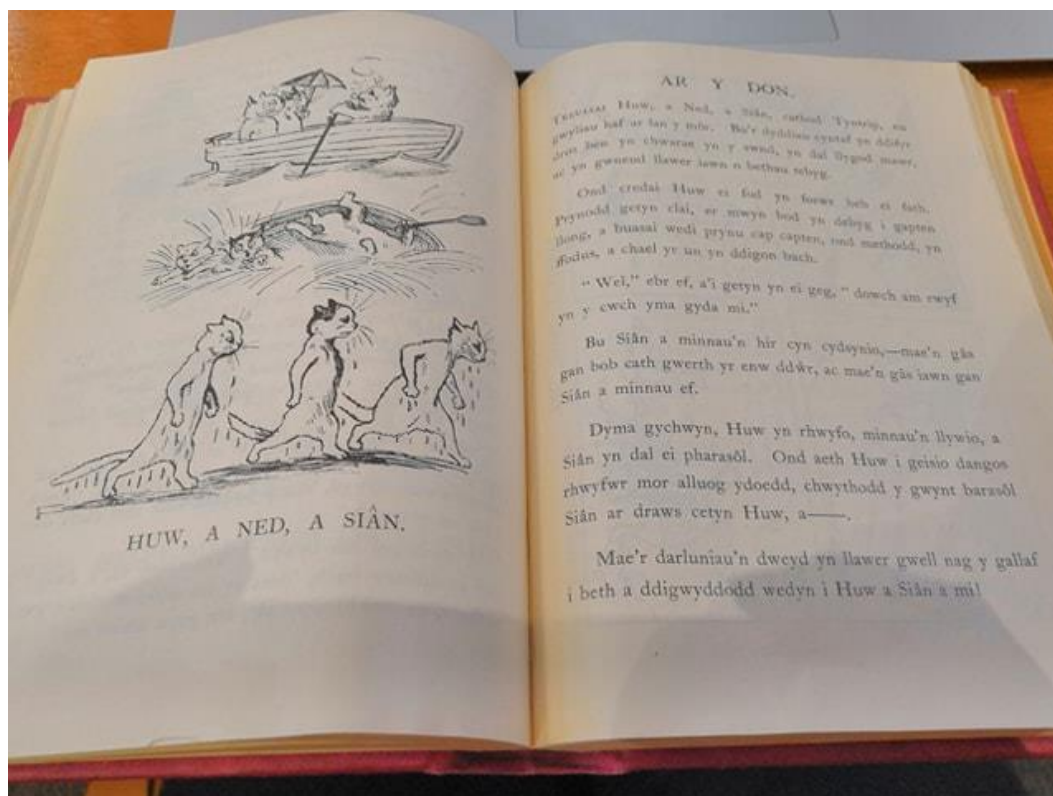
1	2
3	4

Mae'r stori'n cael ei hadrodd trwy gyfrwng darluniau a geiriau sy'n ddeialog rhwng y cymeriadau anthropomorffig. Yn sicr, gwelir mai prif amcan yr eitem yw diddanu'r darlennydd, a defnyddir hiwmor er mwyn gwneud hyn: '[a]nnwyl Blant- dyma ni wedi dod i'ch cyfarth - na na - i'ch cyfarch- plyga dy hun Twm - ag i ddymuno blwyddyn newydd dda i chwi'. Mae'r darllen llafar yn bwysig yn yr enghraifft hon, hynny yw, darllen yn uchel er mwyn adnabod y gwahaniaeth rhwng 'cyfarth' a 'cyfarch'. Defnyddir hiwmor yn aml yn *Cymru'r Plant* i ddiddanu, fel y gwelir yn yr eitem hon ac enghreifftiau megis 'Hanes Baswnca

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

y Llew' uchod a 'Toodles a Twm y Gath' a ddadansoddir isod. Yn sicr, ceir mwy o hiwmor yn 'Cymru'r Plant Bach' nag yn unrhyw un o'r cylchgronau eraill, a hynny unwaith eto oherwydd natur anenwadol y cylchgrawn a natur ysgafn yr eitemau ar gyfer y plant ifanc.

Mae'r eitem 'Ar y Don', sy'n ymddangos yn rhifyn mis Mehefin 1927 o *Cymru'r Plant* (dim enw artist), yn wahanol i'r holl enghreifftiau uchod, gan fod hanner cyntaf y stori'n cael ei hadrodd ar ffurf geiriau, a'r ail hanner yn naratif gweledol:

Darlun 118 - 'Ar y Don', *Cymru'r Plant*, Mehefin 1927

Ar ddiwedd y testun geiriol, nodir: '[m]ae'r darluniau'n dweyd yn llawer gwell nag y gallaf i beth a ddigwyddodd wedyn i Huw a Siân a mi!'. Ni welwyd eitem debyg yn unrhyw un o'r cylchgronau eraill yn y sampl a gasglwyd. Mae'r rhyngweithio rhwng y geiriau, y darluniau a'r darllenydd felly'n hollol unigryw. Er hyn, mae'r eitem yn un gymhleth: mae'r darluniau'n ymddangos *cyn* y geiriau yn y cylchgrawn, er mai adrodd ail hanner y stori y maent. Mae'r

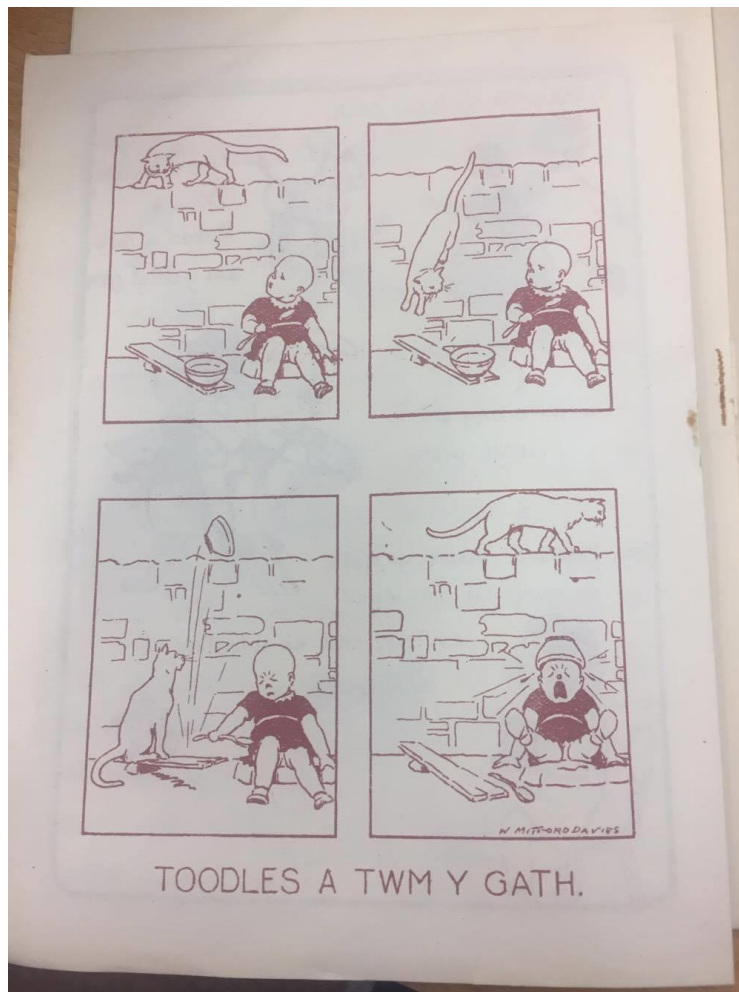
darluniau felly'n difetha unrhyw elfen o sypreis, gan fod y darllenydd yn debygol iawn o'u darllen cyn y geiriau, yn arbennig felly am eu bod ar y dudalen chwith.

Yn yr eitem, ceir tri darlun mewn rhes yn dangos yr hyn sy'n digwydd yn y stori, ond y tro hwn disgwylir i'r darllenydd ddarllen o frig y dudalen i'r gwaelod. Dengys y darlun cyntaf y cathod mewn cwch rhwyfo yn edrych yn hamddenol; yn yr ail mae'r cwch yn troi drosodd, ac yn yr olaf mae'r cathod yn cerdded, yn wlyb i gyd. Ceir gofynion penodol ar y darllenydd, a gofynnir am sgiliau arbennig i ddadansoddi'r darluniau. Er enghraifft, disgwylir i'r darllenydd ddeall bod y llinellau gwasgaredig, ar hap yn yr ail ddarlun, yn cynrychioli rhyw fath o sblash yn y dŵr, a disgwylir iddynt sylwi ar y dŵr yn diferu oddi ar y cathod yn y darlun olaf. Yn ogystal, mae'n rhaid i'r darllenydd lenwi'r bylchau *rhwng* y darluniau er mwyn deall dilyniant y stori. Un peth sy'n dod i'r amlwg wrth ystyried yr eitem hon, a'r eitemau eraill sy'n ymddangos yn y cylchgrawn, yw'r amrywiaeth o ran dyluniad y dudalen yn 'Cymru'r Plant Bach'. Mae'r straeon amrywiol yn gofyn am sgiliau arbennig er mwyn deall sut i'w darllen, ac maent yn gosod her i'r darllenydd. Ni cheir esboniadau'n aml ar sut i ddarllen yr eitemau, felly maent yn destunau ysgrifennol, sy'n darparu rhyddid i'r darllenydd greu ei ystyr ei hun.

3.6.3. *Toodles a Twm*

Un o'r prif gyfresi sy'n ymddangos yn 'Cymru'r Plant Bach' o 1924 ymlaen yw straeon Toodles a Twm y Gath sy'n cael eu darlunio unwaith eto gan yr artist W. Mitford Davies. Mae'r stori fel arfer ar ffurf pedwar darlun, heb eiriau heblaw am enw'r artist a theitl. Adroddir hanes Toodles, y plentyn bach, a Twm y Gath. Yn debyg i'r enghreifftiau uchod, megis 'Dic Twm a Harri', mae'n rhaid i ddarllenydd wybod ym mha drefn i ddarllen y darluniau er mwyn gwneud synnwyr o'r stori. Mae enw'r eitem yn newid ychydig yn ystod y cyfnod i 'Twdls a Thwm y Gath', sy'n Cymreigio'r orgraff, ond mae'r straeon yn parhau i fod yn debyg. Gan amlaf, mae'r straeon am y ddau yn chwarae triciau ar ei gilydd, neu am bethau'n mynd o'u lle. Mae'r enghraifft isod yn dod o rifyn mis Ionawr 1924:

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

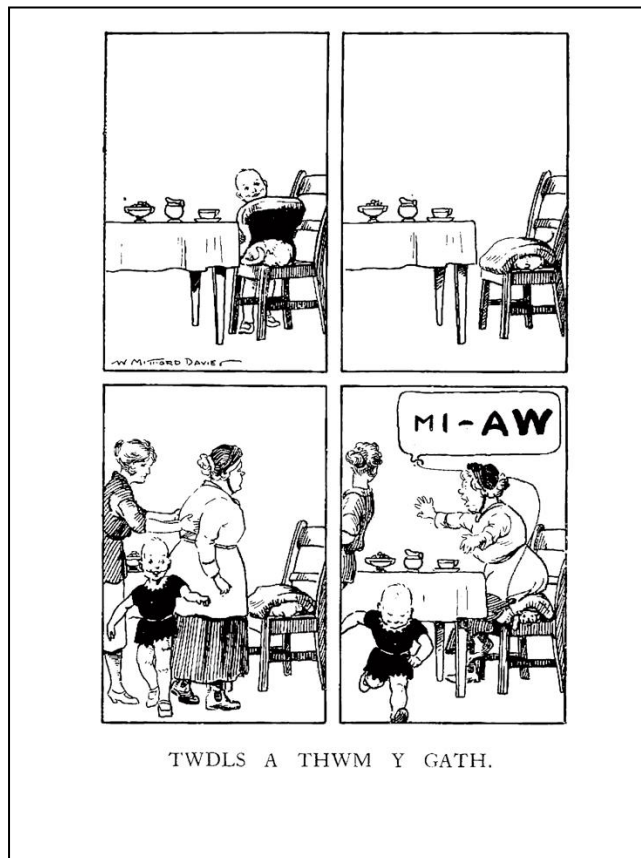
Darlun 119 - 'Toodles a Twm y Gath', *Cymru'r Plant*, Ionawr 1924

Fel y gwelir oddi wrth yr eitem, mae'r stori'n syml, a'r darluniau'n debyg i'w gilydd, heblaw am ychydig o newidiadau, sy'n adlewyrchu digwyddiadau'r stori: '[t]he simplest way to achieve the effect of movement-in-time is, of course, by a series of pictures representing the stages of an ongoing action in chronological order' (Schwarcz 1989, t. 23). Yn sicr, dyna a wna W. Mitford Davies yn yr enghraifft uchod, ac mae wedi llwyddo i gyfleu symudiad gan gadw bron pob manylyn yn gyson, heblaw am y gath, a'r fowlen yn ogystal ag ymateb Toodles yn y dau ddarlun olaf. Defnyddir hiwmor unwaith eto yn y stori, ac anogir y darllenydd i chwerthin am ben anffawd Toodles, sy'n thema gyson yn y gyfres.

Mae'r enghraifft nesaf yn ymddangos yn rhifyn mis Tachwedd 1928, *Cymru'r Plant*. Er nad yw'n rhan o'r sampl (mis Ionawr a Mehefin), mae'n enghraifft sy'n aros yn y cof, gan ei bod

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

ychydig yn wahanol i'r straeon Toodles a Twm arferol. Yn yr enghraifft hon, gwelir cymeriadau eraill, yn ogystal ag un gair yn rhan o'r darluniau:

Darlun 120 - 'Twdls a Thwm y Gath', Cymru'r Plant, Tachwedd 1928

Yn yr eitem hon, gwelir Twdls yn chwarae tric ar yr oedolion ac ar Twm y gath trwy osod clustog ar ben Twm sy'n cysgu ar y gadair. Mae yma ddrygioni diniwed, ond caiff ei bortreadu mewn modd ysgafn a digri. Ceir swigen siarad yn y darlun olaf gyda'r gair 'Mi-AW', sy'n chwarae ar eiriau a hefyd yn rhan o'r darlun. Felly ceir perthynas agos rhwng y ddau gyfrwng, ac maent yn uno i greu golygfa ddoniol. Yn sicr, mae modd labelu 'Toodles a Twm y Gath' fel testun ysgrifennol, gan fod cyfle i'r darlennydd ddehongli'r darluniau a'r stori drosto'i hun, heb i'r awdur orfod esbonio unrhyw beth yn y geiriau. Mae straeon Toodles a Twm yn rhai y gall y plant ifanc eu darllen heb oedolyn; cymharer sylw Mel Gibson: '[i]n relation to readership... the picturebook is seen as something that can help foster a child's

understanding, especially when shared with an adult. Comics, in contrast, are seen as one of the first types of text that a child owns, to be read either alone or shared with friends; they are seen as more a part of children's own culture' (t. 104). Ym marn Mel Gibson, felly, mae'r comig yn rhywbeth y mae'r plant yn ei berchnogi, ac mae'n debygol mai dyma amcan W. Mitford Davies wrth greu'r gyfres hon, sef creu rhywbeth i'r plant ei fwynhau a'i ddarllen yn annibynnol. Ymddangosodd 'Toodles a Twm y Gath' yn ogystal yn *Llyfr y Bobl Bach* a gafodd ei gyhoeddi'n 1925, sy'n cynnwys cyfresi a ymddangosodd yn 'Cymru'r Plant Bach' yn ystod y flwyddyn 1924, a'r rheini wedi'u darlunio gan Eirys Edwards ac W. Mitford Davies. Mae'r gyfrol yn un sy'n rhoi pwyslais ar ddarluniau, gyda chlwr lliwgar a'r straeon â rhywfaint o liw [gweler mai amlinelliad coch sydd i'r darlun 'Toodles a Twm y Gath' a 'Lili, Bili a'r Bwch' uchod, ac amlinelliad porffor i ddarluniau 'Hanes Baswnca y Llew']. Mae darluniad y llyfr yn wahanol i lyfrau plant yng Nghymru cyn hynny, ac felly'n symbol o newid yn y ffordd o gyfathrebu gyda'r darllenydd, ac yn y berthynas rhwng geiriau a darluniau wrth adrodd stori. Yn sicr, dylanwadodd straeon megis Twm a Toodles y Gath ar lenyddiaeth plant Cymru a sicrhodd 'Cymru'r Plant Bach' bod gofod i arddangos direidi a hiwmor mewn cylchgronau plant o'r 1920au ymlaen.

3.7. Casgliad y bennod

O ddadansoddi'r rhesymau dros gynnwys y straeon darluniadol yn y cylchgronau, gwelir dro ar ôl tro y cyferbyniad rhwng yr angen i foesoli, dysgu gwersi ('Tib a Tab'), cosbi ('Dwyn afalau' a 'Tung a Ling') a diddanu (e.e. y defnydd o anifeiliaid anthropomorffig a phenillion ysgafn). Mae'r blynyddoedd o dan sylw yn pontio dau gyfnod mewn gwirionedd: cyfnod o addysgu a moesoli a chyfnod sy'n rhoddi pwyslais ar ddiddanu a darparu ar gyfer anghenion y darllenydd. Yn sicr, gwelir newid tuag at ddiwedd y cyfnod at straeon mwy darluniadol gyda llai o bwyslais ar y geiriau a mwy o bwyslais ar ddiddanu darllenydd trwy gyfrwng darluniau a geiriau. Gwelir hyn yn y straeon am anifeiliaid anthropomorffig, y straeon ffantasi yn ogystal â'r straeon ar ffurf cartŵn a straeon strided. Gwelir mwy o ymdrech i ddarparu deunyddiau ar gyfer gwahanol oeddrannau gyda straeon strided a straeon heb lawer o eiriau yn cael eu cynnwys er mwyn apelio at y plant lleiaf. Defnyddir y darluniau yn bennaf er mwyn denu darllenydd, er mwyn bywiogi'r cylchgronau, ac er mwyn annog y plant lleiaf i fwynhau darllen.

Gellir dadlau, o ddadansoddi'r straeon yn y cylchgronau, bod y rhyngweithio rhwng y gair, darlun a'r darlennydd yn fwy cymhleth a bod y berthynas rhwng y tri yn agosach nag yn yr eitemau portreadol. Gwelir yn ogystal bod y broses o ddarllen testunau sy'n cynnwys darluniau yn gymhleth:

Yn ogystal â bod yn atyniadol a lliwgar, nid addurn i'r geiriau yn unig yw'r darluniau mewn testunau o'r fath. Gall stori llun ymestyn sgiliau gwybyddol y plentyn (a'r oedolyn sy'n cynorthwyo â'r darllen) i ddarllen rhwng y llinellau a meddwl yn greadigol am y berthynas rhwng y gair a'r llun, gan ddeall bod mwy nag un ffordd i ddehongli pob golygfa (Rosser 2019, t. 60).

Ceir disgwyliadau penodol ar ran y darlennydd sy'n unigryw i bob eitem gyda rhai enghreifftiau sy'n annog y darllenwyr i sylwi ar bethau penodol yn y darluniau ac yn eu harwain yn ofalus at ystyr sydd wedi ei benodi eisoes (testun darllenol), ond eraill yn gwahodd y darlennydd i ddod i'w gasgliad ei hun, er enghraifft straeon 'Twdls a Thwm y Gath' (testun ysgrifennol). Gwelir hefyd fod llenyddiaeth Gymraeg i blant o'r cyfnod yn cynnwys haen ychwanegol sy'n cymhlethu'r broses o ddarllen, sef y defnydd o'r Saesneg. Mae hyn o ganlyniad i ddiwylliant gweledol sy'n ddibynnol ar fenthyg ac addasu o'r Saesneg. Ond gyda thwf mewn artistiaid Cymreig tuag at ddiwedd y cyfnod, gwelir mai geiriau Cymraeg sy'n ymddangos yn y darluniau (er enghraifft yr eitem 'Dant y Llew yng Ngwlad y Tylwyth Teg' a 'Twm, Dic a Harri').

Canfuwyd yn ogystal wahaniaethau arwyddocaol rhwng ymdriniaeth *Cymru'r Plant* a'r cylchgronau eraill o'r straeon darluniadol. Yn ogystal â phwrpas yr eitemau, mae edrychiad y straeon yn dragwahanol. Ceir darluniau ar ffurf cartwnau ac, yn gyffredinol, rhyngweithio llawer agosach rhwng y darluniau a'r geiriau, mwy o ryngweithio â'r darlennydd, yn ogystal â mwy o ofod ar gyfer dychymyg y darlennydd. Mae hyn yn rhannol o ganlyniad i'r alwad am ragor o artistiaid Cymreig, felly cafwyd perthynas agosach rhwng yr artist, yr awdur a'r golygydd sy'n arwain at fath gwahanol o ryngweithio rhwng y darluniau, y geiriau a'r darlennydd. Gwelir y cylchgronau enwadol, ar y llaw arall, yn defnyddio'r straeon i bwysleisio

'Gweld llais a chlywed llun'?: Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

moeswersi, er enghraifft, defnyddir yr anifeiliaid yn *Cymru'r Plant* i ddiddanu, ychwanegu hiwmor, ac ennyn diddordeb y darllenwyr ond defnyddir yr anifeiliaid yn y cylchgronau eraill i ddadlennu safbwynt moesol penodol (e.e. 'Yr Eryr Ddiddiolch' yn *Y Winllan*). Mae'r drafodaeth ar straeon ffantasi yn ogystal yn dangos yn eglur y dylanwad y mae gwreiddiau enwadol a chrefyddol y cylchgronau yn ei gael ar eu penderfyniadau golygyddol a dylanwad y golygyddion ar gynnwys y cylchgronau. Er bod casglu straeon gwerin ac ati ar ei anterth ar droad y ganrif, dim ond O. M. Edwards, Ifan ab Owen (*Cymru'r Plant*) a E. Tegla Davies (*Y Winllan*) sy'n rhoi gofod i'r diddordeb hwn yn eu cylchgronau.

4 Casgliadau

Yn yr ymchwil, casglwyd sampl o bedwar cylchgrawn a gyhoeddwyd rhwng 1892 a 1930 (*Cymru'r Plant*, *Perl y Plant*, *Trysorfa y Plant* a *Y Winllan*) gan ganolbwyntio ar eu heitemau darluniadol er mwyn dadansoddi'r rhyngweithio rhwng y darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau Cymraeg i blant ar droad yr ugeinfed ganrif. Dylid pwysleisio unwaith eto mai sampl yn unig a ddefnyddiwyd yn yr ymchwil, a hynny oherwydd cyfyngiadau amser a geiriau. Penderfynwyd ar sampl o bedwar cylchgrawn a chanolbwyntiwyd ar rifynnau mis Ionawr a Mehefin bob blwyddyn o 1892 hyd at 1930. Er bod y pedwar cylchgrawn a'r blynyddoedd o dan sylw yn rhoi argraff gyffredinol o'r rhyngweithio, wrth reswm ni cheir darlun cyflawn o gynnwys cylchgronau Cymraeg i blant y cyfnod. Aethpwyd ati i ateb tri phrif gwestiwn ymchwil sef beth yw'r rheswm dros gynnwys y darluniau yn y cylchgronau, sut y mae'r darluniau'n cael eu defnyddio a sut y mae gair, darlun a darlennydd yn rhyngweithio i greu ystyr? Defnyddiwyd theorïau Saussure a Barthes ynghylch arwyddion (*Semiotics*) a theori Wolfgang Iser ynghylch y darlennydd ymhlyg yn y testun (*Implied Reader*) fel fframwaith damcaniaethol i'r ymchwil. Wrth ddadansoddi'r eitemau darluniadol yng nghyd-destun y theorïau hyn, amlygwyd pwyntiau arwyddocaol ynghylch y berthynas rhwng darluniau a geiriau yn ogystal â rôl y darlennydd wrth ddehongli testunau darluniadol. Cynigiwyd golwg newydd ar y defnydd o ddarluniau mewn llenyddiaeth Gymraeg i blant.

Yn y cyflwyniad, darparwyd cefndir yr ymchwil yn y maes, methodoleg yr ymchwil a throsolwg o'r theorïau a ddefnyddiwyd. Yn ogystal, rhoddwyd rhywfaint o gefndir llenyddiaeth plant yng Nghymru a hanes y cylchgronau o dan sylw. Yn yr ail bennod, dadansoddwyd y portreadau, gan ganolbwyntio ar bortreadau o arweinwyr crefyddol, ffigurau Prydeinig, menywod, plant a phobl ifanc, yn ogystal â phortreadau o unigolion rhyngwladol. Gwerthuswyd y defnydd o'r portreadau a'u perthynas â'r geiriau a'r darlennydd. Canfuwyd bod y portreadau'n amlygu agweddau am y cyfnod o dan sylw, megis digwyddiadau hanesyddol arwyddocaol, gwleidyddiaeth y cyfnod, rôl menywod, a thwf mewn technoleg ac argraffu. Yn y drydedd bennod, aethpwyd ati i werthuso'r defnydd o ddarluniau yn yr eitemau storiol. Lluniwyd teipoleg er mwyn adnabod y mathau gwahanol o destunau â darluniau yn seiliedig ar wybodaeth megis cydbwysedd rhwng y darluniau a'r

geiriau a'u safle ar y dudalen. O blith yr eitemau storïol a ganfuwyd, gwelwyd bod y mwyafrif yn rhannu'n bedwar prif gategori, sef straeon yn cynnwys anifeiliaid, straeon ffantasi, straeon am blant a straeon naratif gweledol. Yn sicr, gwelir datblygiad yn y straeon a'u defnydd o ddarluniau yn ystod y cyfnod; portreadir math gwahanol o blentyndod tuag at ddiwedd y cyfnod a cheir newid o gosbi a moesoli i hwyl a direidi.

Wrth ystyried y cwestiwn ymchwil cyntaf, sef beth yw'r rhesymau dros gynnwys darluniau yn y cylchgronau a beth sy'n cymhell y golygyddion i ddefnyddio darluniau, nid oes amheuaeth nad yw gwreiddiau enwadol a chrefyddol y cylchgronau wedi dylanwadu'n fawr ar benderfyniadau golygyddol. Daw i'r amlwg yn yr ymchwil fod gan bob un o'r cylchgronau hunaniaeth weledol unigryw - gellir adnabod y cylchgronau ar unwaith oherwydd eu cloriau a natur eu cynnwys. Er enghraifft, gellir adnabod cylchgrawn *Perl y Plant* oddi wrth yr addurniadau ar y tudalennau, y defnydd o symbolau Cristnogol yn ogystal â'r symbolau Prydeinig. Yn yr un modd, canfuwyd bod cloriau *Trysorfa y Plant* yn draddodiadol iawn eu natur – maent yn gloriau addurniadol, sy'n cynnwys eiconograffi Cristnogol. O ran cynnwys y cylchgrawn, yn debyg i *Perl y Plant*, gwelwyd fod *Trysorfa y Plant* yn ymfalchïo yng nghysylltiad Cymru â Phrydain. Ar y llaw arall, ni chanfuwyd eitemau Prydeinig eu naws yn *Y Winllan na Cymru'r Plant*; maent yn fwy Cymreig eu natur. Gellir adnabod *Y Winllan* oddi wrth y portreadau niferus o ffigurau Wesleiaidd sy'n cael eu cynnwys. Symbolau cenedlaetholgar Cymreig sy'n nodweddu cloriau *Cymru'r Plant*, er enghraifft y ddraig, a baner Urdd Gobaith Cymru, sydd hefyd yn adlewyrchu cynnwys y cylchgrawn sef chwedlau am Gymru, hanes Cymru a phortreadau hanesyddol Cymreig.

Rhaid nodi, fel yr unig gylchgrawn anenwadol, fod cynnwys *Cymru'r Plant* yn hollol wahanol i'r cylchgronau eraill o dan sylw. Gwelir bod golygyddion *Cymru'r Plant* yn ymateb yn gynt i newidiadau a ffasiynau'r cyfnod. *Cymru'r Plant* yw'r unig gylchgrawn sy'n amlwg yn ceisio apelio at y plant lleiaf (h.y. trwy atodiad 'Cymru'r Plant Bach') ac yn cymryd yn ganiataol bod naratif gweledol yn gweddu'n well i'r grŵp hwn. Cyn y cyfnod o dan sylw, *Trysorfa y Plant* (a sefydlwyd yn 1862) oedd yn arwain y ffordd i'r cylchgronau eraill o ran cynnwys ac o ran poblogrwydd (Roberts 1983, t. 16). Ond, yn sicr, ar ôl ei sefydlu yn 1892, does dim amheuaeth nad *Cymru'r Plant* oedd yn arwain y ffordd o ran cynnwys, natur yr eitemau a'r

defnydd o ddarluniau. Roedd *Cymru'r Plant* yn arloesi gyda chynnwys gwreiddiol ac amrywiol ac, yn sicr, ceir llai o foesoli nag yn y cylchgronau eraill.

Datgelir y prif resymau dros ddefnyddio darluniau yn y cylchgronau yn rhagymadroddion y golygyddion. Roedd barn gyffredin ymysg y golygyddion yn rhifynnau cynnar y cylchgronau fod darluniau'n gymorth i ddeall a chofio testunau geiriol. Gwelwyd hefyd ymdrech i bwysleisio gwedd liwgar ac addurniadol y cylchgronau, yn enwedig gan Ifan ab Owen wrth olygu *Cymru'r Plant*, a hynny er mwyn cadw diddordeb a denu darllenwyr. Mewn gwirionedd, mae'r ddau gwestiwn ymchwil cyntaf yn clymu gyda'i gilydd. Wrth ystyried sylwadau'r golygyddion a'r rhesymau dros gynnwys y darluniau, gellir hefyd ateb y cwestiwn: sut y mae'r darluniau'n cael eu defnyddio yn y cylchgronau? Hynny yw, a ddefnyddir y darluniau er mwyn addurno'r cylchgronau (defnydd esthetaidd), er mwyn denu darllenwyr, er mwyn moesoli neu addysgu'r darlennydd (defnydd didactig), er mwyn adrodd stori, diddanu, neu gyfuniad o'r pethau hyn.

Yn sicr, o ddadansoddi'r enghreifftiau o bortreadau ac o straeon darluniadol yn y cylchgronau, mae'n deg dweud fod rôl y darluniau yn gyfuniad o'r pethau hyn. Gwelwyd bod y portreadau'n cael eu defnyddio'n bennaf er defnydd didactig, i addysgu'r darlennydd am arwyr eu henwadau, am bobl a phlant nodedig Cymru a Phrydain ac am bobl o wledydd eraill. Mae'r geiriau a'r portreadau'n cael eu defnyddio er mwyn creu modelau rôl i'r darllenwyr, er mwyn pwysleisio gwerthoedd moesol ac ymddygiad da. Ond gellir hefyd honni bod y portreadau'n cael eu defnyddio i addurno'r tudalennau ac i ddenu darllenwyr trwy sicrhau cylchgronau deniadol. Mae'r defnydd o ddarluniau yn y testunau storïol yn fwy amrywiol. Ceir cymysgedd o ddarluniau sy'n cael eu defnyddio i addurno tudalennau (defnydd esthetaidd), darluniau i bwysleisio gwersi ac i foesoli (defnydd didactig), a darluniau sy'n adrodd straeon ar eu pen eu hunain a'u prif bwrpas yw diddanu darllenwyr. Gwelir cyferbyniad yn y defnydd o straeon darluniadol dros y cyfnod o dan sylw. Yn gynyddol, rhoddwyd mwy o werth ar yr esthetaidd a gwelwyd yn glir awydd y golygyddion i blesio'r darllenwyr trwy sicrhau amrywiaeth a phethau deniadol a difyrus iddynt eu darllen.

Nodwedd arall a ddaeth i'm sylw wrth archwilio'r cylchgronau oedd y defnydd ymarferol o ddarluniau. Nid pethau i'w darllen a'u rhoi o'r neilltu oedd y cylchgronau; mewn rhai

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

enghreifftiau anogwyd y darllenydd i ddefnyddio'r darluniau (e.e. trwy dyllu'r Z am bob ceiniog a gasglwyd yn yr eitem 'Cymdeithas Genhadol y Zenana', *Perl y Plant*, Ionawr 1900), neu eu tynnu o'r cylchgrawn a'u fframio (e.e. y darlun lliwgar 'Beth arall, tybed, a anfonodd Santa Clôs i mi?' yn *Cymru'r Plant*, Rhagfyr 1925). Yn y ddwy enghraifft hyn ceir cyfarwyddiadau manwl gan y golygydd/awdur ar sut i ddefnyddio'r darluniau. Ond mae hefyd yn bosib y byddai'r darllenydd wedi tynnu rhai o'r darluniau eraill o'r cylchgrawn, er enghraifft y darluniau o arweinwyr crefyddol, a'u harddangos yn eu cartrefi (gweler adran 2.6.1). Yn sicr, wrth bori trwy'r sampl, ceir ymdeimlad fod y cylchgronau a'r darluniau'n werthfawr, ac yn bethau i'w defnyddio, eu trysori a'u cadw yn hytrach na'u darllen a'u gwaredu.

Ar ddechrau'r traethawd, dyfynnwyd cwpled Gerallt Lloyd Owen o'r gerdd 'Yr Afon':

Pan feddwn dalent plentyn
i weld llais a chlywed llun... (Owen 1991, t. 22).

Yn sicr, mae'r cwpled yn cloriannu'r hyn a ddarganfuwyd: mae'n dangos y berthynas gymhleth rhwng gair, darlun a'r plentyn. Arweinia hyn at y trydydd cwestiwn ymchwil, sef sut y mae gair, darlun a darllenydd yn rhyngweithio i greu ystyr yn y cylchgronau? Canfuwyd bod nifer helaeth o ffactorau'n effeithio ar y rhyngweithio, yn cynnwys safle'r geiriau a'r darluniau ar y tudalennau, y gofod a'r cydbwysedd rhwng y ddau a nodweddion megis fframiau o gwmpas y darluniau. Yn ogystal, gwelwyd bod tarddiad y darluniau yn effeithio ar y rhyngweithio, hynny yw, ceir perthynas agosach rhwng y darlun, y gair a'r darllenydd yn yr eitemau hynny sy'n cynnwys darluniau a grëwyd yn arbennig ar gyfer y cylchgrawn, a llai o gysylltiad rhwng y tri yn yr eitemau hynny sy'n cynnwys darluniau wedi eu benthyg.

Yn debyg i'r atebion i'r ddau gwestiwn ymchwil cyntaf, gwelwyd newid yn y berthynas rhwng gair, darlun a darllenydd yn ystod y cyfnod o dan sylw. Canfuwyd nifer helaeth o enghreifftiau ar ddechrau'r cyfnod, ac yn enwedig o blith yr eitemau portreadol, o eitemau gyda'r geiriau a'r darluniau ar wahân ar y dudalen â gofod mawr rhwng y ddau. Gan amlaf yn yr eitemau hyn, y geiriau sy'n cael y flaenoriaeth, ac anaml y cyfeirir at y darluniau yn y geiriau. O ganlyniad, ni cheir perthynas na rhyngweithio agos rhwng y ddau gyfrwng. Tuag at ddiwedd y cyfnod, rhoddwyd mwy o bwyslais ar rôl darluniau, yn enwedig yn yr eitemau

storiol. Gwelwyd enghreifftiau o ddarluniau yn adrodd straeon, a'r geiriau (os yn bresennol o gwbl) yn cael eu defnyddio fel atodiad i'r darluniau. O ganlyniad, ceir math gwahanol o rhyngweithio rhwng y darluniau, y geiriau a'r darllenydd.

Dadleuir yn aml fod darluniau'n cyfyngu dychymyg y darllenydd. Fodd bynnag, mae'r ymchwil yn profi bod eitemau darluniadol yn dod â'u heriau eu hunain ac yn ymestyn sgiliau'r darllenydd. Heblaw am orfodi'r darllenydd i fabwysiadu dull darllen amgen, rhoddir hefyd fwy o ryddid i'r darllenydd i ddadansoddi ystyr mewn straeon darluniadol heb lawer o eiriau gan nad oes cymaint o eiriau'n ei arwain at ystyr benodol (e.e. 'Twdls a Thwm y Gath' a 'Myn'd at y Deintydd'). Ond gwelir hyd yn oed yn yr eitemau hyn ei bod yn bosib i nifer fechan iawn o eiriau effeithio ar y broses o greu ystyr. Mae gan ddarluniau nifer helaeth o ystyron posib, ond wrth ychwanegu geiriau, mae gan y darllenydd lai o bosibiliadau a dewsiadau gan fod y geiriau'n arwain y darllenydd i ganolbwyntio ar agweddau penodol o'r darlun (Barthes 1977, t. 40). Yn ogystal, fel y trafodwyd yn yr adran ar theori (t. 3), gall y geiriau lenwi'r bylchau yn y darluniau a'r darluniau lenwi'r bylchau yn y geiriau. Ond hefyd, gwelir bod modd i'r geiriau a'r darluniau greu mwy o fylchau a mwy o bosibiliadau. Gwelir hyn yn amlwg mewn eitemau sy'n cynnwys testun Saesneg 'intraiconic'. Darganfuwyd bod geiriau Saesneg sy'n rhan o'r darlun yn cymhlethu'r broses o ddarllen; mae'n rhaid i'r darllenydd gasglu gwybodaeth o dri chyfeiriad, sef y gair/geiriau Cymraeg, y gair/geiriau Saesneg a'r darlun er mwyn greu ystyr. Newidiodd hyn erbyn diwedd y cyfnod o dan sylw wrth i eiriau Cymraeg ddod yn rhan o'r darluniau yn sgil comisiynu artistiaid Cymraeg i ddarlunio ar gyfer y cylchgronau (e.e. 'Dic, Twm a Harri' a 'Lili, Bili a'r Bwch', *Cymru'r Plant*). Canlyniad hyn oedd bod y ddau gyfrwng (y geiriau a'r darluniau) yn rhyngweithio'n agosach i gyfathrebu ystyr.

Cyfnod cymharol fyr a drafodir yn yr ymchwil, a chanolbwyntir ar bedwar cylchgrawn yn unig. Yn sicr, ni ellir honni bod yr ymchwil yn gynrychiadol o'r holl ddeunyddiau cylchgronol i blant o'r cyfnod. Ond dewiswyd cyfnod ffurfiannol pwysig yn hanes llenyddiaeth Gymraeg i blant wrth i enwadaeth lacio ei gfael a themâu seciwlar ddatblygu. Man cychwyn yw'r drafodaeth yn y traethawd hwn. Ond mae'r ymchwil yn torri tir newydd ac yn cyfrannu at faes astudio llenyddiaeth plant yn y Gymraeg, maes llenyddiaeth plant yn gyffredinol, yn ogystal â maes astudiaethau darlunio. Mae dadansoddi'r eitemau darluniadol yng nghyd-

destun damcaniaethol semioteg a'r darllenydd ymhlyg yn y testun yn sicrhau gogwydd unigryw. Mae'r ymchwil yn ychwanegu at waith Barthes ac Iser a'i ymestyn; trwy gymhwyso'r theorïau at ddeunydd cylchgronol, iaith leiafrifol a darllenwyr dwyieithog, codir ystyriaethau newydd. Un enghraifft o hyn yw'r geiriau Saesneg o fewn darluniau, sy'n cyflwyno haen ychwanegol i'r rhyngweithio ieithyddol a darluniadol ac yn cymhlethu'r broses o ddarllen. Gallai'r ymchwil felly fod o ddiddordeb i ysgolheigion y tu hwnt i Gymru. Nodwedd arall a allai fod yn ddefnyddiol iddynt yw'r deipoleg a grëwyd ar gyfer dadansoddi'r eitemau storiol. Ceir ambell enghraifft o deipoleg debyg gan ysgolheigion eraill ym maes llenyddiaeth plant, er enghraifft Maria Nikolajeva a Carole Scott yn y gyfrol *How Picturebooks Work* (2013) yn ceisio diffinio'r gwahanol fathau o lenyddiaeth plant ddarluniadol. Ond, nid yw eu diffiniadau'n gweddu i gylchgronau plant; mae eu diffiniadau'n benodol ar gyfer llyfrau i blant. Felly crëwyd teipoleg newydd ar gyfer dadansoddi eitemau storiol mewn cylchgronau yn yr ymchwil. Gobeithir y bydd y traethawd hwn yn ysbrydoli mwy o waith ymchwil yn y maes ac y bydd y cysyniadau theoretig a drafodwyd, y fethodoleg a fabwysiadwyd a chanfyddiadau'r ymchwil yn cynnig golwg newydd ar ddarluniau a'u perthynas â geiriau a'r darllenydd mewn llenyddiaeth Gymraeg i blant yn gyffredinol.

5 Llyfryddiaeth

Aaron, J. 2007. *Nineteenth-century Women's Writing in Wales: Nation, Gender and Identity*. Cardiff: University of Wales Press.

---, 2003. 'Slaughter and salvation: Welsh missionary activity and British imperialism'. Yn: *A Tolerant Nation? Exploring Ethnic Diversity in Wales*. Cardiff: University of Wales Press.

---, 1998. *Pur fel y Dur: Y Gymraeg yn Llên Menywod y Bedwaredd Ganrif ar Bymtheg*. Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru.

Aaron, J., Williams, C. 2005. *Postcolonial Wales*. Cardiff: University of Wales Press.

Adams, G. 1878. *The bird world described with pen and pencil, by W.H.D. Adams and H. Giacomelli*. London: Thomas Nelson and Sons.

Aindow, R. 2010. *Dress and Identity in British Literary Culture 1870 - 1914*. Surrey, Burlington: Ashgate Publishing.

Alun, G. ?1860 *Chwedlau neu ddamhegion Aesop*. Wrecsam: Hughes & Son.

Amato, S. 2015. *Beastly Possessions: Animals in Victorian Consumer Culture*. Toronto: University of Toronto Press.

Archer, C., Peters, L. (eds) 2015. *Religion and the book trade* (Conference). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

Ariès, Philippe. 1996. *Centuries of Childhood*. New York: Pimlico.

Arizpe, E. 2014. 'Wordless picturebooks: critical and educational perspectives on meaning-making'. Yn: Kümmerling-Meibauer, B. (ed.) *Aesthetic and Cognitive Challenges of the Picturebook*. London: Routledge, tt. 91-108.

Arizpe, E., Styles, M. 2003. *Children Reading Pictures: Interpreting Visual Texts*. London, New York: Routledge Falmer.

Arnheim, R. 1967. *Art and visual perception: psychology of the creative eye*. London: Faber.

Barry, P. 2009. *Beginning theory: An introduction to literary and cultural theory*. Manchester and New York: Manchester University Press.

Barthes, R. (Cyfieithwyd gan Howard, R). 2009. *Roland Barthes: New Critical Essays*. Illinois: Northwestern University Press.

---, 1977. *Elements of semiology*. New York: Hill and Wang.

---, (Cyfieithwyd gan Heath, S). 1977. *Image Music Text*. London: Fontana Press.

---, (Cyfieithwyd gan Miller, R). 1974. *S/Z*. New York: Hill and Wang.

'Gweld llais a chlywed llun!': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Becker, A. L., Noone, K. (eds) 2011. *Welsh Mythology and Folklore in Popular Culture: Essays on Adaptations in Literature, Film, Television and Digital Media*. Jefferson, North Carolina, London: Mc Farland & Company Inc Publishers.

Beddoe, D. 2000. *Out of the Shadows: A History of Women in Twentieth-Century Wales*. Cardiff: University of Wales Press.

Bhabha, H. K. 1994. *Location of Culture*. London, New York: Routledge.

Bolt, C. 2013. *Victorian Attitudes to Race* (revised version). London: Routledge.

Boore, R. 1978. *Llyfrau plant mewn ieithoedd lleiafrifol*. Caerdydd: Gwasg y Dref Wen.

Bosch, D. 1991. *Transforming Mission: Paradigm Shifts in Theology of Mission*. New York: Orbis Books.

Brantlinger, P. 2011. *Taming Cannibals: Race and the Victorians*. New York: Cornell University Press.

Bratton, J. S. 2003. *The Impact of Victorian Children's Fiction*. London: Routledge.

Brennan, G., McCarron, K., Reynolds, K. 2001. *Frightening Fiction*. London, New York: Continuum.

Briggs, J. 1990. 'Women Writers and Writing for Children: From Sarah Fielding to E. Nesbit'. In: Avery, G., Briggs, J. (eds) *Children and Their Books*. Oxford: Oxford University Press.

Brilliant, R. 1991. *Portraiture*. London: Reaktion Books.

Brooks, S. 2015. *Pam na fu Cymru: Methiant Cenedlaetholdeb Cymraeg*. Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru.

Brugeilles, C., Cromer, I., Cromer, S. 2002. 'Male and female characters in illustrated children's books or how children's literature contributes to the construction of gender'. *Population* (English edition), tt. 237-267.

Bruggemann, B. 2013. 'Disability Studies/Disability Culture'. Yn: Wehmeyer, M. L. (ed.) *The Oxford Handbook of Positive Psychology and Disability*. Oxford: Oxford University Press, pp. 279-302.

Bryson, N., Holly, M. A., Moxey, K. 1991. *Visual theory: painting and interpretation*. Cambridge: Polity in association with Blackwell.

Buckley, C., Fawcett, H. 2002. *Fashioning the Feminine: Representation and Women's Fashion from the Fin De Siecle to the Present*. London: I. B. Tauris.

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Burke, C. L., Copenhaver, J. G. 2004. 'Animals as People in Children's Literature'. *Language Arts* Vol. 81, No. 3, pp. 205-213.

Carey, H. M. 2011. *God's Empire: Religion and Colonialism in the British World, c. 1801-1908*. Cambridge: Cambridge University Press.

Carroll, L. 1865. *Alice's Adventures in Wonderland*. London: Macmillan.

Chapleau, S. 2004. *New voices in children's literature criticism*. Lichfield: Pied Piper.

Chapman, R. 2004. *Meibion Afradlon a Chymeriadau Eraill: Golwg ar y Dymer Delynegol, 1891 - 1940*. Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru.

Clark, B. L., Higonnet, M. R. (eds) 1999. *Girls, Boys, Books, Toys: Gender in Children's Literature and Culture*. Baltimore, London: The Johns Hopkins University Press.

Clark, I. 1998. *Dictionary of British Comic Artists, Writers and Editors*. London: The British Library.

Cocks, N. 2004. 'The Implied Reader. Response and Responsibility: Theories of the Implied Reader in Children's Literature Criticism'. Yn: Karîñ, O.-L. (ed.) *Children's Literature*. New Approaches Hampshire: Palgrave, pp. 93-117.

Codell, J. 2018. 'Introduction: Domesticity, Culture, and the Victorian Press'. *Victorian Periodicals Review* (Volume 51, Number 2, Summer 2018). Baltimore: John Hopkins University Press, pp. 215 – 229.

Cooper, E. 2016. 'Chapter 9: How art was different: Researching the history of artistic copyright'. Yn: Akexander, I., Gómez-Arostegui, H. T. (eds) *Research Handbook on the History of Copyright Law* (25 March 2016), tt. 158-173.

Cotton, P., Daly, N. 2015. 'Visualising Cultures: The "European Picture Book Collection" Moves "Down Under"'. *Children's Literature in Education* 46(1), pp, 88-106.

Cunningham, H. 2006. *The Invention of Childhood*. London: BBC Books.

Cunningham, P. A. 2003. *Reforming Women's Fashion 1850-1920: Politics, Health and Art*. Kent & London: The Kent State University Press.

Curtis, K., Haycock, M., Ap Hywel, E., Lloyd-Morgan, C. 1986. 'Gwragedd a Grym yn y Ganrif Ddiwethaf'. *Y Traethodydd* CXLI, 28-33.

Darch, J. H. 2009. *Missionary Imperialists?: Missionaries, Government and the Growth of the British Empire in the Tropics, 1860-1885*. Milton Keynes: Paternoster.

Davidson, I. F. W. K., Woodill, G., Bredberg, E. 1994. 'Images of Disability in 19th Century British Children's Literature'. *Disability & Society* 9:1, pp. 33-46.

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Davies, G. 2002. *Golau Gwlad: Cristnogaeth yng Nghymru 200–2000*. Pen-y-bont ar Ogwr: Gwasg Bryntirion.

Davies, H. W. 2020. *O. M.: Cofiant Syr Owen Morgan Edwards*. Llandysul: Gomer.

Davies, J. 2007. *Hanes Cymru*. Llundain: Penguin.

Davies, S. 2019. 'A most venerable ruin': word, image and ideology in Guest's *Geraint the son of Erbin*'. *Studia Celtica* 53, pp.53–72.

---, 2004. 'A Charming Guest: Translating the Mabinogion'. *Studia Celtica* 38, pp. 157-178.

---, 2000. 'Perfformio o'r Pulpud: Rhagarweiniad i'r maes'. *Y Traethodydd* CLV, tt. 256 - 280.

---, 1995. *Crefft y Cyfarwydd: Astudiaeth o dechnegau naratif yn Y Mabinogion*. Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru.

Defoe, D. 1719. *The Adventures of Robinson Crusoe*. London: William Taylor.

Dilasser, M. 1999. *The Symbols of the Church*. Minnesota: The Liturgical Press.

Dobrin, S. I., Kidd, K. B. 2004. *Wild Things: Children's Culture and Ecocriticism*. Detroit: Wayne State University Press.

Dowker, Ann. 2004. 'The Treatment of Disability in 19th and Early 20th Century Children's Literature'. Yn: *Disability Studies Quarterly* 24: 1, d.rh.t.

Edwards, E. 1980. *Yr Eglwys Fethodistaidd: Hanes Ystadegol am Aelodau, Gweinidogion, Capelau, &c. yn y Taleithiau Cymraeg*. Llandysul: Gwasg Gomer.

Edwards, H. T. 1990. *Writers of Wales: The Eisteddfod*. Cardiff: University of Wales Press.

Edwards, I ab O. 1925. 'Llenyddiaeth y Plant'. *Cymru* 69, tt. 7-8.

Edwards, O. M. 1913. *Llyfr Nest*. Wrecsam: Hughes a'i Fab.

---, 1911. *Llyfr Del: Rhodd Owen Edwards*. Wrecsam: Hughes a'i Fab.

Egoff, S. A. 1981. *Thursday's child: trends and patterns in contemporary children's literature*. Chicago: American Library Association.

Ethal, H. 1980. *Tegla*. Abertawe: Tŷ John Penry.

Evans, D. E. 1968. 'Yr Eglwys Wladol'. Yn: Morgan, D. (gol.) *Gwŷr Llên Y Bedwaredd Ganrif ar Bymtheg A'u Cefndir*. Llandybie: Llyfrau'r Dryw, tt. 129-139.

Evans, E. L. 1945. *Cymru a'r Gymdeithas Genhadol (Sef Hanes ei Chychwyn)*. Llundain: Cymdeithas Genhadol Llundain.

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Evans, J. 1998. *What's in the Picture?: Responding to Illustrations in Picture Books*. London: Paul Chapman Publishing Ltd.

Evans, J., Whitney, A. (eds) 2018. *New Perspectives on the History of Facial Hair: Framing the Face*. New York: Springer International Publishing.

Fanon, F. 1967. *Black Skin, White Masks (Translation by Charles Lam Marlmann)*. New York: Grove Press.

Filmer-Davies, K. 1996. *Fantasy Fiction and Welsh Myth: Tales of Belonging*. London: Macmillan Press Ltd.

Fimi, D. 2017. *Celtic Myth in Contemporary Children's Fantasy: Idealization, Identity, Ideology*. London: Palgrave Macmillan.

Flanagan, V. 2010. 'Gender Studies'. Yn: Rudd, D. (ed.) *The Routledge Companion To Children's literature*. London, New York: Routledge, pp. 26-38.

Forsdick, C., Murphy, D. 2003. *Postcolonial Studies: A Critical Introduction*. London: Routledge.

Foster, S., Simons, J. 1995. *What Katy Read: Feminist Re-Readings of 'Classic' Stories for Girls*. London: Macmillan Press.

Gascoigne, B. 2004. *How to identify Prints: A complete guide to manual and mechanical processes from woodcut to inkjet*. [Second Edition]. London: Thames and Hudson.

Gernsheim, H. 1986. *A Concise History of Photography*. New York: Dover Publications.

Gibson, M. 2010. 'Picturebooks, comics and graphic novels'. In: Rudd, D. (ed.) *The Routledge Companion to Children's Literature*. London and New York: Routledge, pp. 100-111.

Godwin, D., Perkins, M. 2002. *Teaching Language and Literacy in the Early Years*. London: David Fulton Publishing.

Goldman, P., Cooke, S. 2012. *Reading Victorian Illustration, 1855-1875*. Surrey, Burlington: Ashgate Publishing Limited.

Goldsmith, E. 1984. *Research into illustration: An approach and a review*. Cambridge: Cambridge University Press.

Gott, R. 2011. *Britain's Empire: Resistance, Repression and Revolt*. London, New York: Verso.

Grenby, M. O., Immel, A. (eds) 2009. *The Cambridge Companion to Children's Literature*. Cambridge: Cambridge University Press.

Gruffudd, A. Ll. 2010. *Pileri'r Chwedloniaeth: Creu ac ail-greu Diwygiad Crefyddol 1904-05 yng Nghymru yn ei ganrif gyntaf*. ORCA [PhD anghyhoeddiedig].

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

- Harvey, J. 1999. *Image of the Invisible: The Visualization of Religion in the Welsh Nonconformist Tradition*. Cardiff: University of Wales Press.
- , 1995. *The Art of Piety – The Visual Culture of Welsh Nonconformity*. Cardiff: University of Wales Press.
- Higonnet, A. 1998. *Pictures of Innocence: The History and Crisis of Ideal Childhood*. London: Thames and Hudson.
- Hodnett, E. 1982. *Image and text: studies in the illustration of English literature*. London: Scholar Press.
- Horne, J. L. 2016. *History and the Construction of the Child in Early British Children's Literature*. New York: Routledge.
- Hughes, G. 1983. 'O "Yr Addysgydd" i "Hwyl"'. Yn: Jones, M. a Jones, G. (goln) *Dewiniaid Difyr: Llenorion Plant Cymru hyd tua 1950*. Llandysul: Gwasg Gomer, tt. 74-86.
- Humphreys, T. J. 1900. *Canmlwyddiant Wesleyaeth Gymreig*. Treffynnon: W. Williams a'i fab.
- Hunt, P. 2006. *Children's literature: critical concepts in literary and cultural studies*. London: Routledge.
- , 1992. *Literature for children: contemporary criticism*. London, New York: Routledge.
- , 1990. *Children's literature: the development of criticism*. London: Routledge.
- Hunt, P., Butts, D. 1995. *Children's literature: An illustrated history*. Oxford: Oxford University Press.
- Hunt, P., Lenz, M. 2001. *Alternative Worlds in Fantasy Fiction*. London, New York: Continuum.
- Ifans, Rh. 2002. *Gwerthfawrogi'r chwedlau*. Aberystwyth: Y Ganolfan Astudiaethau Addysg.
- Immel, A., Knoepflmacher, U. C., Briggs, J. 2009. 'Fantasy's alternative geography for children'. In: Grenby, M. O., Immel, A. (eds) *The Cambridge Companion to Children's Literature*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Innis. R. E. 1985. *Semiotics: An Introductory Anthology: Advances in Semiotics*. Indiana: Indiana University Press.
- Iser, W. 1993. *Prospecting: From Reader Response to Literary Anthropology*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- , 1974. *The implied reader: patterns of communication in prose fiction from Bunyan to Beckett*. Baltimore, London: Johns Hopkins University Press.
- Isaac, N. 1972. *Ifan ab Owen Edwards 1895-1970*. Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru.

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Iwan, E. Ap. 1897. 'Llenyddiaeth Grefyddol y Cymry Gynt'. *Y Geninen* Ebrill 1897, tt. 87-91.

James, E., Mendlesohn, F. (eds) 2012. *The Cambridge Companion to Fantasy Literature*. Cambridge: Cambridge University Press.

John, A, V. 2019. *Rocking the Boat: Welsh Women who Championed Equality 1840-1990*. Cardigan: Parthian Books.

---, 2011. *Our Mothers' Land: Chapters in Welsh Women's History, 1830 - 1939* (Gender Studies in Wales). Cardiff: University of Wales Press.

Johnson, R. 2003. *British Imperialism*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.

Johnston, D. 1993. *Galar y Beirdd – Marwnadau Plant*. Caerdydd: Tafol.

Jones, A., Jones, B. 2003. 'The Welsh World and the British Empire, c.1851-1939: An Exploration.' *The Journal of Imperial & Commonwealth History* 31 (2), pp. 57-81.

Jones, B. 2003. "Raising the Wind": Emigrating from Wales to the USA in the late nineteenth and early twentieth centuries. Presented at: Annual Public Lecture for 2003, Cardiff, UK, 2003: The Cardiff Centre for Welsh American Studies, School of Welsh, Cardiff University.

Jones, B. 2009. 'Cymru, Patagonia ac ymfudo.' Yn: James, E. W., Jones, W. D. (goln) *Michael D. Jones a'i Wladfa Gymreig*. Llanrwst: Gwasg Carreg Gwalch, tt. 10-29.

Jones, B., Norton, P. (eds) 2014. *Politics UK (revised)*. London: Routledge.

Jones, D. A. 2011. 'O Dywyllwch i Oleuni': Y Genhadaeth Gartref a Thramor'. Yn: Jones, J. G. a Hughes, M. B. (goln) *Hanes Methodistiaeth Calфинаidd Cymru – Cyfrol III (Y Twf a'r Cadarnhau c. 1814-1914)*. Caernarfon: Gwasg Pantycelyn, tt. 422–492.

---, 1996. 'Hen Swynwr y Storfa Fach'. *Cof Cenedl* XI, tt. 89-116.

Jones, E. G. 1968. 'Cofiannau'. Yn: Morgan, D. (gol.) *Gwŷr Llên Y Bedwaredd Ganrif ar Bymtheg A'u Cefndir*. Llandybie: Llyfrau'r Dryw, tt. 175-186.

Jones, F. P. 1963. 'Effaith brad y llyfrau gleision'. *Y Traethodydd*, Ebrill 1963, tt. 49–65.

Jones, G. A. 1958. *Bywyd a Gwaith Owen Morgan Edwards 1858-1920*. Aberystwyth: Cwmni Urdd Gobaith Cymru.

Jones, I. M. 2008. *Hen Ffordd Gymreig o Fyw: Ffotograffau John Thomas*. Tal-y-bont: Y Lolfa.

Jones, J. G. 2014. "'Spiritual Adventure": Some Aspects of Welsh Nonconformist Missionary Activity in Foreign Lands'. Yn: Wellings, M. (ed.). *Studies in Christian History and Thought: Protestant Nonconformity and Christian Missions*. Milton Keynes: Paternoster.

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

---, In: Koch, T. J. (ed.) 2006. *Celtic Culture: A historical Encyclopedia*. Santa Barbara, Denver, Oxford: ABC-CLIO.

---, 2005. 'Ebychiad mawr olaf anghydfurfiaeth yng Nghymru: Diwygiad 1904-5'. Yn: *Trafodion Anrhydeddus Gymdeithas Y Cymrodorion 2004 II*, tt. 105-143.

Jones, J. R. 1966. *Prydeindod*. Llandybie: Llyfrau'r Dryw.

Jones, R. M. 1997. *Llên Cymru a Chrefydd: Diben y Llenor*. Abertawe: Christopher Davies Cyf.

---, 1975. *Llenyddiaeth Gymraeg 1936 – 1972*. Llandybie: Christopher Davies.

Jones, R. T. 1981. *Ffydd ac Argyfwng Cenedl: Hanes Crefydd yng Nghymru, 1890-1914*. Abertawe: Tŷ John Penry.

---, 1979. 'Daearu'r Angylion'. *Ysgrifau Beirniadol XI*, tt. 191-227.

---, 1977. *Coroni'r Fam Frenhines: Y Ferch a'r Fam yn Llenyddiaeth Oes Fictoria, 1835-60*. Llandysul: Gwasg Gomer.

---, 1974. 'Darganfod Plant Bach: Sylwadau ar lenyddiaeth plant yn Oes Victoria'. *Ysgrifau Beirniadol VIII*, tt. 160-204.

---, 1968. 'Anghydfurfiaeth'. Yn: Morgan, D. (gol.) *Gwŷr Llên Y Bedwaredd Ganrif ar Bymtheg A'u Cefndir*. Llandybie: Llyfrau'r Dryw, tt. 119-128.

Jones, S. S. 2002. *The Fairy Tale: The Magic Mirror of the imagination*. New York, London: Routledge.

Jordan, T. E. 1987. *Victorian Childhood: Themes and Variations*. New York: State University of New York Press.

Katz, W. A. 1994. *A history of book illustration: 29 points of view*. Metuchen, N.J.: Scarecrow Press.

Kingsley, C. 1863. *The Water-Babies*. London: Macmillan.

Kooistra, L. J. 2011. *Poetry, Pictures, and Popular Publishing: The Illustrated Gift Book and Victorian Visual Culture, 1855-1875*. Ohio: Ohio University Press.

---, 2010. 'A Modern Illustrated Magazine: *The Yellow Book's* Poetics of Format'. In: Calè, L. Di Bello, P. (eds) *Illustrations, Optics and Objects in Nineteenth-Century Literary and Visual Cultures*. Basingstoke: Palgrave Macmillan UK.

---, 2002. *Christina Rossetti and illustration: a publishing history*. Ohio: Ohio University Press.

---, 1995. *The artist as critic: bitextuality in fin-de-siècle illustrated books*. London: Scolar Press.

Kümmerling-Meibauer, B (ed.) 2014. *Picturebooks: Representation and Narration*. New York, London: Routledge.

Kuortti, J., Nyman, J. (eds) 2007. *Reconstructing Hybridity: Post-colonial Studies in Transition*. Amsterdam, New York: Rodopi.

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Lesnik-Oberstein, K. 1994. *Children's Literature: Criticism and the Fictional* Oxford: Clarendon Press.

Levy, M., Mendlesohn, F. 2016. *Children's fantasy literature: an introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lewis, D. 2001. *Reading Contemporary Picturebooks: Picturing text*. London: Routledge.

Lewis, S. 1973. 'Y Cofiant Cymraeg' Yn: Gruffydd, R. G. (gol.) *Meistri'r Canrifoedd: Ysgrifau ar Hanes Llenyddiaeth Gymraeg*. Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru, tt. 341-356.

Lewis, W. (gol.) 1900. *Y Darluniadur*. Caerdydd: Mr. A M'Lay a'i Gwmni.

Lindqvist, S. 1996. *"Exterminate All the Brutes": One Man's Odyssey into the Heart of Darkness and the Origins of European Genocide*. New York: The New Press.

Lloyd-Morgan, C. 1991. 'From temperance to suffrage?' In: John, A. V. (ed.) *Our Mother's Land: Chapters in Welsh Woman's History, 1830-1939*. Cardiff: University of Wales Press.

Lord, P. 2016. *The tradition: a new history of Welsh art 1400-1990*. Cardigan: Parthian Books.

---, 2009. *The meaning of pictures: images of personal, social and political identity*. Cardiff: University of Wales Press.

---, 2000. *Diwylliant Gweledol Cymru: Delweddu'r Genedl*. Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru.

---, 2000. *Imaging the nation*. Cardiff: University of Wales Press.

---, 1997/1996. 'Mr Richard's Pictures: A Victorian Experiment in Readership Participation'. *Planet 126. The Welsh Internationalist* December 1997/January 1998, pp. 37-52.

---, 1995. *Words with Pictures: Welsh images and images of Wales in The Popular Press: 1640-1860*. Aberystwyth: Planet.

---, 1995. *Hugh Hughes: arlunydd gwlad, 1790-1863*. Llandysul: Gomer.

---, 1990. 'Iconograffeg poblogaidd y pregethwr'. *Barn* 330/331, tt. 37-52.

MacMaster, N. 2001. *Racism in Europe 1870 - 2000*. New York: Palgrave.

Madden, L. (ed.) 2003. *Methodism in Wales: A Short History of the Wesley Tradition*. Llanrwst: Gwasg Carreg Gwalch.

Magnussen, A., Christiansen, H. C. 2000. *Comics & culture: analytical and theoretical approaches to comics*. Copenhagen: Museum Tusulanum Press.

Male, A. 2007. *Illustration: a theoretical and contextual perspective*. Lausanne; Worthing: AVA Academia.

Manlove, C. 2003. *From Alice to Harry Potter: Children's Fantasy in England*. New Zealand: Cybereditions Corporation Christchurch.

Marks, R. 2013. '*Pe Gallwn mi Luniwn Lythyr*': *Golwg ar waith Menna Elfyn*. Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru.

Martin, T. 2013. *The Life of His Royal Highness the Prince Consort*. Cambridge: Cambridge University Press.

May, A. 2012. *Welsh missionaries and British imperialism: The Empire of Clouds in north-east India*. Manchester: Manchester University Press.

McCloud, S. 1994. *Understanding comics: [the invisible art]*. New York: Harper Perennial.

McGavran, J. H. (ed.) 2009. *Romanticism and Children's Literature in Nineteenth-Century England*. Athens, London: The University of Georgia Press.

Morgan, K. O. 1991. *Wales in British Politics, 1868-1922*. Cardiff: University of Wales Press.
---, 1981. *Rebirth of a Nation: A History of Modern Wales*. Cardiff: University of Wales Press.

Morgan, T. J. 1967. 'Owen M. Edwards'. *Ysgrifau Beirniadol* III, tt. 86-100.

Moruzi, K. 2016. 'Children's Periodicals'. In: King, A., Easley, A. Morton, J. (eds) *The Routledge Handbook to Nineteenth Century British Periodicals and Newspapers*. London: Routledge.

Natov, R. 2003. *The Poetics of Childhood*. New York: Routledge.

Nickerson, F., Wooton, D. 2008. *The illustrators: the British art of illustration, 1800-2007*. London: Chris Beetles.

Nikolajeva, M. Scott, C. 2013. *How Picturebooks Work*. New York, London: Routledge.

Nodelman, P. 2008. *The Hidden Adult: Defining Children's Literature*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

---, 1998. *Words about pictures: the narrative art of children's picture books*. Athens, London: University of Georgia Press.

---, 1992. 'The Other: Orientalism, Colonialism, and Children's Literature.' *Children's Literature Association Quarterly* 17, pp. 29-35.

Nodelman, P., Reimer, M. 2003. *The pleasures of children's literature*. 3rd ed. Boston: Allyn and Bacon.

--- 1996. *The pleasures of children's literature*. 2nd ed. New York: Longman.

Oldstone-Moore, C. 2005. 'The Beard Movement in Victorian Britain'. Yn: *Victorian Studies* Autumn 2005, pp. 7-30.

Owen, D. 1950. *Wil Brydydd y Coed*. Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru.

Owen, D. H. 2015. 'Calvinistic Methodists and the Visual Culture Heritage of Wales'. Yn: Archer, C., Peters, L. (eds) *Religion and the book trade* (Conference). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, pp. 179-198.

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

---, 2011. 'Diwylliant Gweledol'. Yn: Jones, J. G. (gol.) *Hanes Methodistiaeth Calфинаidd Cymru* Cyfrol III (Y Twf a'r Cadarnhau c. 1814-1914). Caernarfon: Gwasg Pantycelyn, tt. 305-350.

Owen, G. Ll. 1991. *Cilmeri a cherddi eraill*. Caernarfon: Gwasg Gwynedd.

Owen, I. 1983. 'Darluniau Mewn Llenyddiaeth Plant'. Yn: Jones, M. a Jones, G. (goln) *Dewiniaid Difyr: Llenorion Plant Cymru hyd tua 1950*. Llandysul: Gwasg Gomer, tt. 115-125.

Page, M. E., Sonnenburg, P. M. 2003. 'Colonialism: An International, Social'. Yn: *Cultural, and Political*, Volume 1. California, Denver, Oxford: ABC-CLIO.

Parry, B., Price, E., Price, G. 1981. *David Lloyd George*. Caernarfon: Gwynedd Archives Service.

Pearl, S. 2010. *About Faces: Physiognomy in Nineteenth-Century Britain*. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press.

Peres, M. R. 2013. *The Focal Encyclopedia of Photography*. Waltham: Focal Press.

Peterkin, A. 2002. *One Thousand Beards: A Cultural History of Facial Hair*. Vancouver: Arsenal Pulp Press.

Peterkin, K. 1990. *Reader-response Theory and Its Relationship to Australian Picture Books for Grade Three Students*. Edmonton: University of Alberta Press.

Phillips, L. E. 2009. "'Anifeiliaid sy'n siarad": Ffuglen Anthropomorffig'. Yn: Williams, G. (gol.) *Ysgrifau Beirniadol XXVIII*. Bethesda: Gwasg Gee.

Price, A. 2002. *Rhwng Gwyn a Du: Agweddau ar Ryddiaeth Gymraeg y 1990au*. Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru.

Price, E. 2006. *David Lloyd George*. Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru.

Pritchard, F. H. 2014. *Cyfieithu Llenyddiaeth Plant i'r Gymraeg: Tair Astudiaeth Achos* (MPhil). Caerdydd: Prifysgol Caerdydd.

Rees, D. B. 2019. *Hanes Rhyfeddol Cymry Lerpwl*. Tal-y-Bont: Y Lolfa.

Reeves, R. 2014. *Dwy Gymraes, Dwy Gymru: Hanes Bywyd a Gwaith Gwyneth Vaughan a Sara Maria Saunders*. Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru.

Reinhard, W. 2011. *A Short History of Colonialism*. Manchester: Manchester University Press.

Rhys, J. 1901. *Celtic Folklore: Welsh and Manx*. Oxford: Clarendon Press.

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Roberts, N. 1983. 'Thomas Levi'. Yn: Jones, M. a Jones, G. (goln) *Dewiniaid Difyr: Llenorion Plant Cymru hyd tua 1950*. Llandysul: Gwasg Gomer, tt. 14-27.

Roberts, Ll. P. 2014. "'Pob peth yn gweithio er daioni": Cofiant... Thomas Charles (1816)'. Yn: Morgan, D. D. (gol.) 2014. *Thomas Charles o'r Bala*. Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru, tt. 157-172.

---, 2011. *'Mawrhau ei swydd': Owen Thomas, Lerpwl (1812-91) a chofiannau pregethwyr y bedwaredd ganrif ar bymtheg*. Thesis PhD: Prifysgol Caerdydd.

Roberts, T. 1942 'Marwnadau plant y beirdd'. *Y Traethodydd* XCVII, tt. 145-152.

Rosenberg, T., Schwenke Wyle, A. 2008. *Considering children's literature: a reader*. Peterborough, Ont., Canada; Buffalo, NY: Broadview Press.

Rosser, S. 2019. 'Adanbod Godidogrwydd Cyrtens: Plant a Phlentyndod yng Ngwaith Gwyn Thomas'. *Llên Cymru* 42, tt. 42-69.

---, 2016. 'Thomas Levi a Dychymyg y Cymry'. *Cylchgrawn Hanes Cymdeithas Hanes y Methodistiaid Calфинаidd* 40, 87-102. Copi digidol ar gael: ORCA.

---, 2012. 'Language, culture and identity in Welsh children's literature: O.M. Edwards and Cymru'r Plant 1892-1920.' Yn: Nic Congáil, Ríona (ed.) *Codladh Céad Bliain: Cnuasach Aistí ar Litríocht na nÓg*, Baile Átha Cliath: LeabhairCOMHAR, tt. 223-251.

---, 2008. 'Thomas Jones, Dinbych a'i Anrheg i Blentyn'. *Cylchgrawn Hanes Cymdeithas Hanes y Methodistiaid Calфинаidd* 32, tt. 44-73.

Rowlands, J. (gol.) 1992. *Sglefrio ar Eiriau*. Llandysul: Gwasg Gomer.

Rudolfe, E. de M. 1922. *The First Forty Years: a chronicle of the Church of England Waifs and Strays' Society 1881-1920*. London: Church of England Waifs and Strays' Society/S.P.C.K.

Samson, J. 2005. *Race and Empire*. Harlow: Pearson Education Limited.

Saussure, F., (Translated and annotated by Harris, R.) 2013. *Course in General Linguistics*. London, New York: Bloomsbury.

Schwarcz, J. H. 1982. *Ways of the illustrator: visual communication in children's literature*. Chicago: American Library Association.

Seaton, B. 2012. *The Language of Flowers: A History*. Virginia: University of Virginia Press.

Seaton, S. 2017. *Childhood and Death in Victorian England*. Barnsley: Pen and Sword History.

Segalen, V. (Schlick, Y. R. Fredric, J. eds). 2002. *Essay on Exoticism: An Aesthetics of Diversity*. Durham, North Carolina: Duke University Press.

Sendak, M. 1989. *Caldecott & Co: Notes on Books & Pictures*. New York: Noonday Press.

Shahar, S. 1990. *Childhood in the Middle Ages*. Oxford: Routledge.

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Sheppard, L. 2018. *Y Gymru 'Ddu' a'r Ddalen 'Wen': Aralledd ac Amlddiwylliannedd mewn Ffuglen Gymreig, er 1900*. Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru.

Siencyn, S. W. 2010. *Y cyfnod sylfaen 3-7 oed: athroniaeth, ymchwil ac ymarfer*. Caerfyrddin: Cyhoeddiadau Prifysgol Cymru Y Drindod Dewi Sant.

Simons, J. 2012. *The Tiger that Swallowed the Boy: Exotic Animals in Victorian England*. Oxfordshire: Libri Publishing.

Sipe, L. R. 1998. 'How picture books work: A semiotically framed theory of text-picture relationships'. *Children's Literature in Education* 29(2), pp. 97-108.

Slauter, W. 2018. 'Introduction: Copying and Copyright, Publishing Practice and the Law'. *Victorian Periodicals Review* (Volume 51, Number 4, Winter 2018). Baltimore: Johns Hopkins University Press, pp. 583-596.

Stallcup, J. E. 2002. 'Power, Fear, and Children's Picture Books'. In: Butler, F. (ed.) *Children's Literature: Volume 30*. Baltimore: John Hopkins University Press, pp. 125-158.

Stephens, J. 2002. *Ways of Being Male: Representing Masculinities in Children's Literature*. New York: Routledge.

Stroud, John. 1971. *Thirteen Penny Stamps: the story of the Church of England Children's Society (Waifs and Strays) from 1881 to the 1970s*. London: Hodder and Stoughton.

Sullivan, C. W. 1989. *Welsh Celtic Myth in Modern Fantasy*. New York, Westport, London: Greenwood Press.

Terras, M. 2018. *Picture-Book Professors: Academia and Children's Literature*. Cambridge: Cambridge University Press.

Thomas, J. 2017. *Nineteenth-century illustration and the digital: studies in word and image*. Palgrave Macmillan.

---, 2012. 'Happy Endings: Death and Domesticity in Victorian Illustration'. In: Goodman, P., Cooke, S. (eds) *Reading Victorian Illustration, 1855-1875*. Spoils of the Lumber Room, Farnham: Ashgate, pp. 79-96.

---, 2007. Reflections on illustrations: The Database of Mid-Victorian Wood-Engraved Illustration (DMVI). *Journal of Illustration Studies*, article number: 37.

---, 2004. *Pictorial Victorians: the inscription of values in word and image*. Athens, OH: Ohio University Press.

---, 2001. *Reading Images*. New York: Palgrave.

Thomas, M. W. 2010. *In the shadow of the pulpit: Literature and Nonconformist Wales*. Cardiff: University of Wales Press.

'Gweld llais a chlywed llun!': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darllenydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Townsend, J. R. 1996. *Written for Children: An outline of English-language children's literature*. London: The Bodley Head.

Toye, R. 2007. *Lloyd George and Churchill: Rivals for Greatness*. London: Macmillan.

Tucker, N. 1981. *The child and the book: a psychological and literary exploration*. Cambridge: Cambridge University Press.

Twyman, M. 1999. *The British Library Guide to Printing: History and Techniques*. Toronto: University of Toronto Press.

Van der Grijp, P. 2009. *Art and Exoticism: An Anthropology of the Yearning for Authenticity*. Münster: LIT Verlag.

Varnum, R., Gibbons, C. T. 2001. *The language of comics: word and image*. Jackson: University Press of Mississippi.

Visel, J. 2016. *Icons in the Western Church: Toward a More Sacramental Encounter*. Minnesota: The Liturgical Press.

Walker, D. (ed.) 1976. *A History of the Church in Wales*. Penarth: Church in Wales Publications.

Wallace, R. 2009. *The Women Suffrage Movement in Wales, 1866 – 1928*. Cardiff: University of Wales Press

Wannamaker, A. 2008. *Boys in Children's Literature and Popular Culture: Masculinity, Abjection and the Fictional Child*. New York: Routledge.

Warner, M. 2014. *Once Upon a Time: A Short History of Fairy Tales*. Oxford: Oxford University Press.

Wellings, M. (ed.) 2014. *Studies in Christian History and Thought: Protestant Nonconformity and Christian Missions*. Milton Keynes: Paternoster.

Williams, C. 1905. *Pennodau yn Hanes yr Eglwys yng Nghymru*. Llanbedr: Cwmni y Wasg Eglwysig Cymreig.

Williams, D. J. 1926. *Plant Gwledydd Pell*. Rhydychen: Gwasg Prifysgol Rhydychen.

Williams, Gerwyn (gol.) 1999. *Rhyddid y Nofel*. Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru.
---, 1984. *Cymru a'r byd*. British Council.

Williams, Glanmor. 1997. *Wales and the Reformation*. Cardiff: University of Wales Press.

Williams, M (Nicander). 1901. *Damhegion Esop ar Gân*. Bangor: Jarvis & Foster.

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Williams, M. Ll. 2004. 'Wales' Yn: Hunt, P. (ed.) *International Companion Encyclopedia of Children's Literature*. London: Routledge.

Williams, R. B. 1962. *Y Wladfa*. Caerdydd: Gwasg Prifysgol Cymru.

Williams, S. Rh. 2011. 'The True "Cymraes": Images of Women's Nineteenth-Century Welsh Periodicals'. Yn: John. A. V. (ed.) *Our Mother's Land: Chapters in Welsh Woman's History, 1830 – 1939*. Cardiff: University of Wales Press.

Wood, J. 1995. 'Introduction'. Yn: Thomas, W. J. 1995. *The Welsh Fairy Book*. Cardiff: University of Wales Press.

Woodall, J. 1997. *Portraiture: Facing the subject*. Manchester: Manchester University Press.

Yarwood, D. 1978. *Encyclopaedia of World Costume*. London: Batsford.

5.1. Gwefannau

Barthes, R., (Cyfieithwyd gan Howard, R). 1967. *The Death of the Author* [Ar-lein]. Source: UbuWeb | UbuWeb Papers. Ar gael: http://www.tbook.constantvzw.org/wp-content/death_authorbarthes.pdf [Gwelwyd: Chwefror 2019].

Davies, D. D. 1918. 'Tyseb i Mr John Marsden, Y Llyfrbryf Wesleiaidd'. *Y Gwyllyddydd Newydd* (19eg o Fawrth 1918) [Ar-lein]. Aberystwyth: Llyfrgell Genedlaethol Cymru. Ar gael: <https://newspapers.library.wales/view/4029606/4029611/29> [Gwelwyd: 24 Ebrill 2020].

Davies, W. M. 1997. 'Davies, Wilfred Mitford (1895 - 1966), arlunydd' *Y Bywgraffiadur Cymreig* [Ar-lein]. Aberystwyth: Llyfrgell Genedlaethol. Ar gael: <https://bywgraffiadur.cymru/article/c4-DAVI-MIT-1895> [Gwelwyd: 14 Tachwedd 2020].

Ellis, T. E. 1953. 'ELLIS, THOMAS EDWARD (1859 - 1899), aelod seneddol dros Feirionnydd (1886-99) a phrif chwip y blaidd Ryddfrydol (1894-5)' *Y Bywgraffiadur Cymreig* [Ar-lein]. Aberystwyth: Llyfrgell Genedlaethol. Ar gael: <http://yba.llgc.org.uk/cy/c-ELLI-EDW-1859.html> [Gwelwyd: 14 Tachwedd 2020].

Geiriadur Prifysgol Cymru. 2020. *Geiriadur Prifysgol Cymru, A Dictionary of the Welsh Language* [Ar-lein]. Aberystwyth: Prifysgol Cymru. Ar gael: <http://geiriadur.ac.uk/gpc/gpc.html> [Gwelwyd: Ebrill 2020].

George, D. Ll. 1970. 'LLOYD GEORGE, DAVID (1863 - 1945), yr IARLL LLOYD-GEORGE o DDWYFOR cyntaf, gwleidydd' *Y Bywgraffiadur Cymreig* [Ar-lein]. Aberystwyth: Llyfrgell

'Gweld llais a chlywed llun?': Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Genedlaethol. Ar gael: <https://bywgraffiadur.cymru/article/c2-LLOY-DAV-1863> [Gwelwyd: 14 Tachwedd 2020].

Hidden Lives Revealed. (d.d.) *A Brief History of the Waifs and Strays' Society* [Ar-lein]. London: The Children's Society. Ar gael: <https://www.hiddenlives.org.uk/articles/history.html> [Gwelwyd: 24 Ebrill 2020].

Higginbotham, P. 2020. 'Bradstock Lockett Hospital Home and School of Recovery, Southport, Lancashire' *Children's Homes* [Ar-lein]. Ar gael: <http://www.childrenshomes.org.uk/SouthportBradstockWS/> [Gwelwyd 24 Ebrill 2020].

---, 'St Martin's Home for Crippled Boys, Surbiton, Surrey' *Children's Homes* [Ar-lein]. Ar gael: <http://www.childrenshomes.org.uk/SurbitonStMartinWS/> [Gwelwyd: 14 Tachwedd 2020].

Kennedy, P. 2016. 'Cute Cats and Psychedelia: The Tragic Life of Louis Wain'. *Illustration Chronicles* [Ar-lein]. Ar gael: <https://illustrationchronicles.com/Cute-Cats-and-Psychedelia-The-Tragic-Life-of-Louis-Wain> [Gwelwyd: 16 Rhagfyr 2020].

Kotchemidova, C. 2005. 'Why We Say "Cheese": Producing the Smile in Snapshot Photography'. *Critical Studies in Media Communication* [Ar-lein]. London: Routledge. Ar gael: <https://sites.uni.edu/fabos/seminar/readings/cheese.pdf> [Gwelwyd: 24 Ebrill 2020].

Llandudno Advertiser. 1906. 'May-Day Festival at Llandudno. Portrait of the May-Queen.' *Llandudno Advertiser*, (5th of May 1906) [Ar-lein]. Aberystwyth: Llyfrgell Genedlaethol Cymru. Ar gael: <https://newspapers.library.wales/view/3655019/3655024/37/May%20queen> [Gwelwyd: 14 Tachwedd 2020].

Lloyd Tyrell-Kenyon. 1953. 'Kenyon [teulu]' *Y Bywgraffiadur Cymreig* [Ar-lein]. Aberystwyth: Llyfrgell Genedlaethol. Ar gael: <https://bywgraffiadur.cymru/article/c-KENY-ON0-1694> [Gwelwyd: 14 Tachwedd 2020].

Llyfrgell Genedlaethol Cymru. d.d. 'John Thomas (1838-1905) Ei fywyd a'i waith' [Ar-lein]. Aberystwyth: Llyfrgell Genedlaethol Cymru. Ar gael: <https://www.llyfrgell.cymru/darganfod/oriel-ddigidol/ffotograffau/john-thomas> [Gwelwyd: 14 Tachwedd 2020].

---, d.d. 'Casgliad Cenedlaethol Ffotograffau Cymreg' [Ar-lein]. Aberystwyth: Llyfrgell Genedlaethol Cymru. Ar gael: <https://www.llyfrgell.cymru/casgliadau/dysgwch-fwy/ffotograffau> [Gwelwyd: Hydref 2020]

---, d.d. *Cylchgronau Cymru* [Ar-lein]. Aberystwyth: Llyfrgell Genedlaethol Cymru. Ar gael: <https://cylchgronau.llyfrgell.cymru/> [Gwelwyd: 14 Tachwedd 2020].

'Gweld llais a chlywed llun'?: Y berthynas rhwng darlun, y gair a'r darlennydd mewn cylchgronau i blant yn y Gymraeg (1892-1930).

Office of Health Economics. 1975. *Infant and Child Health* (No. 3 December 1975) [Ar-lein]. London: White Crescent Press. Ar gael: <https://www.ohe.org/publications/infant-and-child-health#> [Gwelwyd: 24 Ebrill 2020].

Stevens, B. 2016. 'Dalziel Brothers' [Ar-lein]. London: The British Museum. Ar gael: <http://www.sussex.ac.uk/english/dalziel/discover-the-dalziels/> [Gwelwyd: 14 Tachwedd 2020].

Williams, M. 2017. 'WILLIAMS, MARY (1883-1977), ysgolhaig Ffrangeg' *Y Bywgraffiadur Cymreig* [Ar-lein]. Aberystwyth: Llyfrgell Genedlaethol. Ar gael: <https://bywgraffiadur.cymru/article/c11-STEP-MAR-1883> [Gwelwyd: 14 Tachwedd 2020].